De hongertocht

M.H. Székely-Lulofs

ingeleid door Cock van den Wijngaard

bron
M.H. Székely-Lulofs, *De hongertocht*. Conserve, Schoorl 1992 (herdruk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/szek002hong01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

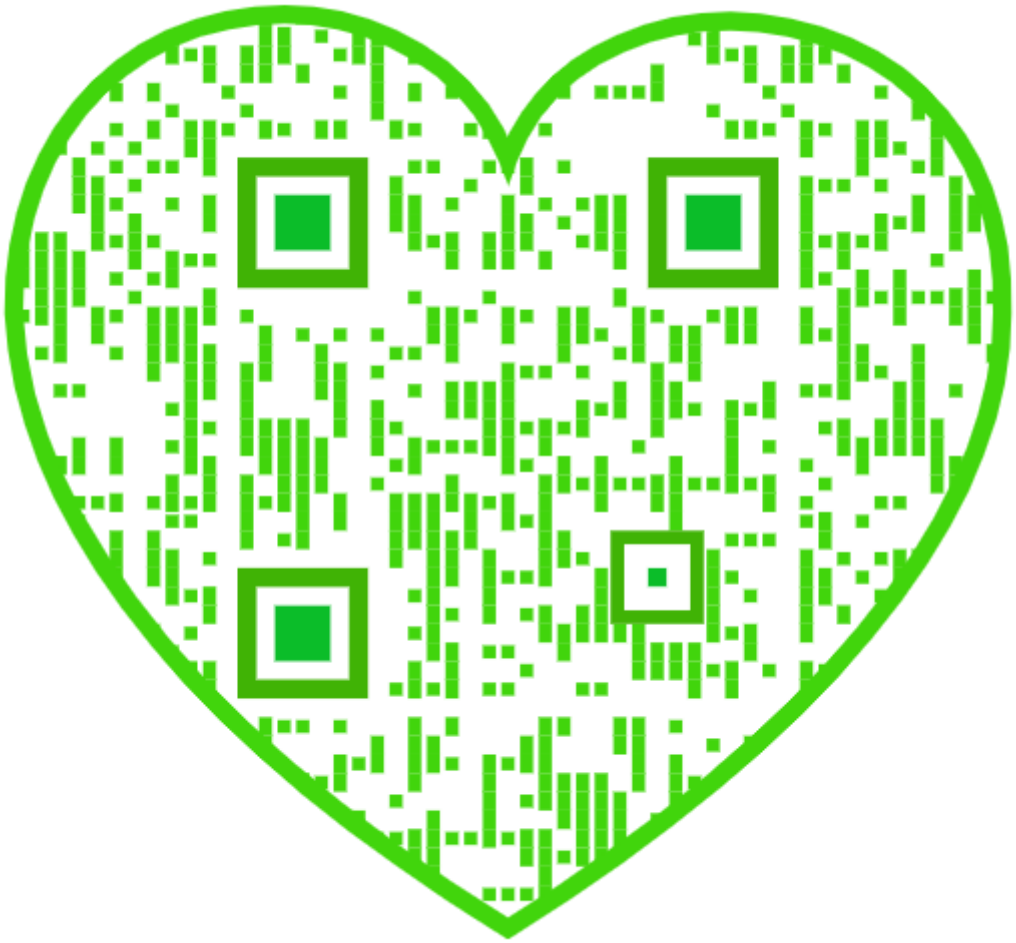

Inleiding

Op 11 juli 1911, drie jaar voor het einde van de Atjehoorlog, vertrekt er vanuit Meureudoe, een militaire versterking aan de noordoostkust van Sumatra, een patrouille bestaande uit 76 manschappen onder commando van onderluitenant Nutters. De opdracht luidt te patrouilleren in het stroomgebied van de Meureudoerivier en de bende van Habib Moesa op te sporen. Al na een paar dagen is de patrouille het spoor bijster. Het meegenomen voedsel is na tien dagen op. De mannen verzwakken en kunnen ten slotte niet meer verder. Op 19 augustus, 39 dagen na vertrek, wordt de uitgedunde colonne gevonden door een hulppatrouille. Achtentwintig mannen komen van de honger om. Nutters' patrouille gaat de geschiedenis in als de ‘hongertocht’.

Hoewel zijn superieuren vinden dat Nutters niet naar behoren heeft gehandeld, wordt de commandant niet van zijn functie ontheven. Wel wordt hij na een jaar overgeplaatst. Omdat zijn positie omstreden is, besluit Nutters nog datzelfde jaar de dienst te verlaten. Hij gaat bij een suikerfabriek werken. Zijn ‘hongerpatrouille’ laat hem echter niet los. Als hij is gepensioneerd, wil hij een ‘boek’ maken van de ervaringen tijdens deze tocht. Hij kan echter niet met het materiaal uit de voeten en vraagt de hulp van Madelon Székely-Lulofs. Op basis van de authentieke verslagen die Nutters haar toestuurt, schrijft zij haar roman De hongertocht.

Deze in 1936 voor het eerst verschenen roman is in meer dan één opzicht een belangrijk boek in de Nederlandse lite-

ratuur. Het is één van de weinige romans die over de Atjehoorlog (1873-1914) gaat. In het licht van de gebeurtenissen in die oorlog is de beschreven patrouilletocht slechts een voetnoot. De lezer krijgt echter een uitstekend beeld van het leven in de militaire versterkingen. De schrijfster heeft zich gehouden aan het overgrote deel van de feitelijke gebeurtenissen zoals die staan beschreven in het patrouilleverslag. Tevens is DE HONGERTOCHT een belangrijk boek in het oeuvre van Madelon Székely-Lulofs (1899-1958). Voor het eerst werkt zij niet aan de hand van haar eigen observaties en ervaringen, zoals bij haar eerdere romans en verhalen in hoofdzaak het geval is. Niet oninteressant is het gegeven dat Nutters een deel van de opbrengst van DE HONGERTOCHT krijgt.

In het eerste hoofdstuk van DE HONGERTOCHT zien we de inlandse militair Kartodinomo, die als hoornblazer met de patrouille van onderluitenant Nyhoff mee zal gaan, in de weer met z'n trompet. De Javaan Wongso staat ‘bezeten door begerigheid’ te kijken naar het instrument, waaruit ook hij al enig geluid kan krijgen. Als Karto in een goed humeur is, mag Wongso namelijk wel eens blazen. Hij kan het signaal ‘Voor de dokter’ geven. Aan het eind van DE HONGERTOCHT, als de patrouille al 28 dagen zonder voedsel in het oerwoud bivakkeert, kan een hulppatrouille Nyhoff en zijn mannen niet vinden. Men vraagt om een teken van leven. Karto, de hoornblazer is stervende. Wongso krijgt van de commandant bevel een signaal te geven. Dat hij alleen beverig het signaal ‘Voor... de... dok...terrr...!’ kan blazen is gegeven de situatie akelig toepasselijk.

Madelon Székely-Lulofs besluit haar boek met een ‘Open brief aan den patrouillecommandant N.’. Hierin vertelt ze dat zij de beschikking kreeg over al het beschik-

bare materiaal dat te maken had met de patrouilletocht van Nutters: de officiële verslagen, kaarten, een dienstportefeuille en een opstel van Nutters over het gebeurde. In het letterkundig museum bevindt zich een niet gedateerd knipsel uit een Indische krant waarin wordt ingegaan op de totstandkoming van DE HONGERTOCHT. *'Het was in 1930 dat de heer Nutters het wedervaren van deze noodlottigen hongertocht in boekvorm neerschreef, waarbij hem van het departement van oorlog alle medewerking werd verleend. (...) Na gereedkomen zond de schrijver het boek aan den Inspecteur van het Wapen der Infanterie, in het begeleidend schrijven de goedkeuring van dezen militairen autoriteit verzoekende. Deze antwoordde, dat het boek weliswaar veel interessants bevatte, doch het was helaas iets te langdradig uitgevallen, terwijl het bovendien te betreuren was, dat het dramatische van het geheel te weinig op den voorgrond trad. De volgende stap van den auteur was, zich in verbinding te stellen met de Uitgevers Mij. "Gebr. Graauw", die het werk wegens de langdradigheid der geschiedenis niet voor uitgave wilde accepteeren. Door bevriende zijde is de heer N. toen in relatie gekomen met mevr. Székely-Lulofs, die op zich nam dit werk in een roman vorm te gieten. Tussen den heer N. en mevr. Székely werd daartoe een overeenkomst gesloten.'*

Als Madelon Székely-Lulofs al het materiaal van Nutters tot haar beschikking heeft, aarzelt ze of ze wel aan deze roman moet beginnen. Ze schrijft aan Herman Robbers, redacteur van ELSEVIER'S LITERAIR MAANDSCHRIFT, dat Nutters haar heeft gevraagd aan te geven dat hem niet alle blaam van het mislukken van de patrouille kan worden aangewreven. 'Daarbij heeft hij natuurlijk fouten gemaakt, dus een regelrechte verdediging schrijven tegen de officieele militaire rapporten in, dat gaat niet en wil ik ook niet en ... mag ik ook niet.' Madelon Székely-Lulofs is zich ervan be-

wust dat degenen die alles van de tocht weten, zullen controleren of de feiten kloppen. ‘Romantiseeren en fantazeeren is dus uitgesloten; zodra ik een stap naast de werkelijkheid zet, krijg ik de knip op de neus van degenen, die vinden, dat deze onderofficier wel grote schuld heeft, in casu het toenmalig militair commando in Kota Radjah, de hoofdplaats van Atjeh. De hoofdwaarde van het verhaal is juist dat het historisch is. Ik moet dus de weg inslaan, die Zweig en Ludwig in zulke gevallen bewandelen. Vraag is: heb ik daarvoor de capaciteiten.’

De schrijfster aarzelt alleen over haar capaciteiten als schrijfster en niet over de vraag of ze voldoende op de hoogte is van de omstandigheden, want dàt is ze. In TJOET NJA DIN, het laatste in boekvorm verschenen werk van Madelon Székely-Lulofs, kijkt ze terug naar haar kindertijd en dan blijkt dat de sfeer die zij in DE HONGERTOCHT beschrijft dicht staat bij die van haar prilste jeugd. Ze schrijft: *‘Mijn vader was omstreeks het jaar 1900 bestuursambtenaar ter Westkust van Atjeh, te Meulaboh. (...) Overal smeulde de querilla nog; (...), de bivaks der Hollanders werden nog geregeld beschoten en onze patrouilles herhaaldelijk overvallen, (...). In Meulaboh woonden ook de civiele ambtenaren achter het prikkeldraad, hun dames sliepen met de revolver bij de hand en door de poort van het militaire kampement werden nog altijd doden en gewonden binnengebracht en gebonden rebellen uit de rimboe aangevoerd. (...) En toen wij daar weggingen, uit Meulaboh, mijn vader ternauwernood hersteld van een Atjehse dolkstoot in de buik, opgedaan bij een nachtelijk gevecht om een huis vol rebellen, toen moet ik, onbewust, in mij meegenomen hebben, die hele ná-sfeer van de Atjeh-krijg, de fantomen van soldaten en gewonden en gekettingde gevangenen, en de wéérgalm van een schildwachtroep, van een hoornsignaal (...).’*

In een lezing uit de jaren '50 komt Madelon Székely-Lulofs nog eens uitvoerig terug op haar kindertijd. Hoewel ze die periode op Sumatra beschrijft als de mooiste jaren van haar jeugd, heeft ze daar ook te maken gehad met spanningen. Hierover schrijft ze: *'Ik herinner me den tijd van een opstand (...). Dat was ongeveer 1907. (...) Toen de spanningen begonnen, woonden wij in (...) Padang-Pandjang, een vrij groote garnizoensplaats in Midden-Sumatra. (...)*

Het waren de oude, latente opstandigheden, die periodiek in deze streken losbarstten en eigenlijk een telkens oplaaien waren van de ingeboren behoefte aan vrijheid en zelfstandigheid. (...) Soms nam die opstandigheid het karakter aan van Islamitische haat tegen de Christenen, dus van een soort geloofsstrijd, dan weer werd het een regelrecht verzet tegen oude of nieuwe bestuursmaatregelen. (...) Ik herinner me het aangloeien van dien opstand heel goed. Iets van het vredige en vertrouwde verdween uit de atmosfeer. (...) Het was net, of je als blank kind, de beschermeling was van het heele inheemsche volk en je voelde de groote band, die er bestond tusschen jezelf en Indonesië. Maar als het broeide, dan verging dit alles ineens. (...) En dan voelde je, dat die eenheid tusschen jou en Indië was verbroken, dat zij het overheerschte volk waren en jij behoorde tot de overheerschers. (...) Ik herinner me een avond, tegen zonsondergang, dat ik met vader en moeder over de oprijlaan van onzen tuin liep. We gingen toen al eens niet meer buiten de poort. Daarbuiten werd de wereld met den dag vijandiger. Uit het donker kon een onverhoedsche, fanatieke aanslag komen. Hierbinnen, op ons eigen erf, waren wij veiliger. Bij de poorten stonden de schildwachten, extra bewapend. In het wachthuis, op ons erf, was de militaire bezetting verdubbeld. (...) Het was ontstellend stil overal, beklemmend stil en uitgestorven. En ik zie mijn vader daar nog staan, in zijn witte ambtenaarsuniform, met strakke aandacht die stilte beluisterend en het gevaar

peilend, dat daarin voor ons verborgen lag.

En toen, opeens, galmden uit een nabij dorp fanatieke stemmen op in een Mohammedaansch gebed en ergens werd een doffe trom geslagen met een angstig makend rhythme. Als ik ooit een opstand heb voelen aankomen, dan was het tóen, daar in Padang Pandjang.

Den opstand zelf hebben wij niet meer meegemaakt, want mijn vader werd juist vóór het losbreken er van naar Batavia overgeplaatst. Maar zijn opvolger, de assistent resident Bastiaanse, werd in dat huis vermoord.'

Vanaf haar achtste woont Madelon Lulofs op Java. Een deel van haar middelbare schooltijd brengt ze door in Deventer. Omdat haar ouders bang zijn dat de Eerste Wereldoorlog zich zal uitbreiden, halen zij hun dochter in 1915 terug naar Nederlands-Indië. In 1917 trouwt Madelon Lulofs met een rubberplanter. Ruim tien jaar woont ze op de in haar ogen dodelijk saaie rubberontginningen van Deli (Oost-Sumatra). Om wat om handen te hebben schrijft ze in een plaatselijk blad stukjes over het plantersleven. In 1930 vertrekt ze met haar tweede echtgenoot, Laszlo Székely, definitief naar Europa. Ze vestigen zich in Boedapest. Vanaf dit moment zet Madelon Székely-Lulofs zich serieus aan het schrijven. Ze voltooit RUBBER (1931), een roman waaraan ze op Sumatra al is begonnen. Dit debuut wordt een internationale bestseller. In korte tijd schrijft ze nog twee succesvolle romans, KOELIE (1932) en DE ANDERE WERELD (1934) en de verhalenbundel EMIGRANTEN (1933). Binnen enkele jaren is ze internationaal en nationaal een veelgelezen auteur. Ook haar man schrijft over Nederlands-Indië. Van zijn hand verschijnen de romans VAN OERWOUD TOT PLANTAGE (1935) en - postuum - RIMBOE (1949).

Nutters kiest de juiste auteur voor de verwerking van

zijn belevenissen tot een roman. Als geen ander is Madelon Székely-Lulofs op de hoogte met Nederlands-Indië. Door haar afkomst is ze vertrouwd met de wereld van de bestuurders. In de tijd dat ze op de rubberplantages verblijft, leert ze de wereld van de ondernemers kennen. Bovendien wil Nutters kennelijk iets aan zijn manuscript verdienen, wat hem op eigen kracht niet lukt. Madelon Székely-Lulofs is midden jaren '30 nationaal en internationaal een beroemdheid. Haar boeken verschijnen in grote oplagen en worden veelvuldig vertaald. Nutters en Madelon Székely-Lulofs spreken af dat hij tien procent van de opbrengst krijgt, wat ook daadwerkelijk gebeurt.

Voor de schrijfster moet het gegeven voor DE HONGERTOCHT welkom zijn geweest. In haar tot dan toe verschenen boeken heeft ze haar lezers een beeld willen geven van het leven op de rubberplantages. Met de eerder genoemde werken lijkt dit onderwerp voorlopig uitgeput. Eigenlijk zoekt ze naar iets nieuws. Madelon Székely-Lulofs speelt in 1932 al met de gedachte een roman te schrijven die in Hongarije zou spelen. Dit wordt de roman HET LAATSTE BEDRIJF (1937). Omdat het land haar nog enigszins vreemd is, durft ze dit nog niet goed aan. Deze omstandigheden zullen van invloed zijn geweest op haar besluit om met het materiaal van Nutters aan de slag te gaan.

DE HONGERTOCHT geeft de schrijfster de kans om haar herinneringen en haar kennis van de militaire acties tijdens de Atjehoorlog in een boek te verwerken. Dat dit een vrij moeizaam proces is, blijkt uit het feit dat ze voor DE HONGERTOCHT meer tijd nodig heeft dan voor eerdere boeken. In 1933 schrijft Madelon Székely-Lulofs aan Herman Robbers dat ze aan een Atjehroman aan het ‘prutsen’ is. Ze noemt het een probleem dat in DE HONGERTOCHT de liefde ontbreekt en spreekt van ‘een toneelstuk zonder prima don-

na'. Met DE HONGERTOCHT levert ze het bewijs dat ze ook zonder prima donna uit de voeten kan.

DE HONGERTOCHT bestaat uit zes hoofdstukken. De eerste drie, waarvan het eerste in een iets andere vorm in 1935 in DE GIDS is afgedrukt, gaan vooraf aan het relaas van de patrouilletocht. Ze dienen ter introductie van de hoofdpersonen en geven de lezer een idee van de sfeer in een militair bivak aan het begin van deze eeuw. De namen van de Europese militairen Nutters, De Ridder, Hörnlein en Van Arkel verandert ze in respectievelijk Nyhof, Scholten, Lederer en Van Bakel. De namen van de inlandse deelnemers handhaaft ze.

Madelon Székely-Lulofs is zich ervan bewust dat de meeste Nederlandse lezers niet bekend zijn met het dagelijks leven en de omgangsvormen in Nederlands-Indië. In haar romans lost zij dit altijd op door, al dan niet tussen de regels door, uit te leggen wat de Indische gebruiken zijn. Anno 1991, nu het vooroorlogse Nederlands-Indië helemaal ver van de lezer staat, werpt deze aanpak nog altijd zijn vruchten af. DE HONGERTOCHT is dan ook nauwelijks gedateerd of onbegrijpelijk.

Dat Madelon Székely-Lulofs de eerste drie hoofdstukken nodig heeft om de lezer in te wijden in de problematiek klinkt omslachtiger dan het in werkelijkheid is, want de eerste alinea valt al met de deur in huis: 't is oorlog en er valt een dode. Madelon Székely-Lulofs schrijft over de nasleep van de Atjehoorlog en tekent de sfeer van een afgelegen garnizoensplaats. We zien de strakke hiërarchie en de ingewikkelde verhouding tussen bruin en blank. De patrouille bestaat uit draagkoelies, dwangarbeiders, Indische militairen afkomstig van verschillende eilanden en Europese militairen. De schrijfster neemt uit elke groep een of enkele personen en vertelt iets over hun achtergronden. Het resultaat

is dat de lezer een idee krijgt van de uiteenlopende karakters die een militaire colonne bevolken.

Een deel van het materiaal dat de schrijfster heeft gebruikt, is boven water gekomen. De belangrijkste documenten zijn afschriften van de originele patrouillerapporten met in de kantlijn commentaar van een superieur. In totaal gaat het om achttien getikte foliovellen. De schrijfster had overigens meer informatie: alle aantekeningen van Nutters en het waarschijnlijk omvangrijke opstel dat hij over zijn patrouilletocht heeft geschreven. De schrijfster houdt zich voortdurend aan de harde feiten. Zij werkt met een alwetende verteller en ze brengt dialogen in. Ter illustratie volgen hier twee en een halve bladzij uit het rapport van Nutters. In de roman is deze informatie verwerkt op de bladzijden 304 tot 355.

> *4 augustus. Gemarcheerd in Z.W. richting; het aantal zieken werd steed grooter, ook de Eur. serg. de Ridder no 52228 gevoelde zich uitgeput, terwijl mijn krachten eveneens minder werden. Wij spanden ons dien dag nog in, om zooveel mogelijk vooruit te komen. Bivak betrokken aan een kleine aloer.*
> *B.M. Nadat het bivak was betrokken kreeg ik hevige koorts, tevens ijlende en herinner ik mij niet meer wat tot 's nachts één uur gebeurd is. De Eur. serg. de Ridder, heeft mij niettegenstaande hij zelf zware koorts had met vochtige doeken het hoofd nat gehouden. Des nachts heb ik hem nog eenige dingen gevraagd en ben daarna in slaap gevallen. Een atjehsche koelie was 's nachts overleden.*
>
> *5 augustus. 's Morgens gevoelde ik mij weer sterk en ging weder vooruit. Na ongeveer 2 1/2 uur gemarcheerd te hebben zakte ik in elkaar en kon geen voet meer verzetten. Wij bevonden ons thans op een helling boven een vrij groote aloer, alhier werd het*

bivak betrokken. Ik verviel wederom in een zware koorts. Ook de Eur. serg. de Ridder werd zwaar ziek.

6 augustus. 's Morgens was ik niet meer in staat vooruit te gaan, de Eur. serg. voornoemd was nog zwaar ziek, ook het grootste gedeelte der militairen had koorts en buik ziekte. De dwangarbeiders die bij mij waren liet ik roepen en [ik] vroeg, wie zich nog sterk gevoelde om met een bericht vooruit te gaan, om zoo mogelijk redding te halen. Drie dwangarbeiders t.w. Sediman, Madin, en Djamoludin, stelden zich beschikbaar om vooruit te gaan. Ik gaf hen het bericht en drukte hen op het hart zoolang mogelijk vooruit te gaan als het kon teneinde een gampong aan te treffen. Hierop vertrokken voornoemde dw. arbeiders.** Even daarna vervoegde zich bij mij de inl. korp. Toegono, die mij vroeg om met 6 militairen vooruit te mogen gaan, ten einde redding te halen. Hij beweerde zich nog sterk te gevoelen, ook de 6 inl. fuseliers die met hem mee zouden gaan. Hierin kon ik niet dadelijk besluiten en dacht nog eenige oogenblikken na; doch aangezien de nood zeer hoog was en zeer zeker eerstdaags militairen zouden sterven, tevens denkende aan het achtergebleven gedeelte onder Serg. Heurlein, besloot ik dit toe te staan, hem op het hart drukkende uiterst behoedzaam te marcheeren in Z.W. richting en bij ontmoeting van een gampong ofwel Atjehers, hulp te vragen en zoo mogelijk vivres te doen opvoeren. Hem werd ƒ 30, - mede gegeven, waarop genoemd korporaal met 6 fuseliers vertrok. Tevens werd hem meegegeven mijn aanteekenboekje, vermeldende het bericht en tevens het patrouille-rapport tot 6 augustus.*

* In de marge staat met de hand geschreven: 'In dit bivak werden de fuseliers kruipende op post gebracht. Door uitputting uit den aard der zaak was gebrekkige beveiliging.'

** In de marge staat met de hand geschreven: 'Deze lieden kwamen 13 Aug. te Kr. Preukatj (?) aan door te loopen in Z.O. (Kr. Preusigeuët) in plaats van Z.W. zoals door rapporteur was aangeraden.'

Even later werd mij medegedeeld dat, behalve de drie dwangarb. voornoemd, alle dwangarb. en Atj. koelies gedrost waren.

7 t/m 10 augustus. Geen byzonders, wij waren niet meer in staat ons te verplaatsen.
11 augustus. De inlandse fuselier Towikromo no 68005 overleden[***]
12 augustus. Geen byzonders.
13 augustus. Geen byzonders.
Nu en dan waren enige fuseliers naar boven gezonden om een enkele schot af te geven, in de hoop dat dit misschien door een in de buurt zijnde patrouille gehoord zou worden.
14 en 15 augustus. Geen byzonders.
16 augustus. Des middags ± 1/30 uur werd op het schieten van ons 3 schoten gehoord; aanhoudend werd het schieten beantwoord. Wel was ik in het bezit van een hoorn, doch de hoornblazer was zoodanig ziek, dat hij niet kon blazen, ook waren geen andere militairen te vinden die blazen konden.
17 augustus. Steeds werd het schieten beantwoord, doch vrij ver verwijderd. Dien dag werd nog geen verbinding gevonden.
18 augustus. Het schieten ging wederom door; totdat eindelijk 's morgens om ongeveer 9 uur, de Eur. Serg. Heurlein met 7 militairen en 1 dw. arb. zich bij mij meldde. [Heurlein was eerder met de zwakste mannen achtergebleven, C. van den Wijngaard]. De Eur. serg. Heurlein deelde mij mede dat de overige militairen nog achter waren, doch zich in de nabijheid van de bene-

*** In de marge staat met de hand geschreven: ‘Deze man vervoegde zich den vorigen dag b/d patrouille cdt en deelde mede nu al lang genoeg niets gegeten te hebben, waarom hij wenschte heden eens lekker te eten. Op den vraag v/d commdnt wat hij dan eigenlijk wilde, verzocht hij een voorschot te mogen hebben om eten te koopen. Hij vroeg en kreeg een rijksdaalder. Met dit geldstuk i/d hand is genoemde fuslier 's nachts overleden. Deze man was krankzinnig.’

den ons stroomende aloer bevonden en dat de navolgende militairen overleden waren:

Inl. fus. Soeropawiro	*no 33809,*	*3 augustus*
Inl. fus. Ronodikromo	*no 67280,*	*8 augustus*
Inl. korp. Djanglar	*no 59978,*	*13 augustus*
Inl. fus. Tjeplis	*no 56655,*	*18 augustus*
Inl. fus. Djoemadi	*no 62775,*	*18 augustus*

Tevens werd door hem medegedeeld dat op den 3en Aug. alle Atjesche koelies waren gedrost en bovendien de dw. arb. Abaspa op den 4en Aug. D.a.v.
Dien zelfden dag werden eenige signalen op den hoorn gehoord, hetgeen ons de overtuiging gaf, dat een patrouille, hetzij op het bericht, of wel op het schieten hulp kwam verleenen.
Dien dag werd niet meer geschoten, des namiddags om 5/30 uur werd het signaal 'voor het geheel halt' gehoord.
19 augustus. Des morgens vroeg werd door mij een fuselier, die met de patrouille serg. Heurlein was teruggekeerd, en op den hoorn blazen kon, naar boven gezonden om het signaal 14e bat. en 'hier is de commandant' te blazen, ook had nog eenige fuseliers mede gezonden om enkele schoten af te geven. Onmiddellijk daarop werd geblazen, door in de buurt zijnde patrouille 'waar is de Comdt.' hetgeen door ons werd beantwoord.
Omstreeks 9 uur v.m. verscheen de Lnt. der Marechaussée Van Arkel met een brigade en stelde ik mij verder onder de bevelen van voornoemd Lnt.

Wij werden daarop grootendeels gedragen naar het reeds betrokken bivak door de brigade der Marechaussée. In het bivak werden reeds aangetroffen 1 Inl. serg., 5 Inl. fuseliers, 4 dwangarbeiders en 2 Atjesche koelies, den vorigen dag door patrouille Van Arkel gevonden en afkomstig van patrouille serg. Heurlein. De Inl. korp. Toegono, op den 6en Aug. j.l. van mij vertrokken, was eveneens aanwezig, doch volgens Lnt. Van Arkel

minder goed bij zijn verstand.
Volgens mededeeling van voornoemd Lnt. werden gedurende den marsch naar het stroomgebied van de Meugeurintjeng, Atjehsche koelies langs den weg dood gevonden.

Spanning

Bij lezing van DE HONGERTOCHT is het niet te merken dat de schrijfster met de stof heeft moeten worstelen. DE HONGERTOCHT is spannend omdat bijgeloof en noodlot als een rode draad door het boek lopen. Het noodlot komt al na luttele bladzijden om de hoek kijken. De inlandse fuselier Toegono neemt Sadinah, de vrouw van zijn in de eerste alinea doodgeschoten collega tot vrouw. Hij wordt de achtste man van Sadinah. Zij wil hem het voedsel dat ze voor zijn voorganger heeft bereid niet geven. Dat brengt ongeluk. En dan lezen we dat het noodlot zich niet zo gemakkelijk laat afkopen.

Op de hellingen van de berg Peuët Sagoë is een meertje. Nyhof krijgt de vraag om daar, tijdens de patrouilletocht, eens polshoogte te nemen. In het officiële patrouilleverslag staat dat de Atjehse koelies door hun bijgeloof niet willen overnachten bij dit 'meer met de boze geesten', blz. 84 wat toch gebeurt. Dan haalt de schrijfster de legende aan dat iedereen die het meer aanschouwt verbijsterd en vertroebeld van brein zal moeten dwalen tot hij uitgehongerd en ellendig omkomt. Het boek bevat nog veel meer verwijzingen naar het noodlot. We lezen ergens dat de expeditieleider alleen op zichzelf steunt 'En op het noodlot'. Daarmee komen we meteen bij de ambitie van onder-luitenant Nyhof, die wil scoren met deze expeditie. Nog voordat de militaire colonne moet vertrekken, verzucht zijn vrouw dat hij hogerop wil: *'Maar voor hem zou het misschien een kans*

geven (...) op een daad misschien, boven de gewonen plicht van elken dag uit. Iets groters, iets blijvends misschien.

Ze weet wel: deze dingen wegen zwaar bij hem.' blz. 109 Tijdens de patrouilletocht is er tegenslag op tegenslag, maar de ambitie van de commandant wijkt niet en is één van de belangrijkste redenen om niet terug te gaan: *'Maar als hij teruggaat, verspeelt hij een kans, een reputatie, als hij nu faalt is het uit, nooit meer zal hem een speciale opdracht worden toevertrouwd.'* blz. 225 Pas op de achtentwintigste dag durft Nyhof zichzelf toe te geven dat hij heeft gefaald en dat hem bij terugkeer niets anders te wachten staat dan verantwoording, kritiek en schande. Zijn naam is opgetekend in het geschiedenisboek van het leger, '(...) *maar niet, zooals hij in heimlijke oogenblikken van menselijke eerzucht heeft gedroomd: omstraald door den glans van moed en beleid, maar ingevat in de zwarte lijst van dood en schuld.'* blz. 323

Als het eerste slachtoffer valt, lezen we dat de Dood zijn plaats inneemt en duidelijk zichtbaar en voelbaar aanwezig is. En hiermee zijn we bij een ander thema: de van leven zinderende natuur, waaraan de dood ondergeschikt is '(...) *het leven moet voort, er is geen minuut te verliezen, er kan geen seconde van stilstaan zijn, want anders stort dit miljoen maal miljoenen jaren oude stelsel ineen; wat leeft moet voortleven naar de dood toe om te kunnen ontbinden tot nieuw leven, wat sterft moet onmiddellijk opstaan in de nieuwe vruchtbaarheid van rotting en vermolming, er is geen dood, het gaat alles en uitsluitend om het leven, dat onbegrijpelijk is, maar onoverwinlijk, dat wreed is en genadeloos, maar zoet en onweerstaanbaar, het enige, dat is, eeuwig en altijd en opnieuw eeuwig, seconde om seconde in onophoudelijke wenteling en volgens een meedogenloze, maar onaantastbare wet.'* blz. 176

In de brief aan het slot zegt Madelon Székely-Lulofs dat Nutters wil aantonen dat ook anderen schuld hebben aan de

ongelukkige patrouilletocht waarbij 19 doden zijn te betreuren. Dat hij weliswaar zijn eigen fouten en vergissingen erkent, maar toch ook een beroep wil doen op begrip voor de omstandigheden waaronder de tocht plaatsvindt. Over de vermenging van feiten en fictie schrijft ze dat ze aan het relaas van Nutters alleen de feiten en omstandigheden heeft toegevoegd zoals zij die begreep. DE HONGERTOCHT ontstond uit 'de werkelijkheid van uw patrouilletocht en het verdichtsel van mijn herinnering en fantasie.' Na het verschijnen van 'zijn' boek is aan Nutters gevraagd of alles klopte wat Madelon Székely-Lulofs schrijft. Nutters: '*Het verhaal van de hongertocht, van de tocht van de 76 mannen in het Indische oerwoud, waarvan er 28 omkwamen is juist. Er zijn fouten gemaakt. Niet alleen door anderen, maar ook door mij. (...) Ik gevoel mij dan ook niet verongelijkt, besef dat ik mede fouten heb gemaakt. Maar ik sta er voor in dat het verhaal van DE HONGERTOCHT juist is.*' (HET VOLK, 10 okt. 1936)

Reacties op De Hongertocht

Velen hebben antwoord willen geven op de eerder aangehaalde vraag van Madelon Székely-Lulofs of zij de capaciteiten heeft voor een roman als DE HONGERTOCHT. De roman krijgt enkele positieve, maar veel meer negatieve kritieken. Hoewel Madelon Székely-Lulofs in 1936 aan Robbers schrijft dat ze zich weinig aantrekt van de slechte kritieken omdat ze zelf zo van deze roman houdt, tobt ze toch met de kritieken van Ter Braak, wiens oordeel zij hoog acht. In een brief aan hem, waarbij ze een verhaal aanbiedt voor het tijdschrift FORUM, schrijft ze blij te zijn met zijn kritiek op haar werk. Ze noemt FORUM een welkome wegwijzer, waarvan ze elke letter verslindt. Na een nogal negatieve recensie van Ter Braak over DE ANDERE WERELD

schrijft Madelon Székely-Lulofs aan Herman Robbers dat ze er maar om gelachen heeft en er de wijsheid uit opgestoken, die er *'ondanks alle venijn' toch nog wel uit op te steken valt. 'Want dat is nou het beroerdst van het geval: ik kan die ellendeling niet eens heelemaal ongelijk geven.'*

De Indische journalist Zentgraaff en Menno ter Braak, recensent van respectievelijk DE JAVABODE en van HET VADERLAND, zijn - om sterk uiteenlopende redenen - negatief over DE HONGERTOCHT. Zentgraaff schrijft voordat de roman verschijnt een stuk waarin hij zich alleen baseert op de aankondiging van het boek. Hij stelt dat de mensen in Indië 'weer een machtig brok sensatie boven het hoofd hangt' en is bang dat Madelon Székely-Lulofs Nederlands-Indië 'weer' zwart gaat maken: *'Zoo groeien wij ook in internationale vermaardheid, alsof wij hier niets beters deden dan het beest imiteeren.'* (DE JAVABODE, 21/12/1935). Ter Braak doet de discussie over waar of niet waar af met de opmerking dat Madelon Székely-Lulofs een roman heeft willen schrijven en dat een roman iets anders is dan een journaal. Hij hekelt het feit dat mensen die Indië kennen de gewoonte hebben om de roman uitsluitend te beoordelen op het beeld van 'de toestanden'. Ter Braak noemt DE HONGERTOCHT een 'gemakkelijk te verteren consumptie' en zegt dat men de roman niet kan beoordelen los van het 'publiek dat geacht wordt hem te zullen lezen'. Madelon Székely-Lulofs gebruikt zijns inziens teveel woorden en kan de Indische sfeer niet in één zin suggereren zoals E. du Perron in HET LAND VAN HERKOMST dat doet.

Madelon Székely-Lulofs reageert in een brief aan Herman Robbers enigszins cynisch op de kritiek van Ter Braak. Ze schrijft ze dat ze nog eens een boek gaat maken met als thema het probleem van het in Indië geboren kind, *'dat tegenover de oude heimat wordt gesteld. Zooiets als dat boek van*

Du Perron, maar natuurlijk niet zoo goed, alleen misschien minder vervelend en zonder notarissen.' Over HET LAND VAN HERKOMST '*(...) ik heb het boek niet kunnen doorworstelen. Ik lees het alleen bij dagen van minderwaardigheidsbesef, d.i. als ik een beroerde critiek van Ter Braak heb. Ik moet wat meer en vlugger schrijven, want anders ben ik dood voordat ik dit boek van Du Perron uit heb! Mijn Ter Braakse katers duren n.l. tegenwoordig niet langer dan 24 uur en dat is bij zoo'n vervelend boek erg weinig.'*

Madelon Székely-Lulofs trekt zich de negatieve kritieken zo sterk aan dat ze in 1951 afziet van een derde druk. Ze schrijft aan Querido dat ze de kritieken op de roman nog eens heeft doorgenomen en dat ze het 'onbehaaglijke gevoel' heeft dat 'we met een herdruk of bewerking een heleboel ongewenst stof zullen doen opwaaien. (...) dat het beter is om dit te laten rusten en niet opnieuw in te gaan roeren.' Dat Alice von Eugen-van Nahuys van uitgeverij Querido terugschrijft dat heruitgave geen probleem is en dat Zentgraaff eigenlijk de enige querulant was, mag niet baten: De heruitgave gaat niet door. Pas in 1960, twee jaar na de dood van Madelon Székely-Lulofs, verschijnt er een derde druk van DE HONGERTOCHT in de Salamanderreeks, zonder de veel bekritiseerde brief, onder de uitgebreide titel DE HONGERTOCHT VAN 1911. In 1963 verschijnt hiervan een tweede oplage.

Veel reacties direct na verschijnen van DE HONGERTOCHT gaan hoofdzakelijk over de vraag of de gegevens in DE HONGERTOCHT historisch juist zijn. En inderdaad, zelfs na tachtig jaar is deze discussie nog altijd interessant. Het antwoord hierop is voor recensenten in de jaren '30 in veel gevallen van invloed op het oordeel over de roman. Degenen die een herdruk van DE HONGERTOCHT bespreken staan verder van deze discussie af. In een voorwoord in de

Salamanderuitgave van 1960 schrijft Rob Nieuwenhuys dat dit boek tot het beste behoort dat Madelon Székely-Lulofs ooit heeft geschreven, waarmee hij overigens een relatief oordeel geeft. In een bespreking van de tweede druk van TJOET NJA DIN laat Nieuwenhuys zich echter ontvallen dat hij DE HONGERTOCHT een goed boek vindt, ditmaal met de relativering dat hij wel van mening is dat Madelon Székely-Lulofs beter vertelt dan schrijft.

Recensenten als Rudy Kousbroek en Aad Nuis zijn uitgesproken positief over de werken van Madelon Székely-Lulofs, die de tijd moeiteloos blijken te hebben getrotseerd. Nuis schrijft dat de boeken van Madelon Székely-Lulofs nu beter naar waarde zijn te schatten nu ze zijn ontdaan van het 'getrompetter van de roem'. En, zoals eerder al aangegeven, beroemd was Madelon Székely-Lulofs. Weinig auteurs met een dergelijk oeuvre zijn in korte tijd zo beroemd geworden en zo snel weer in vergetelheid geraakt als zij. Waarschijnlijk is Madelon Székely-Lulofs één der meest vertaalde Nederlandse auteurs van deze eeuw.

Hoewel DE HONGERTOCHT, dat in de jaren dertig slechts één keer is herdrukt, niet zo populair is geworden als RUBBER, is het boek vertaald in het Hongaars, het Duits en in het Tsjechisch. Dat nu een zesde Nederlandse druk beschikbaar komt, zegt echter iets over de blijvende waarde. Hopelijk hoeven we niet meer lang te wachten op herdrukken van de overige Indische boeken van Madelon Székely-Lulofs.

Cock van den Wijngaard

> Alle brieven en de meeste recensies die worden genoemd of geciteerd maken deel uit van de collectie van het Letterkundig Museum in Den Haag. De patrouilleverslagen zijn in kopie in het bezit van C. van den Wijngaard.

I

UIT DEN AMECHTIGEN tropennacht, uit de loerende, zwarte stilte rondom het bivak spatte onverwachts een roodvonkend schot los, scherp en uitdagend: Pèk-tèkk!!

De echo verdubbelde het prompt: - pèk-tèk-tèk! herhaalde onmiddellijk, maar veel verder al, als een wegijlende, vluchtende spookstem: - èk!... èk... en bij den ingang van het bivak viel een lichaam met een smak voorover op den grond. Het doode lichaam van den inlandschen fuselier Darmo, die juist zou worden afgelost. Het zwaaide en plofte neer, loodzwaar en bijna óp den aflossenden inlandschen fuselier Toegono.

Dit alles gebeurde in dezelfde seconde. Genadeloos vlug, onherroepelijk onverwacht, adembenemend onwaarschijnlijk. Een roode ster, die vlak boven de aarde uiteen spatte, een lichaam, dat op slag dood neerviel en waaruit de ziel omhoog schoot als een plotseling bevrijde schim, die met een laatsten schreeuw wegijlde in de donkerte en verechoënd oploste in het heelal en in de eeuwigheid.

De fuselier Toegono had automatisch aangelegd, maar schoot niet, hij bleef een seconde zoo staan, de karabijn vooruit gestoken, bevangen door een voorbijflitsend moment van onzekerheid. In deze seconde begreep hij niet dadelijk wat er gebeurde, wist hij niet of hij zelf was getroffen door dat onverwachte schot, hij wist ook niet, of Darmo dood was, noch waar vandaan zich in dit oogenblik een vijand op hem kon storten. Maar het volgend oogenblik al kwamen

haastige voetstappen nader en de commandant van de wacht vroeg opgewonden:

‘Wat is hier gebeurd?!’

‘Darmo...’ begon Toegono, maar de commandant bukte zich al naar het lichaam, dat voorover neergestrekt lag op den grond.

‘Angkat!’ zei hij kortaf en de twee inlandsche soldaten, die hem gevolgd waren, namen het lichaam op en droegen het weg.

De sergeant van de wacht ondervroeg Toegono’

‘Wat is er nu eigenlijk gebeurd?!’

De fuselier gaf het verslag:

‘Ik kwam uit het wachthuis om Darmo af te lossen. Ik was hier vlak bij de post, opeens viel er een schot en Darmo plofte bijna op mij.’

‘Waar kwam het schot vandaan?’

‘Dáár vandaan!’ Toegono wees de richting aan. In die richting, achter de donkerte van den nacht, lagen de heuvels.

‘Heb je niets gezien... iets bewegen bij de draadversperring?’

‘Nee toewan sersant. Ik heb niets gezien.’

De europeesche sergeant tuurde in de dichte duisternis. Er was niets te zien, alles was stil, bewegingloos. Er kon in die duisternis buiten het bivak één vijand zijn, één Atjeher, die doodstil nabij geslopen daar nu ademloos op de loer lag, er konden er ook duizend zijn. Maar misschien was er niet één meer. Het land, dat van dezen vijand was, hield hen bedekt en beschermd, zij doken er uit op en gleden er in weg als de nevel, dien de aarde uitwasemt en weer inzuigt.

‘Nou...’ zei de sergeant en maakte aanstalten om terug te gaan naar het wachthuis, ‘goed uitkijken hoor, en als je wat ziet, onmiddellijk schieten!’

‘Saja toewan sersant!’

De commandant van de wacht verdween, Toegono nam zijn plaats in onder het afdakje bij den ingang van het bivak. Hij bleef een tijd lang met felle, samengeknepen oogen naar buiten spieden, zijn schouders iets gekromd, de karabijn klaar tot schieten. Zijn trommelvliezen spanden zich begeerig naar het minste gerucht, zijn neusvleugels trilden, hij proefde elken ademtocht, die droog door zijn mond ging.

Er gebeurde niets. Het bleef stil.

Het liefst zou Toegono nu zijn soldatenschoenen uittrekken, op roofdier-zachte voeten buiten glijden, voorbij de omheining van prikkeldraad, in het meer van duisternis, waar alleen zijn instincten hem den weg zouden moeten wijzen. Maar hij wist, dat dit onmogelijk was, dat hij op post moest blijven. Hij was soldaat van de Kompenie en een soldaat van de Kompenie moet de orders opvolgen en mag niet op zijn eigen houtje den vijand gaan bestoken.

Toegono zuchtte. Hij strekte zijn schouders, de karabijn zakte iets.

Zoo stond hij daar onder het afdakje, de lamp schuin boven zijn hoofd was aan den achterkant afgedekt met een stuk karton, zoodat hij zelf in de schaduw bleef en het schijnsel alleen naar voren straalde. Het was een doodstille nacht, die nog een uur zou duren tot zonsopgang. Af en toe sjirpte ergens een krekel, van zee stak een lichte bries op en suisde met een zacht gerucht over de naakte vlakte.

Giftig speurde Toegono weer voor zich uit, alsof hij uit den nacht den aanvaller opeischte. Den Atjeher. Een lid van de kleine benden, die het gewest telkens en overal weer onveilig maakten en terroriseerden met hun sluipmoord en guerillakrijg. Kleine groepen opstandigen, die onder aanvoering van een bendehoofd telkens weer het hollandsche gezag aanrandden.

Maar eigenlijk niet dáárom speurde Toegono zoo ge-

spannen, zoo bloeddorstig en wraakgierig naar buiten. Als hij in den donkeren nacht, in dit laatste uur voor zonsopgang, speurde naar een Atjeher, dan zocht hij eigenlijk niet den vijand van de Kompenie, niet den taai opstandigen bewoner van dit gewest, dat zich hardnekkig en arglistig bleef verzetten tegen de vreemde overheersching, tegen de blanke civilisatie, tegen de pacificatie...

Pacificatie...

Ja, Toegono was in dienst van de pacificatie! Maar pacifist was Toegono om den drommel niet! Toegono was een Timorees, zijn geboorteland lag in de eilandenreeks achter Java en geslachten lang had in zijn voorouders als eerste en grootste gedachte, de gedachte geleefd aan den krijg. Toegono diende de Kompenie nu al twaalf jaren en al twaalf jaren was hij Christen. Zijn vader was Mohammedaan, maar hij was bekeerd. Alleen tot den doop, want van zijn strijdlust zou geen dozijn zendelingen hem hebben kunnen bekeeren. En misschien zelfs - als wij de zaak heel argwanend beschouwen - was dit Christendom voor Toegono nooit iets anders geweest dan de poort naar den zoo hevig begeerden krijg, die buiten de Kompenie om niet meer mogelijk was en van Timor en Ambon nam de Kompenie alleen de tot het Christendom bekeerde inlanders in dienst. Toegono, die zonder strijd en gevecht niet kon leven, ging dus naar den zendeling, liet zich bekeeren en doopen en ging in het leger, hetgeen waarschijnlijk niet de bedoeling van den zendeling was geweest, evenmin als van het Evangelie.

Daarom echter: als Toegono daar met zijn geweer klaar stond tot schieten, in den zwarten nacht speurend naar den atjehschen vijand en wist, dat hij uitkeek naar een strijdlustigen, onknechtbaren bruinen kerel - bruin als hijzelf, Oosterling als hij zelf - dan zocht hij niet naar den rebel tegen het nederlandsche Gouvernement, maar eenvoudig

naar den ànderen man, die strijdbaar en strijdlustig was, een prachtige rivaal in het prachtige gevecht, dat voor mannen als Toegono de waardigste en manlijkste wijze is om dit vervelende aardsche bestaan een beetje op te luisteren.

Als Toegono haat voelde tegen den Atjeher, dan was dat alleen de haat, die noodig is als motief voor het wapen. Dan was dat de haat, die geslachten lang in zijn bloed had gelegen en eeuwen lang voordat hij nog ooit een Atjeher had gezien. Deze haat was een heerlijk opwindend vuur, dat in hem aangloeide en hem - zooals hij dat zelf enthousiast placht uit te drukken: *'hati panas'* maakte - waardoor hij dan dadelijk in blinde, ziedende drift naar zijn wapen greep, het liefst de klewang, om zich op dien vijand te storten en dien verder zonder omslag tot moes te hakken - *'di tjintjan teroes!'* om het met Toegono's bloeddorstige woorden te zeggen.

Di tjintjang teroes! Dit was de vreeslooze wapenspreuk en strijdkreet van Toegono, die nooit één enkele gelegenheid liet voorbij gaan om zoo snel mogelijk *hati panas* te worden. - Ik en de Kompenie! - zei Toegono, wiens warme liefde voor de Kompenie eigenlijk niet anders was dan de warme liefde voor den strijd. Zooals zijn trouw aan de Kompenie in wezen de trouw was aan een eeuwenoud verlangen naar bloed en gevaar. Het nederlandsche gezag was voor Toegono de groote impressario van het opwindendste, glorierijkste en avontuurlijkste spel, dat een echte man zich wenschen kan: de krijg. En als Toegono iets op dezen impressario aan te merken had, dan was het alleen dit: dat hij, ondanks zijn twaalf dienstjaren en zijn voorbeeldig gedrag nog altijd niet bij de maréchaussee was geplaatst, nog altijd niet hoorde bij het dappere keurkorps, dat niet alleen het hoogst in aanzien stond, maar ook naar de zwaarste karweien werd gezonden en de meeste kans kreeg op het gevecht met het blanke wapen. Want dit moet ook gezegd

worden: Toegono had in zijn hart een broertje dood aan de karabijn. De karabijn was voor hem een vreemd en uitheemsch wapen, een soort gereedschap eigenlijk, geen ècht wapen, een zielloos mechaniek. Toegono hield niet van strijd op een afstand, van het neerknallen van een willekeurig slachtoffer. Jagen en vechten is twee, vond Toegono. Hij vocht het liefst met den klewang. Direct: man tegen man. Dát was strijd, oorlog - *perang!*

Maar zooals Darmo... Niets vermoedend onder je afdakje staan, dan ergens, in donker een schot, even zwaaien en dood neerploffen. Vallen als slachtoffer zonder zelf de kans gehad te hebben een slachtoffer te maken, vallen als de lichtelijk belachelijke ongeluksvogel van het toeval... Of zelfs, zoomaar in het donker op iets vaag bewegends een schot af te vuren, zonder de opwinding van het handgemeen, zonder de eer van moed of behendigheid... vuren en toevallig raken of niet-raken... nee...

- Nee - dacht Toegono en voelde weer het weemoedig verlangen om zijn lastige schoenen uit te mogen trekken, zijn karabijn weg te mogen werpen en alleen met zijn scherp geslepen klewang in de hand op onhoorbare voeten weg te sluipen naar een eigen, privé avontuur. Maar hij wist, dat dit onmogelijk was. De toewan sersant zou hem zeker betrappen en dan was het voorgoed uit met de maréchaussee! Hij wist, dat hij moest afzien van het eigen avontuur, hij moest zich beheerschen; sinds de Kompenie aan het woord was, had het spel andere regels gekregen, de regels van de Kompenie. En Toegono wist deze regels ook wel te apprecieeren, want de Kompenie bekroonde ze met aanlokkelijke prijzen, met sterren en strepen, met medailles en lintjes en plaatsing bij de maréchaussee, bij de zoo bewonderde en bewonderbare *manisé.*

Toegono was niet alleen een geboren krijger, die van elke

angst of vrees voor zijn medemenschen verschoond was gebleven, hij was ook een geboren hasardeur. Daarom kon hij eindeloos blijven hopen, dat hij door ijverig de regels van het spel in acht te nemen toch eindelijk de fortuin zou vermurwen en het zoo vurig begeerde geel van de *manisé* op zijn kraag en mouwen zou zien prijken. Daarom kon Toegono gehoorzamen aan discipline en subordinatie, die hem in wezen vreemd waren en niet anders dan vreemd konden zijn.

Zoo stond hij daar, het bleef rustig, hij hing zijn karabijn op den schouder en staarde voor zich uit. Hij was een goede schildwacht, hij was nog nooit ingeslapen. Nog in de tijden van van Heutsz - de groote generaal - had hij op post gestaan en de groote generaal had de origineele gewoonte de schildwachten met een lucifer te inspecteeren: als de schildwacht bij zijn nadering stokstijf bleef staan en geen vin verroerde, streek de groote generaal een lucifer af en hield het vlammetje voor het gezicht van den schildwacht. Sliep hij, dan blies de groote generaal zonder een woord te zeggen de lucifer uit en stak die onmiddellijk in den neus van den slapenden schildwacht.

Dat was geniaal gevonden van den grooten generaal, want ten eerste was de slapende schildwacht op dezelfde seconde klaar wakker en ten tweede zorgde hij ervoor, dat het hem geen tweede keer overkwam, want onder de manschappen was niemand belachelijker dan een fuselier met een brandblaar van een heeten luciferkop in zijn neus.

Sindsdien was de groote generaal Gouverneur-Generaal in Buitenzorg geworden en sindsdien was hij ook reeds teruggekeerd naar Holland, maar zijn paedagogische remedie overleefde zijn afwezigheid en Toegono hoorde nog altijd tot de beste schildwachten, evenals alle andere schildwachten uit de school van van Heutsz, hetgeen een bewijs is voor de deugdelijkheid van zijn methode.

Zoo stond dus Toegono klaar wakker en spiedend op post. Het uur ging voorbij. De duisternis werd dunner, het begon te schemeren. De bodem wasemde vochtige neveldampen uit, van den schemerigen hemel sloeg vocht neer, er hing een witte mistdamp over den grond.

In de verte, in de atjehsche kampong, kraaide een haan. Een tweede. In het bivak loeide het rund, dat straks geslacht zou worden.

Eenmaal in de drie dagen toog de fourier er op uit om het slachtrund te koopen. Gewoonlijk was het een oude koe, soms bij toeval een jonge stier, maar de fourier, die geïnfecteerd was met aanleg voor boekhouden en dus een eigenzinnig en konsekwent man was, noemde het beest stelselmatig en halsstarrig: os. Dit dier werd dan gewoonlijk afgemaakt door een sergeant, die een bijzonderen tact had met dieren.

Het begon te dagen. Er kwam iemand lang de post, de inlandsche sergeant Sarmin, die naar de rivier ging om te baden.

'Darmo is dood,' berichtte hij in het voorbijgaan.

Dood? - dacht Toegono en onwillekeurig rees het kerkhofje aan het einde van het bivak voor zijn blikken op. Dus dood. Dan zou Darmo daar straks, vanmiddag, worden begraven. En zonder verderen overgang dacht Toegono aan Sadinah, de vrouw van Darmo. Die bleef dus dan zonder man... Zonder man mocht ze niet in het bivak blijven. Hijzelf had geen vrouw momenteel. Misschien kon hij Sadinah tot vrouw nemen.

Het werd lichter, vage vormen doken op. De rechthoek van het bivakterrein, begrensd door de rivier, omheind door dubbel prikkeldraad. Bij den ingang, het wachtlokaal op palen, de ton-tong er naast, dan de houten officierswoningen, het bureau van den sergeant-majoor, de cantine, de

manschapsbarakken, het woongebouw van de dwangarbeiders, alles loodsen uit bamboe en vlechtwerk, gedekt met palmblad.

Het bivak Meureudoe lag aan den voet van de heuvels, in de heete kustvlakte. Rondom het bivak was het terrein kaal gekapt. Door moeras en een strook strand werd het van de zee gescheiden. Het lag daar als een rechthoekige schietschijf, een prachtig doelwit voor den vijand, die uit den beboschten bergrand langs de heuvels omlaag sloop en achter de dekking van nachtelijke duisternis zijn kogels blindelings in den omheinden rechthoek afvuurde. Dat was natuurlijk onedel van dien vijand, want deze streek werd geacht onderworpen en goedgezind te zijn, zoodat het bivak eigenlijk gerust op een schietschijf mocht lijken, zonder onvoorwaardelijk als zoodanig te moeten fungeeren.

Er slenterden een paar gestalten over het bivakterrein. Kouwlijk in een sarong gehuld, tot aan de schouders opgetrokken en met iets van weerzin tegen noodzakelijke en door de natuur opgedrongen vroegochtendlijke bezigheden, slenterden een paar inlandsche fuseliers - die de natuur boven de techniek, dat wil zeggen de rivier boven de latrines verkozen - naar den rivierkant, daalden de helling af en verdwenen in den afgrond, waar de stroom vloeide. Daar hurkten zij dan, volgens de gewoonten der voorvaderen neer en gehoorzaamden aan de stem der natuur.

Toegono zag hen gaan en moest denken aan lang vervlogen dagen, toen ook de groote generaal wel eens, evenals deze gestalten, gehoorzaam en ootmoedig in den vroegen ochtend naar den rivierkant wandelde, omdat zelfs ook de grootste en geniaalste generaal onderworpen blijft aan de natuur. Het moet hier echter nadrukkelijk vermeld worden, dat de groote generaal niet in een sarong, maar in een gebatikten slaapbroek en een wit katoenen kabaai en niet

rillend en tegenstribbelend, maar kloek en gedisciplineerd naar de rivier stapte, als immer in de gerechtvaardigde overtuiging van zij n eigenwaarde, want geëscorteerd door vijf of zes gewapende soldaten, die plichtsgetrouw en gesubordineerd een gesloten kring vormden om hun neergehurkten grooten generaal, dien zij met stalen ernst behoedden in dit oogenblik van zwakte en overgave aan de natuur.

Ook Toegono dacht op het oogenblik in vollen ernst aan zijn grooten en geliefden generaal en dit feit is misschien een nòg grooter bewijs voor diens genialiteit en superieuriteit, want het is velen gegeven om zwak en natuurlijk te zijn bij historische vermaardheid, maar slechts zeer weinigen om daarbij ook de achting en bewondering van de direct ondergeschikten te behouden. Men moet een waarlijk groot man zijn om zijn natuurlijke zwakheden met het volmaaktste zelfvertrouwen en de rustigste vanzelfsprekendheid te dúrven begaan in aanwezigheid van zijn gesubordineerden. Ja, werkelijk! Hoe groot en vrij moet de man zijn, die zijn ondergeschikten niet alleen dwingt tegenwoordig te zijn bij het begaan van zijn dagelijksche natuurlijke zwakheid, maar deze daad ook te beschermen met hun lichaam en hun wapen! Dit te kunnen doen, zonder schaamte, zonder angst, zonder twijfel, met het volle behoud van superieuriteits- en waardigheidsbesef is alleen den waarlijk sterken, waarlijk vrijen menschen en in den eerlijksten zin van het woord genomen: waarlijken heerscher gegeven. Dit te volbrengen rechtvaardigt een overheerscher volkomen en geeft hem alle rechten op een standbeeld.

Zienderoogen lichtte de dag aan. Bij den horizont groeide een rosse, heete gloed, de zon dook uit de gladde zee op, alsof ze achter een grooten, metaalkleurigen spiegel omhoog werd getrokken. De laatste nevels raakten los en de hitte zoog de vocht en de mist op. Een roode, warme gloed

straalde over de vlakke, grillig ingekeepte kust, die met een smalle strandstrook langs de zee lag en telkens naar binnen bochtte in trechterachtige, moerassige kreken, begroeid met een wonderlijk gewas, dat plant noch boom leek. Uit grauwe, borrelende modder groeide het op en stond spookachtig stil in de ademlooze broeikasatmosfeer, die boven het slijkige, stinkende brakwater hing. Deze doodstille moeraskreken zagen er nog altijd uit, zooals de aarde er eenmaal, in de eerste scheppingsdagen zal hebben uitgezien: een brij van slijk en water met vettige planten en een eerste begin van levenskiemen, mikroben en miasmen, die zich in den broeienden zonnegloed en het rottende moeras voortteelden en uit het roerlooze water en het giftige slijk opborrelden en langzaam opdampten tusschen de vreemde stengels en de doodstille blâren.

En toch was dit niet het eenige leven. Ternauwernood hoorbaar was er soms een zuigend geluid, dat als het ware ontsnapte aan den brijïgen bodem, die onder het ondoorzichtbare water gevangen lag: een krokodil of een leguaan, die door het slijk glijdend, het zonlicht en de warmte tegemoet slierde.

Soms, in heete nachten, gleed een prauw van een zeerover zoo'n verlaten kreek binnen. Een lang smal vaartuig en zwart, iets als een boom en toch geen boom meer. En een paar haastige, heimlijke kerels bewogen als schimmen over het watervlak en verdwenen onzichtbaar, opgeslokt door moeras en duisternis, die hen dan andermaal weer, even onbegrijpelijk, uitspuwden naar de zee.

De warmte werd met de minuut heviger, het was de schrale, bedwelmende hitte van moeraskust en tropische oceaan. In de schaduwlooze, kaalgekapte vlakte was het bivak weerloos uitgeleverd aan deze hitte. De rails van de Atjehtram naar Kotta Radjah, de hoofdplaats, lagen metalig te

glimmen, twee lange, evenwijdige blank-stalen lijnen, die den eenigen uitweg leken uit deze hel. Schelwit was de smalle weg naar de marktplaats en de atjehsche kampong, een versterkt dorp van paalhutten in het lommer van vruchtboomen en omheind met gedoornde bamboe. Een onderworpen kampong, een loyaal dorp. Zoogenaamd. Maar achter het dubbele prikkeldraad en achter de gedoornde bamboeheg slaan de bewoners elkaar wantrouwig gade: de vrede-bewakende, orde-bewarende, pacificatiebeoogende militaire bezetting van het bivak en de onderworpen, loyale, belasting betalende atjehsche dorpelingen. Op de marktplaats ontmoeten zij elkaar: soldatenvrouwen koopen daar van dorpsvrouwen. De fourier betrekt er zijn driedagelijksch rund, dat als os geboekt en met tact geslacht wordt. Er wordt melk geleverd en eieren, maar om zes uur gaat de poort van het bivak dicht. De wachten worden verdubbeld bij het invallen van de duisternis.

En - sinds de laatste weken - als het geheel donker is, wordt het bivak beschoten.

Niemand weet door wie. Het is iets nieuws van den laatsten tijd. Plotseling begonnen en hardnekkig doorgezet. Onbegrijpelijk! Toekoe Moedin, het atjehsch Hoofd is goedgezind. Hij is altijd genegen om met den bivakcommandant te beraadslagen, wie die geheimzinnige nachtelijke scherpschutters toch wel mogen zijn. Toekoe Moedin is altijd bijzonder hoffelijk. In zijn sluw en intelligent arabisch gezicht is nooit de minste schaduw. Er valt niets op Toekoe Moedin aan te merken. Hoogstens, dat hij nooit een rechtstreeksch antwoord geeft, nooit iets weet, nooit iets ontdekt.

Er is een woord, dat welhaast versleten moet zijn door het vele gebruik, dat Toekoe Moedin er van maakt. Dat woord is: ‘Misschien’.

Het is een hoffelijk woord, dat aan alle partijen gelijk geeft; het is een diplomatisch woord, dat alle vermoedens ondersteunt en tegelijk ondergraaft; het is het woord, dat om zes uur de bivakpoort doet sluiten, het is het woord, waarachter de sluipmoordenaars van den nacht zich verbergen.

Ja, waarschijnlijk dekt dit woord de kleine benden, als zij heimlijk komen fourageeren in het dorp. Als zij er ‘misschien’ komen fourageeren, want ergens vandaan krijgen zij natuurlijk levensmiddelen.

Achter de kampong valt de weg uiteen in voetpaden. Verder langs de kust, langs klapperaanplanten en rijstvelden en verder door naar veraf gelegen, eveneens versterkte dorpen. Smalle menschensporen in het groote landschap, dat heel laag begint, als een modderdrempel op den oceaan, een gloeiend heete moeraskust, die zich heft en in lichtgroene heuvels voortgolft, steeds hooger en hooger, tot het land eindelijk overeind staat in een stug en ontoegankelijk hooggebergte, donker groen en zwaar begroeid met oerwoud, gespleten in loodrechte ravijnen, dalend in moerassen, grillig gescheiden en uitéengeslagen in barre bergruggen en toch geheimzinnig één: een ruige, dreigende wand. Daaruit rijst een norsche, viertoppige vulkaan op. Het is de woeste, nog weinig verkende Peuët Sagoeë.

Peuët Sagoeë - zegt de Atjeher voor wat in het maleisch heet: *ampat sagih*, dit is: *vierkant.*

* * *

Het uur is voorbij, de poort gaat open, het is gedaan met de nachtwacht.De dwangarbeiders, met een brigade soldaten als dekking, trekken uit naar het wegwerken.

Toegono steekt het bivakterrein over naar de barakken, hij gaat uitslapen.

Zijn slaaptafel staat aan het eind van de chambrée, de dunne planken vloer zwiept mee onder zijn dreunende voetstappen, het is schemerdonker en bedompt binnen. Het ruikt naar koffie en klapper-olie, naar tabak, petroleum en wandluizen, naar geweervet en zweet, naar verbruikte nachtlucht vooral. Er heerscht vroeg-ochtendstemming: rommelig gedoe door elkaar, mannen en vrouwen loopen in en uit, kinderen drentelen dreinend rond, hier en daar ligt er nog een onder een slaaptafel, aan de balken brandt nog een enkele walmende petroleumlamp, die het laatste restje zuinig uitgemeten olie verteert en een stervend schijnsel om zich heen werpt, dat niet meer verlicht, alleen nog maar walmt en stinkt, soldaten, half gekleed - de een in zijn blauw linnen uniformbroek en een openhangend hemd, de ander nog in zijn nachtsarong met druipende haren na het baden - zitten op het voeteneind van hun slaaptafel of aan een van de lange tafels in het midden van de chambrée en rooken, drinken koffie, eten iets, rijst of een broodje, poetsen geweren, leerwerk en knoopen, er zit een vrouw met een zuigeling aan de borst, de hoornblazer Kartodinomo morrelt aan zijn trompet, tiereliert een loopje, blijft steken en morrelt weer. Vóór hem staat een jonge soldaat, - de Javaan Wongso, - die zijn broek aanhijscht en onderwijl benijdend toekijkt, hoe Karto op zijn koperen hoorn kwinkeleert. Zoo'n trompet, - *'slompret'* noemt Karto zijn rekwisiet met nonchalante en onmuzikale verbastering van de nederlandsche taal, - zoo'n slompret is een heerlijk ding en Wongso wordt zoo bezeten door begeerigheid naar dit voorwerp, dat zijn vingers droomverloren talmen bij het dichtknoopen van zijn broek. Een enkele maal, als Karto heel goed geluimd is, mag Wongso de slompret in zijn handen nemen en probeeren of hij een signaal kan blazen. In het begin ging het niet hard, het is merkwaardig hoe zoo'n

slompret in de oppositie kan gaan! Maar tenslotte heeft Wongso het toch zoo eenigszins van de slompret gewonnen en nu kan hij al, een beetje valsch nog, maar toch al vrij duidelijk het signaal geven: 'Vóór... de dok... teerrr!!'

Toegono neemt zijn karabijn met een zwaai van zijn schouder, hangt die aan een grooten spijker, gespt zijn klewang los, kleedt zich uit en hult zich in zijn sarong. Dan gaat hij op zijn slaapbank zitten, trekt zijn beenen onder zich en rolt een strootje. Straks, als het stiller wordt, als de vrouwen met hun rompslomp van kinderen en kookgerei naar hun dagloods zijn verdwenen en de mannen naar hun taak zijn, dan kan hij slapen. Nu is er nog allerlei rumoer, kindergekrijsch, de schelle kijfstem van een vrouw, geroep, geloop, gepraat, iemand gaapt op met een langen uithaal. Karto kwinkeleert, de slompret dóet het alweer wat beter. Sergeant Sarmin waarschuwt:

'Ajo, opschieten een beetje... *lekas sedikit*... jullie vrouwen vooral... straks, in je loods, daar kun je kletsen!'

De vrouwen pakken hun boeltje, dragen manden en pannen naar buiten, drijven hun kroost de chambrée af.

Toegono zit wat voorovergebogen aan het voeteneind van zijn slaaptafel, roerloos en peinzend temidden van het rommelig ochtendgedoe. Darmo is dood, Sadinah heeft geen man meer en hijzelf heeft geen vrouw. Er zijn verschillende mannen zonder vrouw, ze zal niet lang hoeven zoeken naar een nieuwen man. Zijn peinzende blik gaat langzaam door de barak, aan den overkant, langs den achterwand staat de dubbele slaaptafel van Darmo. Sadinah zit er gehurkt naast, stom en zwijgend. Zij is de eenige vrouw, die onaangetast is door de krioelende opgewondenheid van dit vroege uur, doodstil en daadloos voor zich zit uit te staren. Haar zwarte haarwrong hangt half los op haar rug, haar baadje is gescheurd en laat haar bovenlijf aan den

voorkant bloot. Dat zijn de eenige uiterlijke teekenen van smart en rouw over den gesneuvelden man. Maar Toegono weet: vanochtend, heel in de vroegte is het bericht naar de barak doorgesiepeld: Darmo is op post neergeschoten, Darmo is dood. Iemand uit de barak is in de vroegte naar den rivierkant geweest, is teruggekomen met het bericht. Sadinah heeft jammerand aan 'r haren gerukt, ze heeft haar baadje aan stukken gescheurd. In den benauwden, door nachtlampjes volgewalmden schemer is opeens ontstelling gevaren. Ts! Lah-illah-il-Allah! Darmo is gevallen!! - De mannen zijn slaperig opgeschrikt, vrouwen zijn gaan schreeuwen, kinderen begonnen te huilen. Sadinah heeft geklaagd en gegild als een bezetene, de duivel is een oogenblik in haar gevaren, ze heeft in haar arm gebeten, met haar vuisten op haar eigen hoofd gebeukt. Tot een van de mannen haar met een kort en hard woord tot bezinning bracht.

Nu is het voorbij. Hij is dood. Een ziel mag men niet beklagen, zegt de Mohammedaanse leer. Nu zit ze daar stil neergehurkt. Zwijgend. Met groote, wezenlooze oogen, die geen tranen meer mogen hebben. Het is voorbij. Straks wordt hij begraven.

Sadinah is kazernevrouw, bivakvrouw. Ze is niet jong meer. In de kazerne zou ze niet veel waarde meer hebben. Maar hier, in dit buiten-bivak nog wel. Tien jaren al slijt ze haar leven achter den rechthoek van prikkeldraad, nu eens hier, dan weer daar. Het maakt geen verschil waar. Overal is de rechthoek hetzelfde: prikkeldraad, barakken, kerkhof. Zesmaal heeft ze dit al meegemaakt: het maal bereiden en op den man wachten en dan dragen ze hem dood of stervend binnen of hij komt heelemaal niet meer terug... Hij trekt mee op patrouille en het oerwoud slokt hem op, hij gaat mee op een veldtocht en een klewanghouw velt hem neer, hij helpt een *benteng* bestormen, met een schot in de

borst, met een afgekapten arm, leeggebloed dragen ze hem in een *tandoe* aan en hij sterft onder haar blik... Dan gooit ze de rijst weg en giet de koffie buiten over den bruinen aangestampten grond uit. Er is wel direct den volgenden dag een andere man, of zelfs soms denzelfden dag al een andere man, de brits blijft nooit langer dan vierentwintig uur onbezet, er zijn altijd te weinig vrouwen in zoo'n bivak. En de koffie zou ook wel vierentwintig uur goed blijven. Maar Sadinah heeft zich een eigen bijgeloof gemaakt: de nieuwe man moet niet eten van de rijst en niet drinken van de koffie, die voor een ander was bestemd. Dat brengt ongeluk, *tjilaka*... Daarmee tracht Sadinah het noodlot af te wenden en de voorzienigheid te paaien. Maar het noodlot laat zich niet zoo gemakkelijk afkoopen en de voorzienigheid vergeet vele offers. En zoo komt het *tjilaka* dan toch. Darmo is de zevende...

'Ajo, ajo! De vrouwen naar buiten, van de chambrée af. Hé, jij daar, Sadinah, vooruit, opschieten!'

Langzaam staat Sadinah op, ze loopt slaapwandelend door de chambrée, straks, vanmiddag wordt Darmo begraven, morgen moet ze een anderen man hebben, anders gaat ze het bivak uit.

Het wordt stiller binnen. Toegono gooit zijn strootje weg en gaat liggen. De kamerwacht komt de chambrée opvegen, stil ritselend in het bezemende geluid van zijn *sapoe lidi.* Toegono doet zijn oogen dicht, hij wil slapen. Maar hij kan niet slapen. Hoe is het mogelijk, dat ze Darmo zoo precies geraakt hebben?... Toeval. Voorbeschikking... Hij denkt terug aan al de avonturen, waaraan Darmo en hij samen hebben deelgenomen. Nachtelijke sluiptochten langs rijstvelden en slapende kampongs, door rivieren en ravijnen; bestormingen van versterkingen, verbitterde gevechten aan den ingang van een vijandelijk dorp. Hij denkt aan

jachten achter vluchtende *djahats* aan, die ze hadden opgejaagd uit hun schuilplaats. Hij denkt aan marschen over smalle voetpaden. Hoe vaak is het gebeurd, dat alles stil en rustig lijkt, aan beide zijden alleen alang-alanggras, nergens een geluid, nergens iets verdachts en dan opeens breken tien of twaalf Atjehers uit de lange halmen los, schreeuwen hun gillend *Lah-illah-il-Allah!!* maaien om zich heen, rechts, links en verdwenen zijn ze, in het gras aan den anderen kant van het pad; in de gelederen van de colonne zijn groote hiaten, hier liggen drie man, daar twee, daar weer drie, badend in hun bloed. Darmo en hij hadden nog altijd geluk gehad, waren er nog altijd heelhuids afgekomen...

Toegono gooit zich om en om, hij kan niet en kan niet in slaap komen, zijn bloed is onrustig, zijn gedachten malen door zijn hoofd, telkens herhaalt zich het laatste gebeuren van dezen ochtend; hij loopt van het wachtlokaal naar de post, een schot, Darmo ploft neer. Dood. En Sadinah is zonder man. Als de Kompenie nu maar niet weer de maréchaussee stuurt om een eind te maken aan deze nachtelijke beschietingen, als de Kompenie nu maar soldaten van hier, uit het bivak stuurt! - denkt Toegono, want natuurlijk gaat de Kompenie daar een eind aan maken. Er komt binnenkort een patrouille om die *djahats* in hun bosschen te gaan opzoeken en onschadelijk maken. Dat begrijpt het kleinste kind in het bivak. En Toegono voelt een warme, trotsche liefde voor de Kompenie, hoopt, dat hij méé zal mogen op die patrouille, het jeukt in zijn hand, hij voelt de *hati panas* in zich opborrelen, voelt de klewang in zijn hand... hij kan niet slapen. Hij gaat weer overeind zitten, neemt nog een strootje. Hij denkt er niet aan, dat deze *djahats* tenslotte ook Oosterlingen zijn, van *zijn* ras en opstandelingen, zooals eenmaal het volk van zijn eigen eiland opstandig was tegen deze zelfde Kompenie. Hij denkt alleen aan den *perang*, aan

den krijg. Hij denkt er niet aan, dat zijn eigen voorouders zich eenmaal met denzelfden hartstocht en even woeste strijdkreten hebben verweerd tegen deze, nu zoo geliefde Kompenie, hij voelt alleen, dat zijn bloed warm wordt, dat hij vechten wil, het liefst in de voorste gelederen, het liefst bij de maréchaussee en hij beseft niet, hoe behoedzaam deze hartstochtelijke strijdkreten van de voorouders zijn overgeleid naar het 'hoerah!' en het 'manisé!' van den grooten impressario.

Hij zit daar een heelen tijd op zijn slaapbank, gekweld door herinneringen en verlangens en plotseling bedenkt hij, dat hij Darmo toch nog zou willen zien, voordat hij begraven wordt. Hij staat op en kleedt zich aan om permissie te gaan vragen aan den bivakcommandant, om het lijk nog even te mogen zien.

Ze hebben Darmo neergelegd in een leeg onderofficierskamertje aan het eind van de barak. Toegono stoot het deurtje open en gaat naar binnen. Daar ligt op de naakte slaaptafel, in het leege kamertje, het lijk van Darmo, toegedekt met een sarong. Toegono slaat den sarong iets terug en kijkt neer op het doode gezicht van zijn makker, dat hij nog niet zóó heeft gezien. Olijfgroen is het bruine gezicht van Darmo geworden, om het voorhoofd is een wit verband, op één plaats bloeddoorloopen, de mond hangt iets open, onder de oogleden uit tipt een starende, leege blik. Er is iets verwonderds en ontstelds in dit doode gezicht. De wachthoudende, turende blik is plotseling op iets gestuit en tot zichzelf ingekeerd: gestuit op den dood en ingekeerd tot het eeuwige. Maar volkomen onverwacht en over dit onverwachte schijnt deze doode zich nog te verwonderen.

Ontzettend stil ligt daar de gestalte, die niet meer Mensch is, alleen nog Vorm is, doodstille, gebluschte vorm onder een gebloemden lendedoek. Zwijgend staat Toegono daar

en kijkt lang op dit doodenmasker neer. Zijn eigen gezicht is haast even star als dat van zijn gevallen kameraad. Dan slaat hij den sarong weer terug en gaat weg. Het is voorbij tusschen hem en Darmo.

Hij loopt, onwillekeurig haast, naar de vrouwenloods. Iets opzij, in een hoekje, afgezonderd van de andere vrouwen, die het allen druk hebben met hun gekook, zit Sadinah neergehokt. Nog net als vanochtend. Toegono loopt langs de loods, blijft staan, kijkt op het onverschillig voor zich uitstarende gezicht van Sadinah. Haar gezicht is niet jong meer, het draagt rimpels en groeven. Van haar gezicht glijdt zijn blik over het stuk gescheurde baadje. Haar borsten zijn minder oud dan haar gezicht, ze heeft nooit gezoogd. Sadinah is een goede vrouw. Zij kookt de rijst prachtig droog, tot groote, glazige korrels. De koffie, die zij maakt is altijd geurig en zij is zuinig. Ze is ook bezadigd genoeg om, als haar man op patrouille is, zijn thuiskomst rustig af te wachten, ze kijkt in den tusschentijd nooit naar andere mannen om. Het is waar, dat zij onvruchtbaar is. Maar daardoor is haar man óók haar kind. Zij verwacht hem steeds en verzorgt hem voortdurend. In haar leven is haar man de eerste, het voornaamste, alles.

Toegono staat daar een tijdlang. Dan zegt hij eindelijk, als slotsom van een moeilijken gedachtengang:

‘Darmo wordt straks begraven.’

Sadinah knikt.

‘Zonder man mag je niet in het bivak blijven.’

‘Dat weet ik,’ zegt Sadinah stil en trekt haar baadje over haar bloote borsten dicht.

‘Wil je mijn vrouw zijn?’

Ze knikt.

Ze heeft nauwlijks opgekeken. Een man is een man. Een soldaat is een soldaat. De een valt. De ander neemt zijn

plaats in. - Zoo is het leven, - denkt Sadinah, - en als je geen kind hebt, wat heb je dan ánders dan een man? - Ze heeft dit alles al in tien jaren en al zes maal doorgemaakt. Darmo was de zevende.

Zoo wordt Toegono de achtste man van Sadinah. Hij zal wel een goede man zijn. Hij dobbelt niet. Hij is ook niet meer zoo heel jong. Als hij een eigen vrouw heeft, geeft hij geen geld uit aan andere vrouwen. Misschien is hij eindelijk de laatste man. De man, waarmee zij samen rustig oud kan worden, waarmee zij ééns, misschien niet eens over zoo heel veel tijd meer, samen ergens in een stillen kampong kan wonen, samen van zijn pensioentje en haar vaardigheid, samen met hun gezamenlijke herinneringen aan kampementen en bivaks.

Er is een zwijgen gevallen na hun schaarsche woorden. Om hen heen is het rumoer van de anderen.

Vanmiddag wordt Darmo begraven. Dan zal dit alles voorbij zijn.

En nu kan Toegono rustig gaan slapen.

II

OM TWEE UUR 's middags, in het heetst van den dag, komt de europeesche sergeant Scholten met de Atjehtram in Meureudoe aan. Hij komt, - met zijn inlandsche huishoudster en driejarig halfbloed meisje, - uit een verafgelegen bivak, het smook en vonken uithijgende, schokkende en bonkende treintje heeft hem door de uitgestrekte eenzaamheden van het atjehsch kustland vervoerd. Uren lang hebben zij op de houten bank gezeten in de bedompte, stinkende volte van een derdeklas wagon, een schuddend voortrollend hok, volgepropt met een chaos van ongesubordineerde passagiers, zooals alleen maar de Oriënt die opleveren kan: schurftige, betelkauwende atjehsche dorpelingen, blootvoets, met wilde zwarte haarslierten, wild flitsende oogen; rochelend spuwende chineesche handelaars met pakken en balen; schreeuwende Arabieren met stalen handkoffertjes; vrouwen, bepakt met manden, bundels en dreinende zuigelingen; kleffe zoetigheid etende kinderen; mohammedaanse priesters met geslepen, langzame gebaren, een tulband op en een ring met een grooten steen aan den wijsvinger. Uren lang hebben zij door het vierkante gat van het open raam gestaard, waardoor heen roet en vonken binnenvlogen, de zon haar rijzende, aangloeiende stralen binnenwierp en waarachter de dreigende eentonigheid van oerwoud voorbijschoof, slechts afgewisseld door kleine, in het lommer van boomen, bamboe en palmen weggedoken atjehsche dorpjes, door een blauwen bergkam in de verte,

door een stationloodsje in de wildernis, waar een nieuwe zwerm van schreeuwende, dringende en spuwende, blootvoetige passagiers het treintje overviel als een rommelige troep bandieten zonder hoofdman en de heete, zondoorstoofde wagonruimte opnieuw overvulden met hun lichaam, hun onbehouwen bagage, hun zweet- tabak- en knoflookstank. Maar langzamerhand, naarmate zij Meureudoe naderden, waren de stationsloodsjes minder bevolkt, werd het hok leeger, over het enkele spoor door het oerwoud, langs moerassen en verborgen dorpen, schokte en pufte de Atjehtram verder, de stijgende hitte van den dag en de groeiende stilte van de eenzaamheid tegemoet, reed met vertraagde vaart over de brug boven een nauwlijks meer voortbewegende, bruin-moerassige riviermonding om dan stil te houden in Meureudoe. Hier stappen de sergeant met vrouw en kind uit en ook drie lompige kampongbewoners. Het is twee uur in den namiddag, het heetst van den dag, het stationnetje is leeg, op een half bewusteloozen inlandschen stationchef na, de drie Atjehers slenteren sloom naar den kampong, die roerloos verdoofd achter een haag van gedoornd bamboe en in den zwoelen schemer van vruchtboomen ligt. Uit de kleine locomotief scheurt een schorre kreet door de verstarde stilte en dan puft de Atjehtram verder, zijn schuddenden wagonsliert voorttrekkend langs de smoorheete vlakte naar de Oostkust van Sumatra.

Scholten loopt over den smallen, in den verblindend witschroeienden zonneschijn bradenden weg naar het bivak, dat hij duidelijk met zijn donkerbruine palmbladdaken ziet liggen in de blinkende, norsche omheining van prikkeldraad. Achter hem loopt de inlandsche vrouw, ze heeft een uitbultend pak in haar *slendang* en het kind aan de hand, de bodem brandt aan hun voetzolen, de hitte ligt adembenemend over de kale grasvlakte, de heuvels rijzen doodstil in

de bevende schraalblauwe lucht, daarachter staat het hooggebergte. Van het stationnetje strekt zich de onbeschutte, schelwitte weg naar het bivak aan de riviermonding, als een laatste verlengstuk van de spoorrails, een laatste streep civilisatie, die doodloopt in het bivak, in het dichtslibbende kustmoeras en de vuile strandstrook met kokospalmen.

Zoo ligt het bivak Meureudoe als een der laatste posten van de blanke beschaving, ingeklemd tusschen tweevoudige eenzaamheid: de onoverzienbare Indische Oceaan aan den eenen kant en aan den anderen kant de nog ondoorvorschte, onbegaanbare bergwoestenijen van het atjehsche binnenland. Barsch en woest strekt zich dat binnenland uit, van kust tot kust, honderden mijlen ver, rotsgebergte, vulkanen en oerwoud, duistere wildernissen van moerassen, bergkammen en ravijnen, wegenloos en onbewoond, alleen bevolkt door rondzwervende, vijandige opstandelingen, door enkele avontuurlijke woudloopers en jagers op groot wild: olifanten en rhinocerossen.

Om deze tijd ligt alles verlamd in de hitte en bevangen door een soort bewusteloosheid, die voor de menschen soms in slaap overgaat en soms niet verder komt dan versuffing. Geen zuchtje beroert de warme lucht, die verzengd boven de groene vlakte staat te trillen als heete wasem, het zonlicht heeft een metalen gloed, de smalle strandstrook, nu door de eb naakt en weerloos achtergelaten en vol stinkend zeewier en rottend gedierte, gaat machteloos over in den rimpelloozen, loodkleurige oceaan, het moeras schijnt een verdoemde wereld van slijk en levenlooze planten.

Sergeant Scholten loopt door de bivakpoort en houdt stil voor het wachtlokaal. In het wachtlokaal staat een groote, vierkante tafel, om de tafel heen zitten een paar lustelooze gedaanten, niet geheel wakker, maar toch wakend, twee soldaten spelen dam. Het dambord staat tusschen hen in, ze

zitten beiden met een elleboog ver op tafel geschoven en telkens klinkt in de zware, verdoovende hitte en stilte het harde geluid van een neergezette damschijf: klik-klak. Zelfs de hartstocht om het spel schijnt vastgelegd in een verstarring, de spelers zeggen geen woord, elk woord is hun te veel, ze verzetten alleen met een zwaar opheffen van hun trage en onwillige hand een steen, klik-klak, dam, dubbele steen. Buiten, boven aan het trapje zit een inlandsche fuselier en staart voor zich uit in het schrille middaglicht: droomerig, waarschijnlijk onbewust, zoemt hij een maleisch liedje voor zich heen, denken doet hij niet, dat is duidelijk aan zijn gezicht te zien. Natuurlijk merkt hij den nieuwen sergeant op, die daar met vrouw en kind het terrein binnenkomt, maar het is, of de reactie op dit alles in hem vastgeklonken ligt, de benauwende hitte drukt elke beweging in hem dood. Hij blijft voor zich uitstaren, om zoo te zeggen, door het beeld heen, dat zich in zijn gezichtsveld beweegt.

Scholten blijft staan.

'Hé... kang! Waar is hier het bureau van de sergeant-majoor?!'

Deze vraag dwingt actie in de passieve figuur. Zijn starende blik krimpt in en vestigt zich langzaam op den grooten, slanken europeeschen sergeant vóór hem. Hij staat op.

'Oh, *di sana,* sersant!' wijst hij en wijst met zijn duim naar links, 'daar aan de Westkant!' Zijn stem is onverwacht welwillend en behulpzaam.

Scholtens oogen volgen de richting door den duim aangegeven, hij ziet een luchtig gebouwtje op palen, van bamboe, gevlochten wanden, een palmdak en een houten trapje voor den ingang.

'Ah zoo, *trima kassi!'*

En hij loopt door naar het bureau, gevolgd door de vrouw en het kind.

Bij het houten trapje wendt hij zich om naar de vrouw, het is of hij pas nu blijk geeft te weten, dat zij hem al dezen tijd zwijgend en gehoorzaam, samen met het kleine meisje is gevolgd.

'Wacht maar even hier, hè!' zegt hij over zijn schouder heen en beklimt het trapje. De vrouw blijft, stom en bescheiden, iets op zij staan wachten.

De deur staat open, Scholten tikt even tegen de deuromlijsting.

'Hnjá?!!' gromt een binnensmondsche stem, Scholten doet een stap vooruit en staat in de duffe, eenigszins schemerige ruimte, waar het ruikt naar vermolmend bamboe, naar paperassen, tabak en nieuwe soldatenschoenen. Die nieuwe soldatenschoenen staan in het gelid op den rand van een schraag tegen den achterwand, onder het glimlachende portret van H.M. de Koningin der Nederlanden. Aan een oude, vierkante compagniestafel, bevorderd tot schijfbureau en volgeklad met inktvlekken, zit de sergeant-majoor en werkt aan zijn achterstand. De sergeant-majoor heeft het druk en warm, het is het onofficieele uur van middagslaap en ontspanning, hij zit dus te werken in zijn onofficieelste en luchtigste plunje: een gebatikten slaapbroek en wit katoenen kabaai.

Scholten salueert even.

'Goeie middag, majoor! Ik ben zoo juist uit Indrapoeri aangekomen, mijn naam is Scholten!'

De sergeant-majoor wipt een eindje op, echter zonder eenige werkelijke bedoeling van opstaan, steekt een groote, roode en wat vochtige hand uit en zakt weer neer, terwijl hij, niet onvriendelijk, conventioneel zegt: 'Pieterse! Aangenaam kennis te maken!'

Bij dit 'kennis maken' leunt hij in zijn stoel, die hij een eindje achterover wipt en neemt den man vóór hem met een

korten blik op, een blik, die naar het schijnt, zich moet overtuigen van het aangename of onaangename van deze kennismaking. Scholten is een groote, lange kerel met een beenig gezichtsvlak, vlossig blond haar, iets terugwijzende groengrijze oogen en een gesloten mond.

'Kom je met de trein van zooeven?'

'Jawel, majoor!'

'Warm ritje, wat?'

'Zegt u dat wel, majoor!'

Ook Scholtens stem verraadt niets, zij is volmaakt beleefd en gesubordineerd, maar neutraal koel. Ook voor hem moet de aangenaamheid van de kennismaking nog blijken.

'Tja... merakels heet...' herhaalt de sergeant-majoor en draait een punt aan de rechter vlerk van zijn snor, hij schijnt over iets anders na te denken en toch ook over dezen niuwgekomen sergeant, hij zoekt blijkbaar naar een kleurloos gezegde en vervalt daardoor tot dienst: 'O ja... wat ik zeggen wou... heb je je overgangsstaat?'

Scholten reikt hem een papier aan.

'Alstublieft, majoor!'

'Dank je...' De sergeant-majoor laat zijn oogen over het staatje glijden en Scholten kijkt in de ruimte rond. Zóó is het gemakkelijker om de kennismaking voort te zetten, op de overgangsstaat zijn alle, min of meer neutrale, laten we zeggen: *uitwendige* gegevens omtrent Scholtens persoon vermeld.

Het bureau verschilt in niets van andere bivak-bureaux: ondanks de luchtigheid van het bouwsel is het er bedompt en heet, naast de schraag met paperassen en schoenen staat een kast met vakjes, in die vakjes liggen de papieren gegevens der militaire bivakbevolking, benevens de oorkonden, die bij de uitgereikte orden behooren. Links is een zit-

je, daar kan de bivakcommandant met een anderen officier boomen, naast de tafel van den sergeant-majoor staat nog een tafel, precies gelijk en eveneens in den rang van schrijfbureau, daarboven hangt aan den wand de kaart van het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheeden, boven elke schrijftafel een petroleum-hanglamp. Er is werkelijk geen verschil tusschen het eene bivak-bureau of het andere, evenmin als er verschil bestaat tusschen het eene kantoor van den burgerlijken stand of het andere: het is er bedompt en vermolmd en de menschen met hun daden zijn er tot laconieke en onherroepelijke gegevens gestold.

'Zóó... Indrapoeri...' zegt de sergeant-majoor en frunnikt nog steeds aan de puntige snorpunt... tja, daar heb ik ook nog gezeten als fourier...' Opeens kijkt hij op. 'Ik zie, dat jij daar óók fourier was... hoe zit dat nou?'

Onder zijn vorschenden blik sluit Scholtens gezicht heelemaal toe en zijn stem wordt stroef:

'Ik heb terugstelling aangevraagd tot sergeant...' Dan vliegt er een korte blik over den sergeant-majoor, het is of hij den zittenden man taxeert en hij laat er op volgen: 'Ik deug niet voor het baantje van fourier.'

De sergeant-majoor, die ook fourier is geweest, kan dit gezegde opvatten, zooals hij verkiest. En er valt een korte stilte. Scholtens gezegde kan een uitdaging zijn aan den sergeant-majoor persoonlijk, hoewel het waarschijnlijk is, dat het meer een uitdaging is aan het bestaande regime, dat vermoedelijk eenige teleurstellingen heeft bevat en nog bevat voor den sergeant Scholten. Hij is overigens niet de eenige teleurgestelde en daarom vat de sergeant-majoor het gezegde niet op als een persoonlijke uitdaging, daarbij is het 't onofficieele uur en hijzelf in onofficieele plunje, hij vat het dus niet eens op als een beleediging of aanklacht tegenover het regime, hij begrijpt het eenvoudig, zooals het, ondanks

Scholtens reserve, waarschijnlijk bedoeld is: als een individueele uitlating tusschen menschen, die een bepaalde zaak ook van den binnenkant kennen. Pieterse en Scholten zijn beiden fourier geweest en dat niet alleen, zij waren beiden fourier in hetzelfde bivak, dat is zooiets als twee schippers, die op dezelfde vaart geweest zijn en precies weten, waar de moeilijkheden en waar de voordeelen scholen. Fourier zijn is werkelijk een soort schipperen, het beteekent: zonder botsing of stranding zeilen door de nauwe geul tusschen persoonlijke en gouvernementeele bezittingen.

De sergeant-majoor maakt een donkerblauw vierkant pakje tabak-van-de-Weduwe open en draait een sigaret. Dan strijkt hij bedaard een lucifer aan, buigt zijn hoofd naar het vlammetje, dat roerloos in de roerlooze atmosfeer tusschen zijn gekromde vingers staat en dan, de sigaret in den mondhoek, zijn oogen veelbeteekenend klein-geknepen, vraagt hij:

'Hoeveel model-slaaptafels zijn er nog in leven?'

Op deze code antwoordt Scholten met de code:

'Nog twee.'

En deze vraag-en-antwoord beteekenen eenvoudig het volgende: de model-slaaptafels voor de manschappen zijn van het Gouvernement en als zoodanig vervaardigd uit het allerbeste ijzerhout. In het bivak Indrapoeri echter is ook een europeesche fuselier, die in burger schrijnwerker was. Op eigenaardige wijze nu breiden zich diverse inboedels in het bivak met keurige ijzerhouten buffetten en kasten uit, terwijl de ijzerhouten compagniesslaaptafels van kwaliteit veranderen, dat wil zeggen, ze bestaan steeds voltallig, echter van minderwaardig hout, dat in vorige gedaante als omhulsel diende voor bier en boter en andere zaken. Tenslotte komt dit alles er niet zoo heel erg op aan: een soldaat slaapt evengoed op zacht hout als op hard hout, terwijl daarente-

gen een buffet of een kast van ijzerhout gansch andere diensten doet en vooral veel meer waard is, dan een buffet of een kast van meranti-hout en dit bewijst tenslotte alleen maar, dat het bezit van den Staat gewoonlijk slechts relatieve waarde heeft tegenover de zeer reëele en positieve waarde van persoonlijk bezit. Dit alles heeft dan ook met eigenlijke zonde niets uit te staan, want deze twee soorten bezit verhouden zich zoo ongeveer tot elkaar als de ontvreemding van persoonlijke goederen tot ontduiking van belasting. Er is echter één persoon, die een beetje in de knel kan komen bij zulke manipulaties en in het onderhavige geval van de slaaptafels is dat de fourier, die weet, dat de slaaptafels van ijzerhout waren en nu van kistenhout zijn, een metamorphose, waarvoor hij met gesloten oogen moet staan, omdat hem dit anders in zijn carrière hindert, maar tevens blijft hij de verantwoordelijkheid voor deze blind aanschouwde verandering dragen, hetgeen eveneens zijn carrière in de war kan brengen. Bijvoorbeeld: de een of andere hooge mijnheer verveelt zich in de hoofdplaats, waar het leven ook eigenlijk weinig emoties oplevert en krijgt daarom de onzalige gedachte eens een reisje te gaan maken, - op Gouvernementskosten, dienstreis is de meest geijkte term voor zoo'n gebeurtenis, - hij gaat bijvoorbeeld een reisje maken naar het bivak Indrapoeri en kondigt een dag tevoren zijn belangstelling aan voor de model-slaaptafels van de manschappen aldaar. Dit veroorzaakt dan zooiets als een lichte ontsteltenis, voornamelijk bij den fourier, die tactvol komt stotteren bij den bivakcommandant betreffende de wonderbaarlijke achteruitgang in kwaliteit van die slaaptafels. Nu is er op alle wonderen altijd wel iets te vinden. Bijvoorbeeld: er is een bivak in de buurt en daar zijn de slaaptafels waarschijnlijk nog intact. En zoo gaan de diverse slaaptafels ook een reisje maken en krijgen de hoedanigheden van uit-

gewisselde gevangenen. Zijn nu die slaaptafels van daarginds maar gezond, dan is de heele zaak gezond, maar wat te doen, als er dan een soort wedstrijd aanvangt langs de spoorbaan tusschen den wagon uit het Noorden met den inspecteerenden hoogen meneer als inhoud ter eener zijde, en den wagon uit het Zuiden met slaaptafels als inhoud ter anderer zijde, en er wordt in het bivak met eenige spanning gewacht welke dezer wagons het eerst zal arriveeren en dan komt, godlof, de wagon met slaaptafels het eerst aan, de deur wordt opengeschoven, de fourier loert zenuwachtig naar binnen, want een goede fourier kènt het klappen van de zweep en even later klinkt er een hartgrondig: 'Verrek, zúlke hebben wij hier ook, neem dat soepie maar gerust weer mee terug!' - wat dan bewijst, dat ook daarginds, in dat andere bivak de slaaptafels hun soortelijk gewicht verliezen en te licht bevonden zullen worden... ja, als dit alles gebeurt, wat dan? Dan arriveert de inspecteerende meneer onherroepelijk en noodlottig en den fourier overvalt een zondvloed van gelatenheid, want hoewel hij waarschijnlijk weinig van natuurkunde weet, zóóveel weet hij: schuld is altijd overladen met zwaartekracht en valt nooit naar boven, maar altijd loodrecht omlaag.

Zulke dingen en andere geschieden in het bestaan van een fourier, en het eenige verschil tusschen fourier en fourier is de appreciatie voor de wisselvalligheden van het baantje, waaraan ook zeer vele voordeelen blijven kleven, voornamelijk in materieelen zin.

Scholten, bijvoorbeeld, had er geen appreciatie voor, - hetgeen misschien een uitzondering mag heeten, - en vroeg terugstelling tot sergeant en overplaatsing aan. Pieterse daarentegen schijnt het alles te hebben doorstaan, hij blijft een moment nadenkend rooken, knikt langzaam en instemmend, als verlustigd in herinneringen, waarschijnlijk trek-

ken er op dit uur van middaghitte gansche processies aan zijn geestesoog voorbij van materialen, die den Staat tot onpersoonlijken bezitter hebben en den manschappen ‘competeeren’, maar wier bestemming door den schipperenden fourier wordt geregeld, - blikken petroleum en boter, rijst en gedroogde visch, soldatenschoenen en dito onderbroeken en meer, misschien ook reeksen tot buffetten en kasten geëvolueerde slaaptafels, maar welke rol hij bij deze dingen heeft gespeeld, verraadt Pieterse niet, - zooiets is trouwens ook een soort ambtsgeheim, en daarbij staat deze sergeant Scholten nu toch in ieder geval een streepje onder hem en heeft buitendien verklaard niet te deugen voor fourier, hetgeen zeer veel, zelfs van alles, zelfs toch wel iets beleedigends kan beteekenen. Tenslotte schrijft het reglement ook zooiets voor van dat men niet familiaar moet omgaan met menschen, die juist een streepje lager staan. Daarom haalt de sergeant-majoor den rook van de Weduwe nogmaals diep in, blaast dien langzaam uit en zegt, dat hij het druk heeft, hetgeen overigens de waarheid is.

‘Kom dan straks om zes uur effe op het rapport, aanpresenteere hè!’ zegt hij luchtig en een beetje superieur tegen den sergeant, ‘ik zal dan ook wel met de kapitein bespreken welke brigade je krijgt.’

‘Goed, majoor. En zou u me dan misschien nog kunnen zeggen, wat m'n kamertje is, want ik zou me wel graag een beetje lekker willen maken, die Atjehtram is nou niet bepaald, wat je noemt, een luxe-vehikel...’

‘Zeker,’ zegt de sergeant-majoor welwillend, want tenslotte waren zij toch eenmaal in dit leven allebei fourier, en hij vischt in de duisternis onder zijn compagniestafel naar zijn sloffen, schuift daar met zijn bloote teenen in en slift naast Scholten naar den uitgang.

‘Kijk!’ wijst hij, ‘daar, aan de overkant, links aan die ba-

rak, het kamertje vóóraan... ga daar maar zoolang in. Ik weet nog niet... misschien kan je daar blijven, maar dat hoor je dan straks nog wel, hè!'

'Jawel, majoor. Dank u.' Scholten salueert, gaat het trapje af, de hitte slaat over hem heen, verblindend en schroeiend.

'Ikoet!' zegt hij kortaf tegen de vrouw en loopt voor haar uit over het bivakterrein.

Het bivakterrein is klein en kaal. Er zijn bivaks, die met een beschroomde poging tot burgerlijke gezelligheid, kunnen bogen op een vriendelijk grasveldje met zooiets als een rand bloemen of een perkje en een grintpaadje langs de verschillende barakken, maar het bivak Meureudoe met zijn gemengde - blanke en inheemsche - bezetting, ligt te ver naar buiten geschoven, of misschien denkt de bivakcommandant meer over zijn naderend pensioen dan over de verhoogde gezelligheid van een grasveldje, hoe het ook zij, het terrein van dit bivak is kaal en naakt, pleintje van aangestampte aarde, waar de zon meedoogenloos op neerbakt. De lucht hangt stil en bewegingloos gevangen tusschen de barakken, er staan een paar dwangarbeiders te vegen, het ritselend geluid van hun bezems voegt een slaperig rhythme aan de slaperige stilte toe. Hier en daar, op een trapje van een barak zitten een paar inlandsche soldaten, ongekleed, sufferig en passief, de een alleen in een kort broekje, zijn bovenlijf bloot, de ander met nog een los baadje aan; ze zitten daar en rooken, praten met een enkel, moeilijk komend woord, gedempt, er is er één, die zachtjes voor zich heen neuriet, als wilde hij zichzelf in slaap sussen; onder een van de barakken kruipt een onbeheerd naakt kind rond, naast die barak staat een paal met een kist erop en aan dien paal is een kleine, grijze aap vastgeklonken. Hij zit onder aan den paal te dutten, inééngedoken, zijn kopje tusschen zijn knieën en droomt misschien van het veilige moederlijf.

Als Scholten langs hem loopt roept hij ineens: ‘Kss!!!’ Het aapje ontwaakt met een stuip en schiet met een doordringenden kreet langs den paal naar boven, waar hij hals over kop de kist binnentuimelt en daar tot bezinning komend woedend verontwaardigde grimassen maakt.

De inlandsche vrouw begint te lachen.

‘Eh, Nonnie... zie je die aap... ks! ks!!’

Kleine Nonnie lacht ook, het is leuk, dat ze hier dat aapje vindt; thuis, in het bivak Indrapoeri heeft ze ook een klein aapje gehad, maar dat heeft haar vader weggedaan, omdat het valsch werd.

Vlak bij de aap is het kamertje voor Scholten, aan het eind van de manschapsbarak. Hij gaat het trapje van de voorgalerij op, duwt het deurtje open, een benauwde warmte slaat hem tegen. Het is een kleine kamer, de vloer van planken, de wanden gevlochten, er staat een krib, een vierkante tafel en een stoel, boven de tafel hangt een petroleumlamp, boven het bed, als een witte, vierkante katoenen kooi, het muskietennet. Scholten kijkt rond: de inboedel, die hem als onderofficier ‘competeert’ is voltallig. Alles is in orde.

‘Ziezoo Nonnie, we zijn weer thuis!’ zegt hij en aait even, met een vluchtig, maar verrassend gebaar van liefkoozing langs het zachte, lichtbruine wangetje.

* * *

Tegen vier uur 's middags luikt het bivak uit zijn verdooving op. Van den zeekant vleugt een koeltje aan, europeesche en inlandsche soldaten loopen voorbij met emmertjes en handdoeken en gaan baden, de vrouwen, die gedurende den middag op de chambrée mochten zijn, moeten nu weer naar hun loods en beginnen voor de tweede maal hun hebben en houden bijeen te garen, hun mandjes en kommetjes, hun keteltjes en kinderen, kortom die geheele ongesubor-

dineerde rompslomp, waarmee vrouwen perspectief aan hun wezen geven, en de trek naar de loods neemt een aanvang.

Dit heen en weer gaan van de vrouwen tusschen de barakken en de loods, tweemaal heen, tweemaal terug, in den ochtend en in den namiddag, is als een eigenaardig getij, dat regelmatig door het bivak spoelt en de tijden van den dag markeert.

Overal ontwaken stemmen, achter de dunne wanden klinken verstaanbare woorden, er wordt hardop gegaapt, in de onderofficiersketen, aan het einde van de manschapsbarakken, verschijnt hier en daar op het smalle gaanderijtje een Europeaan in slaapbroek en kabaai en roept een ander iets toe.

Scholten heeft zich verkleed en drentelt doelloos in zijn kamertje rond, hij is nog vreemd, kent nog niemand, heeft niets te roepen. Zijn huishoudster en kleine Nonnie zijn naar de vrouwenloods, er hangt een bijna ondragelijke benauwdheid in het vertrekje. Uit zijn kleedingkist haalt hij een boek te voorschijn - Max Havelaar - hij zet zijn stoel op het galerijtje en na uit zijn zak een potloodje te hebben gevischt, gaat hij zitten, met zijn voeten op de balustrade. Dan slaat hij het boek open, hij leest Multatuli altijd met een potlood, de kantlijnen staan vol met dikke en dunne streepjes, hier en daar is een uitroepteeken. Scholten is van christelijken huize, maar de vele zichtbare ongerechtigheden van het leven hebben hem den Bijbel overboord doen gooien en Christus doen vervangen door Multatuli. Hij lijdt onder dezelfde onrechtvaardigheden en gebreken van de menschelijke samenleving, als waaronder Christus en Douwes Dekker geleden hebben, maar Christus klaagt over de menschheid, terwijl Douwes Dekker klaagt over het regime, ja, dit regime zelfs aanklaagt en de vele potloodstreep-

jes en uitroepteekens van Scholten zijn eigenlijk niet anders dan stille adhesiebetuigingen voor de beschuldigingen, die Multatuli zoo luidkeels dit regime in het aangezicht schreeuwt. Machtelooze betuigingen van den geknechten Mensch, dien Scholten zich voelt, machteloos vechtend tegen de alles vermalende machine, die Maatschappij heet en waarin theorie en practijk, beginsel en daad, ideaal en werkelijkheid dooreengekneed zijn tot zoo'n onbegrijpelijk en onaanvaardbaar brouwsel van eeuwig heterogene bestanddeelen. Soms verzet Scholten zich metterdaad tegen dit brouwsel, waarbij hij dan zijn doel wel eens voorbij schiet, wat bestraffing tengevolge heeft. En bitterheid aan zijn kant, want zóó had de jonge Willem Scholten, die in de laatste jaren van de vorige eeuw met vurig enthousiasme voor koloniaal teekende, zich het bonte soldatenleven niet voorgesteld. Een enkele maal giet Scholten dit verzet in woorden en dan zegt hij dingen als: 'ik deug niet voor fourier'. Menschen als Pieterse begrijpen zoo'n gezegde van hem alleen maar met een vaag en eenigszins argwanend besef, er kiemt misschien even iets in hen van een wat ongemakkelijke notie over werkelijk bedoelde eerlijkheid en rechtschapenheid, maar gewoonlijk verstikt dat besef onmiddellijk onder een veel aangenamer wantrouwen in het gezegde. - Er zal wel een reden voor zijn, dat jij niet deugde voor fourier! - denken ze dan zoo ongeveer met een zeer prettig gevoel van eigenwaarde en steken een sigaret op. Daarna gaat zoo iemand als Scholten is naar zijn kamertje van vier wanden en een vloer, haalt Multatuli te voorschijn en zet streepjes en uitroepteekens in de marge.

De tijd verloopt langzaam, het wordt vijf uur, het gaat naar zessen. Over een kwartier is het rapporttijd. De europeesche onderofficieren komen over het terrein aangedrenteld, versch gebaad en geschoren, in uniform, en blijven in

een groepje staan praten. De kapitein is reeds met zijn bekende groote en wat gewichtige stappen van zijn woning naar het bureau geloopen, - zij hebben ‘den Oude’ wel zien gaan, maar het commando is: zes uur en dus hoeven zij nog geen haast te maken. Scholten luistert onwillekeurig naar de luide stemmen, zijn aandacht dwaalt van het boek weg en over de bladzijde heen kijkt hij af en toe tersluiks naar het groepje collega's. De eenige, die hem opvalt is een nog jonge man, een sergeant, lang, en lenig naar het schijnt, met twee kleuren haar, donkerblond hoofdhaar en een ruigen, rooden snor. En direct, als Scholten dezen rooden snor ontdekt heeft, kruipt er een weerzin in zijn gevoel. Er komt een kinderherinnering in hem terug: het is bijna zes uur 's avonds, zijn moeder, met het avondeten klaar, zegt hem eens even in de straat te gaan zien, waar zijn vader toch blijft. Hij loopt op straat, het is een smalle amsterdamsche straat, aan het einde is een kroeg. Het is schemerdonker, de gezichten van de menschen, die hij tegenkomt, ziet hij niet meer geheel duidelijk. Hij nadert de kroeg en daar gaat, een paar meter vóór hem, een man de kroeg binnen. Een lange man met een rooden snor. - Daar gaat vader! - denkt hij en komt thuis met het bericht, dat hij vader de kroeg heeft zien binnengaan. Zijn moeder is geërgerd, een half uur later komt zijn vader thuis en wordt ontvangen met het verwijt, wat hij nou noodzakelijk nog in die kroeg te doen had, notabene precies op etenstijd! - Kroeg? Welke kroeg, wat voor kroeg, hij was toch in geen kroeg geweest?! Nou, dat is sterk, Willem had hem toch zeker zèlf in de kroeg, hier op den hoek zien binnengaan! Niet waar Willem? - En op ditzelfde moment flitst het rood en gloeiend door hem heen, met een ellendige zekerheid, die als een vergezicht achter opklarende mist voor hem opduikt: - het wás vader niet, het was een vreemde man! - En meteen ook rijst de beschul-

diging als zelfverweer in hem op: - Waarom had die man dan ook precies vaders postuur en vaders roode, ruige snor? - hij háát dien snor opeens, maar hij zit daar verward en vuurrood, zijn vader pakt hem woedend bij zijn arm, schudt hem door elkaar, hij hoort woorden als: liegen en verzinsels, krijgt een flink pak ransel en gaat vernederd en ontdaan, zonder eten naar bed. - Hij heeft dit geval nooit vergeten, er is nooit meer over gesproken, het is nooit verklaard en opgelost en zoo is er iets blijven bestaan tusschen zijn vader en hem en ook: tusschen de wereld, de maatschappij en hem. Dit geval van den man-met-den-rooden-snor herhaalt zich dan later, wel in andere gedaante, maar in essence hetzelfde: oordeel, dat gevormd wordt op misverstand en een onrechtvaardige boetedoening tot gevolg heeft. Uit zijn onthutsheid van dien eersten keer, als kind, is dan later een bittere koppigheid gegroeid. Het leven wordt hem één groote ongerechtigheid, de Bijbel een belachelijk gekwezel, Christus een zielige fantast, die alléén maar in zóóverre Gods zoon is, dat hij werkelijk niet op de wereld der menschen thuis behoort. Maar er moet toch ergens verlossing zijn, er moet ergens vrijheid zijn. En de jongen, die alle houvast van zich geworpen heeft in smadelijke hooghartigheid, teekent voor koloniaal en antwoordt daarmee op den roep van een schoon avontuur, daarginds over den verren en vrijen oceaan.

Hier, aan deze zijde van den oceaan, heeft hij het avontuur gevonden, maar niet de vrijheid, hij is blijven botsen, op het leven, op de superieuren, op het regime.

En nu staat daar, in den naderenden schemer, temidden van het groepje onderofficieren, die man met zijn rooden snor en Scholten voelt, dat hij dien man met een speciale aandacht gade slaat en hem onsympathiek vindt.

De man met den rooden snor is luidruchtiger dan de an-

deren en Scholten vindt daarin direct een aangename reden voor critiek.

- Wat een dikdoener! - denkt hij misprijzend, wat een opschepper!

Hij houdt zijn hoofd nog gebogen over het boek, maar hij is Multatuli kwijt, hij beluistert de mannen, die iets op zij van zijn galerijtje staan. Woorden, zinnen zonder eigenlijke beteekenis zoemen hinderlijk aan zijn ooren, het zijn de woorden en gezegdes, die in elk bivak om dezen tijd uitgesproken worden, alleen de stemmen zijn verschillend.

- Frissche avond was dat gister, hè? Vanavond nog 's dunnetjes overdoen? ... Mij best hoor, ik mag wel 's een lolletje in de cantine!... Heb je 'r geen last van gehad?... Last, ben je gek?!... Last heeft hoogstens z'n brigade er van gehad, wat?!... Gelach.

De fourier komt voorbij. - Daar heb je de inktslikker ook! - zegt er een, als de fourier buiten schot is. - Die kon gerust 's een scheutje olie méér in me lamp doen, ik kon weer amper an 't daglicht halen!... Nou, amper an, da's net genoeg voor meneer de fourier, je hoeft toch onze lieve heer geen concurrentie an te doen, hè?!... Gelach... - Nee, dat niet, maar... Nou en dan moet je de fourier toch ook wat gunnen, hè?... - Een scheutige fourier, die kun je laten opzetten als museumstuk...

Scholten fronst zijn wenkbrauwen en blijft een moment in zijn boek staren, met het potlood tikt hij op de kantlijn, waar fijne stippeltjes ontstaan, de morseteekens van zijn gedachten aan dingen in zijn verleden. Plotseling staat hij op, legt het boek binnen op tafel, gaat het trapje af en stelt zich aan het groepje onderofficieren voor.

Er worden namen genoemd, handen gedrukt. Dan is het opeens stil. Doordat de nieuwe er bij is.

- Die vent met z'n rooie snor heet Lederer, - denkt Scholten en het is de eenige naam, dien hij onthouden heeft.

Het is zeven minuten voor zes, ze staan nog even te wachten, de minuten kruipen traag voorbij, ze kijken over het bivakterrein, de eerste luitenant gaat uit zijn woning naar het bureau.

Er vallen een paar woorden over den luitenant, hij heet van der Pas, is ongetrouwd, heeft ook geen huishoudster, maar wel een zwak voor vrouwen. Er volgen een paar heimlijke insinuaties, een paar gewisselde knipoogen, eindelijk komt de uitleg aan Scholten, die er bij staat met het gedwongen lachje van vreemd-zijn en de situaties nog niet begrijpen. - De luitenant heeft een bijnaam: luitenant *Soekoe.* Als hij last krijgt van zijn zwak voor vrouwen, wandelt hij langs de vrouwenloods of achter langs de barakken, altijd zoo onopvallend mogelijk. Hij loopt dan met zijn handen op zijn rug, zijn eene hand is stijf dichtgeknepen, zijn hoofd houdt hij iets omhoog, zoo ongeveer alsof hij bij een avondwandeling van de afkoelende lucht geniet. Maar deze discretie helpt hem niets, zij is onherroepelijk gebrandmerkt als schijnheiligheid, nadat de vrouwen verklapt hebben, dat de luitenant in die stijf dichtgeknepen hand een kwartje heeft: wie van de vrouwen dan wil kan die *soekoe** bij hem komen verdienen. Sindsdien heet hij luitenant Soekoe. Natuurlijk zijn het steeds vrouwen, waarvan de man op patrouille is. En even natuurlijk weet iedereen in het bivak alles van deze geschiedenis af, want binnen de prikkeldraad omheining kan geen enkel geheim blijven bestaan. De ruimte is te klein en de dunne wanden geven ook de intiemste geruchten aan de openbaarheid prijs.

Klokslag zes staan de onderofficieren voor het bureau. Ze

* Soekoe = kwartje.

zwijgen nu, zijn plotseling ernstig, het moment van ‘dienst’ is aangebroken.

De sergeant-majoor, ineens opgeknapt in zijn uniform en vijf jaar jonger dan in zijn slobberig négligé komt het trapje af, een opgerold papier in zijn hand en kijkt met één monsterenden blik langs het rijtje.

‘Allemaal present?’

‘Allemaal present, majoor.’

‘Dat wil zeggen... als de Jong er ook bij was!’ zegt de jonge sergeant Dwars, die nooit zijn mond kan houden.

‘Maak nou maar geen gijntjes!’ wijst de sergeant-majoor hem terecht en opeens is Dwars zonderling ernstig.

‘Dat is geen gijntje, majoor... Is er nog geen bericht van de zesde brigade?’

‘Nee,’ zegt de sergeant-majoor kortaf, maar deze kortafheid is niet meer tegen Dwars, is om het geval met de zesde brigade, waarover ongerustheid begint te groeien.

Plotseling is er iets drukkends in de atmosfeer gekomen, een spanning, die voelbaar aantrekt. De zesde brigade is nog niet thuis van patrouille, is vier dagen over tijd en er is een bericht binnengeloopen over een gevecht, dat ergens moet hebben plaats gehad tusschen atjehsche kwaadwilligen en soldaten van de Kompenie. Waar is dat bericht vandaan gekomen? God mag het weten! Ergens in de dichte stilte en onbekende donkerte van het oerwoud is het ontstaan en toen voortgedragen over smalle voetpaden, de kust langs, van dorp tot dorp: een rhinocerosjager heeft het aan een rottanzoeker verteld, de rottanzoeker heeft het verder gebracht naar zijn kampong, een kampongbewoner heeft vruchten naar de markt gedragen en daar het bericht achtergelaten, een veedrijver, die zijn karbouwen naar huis dreef, heeft het doorgegeven en zoo is het bericht eindelijk in het bivak binnengesiepeld. Maar zeker is niets. Toch

heeft het ongerustheid verwekt, de vrouwen zijn zenuwachtig, in het wachthuis wordt scherper uitgekeken, elk oogenblik kan de vermiste brigade in zicht komen. Maar de brigade komt niet in zicht, de dagen gaan langzaam, maar onherroepelijk voorbij, zonder bevestiging of dementi van het bericht te brengen, dat verder vervlogen schijnt te zijn in den blauwen gekoepelden hemel boven het grootsche landschap. Met elken dag groeit de onzekerheid, nu is de brigade al vier dagen over tijd, de avondschemering begint te vallen, het wordt de vijfde nacht.

De kapitein komt nu ook buiten, onwillekeurig trachten de onderofficieren iets van zijn gezicht af te lezen, misschien heeft de kapitein toch iets naders gehoord, het bureau is toch in elk geval door een telefoondraad verbonden met de buitenwereld, - een telefoondraad, die honderden mijlen ver alleen en eenzaam in de lucht hangt, door oerwoud, over ravijnen en moerassen gespannen, - en af en toe komen er uit het smerige, voorwereldsche apparaat, dat op onnaspeurlijke wijze naar tabak, inkt en petroleum stinkt, een stamelend belletje en enkele onduidelijke, in velerlei toonaarden herhaalde woorden. Misschien heeft de telefoon ook enkele klanken gestotterd aangaande de zesde brigade... Maar het gezicht van den kapitein staat blank, de rimpel tusschen zijn oogen is daar gewoonlijk, de kapitein heeft nog andere dingen ook aan zijn hoofd dan een brigade, die een paar dagen over tijd is, - sergeant de Jong zal toch wel niet in zeven slooten tegelijk loopen! - is zoo ongeveer de gedachte van den kapitein, - sergeant de Jong zal straks wel verantwoorden waarom hij over zijn opdrachttijd heen is en als hij dat niet voldoende kan verantwoorden, dan moet hij daar zelf de gevolgen maar van dragen. Er is dus voor den kapitein voorloopig niet veel reden zich al te ongerust te maken, wat hij dan ook niet doet. Buitendien is

de kapitein zoo ongeveer aan zijn pensioen toe, dat is een periode, waarin menschen minder geneigd zijn zich aan voorbarige opwindingen te buiten te gaan.

Hij komt beneden, de rimpel staat tusschen zijn wenkbrauwen en hij beduidt den sergeant-majoor met een kort gebaar, dat er begonnen kan worden met het rapport.

'Geef acht!' commandeert de sergeant-majoor; de onderofficieren schieten in de houding, de kapitein staat voor hen, het rapport begint.

'Sergeant Scholten voor aankomst uit Indrapoeri...' de sergeant-majoor kijkt even op naar den kapitein en voegt er aan toe: 'Ik heb sergeant Scholten ingedeeld bij de tweede brigade, kapitein.'

De kapitein knikt:

'Ja, dat is wel goed! Nog iets te vragen, sergeant?'

'Nee, kapitein!'

De sergeant-majoor gaat verder:

'Eerste en derde brigade klaar maken voor patrouille van drie weken onder commando luitenant van der Pas, vier dagen vivres bij de man, verder bijfourageeren. Tweede brigade wacht en corvee, vierde brigade wapens en leerwerk poetsen, vijfde brigade dekking wegwerkers...' Er blijft een hiaat: de zesde brigade.

De sergeant-majoor maakt een onbewust handgebaar, dat het ontbreken van de zesde brigade moet aanvullen, vouwt het blad papier nadrukkelijk op en staat in afwachting, kijkend naar den kapitein.

De kapitein reageert niet direct, staat daar, zijn hoofd iets gebogen, knauwend op zijn snorpunt, een frons tusschen zijn wenkbrauwen, - vervelend, die zesde brigade!

'Anders niet, majoor?'

'Nee, kapitein.'

'Dank je.' De kapitein keert zich om, gaat het trapje weer

op, verdwijnt in het bureau, gevolgd door den sergeant-majoor.

Scholten blijft nog even met Dwars napraten.

‘Hoe staat het hier eigenlijk met de dienst?’ vraagt hij, een sigaret rollend.

‘Och, wat zal ik je zeggen... Dwars trekt even met zijn schouders, “zoo ongeveer als overal. Het is hier alleen veel patrouilleeren en de kapitein weet wel weg met zijn opdrachten, maar hij laat je tenminste altijd voor een dag of tien tegelijk gaan...”

“Zoo. Hm. Enne... die ander, die luitenant Soekoe, zooals jullie hem dan noemen, wat is dat voor iemand? Hoe is die op patrouille?”

“Nou, die ken je van mij cadeau krijgen!”

“Hoezoo, maakt hij 't zijn menschen lastiger dan noodzakelijk?”

“Lastiger? Nee... dat niet. Nee, daar heb je geen klagen van. Dat is nou weer eerder iets voor Lederer...”

“Dat is die met die rooie snor...” valt Scholten direct in, met iets gretigs bijna, - dat had hij wel gedacht van die vent, natuurlijk, hij kènt dat: je opdrachten een beetje moeilijker inkleeden dan ze zijn, je mannetjes een beetje langer en verder laten loopen dan strikt noodzakelijk is, een paar hindernissen erbij, die nou niet direct hoefden... tja als je dan thuis komt, dan heb je méér gedaan... jawel!

“Zoo, die Lederer...” zegt hij nadenkend, maar dan schiet hem de luitenant te binnen. “Maar de luit”, wat mankeert dáár dan aan?’

‘O, de luitenant. Nou... je moet niet probeeren 'n borrel op patrouille mee te nemen, zie je, want hij brèngt je oherroepelijk!’

‘Zóó... En lust hij die zelf... Hè, wie is dat?’ onderbreekt Scholten zichzelf en tuurt met samengeknepen oogen door

den dichterwordende schemer naar den onderluitenant, die juist het bureau verlaat om naar huis te gaan.

'Díe... Onderluitenant Nyhof.'

'Onderluitenant Nyhof?! Verrek is die hier? Neem me niet kwalijk zeg, maar die moet ik even hebben!' En meteen met groote stappen gaat Scholten achter den onderluitenant aan.

'Dag luitenant Nyhof!'

De zware gestalte blijft met een ruk staan en keert zich om, Scholten salueert even. 'Kent u me nog?'

'Allemachtig kerel, ja... natuurlijk... alleen je naam... wacht 's even.' Nyhof brengt zijn hand aan het voorhoofd en glimlacht.

'Scholten,' helpt de ander, 'we hebben in 1905 samen op Malang gezeten, bij het depôtbataillon, u was daar toen adjudant en ik...' Scholten hapert een moment, lacht een wat pijnlijk lachje om iets uit het verleden, dat hem nog altijd schijnt te hinderen, dan voltooit hij, een weinig verlegen, 'nou, u weet het zeker nog wel, hè?'

Maar voor Nyhof is dat geval uit het verleden minder gewichtig dan voor Scholten.

'Natuurlijk Scholten... nou weet ik 't weer, ja zeker, heel goed, jij kwam toen als geëvacueerde uit Borneo, en... Natuurlijk...' En nu ziet Nyhof ook weer iets van het geval: Scholten op het strafrapport, zeven dagen cachot en toen later, zooals bleek, was daar nog het een en ander over te doen geweest... precies hoe het zat is hij toch vergeten, nou ja afijn... 'Waar kom je nou vandaan?' vraagt hij.

'Van Indrapoeri. Ik was daar fourier...' Scholten weifelt weer even, dan zegt hij er bij: 'Maar ik heb terugstelling aan gevraagd, het boterde daar niet zoo erg tusschen de commandant en mij.'

Nyhof neemt den ander onderzoekend op, laat zijn blik

vlug over de lange figuur van Scholten glijden, over zijn breed, beenig gezicht, details ziet hij niet meer, daarvoor wordt het te donker.

‘Zoo!’ zegt hij, ‘was je weer 's in de oppositie?! Ik dacht, dat je nou langzamerhand genoeg leergeld had betaald!’

Scholten maakt een beweging met zijn groote, knoestige handen. ‘Tja, zoo ben ik nou eenmaal, luitenant Nyhof. Ik kan het nou eenmaal niet verkroppen, dat je in 't leger niet zelfstandig mag denken. Je moet maar alles aannemen, zooals je meerderen het zeggen. Je slikt maar in tevredenheid.’

‘Nou já...’ sust Nyhof, ‘maar wat schiet je er mee op, zoo is het nu eenmaal en alles heeft zijn goeie en zijn kwaje kanten. Dat is overal in het leven... Afijn, ik ga 'n bordje eten halen, ik zie je dan straks wel in de cantine zeker. Atjuus, dan!’

‘Tot straks, luitenant!’ Scholten salueert, blijft een oogenblik staan, Nyhof nakijkend. - Zoo is het nu eenmaal en alles heeft zijn goeie en zijn kwaje kanten. - Onwillekeurig, in zichzelf, glimlacht Scholten. Dat is weer ècht Nyhof met zijn onverstoorbare lankmoedigheid. Of nee, lankmoedigheid eigenlijk niet, het is méér, een plichtsgevoel eerder, waaraan niet valt te tornen, waarop niets is af te dingen.

- Makkelijk heeft zoo iemand als Nyhof het, - denkt Scholten, een oogenblik den ander benijdend om zijn evenwicht en rust, - nooit vragen: waarom? - soldaat zijn en dienen, land en vorstenhuis nummer één, dikwijls boven vrouw en kinderen! -

Langzaam, broeiend over zijn gedachten, loopt Scholten naar zijn kamertje. Nyhof met zijn kalme, niet opstandige natuur weet altijd zoo precies den middenweg: een prettige, eerlijke superieur, een rustige, plichtsgetrouwe ondergeschikte. Zijn meerderen werken graag met hem, zijn minderen mogen hem, hij is altijd zichzelf, altijd gelijk. Hij is

streng, maar iemand brèngen zal hij zelden, hij woekert niet met strafrapporten terwille van zijn carrière en ten koste van anderen, de meeste strafbare feiten worden onder vier oogen afgemaakt tusschen hem en den schuldige.

Nyhof is een van de weinige sympathieën, die Scholten heeft. En hij voelt opeens, terwijl hij daar over het hem nog vreemde bivakterrein loopt, hóe weinig sympathieën hij eigenlijk heeft. Vrienden? - Och, vrienden... Wie heeft die wèl? Dat komt maar zelden voor, hier vriendschap... En hij is gesloten, wat stug misschien... Hij beseft een vage eenzaamheid, een grijze melancholie, iets van triestige onverschilligheid. De donkerte trekt toe, de gebouwen zijn zwarte gevaarten, hier en daar in het wachthuis, in de woning van den kapitein, in een barak wordt een lamp ontstoken, springt opeens een rossig schijnsel los in de grauwe schemering.

De dag is voorbij, het werk gedaan, soldaten zitten op de treden van de barakingangen en rooken of praten, ergens wordt gitaar gespeeld, de sentimenteele klanken van een krontjong voegen zich aan de stemming van avondworden, een jonge inlandsche vrouw zingt de melodie mee, ze heeft een aardige stem, ergens op de chambrée krijscht een klein kind met blèrrende huiltrillers, waarin het telkens dreigt te stikken.

Het ziet er vredig uit, dit tafereel van wapenstilstand in de omlijsting van prikkeldraad, in de sfeer van dageinde en komende nachtrust. Schijnbaar vredig. Want vandaag een week geleden werd de inlandsche fuselier Darmo verraderlijk op post vermoord en de zesde brigade is over tijd. Bij het wachthuis hangt de ton-tong stom en stil en *wil* het verademend sein maar niet geven, dat de brigade in zicht is, veilig terug uit het grimmige oerwoud, dat patrouilles opslokt en dan met opéén geklemde kaken, als een groot

wild dier, onbarmhartig zwijgt over alles, wat daarbinnen, in die wildernis met deze mannen gebeurt.

Ja, de dag is weer voorbij en is toch niet voorbij, want er wordt gewacht. Duidelijk ondergaat Scholten de spanning, die er over het bivak hangt, in de dichte, drukkende hitte, die ook met het avond-worden niet milder wordt. Hij ziet een groepje inlandsche soldatenvrouwen voor een barak samengeschoold: met de hoofden bijeen gestoken spreken ze zacht, maar ongerust en hij begrijpt vanzelf: dit zijn de vrouwen van de soldaten, die met de zesde brigade mee zijn en ook vanavond wéér niet teruggekeerd zijn. Uit dit troepje vrouwen straalt de onrust verder; boven het gitaargetokkel uit, onder het gezang door wordt er geluisterd, gewacht en dit luisteren en wachten zwelt al zwaarder naarmate de nacht onherroepelijker nadert. Het is de wakende, spiedende onrust van één groote familie, waarvan enkele leden wellicht in gevaar, in elk geval niet in veiligheid zijn.

Scholten beklimt zijn voorgalerijtje, de kleine kamer is leeg, waarschijnlijk is de vrouw het kind gaan baden. De boel staat nog buiten, hij gaat zitten, zooals tevoren, met zijn voeten op de balustrade en draait nadenkend een sigaret. Het kamertje naast hem is onbewoond, daar heeft een week geleden het lijk van Darmo liggen wachten op de begrafenis. Maar dat weet Scholten niet, hij weet niets van Darmo af, hij heeft er wel iets van gehoord, dat het bivak den laatste tijd nogal eens beschoten wordt, maar dat is tenslotte niet zooiets bijzonders: hoe de dienst is, de commandant, de eerste luitenant... dat is van meer gewicht. Sneuvelen is tenslotte niet het ergste, wat een man kan overkomen en het is maar zelden een onrecht.

De vrouw komt terug met het kind aan de hand, ze heeft het gewasschen en gebaad.

‘Zoo Nonnie... ben je daar?’

‘Ik zal direct het eten klaar zetten,’ zegt de vrouw, met iets van verontschuldiging in haar stem, dat hij misschien heeft zitten wachten.

‘Goed...’

Ze gaat naar binnen, het kindje blijft dralend bij de balustrade staan. Binnen steekt de vrouw het licht op en nu valt er een zacht schijnsel naar buiten. In deze lichtstreep staat het kind. Het staat daar zoo stil en onhoorbaar als alleen maar een wezen van de tropen kan zijn. Ze heeft het hoofd iets gebogen en een handje op de balustrade liggen, met duim en wijsvinger van het andere handje plukt ze aan haar mondje en ze peutert met haar grooten teen tusschen een reet van de plankenvloer. Daar schijnt ze heel aandachtig mee bezig, de oogen neergeslagen, misschien merkt ze niet, dat hij haar even aandachtig gadeslaat, maar misschien merkt ze het ook wel en wacht alleen maar. Want als hij eindelijk met een zachten glimlach zijn groote hand naar haar uitsteekt, glijdt ze soepel als een eekhoorntje zijn omarming binnen en nestelt zich tevreden en behagelijk aan zijn borst. Zoo zijn ze bij elkaar, zwijgend. Hij streelt zacht over haar hoofdje, speelt in gedachten, met de, wat grove haarstrengen, die hij door zijn vingers laat gaan. Dan blijft ook dat gebaar weg, hij slaat zijn arm beschuttend om het teedere kleine lijfje... Kleine Nonnie... zijn kind, zijn kleine meisje... Ze heeft haar kopje tegen zijn schouder gelegd. Zonder een woord te zeggen zitten ze zoo bij elkaar. En er verstillen allerlei gevoelens in hem, vloeien samen in het groote, warme gevoel voor dit heel kleine vrouw-menschje, dat in zijn arm ligt. Alle onbillijkheden en onrechtvaardigheden, alle opstandigheden komen tot rust en gaan onder in dit wonderlijk samenzijn... er is tòch iets uit alle misverstanden en alle teleurstellingen overgebleven, er is toch iets uit dit moeilijke en harde leven geboren: dit kind, dit kleine, brui-

ne meisje, geboren in een bivak en van bivak tot bivak met hem meetrekkend langs het groote avontuur.

En straks, als het avontuur ten einde is, als hij terug zal gaan naar zijn eigen land, dan neemt hij dit kindje mee. Hij zal het laten opvoeden, leeren, hij wil het geluk geven. Dat geluk, dat hijzelf nooit en nergens heeft kunnen vinden. Hij zal nooit ruw met haar zijn, haar nooit straffen, vóór hij weet, hoe de dingen in elkaar zitten, hij zal samen met haar Multatuli lezen en aanstrepen, naar de kerk laat hij haar niet gaan, de kerk geeft toch niets.

Binnen bereddert de vrouw, telkens valt haar bewegende schaduw door de lichtstreep over het galerijtje. Bijna symbolisch is deze gestalteloze, zwijgende schim, die achter hem en het kind leeft: de moeder. De vrouw, die dit kind gebaard heeft. En hij beseft de konsekwenties van zijn eeuwige zoeken naar recht en redelijkheid: wat moet er met deze moeder gebeuren, als hij en het kind naar Holland gaan? - Deze vrouw is zijn vrouw, maar ze is van een andere wereld. Ze heeft geloof en bijgeloof, waarover hij misschien wel niet lacht, want hij zou haar niet graag kwetsen, maar waarover hij in stilte zijn schouders ophaalt.

Zij is de vrouw, die voor hem kookt en wascht, hij is de man, voor wien zij zorgt. Veel méér zijn zij elkaar niet, kunnen zij elkaar niet zijn. Maar zij heeft zijn kind gebaard en gezoogd. Door dat kind zijn zij verbonden als twee parallelle wegen, gescheiden door een kanaal, verbonden door een brug. Het kind is de eenige vereeniging tusschen hen. En dat zal altijd zoo blijven. Hij begrijpt: nooit zal hij het kind van de moeder kunnen wegnemen. Nu goed, als hij dan straks teruggaat en het kind meeneemt, zal hij ook de moeder meenemen.

Wanneer de vrouw komt waarschuwen, dat het eten klaar is, blijft Nonnie rustig ingeslapen, ze is zeker moe ge-

weest van de reis. Hij draagt haar voorzichtig naar binnen, in het licht van de lamp kijken zij samen een oogenblik op het slapende kind neer. En glimlachen: zoo'n kind, dat toch maar overal en ongemerkt in slaap valt! Dan voorzichtig, steekt de vrouw een slanken, lenigen vinger uit en drukt op de wang van het kind een dikken muskiet dood. - 'Ts, Tss!' sist zij zachtjes, als er een groote bloedvlek achterblijft en zij den dooden, leegen muskiet aan den tafelrand afveegt. Hij weet niet, wat ze eigenlijk bedoelt met dat: ts, ts! Een verwijt aan den muskiet of aan hem, omdat hij daar zat met Nonnie, ál dien tijd en niet merkte, dat haar die droppel bloed werd geroofd. Hij begrijpt alleen: een kind kun je niet van de moeder wegnemen. En hij legt het voorzichtig in bed.

Het avondeten is eenvoudig: een bord rijst met wat gebakken visch en specerijen, de vrouw schuift geruchtloos door de kleine kamer, brengt drinkwater en een doosje lucifers. Na een kwartier staat hij weer op de voorgalerij. Zou hij nu naar de cantine gaan, of nog even wachten? Hij is nog een nieuweling hier, het staat dadelijk zoo gek, als je dan als eerste in de 'pijp' komt... Talmend en overwegend staat hij daar te rooken. Er komt iemand langs, de jonge sergeant Dwars.

'Goeienavond, Dwars, kom je niet even boven?'

Dwars kijkt op.

'Nou, ik kwam je eigenlijk vragen of je niet liever meekomt naar de pijp!'

'De pijp?... Och ja, dat kon ik ook wel doen...'

Met rustige passen slenteren ze dan naast elkaar, de handen op den rug, de sigaret in den mond.

'We zullen even de draadversperring nemen, als je dat goed vindt,' stelt Dwars voor, 'dan weet je de weg meteen.'

Achter de barakken door slenteren ze langs het prikkel-

draad - ‘dit is het magazijn,’ wijst Dwars, ‘en hier het bureau van de sergeant-majoor, dat is het huis van de Ouwe, hij heeft zijn vrouw ook hier,’ ze loopen langs het wachthuis, de sergeant van de wacht steekt zijn hoofd buiten, ‘goed volk!’ - roept Dwars en de ander zegt: ‘O, zijn jullie het? Goeien avond!’

‘Maf ze!’ plaagt Dwars en de ander, die nog den heelen nacht voor den boeg heeft, antwoordt prompt:

‘Verrek jij!’

Grinnikend loopt Dwars naast Scholten verder. Ze komen langs de schildwachtketen, onder elk afdakje een wakende man en Dwars vertelt van den schildwacht, verleden week, op post neergeknald, ze komen langs het kerkhofje, daar ligt Darmo - op het gedeelte voor Inlanders - er is een vage welving zichtbaar van de grafheuveltjes. In de diepte vloeit de rivier, breed en geluidloos, een stroom, die zijn wildheid uit de bergen langzamerhand verloren heeft en bezadigd geworden, traag en gelaten zijn bestaan gaat opgeven en nu uitmondt in den wijden, gestalteloozen oceaan. Verder ligt daarbuiten de donkerte, de grasvlakte en de heuvels; het gebergte op den achtergrond staat als een kantig silhouet tegen den nachtblauwen hemel afgeteekend.

De beide mannen slenteren pratend en rookend verder, recht toe, recht aan, - het is bar brutaal, dat geschiet van de laatste tijd en daar komt natuurlijk iets van, strafpatrouille, of zooiets, je kunt zooiets niet laten gaan, beroerd ook van de zesde brigade, je zit maar te wachten, - ze slaan een hoek om, weer recht toe, recht aan langs de versperring, ze loopen weer achter het huis van den bivak-commandant en achter den dunnen gevlochten wand zegt de stem van de kapiteinsvrouw tegen haar man: ‘Wil je nog niet wat jam?’

Dwars grinnikt bij het kwajongensachtig denkbeeld, dat hij hier, aan dezen kant van den wand, eensklaps zou zeg-

gen: ‘Ja zeker, ik wil nog best wat jam!’ - Gek is zooiets, dat de commandant, waar je altijd voor in de houding staat te klappertanden, tenslotte ook maar een gewoon jam-etend mensch is. Ergens is gitaargetokkel, vaag eerst, dan duidelijker, naarmate ze verder gaan, een simpel en sentimenteel liedje van Speenhof, afgezaagde romantiek uit het meest alledaagsche menschenbestaan, maar een herinnering aan het vaderland.

‘Dat zal Derksen wel zijn!’ zegt Dwars, ‘die speelt soms verdomd lollig, maar vanavond schijnt de melancholie hem te pakken te hebben...’

- Die schijnt het heele bivak te pakken te hebben, - zou Scholten willen zeggen, maar hij zegt het niet, want Dwars. met zijn gemakkelijke, jeugdige zorgeloosheid, heeft er al een toegevoegd: ‘Of misschien heeft hij nog 'n kater van gisteravond...’ Ze zijn op den hoek van een barak uitgekomen, op de voorgalerij zitten Derksen en Lederer, ze hebben hun stoelen naast elkaar tegen den wand gezet en steunen, net als Scholten had gedaan, met hun voeten op de balustrade. Ze zitten daar als op een smal dekje, met hun beenen op de verschansing. Derksen tokkelt op zijn gitaar, wat dralend en peinzend, - misschien heeft hij werkelijk hoofdpijn van gister, - en Lederer, die zoo graag opschept, volgens Dwars, zit nu gelaten met zijn handen over elkaar.

‘Wat lig jij te lamenteeren, Derksen!’ roept Dwars uit de donkerte naar boven, ‘tippelen jullie niet meer naar de pijp?’

‘Kom jullie maar effe hier zitten!’ zegt Derksen en laat zijn gitaar zinken.

Dwars en Scholten komen boven en Dwars zegt spottend:

‘Of de heeren maar willen gaan zitten!’ en hij gaat meteen op de balustrade zitten, want er zijn niet alleen geen stoelen meer, er is ook geen plaats meer op het nauwe galerijtje.

‘Neem jij maar plaats op de trap, Scholten!’ zegt Dwars en Scholten neemt plaats op den trap.

‘Speel nou 's wat anders dan dat jankding.’

‘Ik ben niet erg in de stemming...’ zegt Derksen en staart naar buiten.

‘Scheelt er wat aan?’ vraagt Scholten.

‘Ach nee,’ - met een schouderophaal, ‘maar ik heb nou eenmaal dat zwak, hè, als er iets in het bivak niet in orde is, dan kan ik me niet zoo geven!’

‘Ben je gek!’ valt Lederer uit, ‘als er toch wat met die zesde brigade was, was er toch al lang bericht binnen, dat snap je toch!’

‘Nou, dat moet je niet zoo hard zeggen. Verleden heb ik het nog zelf aan de hand gehad, ik zat daar in die verdomde Paja Titji en ik was door omstandigheden genoodzaakt bericht te zenden aan het bivak. Nou, en wat een geluk: ik stuur langs twee verschillende wegen een dwangarbeider, want als ik had moeten wachten op de eerste berichtgever, dan had ik wel kennen wachten tot ouwe jaar, want die vent is nooit terecht gekomen. En zooiets kan nou ook best het geval wezen. Afijn... laten we maar hopen van niet, het beste is toch maar, dat we naar de cantine gaan, ik heb wel zin in een potje biljart... Ga jij ook mee, Lederer?’

‘Mij goed!’ En Lederer komt overeind. Lenig en soepel komt hij overeind, zijn gewrichten werken gesmeerd, hij duikt omhoog, tikt wat asch van zijn jas en draagt zijn stoel naar zijn kamertje. Hij heeft het kamertje naast Derksen en gezamenlijk hebben ze het gaanderijtje dat als een te klein promenadedekje voor die beide hokjes langs loopt.

* * *

De cantine is een langwerpige loods, verdeeld in twee lokaliteiten, die gescheiden zijn door een hokje met een luik aan

elken kant, dat is de tap. De eene kant is de soldatencantine, de andere de cantine voor onderofficieren.

Bij de europeesche fuseliers is de pret al in vollen gang. Er zijn al ettelijke borrels verwerkt, die het leven een wat rooskleuriger tintje geven. Er is aan dien kant een oude gramofoon aan het draaien; die jammert een pathetisch: *O sole mio!* de plaat is totaal afgesleten en heeft een barst, telkens glijdt de naald uit, met valsch krijschende krassen en hikt dan over de barst heen. Maar daar storen zich de fuseliers niet aan, het hindert hen volstrekt niet, zoolang de vierkante pot nog moed en gezelligheid schenkt en met vieren en vijven tegelijk bulken zij dezen levensmoed en levensgezelligheid uit.

De tap werkt niet alleen als bron van lafenis, maar ook als geluiddemper, aan dezen kant klinkt het gezang en de schorre gramofoon als uit de verte.

Het is nog stil en leeg in de onderofficierscantine. De bediende zit op een bankje naast het tapgat en dut. Deze bediende is in het gewone leven een dwangarbeider. Maar hij is geen gewone gestrafte, niet zoomaar een willekeurige misdadiger, hij is een dwangarbeider, - *adelborst* noemt Jan Fuselier dit phenomeen met onvervalschten Nederlandschen humor, - die zich op patrouille bijzonder verdienstelijk gedragen heeft. Zoo'n verdienstelijke adelborst wordt dan beloond met het uitverkoren baantje van cantinebediende. De onderofficieren hebben een paar duiten bijeen gelegd voor een respectabeler kleeding dan het vieze roestbruine gevangenispakje en van deze duiten is een baadje en een broek gekocht. Zoo metamorfoseert dan een roestkleurige dwangarbeider in een witgekleede cantinejongen, tot op zijn hoofddoek na, want de zwarte gestraften-hoofddoek is een embleem van schuld en boete, dat het Gouvernement zich niet ontnemen laat. Zoolang de brigade, waar-

bij de dwangarbeider is ingedeeld, in het bivak blijft, zoolang is deze uitverkoren adelborst bediende; gaat de brigade op patrouille, dan trekt hij zijn gestraftenpakje weer aan en een andere adelborst, die zich eveneens heeft onderscheiden, erft zoolang het baantje en het uitzet.

En zoo zit daar nu de dwangarbeider-cantinejongen op zijn bankje naast het tapgat en dut in afwachting van de komst der heeren onderofficieren. Hij heeft alles voorbereid, hij heeft de groote petroleumlamp voorzichtig en nauwgezet schoongepoetst, het roet van de kous geveegd, het glas blinkend gewreven en toen licht gemaakt. Hij heeft met een dot kippeveeren-aan-een-stok zoo hier en daar wat stof weggewapperd, een paar stoelen recht gezet en is toen gaan dutten.

Het lokaal ligt wachtend in het rossige, heete petroleumlicht, midden in, gewoon in het zand staat een oud biljart als een wrak, dat op een zandbank is gestrand en daaromheen, hier en daar, een vierkant tafeltje met een paar uitgezakte rottanstoelen. Aan den eenen wand hangt een portret van H.M. de Koningin der Nederlanden, - een duplicaat van de beeltenis in het bureau, - maar hier geldt haar lieve glimlach haar vader, Koning Willem III, wiens oude verbleekte beeltenis tegenover haar hangt aan een ijzerdraadje en een verroesten spijker. Tot verdere opluistering van dit lokaal dienen een paar gekleurde platen, niet van koninklijken bloede en daarom niet ingelijst, maar eenvoudigweg aan de vier hoeken met een lucifertje vastgestoken in het vlechtwerk van den wand.

Dit is de cantine voor de onderofficieren.

Direct als de vier sergeants binnenkomen breekt de stilte, de bediende ontwaakt plichtsgetrouw uit zijn doezel, dat wil zeggen, hij gaat een beetje rechter zitten, maar suft voorloopig verder.

‘Dus een partijtje rollen, hè?!’ zegt Derksen, ‘wat zullen we spelen, een kegeltje of een gewoon partijtje? Jij mag het zeggen, Scholten, omdat je vanavond nog de nieuweling bent.’

‘Nou, als ik 't zeggen mag, dan kies ik voor 'n gewoon partijtje overband.’

‘Uitstekend. Hoe spelen we?... Ik zou zeggen, Dwars met Scholten en Lederer met mij. Gaan jullie daarmee accoord?’

‘Accoord. Het kan hoogstens een borrel kosten!’

‘Maar dan begin ik vast met de consumptie op te nemen!’ zegt Lederer en terwijl hij de queu met krijt bestrijkt, roept zijn harde stem: ‘Hé, djongos!’

De adelborst schiet overeind, zijn taak begint. Hij neemt de bestelling in ontvangst en brengt de dranken.

‘Proost lui!’ Lederer heft zijn glas op en neemt een grooten slok. Het spel begint, de biljartballen ketsen tegen elkaar, telkens petst het geluid in de drukkende, warme stilte. De dwangarbeider zit weer te suffen op zijn bankje en dommelt in tot een volgende schreeuw om drank hem uit zijn doezel zal wekken. Onderwijl droomt hij van zijn misdaden, van vrijheid en ongebondenheid, slachtoffers en vijanden schuiven door zijn broeierige gedachten.

‘Nou Scholten!’ zegt onverwacht een stem, ‘dat heb jij meer gedaan, zeg!’

‘Och man, schei uit, op Indrapoeri sliep ik op het biljart!’

‘Was het daar ook zoo'n lollige boel? Patrouilleeren en biljarten, biljarten en patrouilleeren...’

Scholten haalt alleen zijn schouders op. Wat wil je anders van een bivak in de wildernis? - beduidt dit gebaar. Achter de tap bulken de fuseliers een dreunend refrein. Dwars legt zijn linkerhand op het groene laken en buigt ver naar voren voor den stoot.

‘De jongens zijn ook weer flink aan het loeien!’ zegt hij

droog. Tik! stoot de queu, Dwars gaat overeind staan, kijkt den bal na, die tegen de band aanrolt, terugkaatst en pets, pets, twee ballen raakt, die zacht gaan rollen. Nu is het de beurt van Derksen.

'Och ja,' zegt Derksen, 'laat ze daar maar lol hebben, zoo plezierig hebben die het ook niet!' Dan maakt hij een paar proefmikken en stoot toe. Aller oogen volgen den bal, die met een vaart voortrolt.

'En dan hooren wij tenminste die verrotte stilte niet...' zegt een van de anderen.

Met zulke korte zinnen, telkens met een pauze er tusschen, spreken zij, terwijl zij om de biljarttafel in het zand staan, de queu met krijt bestrijken of gespannen een bal over het groene veld volgen. Toch ligt in deze enkele, korte zinnen hun heele bestaan opgesloten: de monotoonheid, de verveling, de ontbering, de eenzaamheid en het aanvaarden van dit alles. Het lokaal begint zich geleidelijk te vullen met den tabaksrook, dien zij uitdampen, er hangt een dikke, blauwe slinger rondom de lamp die deinend blijft ronddrijven op de zware atmosfeer, om het licht zwermen muskieten en torren, het portret van H.M. de Koningin heeft een aureool van tjitjaks gekregen.

Als het spel uit is, moet Derksen de vertering betalen. Ze gaan rondom een van de wrakke tafeltjes zitten en Scholten, als nieuweling, geeft een tweede rondje. Op dit moment komt onderluitenant Nyhof met den sergeant-majoor en den fourier binnen, er worden stoelen bijgezet en Scholten breidt zijn tractatie tot de drie nieuw gekomenen uit.

'Tjonge, is-t-er iemand jarig vanavond?!' informeert de sergeant-majoor. Dat zegt hij altijd als iemand een rondje geeft. De hitte en de eentonigheid hebben de mogelijkheid voor een vernieuwing van deze geestigheid totaal vernietigd. De anderen, die allen, - behalve Scholten - al meer dan

een jaar hier zijn, hebben deze grap eerst drie maanden lankmoedig aangehoord, daarna hebben zij er zich zes maanden aan geërgerd, tenslotte hebben ze er zich met passieve onverschilligheid bij neergelegd. Niemand lacht er meer om en de sergeant-majoor is in de sleur der altijd gelijke dagen vergeten, dat hij er een grap mee bedoelde en een lach verwachtte. Dit gezegde is grauw en inhoudsloos geworden, zooals alles, ook de fijnste geestigheid en de ontroerdste gemoedsuiting, kleur en beteekenis verliest bij herhalingen. In de periode van ergernis heeft Lederer eens op een dronken avond een onvoorzichtig woord over dit gezegde van den sergeant-majoor laten vallen, hij is daarvoor op het strafrapport geroepen en sindsdien smeult er een ondergrondsche veete tusschen Lederer en den sergeant-majoor. Dit is niet meer om het geval zelf, want dat is reeds lang afgedaan in de straf en verzand in de reeks van gelijke en gelijkvormige dagen, alleen de animositeit als zoodanig van persoon tot persoon is op my sterieuze wijze blijven bestaan. Noch Lederer, noch de sergeant-majoor denken meer ergens aan als de laatste zijn verbleekte geestigheid debiteert, zij haten elkaar alleen, zwijgend en zonder te weten waarom, misschien alleen maar, omdat dat een soort emotie is in de grijze verveling van dit leven achter prikkeldraad. Tot uiting komt deze haat ook nooit, ten hoogste in een bedekten steek, ten eerste is de subordinatie een onoverkomelijke hindernis voor directe uitingen van antipathie, ten tweede dwingen de omstandigheden hen tot verdraagzaamheid, ze zijn aangewezen op de cantine en kunnen elkaar op het bivakterrein godsonmogelijk ontloopen. Het prikkeldraad perst niet alleen vele mentaliteiten met hun hartstochten bijeen, het perst ook elke mentaliteit en elken hartstocht in zichzelf neer.

‘Tjonge, is-t-er iemand jarig vanavond?’ vraagt dus de sergeant-majoor en Dwars zegt met een knipoog:

‘Nee, majoor! Maar Scholten heeft daarginds op Indrapoeri een aardig spaarpotje gefokt en dat wil hij nou hier stukslaan! Verduiveld goed idee van hem, vindt u niet?’

Er wordt bulderend gelachen. Verduiveld plezierig: de verlepte grap van den sergeant-majoor heeft nieuwe elasticiteit gekregen! Nee, er is niemand jarig vanavond, maar Scholten heeft op Indrapoeri een spaarpot gemaakt en gaat die hier stukslaan! En ja, dat is waar ook: er is een nieuwe, die pas één avond hier is!

‘Hoe was het daar op Indrapoeri?’

Scholten maakt een handgebaar.

‘Och ja, hoe was het daar...? Bivak is bivak, hè? We hebben er alleen net die moord op luitenant Horst van Weli gehad!...’

‘Verdorie ja, dat is waar ook! Hoe zat dat?’

Scholten vertelt, met enkele woorden. Een dwangarbeider heeft amok geloopen, heeft den luitenant voor de oogen van zijn vrouw neergestoken, een van de sergeants heeft den dwangarbeider doodgeschoten.

‘Ja maar, waarom en hoe?’

Scholten haalt zijn schouders op, laat zich niet verder uit. Buitendien: de luitenant is dood, de dwangarbeider is dood en voor de rest verschilt het bivak Indrapoeri in niets van het bivak Meureudoe: patrouilleren, biljarten, prikkeldraadomheining.

Er valt een zwijgen, vervuld van lichte teleurstelling en ontstemming. Nyhof trekt een zakdoek uit zijn zak en wrijft zijn zweetend gezicht droog, de hitte is weer ontzettend vanavond, de vlakte stuwt hitte aan, het moeras wasemt hitte uit, de zee ligt dood in een bedwelmende windstilte, de groote petroleumlamp geeft meer warmte dan licht, een benauwde, stovende, zoetigruikende warmte, die bewegingloos tusschen de gevlochten, grauwe wanden blijft hangen.

Logisch komt uit dit alles de vraag van Dwars los: ‘Is er geen nieuws van de zesde brigade meer gekomen, majoor?’

De sergeant-majoor schudt zijn hoofd peinzend en langdurig.

‘Nee, nog niet, maar het kan natuurlijk elk oogenblik komen. Ik geloof niet, dat er iets aan de hand is!’

‘Er wordt hier nog al eens geschoten, heb ik hooren vertellen,’ zegt Scholten om niet weer in de impasse van het zwijgen te geraken.

‘Och ja!’ antwoordt de sergeant-majoor onverschillig, ‘zoo nu en dan wordt er nog wel 's gepaft. Er gaan tegenwoordig geregeld patrouilles uit, dikwijls ook dagpatrouilles, maar het geeft niet veel, hè, Nyhof?’ wendt hij zich tot den onderluitenant.

Nyhof schudt van nee. ‘Nee... veel haalt het niet uit, het lijkt wel of die sloebers het altijd van te voren weten...’

‘Als de commandant mij maar 's mijn gang wou laten gaan!’ zegt Lederer plotseling en zijn stem is onverwacht hard, ‘ik durf te wedden, dat ik ze direct te pakken had!’

Hij is wat rechtop gaan zitten en onwillekeurig verschuift ook de sergeant-majoor op zijn stoel.

‘Jawel!’ smaalt de sergeant-majoor, ‘te pakken hebben: in de kraag van je hemd!’

Lederer wordt een beetje rood in zijn gezicht en knauwt zenuwachtig op de punt van zijn snor. Hij werpt den ander een snellen blik toe, die echter afbreekt en naar een andere richting afzwaait, voordat die de oogen van den sergeant-majoor gevonden heeft. De subordinatie heeft onverbiddelijke wetten!

‘Och...’ vergoelijkt Nyhof met zijn kalme, wat langzame stem, ‘er komt ook altijd een boel geluk bij, bij zulke dingen...’

De fourier valt den onderluitenant in de rede, hij heeft

niet naar de anderen geluisterd, zijn vraag is duidelijk een slotsom van eigen gedachten:

‘Wat kwam majoor Leerens hier eigenlijk doen, hebt u daar iets van gehoord, luitenant?’

Nyhof blijft even nadenken, hoe hij het antwoord zal formuleeren, wat hij zeggen kan en wat niet. Secuur en voorzichtig als hij is, met een overgroot complex voor verantwoordelijkheid, realiseert hij zich eerst, wàt hij werkelijk weet en wat hij zelf ook alleen maar vermoedt uit enkele gezegdes, die hij heeft opgevangen uit een gesprek tusschen den bivakcommandant en den eersten luitenant.

In het kort komt het hier op neer: de civielgezaghebber van Bireun heeft in zijn journaal gemeld, dat er op de hellingen van den Peuët Sagoeë rijstvelden zijn gesignaleerd en dat deze *ladangs* waarschijnlijk toebehooren aan Habib Moesa, een atjehs bendehoofd, die waarschijnlijk ook shuldig is aan de nachtelijke beschietingen van het bivak Meureudoe.

‘Ik denk wel,’ zegt Nyhof eindelijk, rustig, ‘dat het in verband staat met de beschietingen van de laatste weken. Ik heb zooiets gehoord, - maar dat blijft onder ons hoor! - dat majoor Leerens van plan is om met een paar brigades van hier op patrouille te gaan en dan waarschijnlijk die kanten uit van de Peuët Sagoeë en Pameuë.’

‘Potverdomme!’ barst Lederer luidruchtig los, ‘ik wou dat ik dáár bij kon zijn!’

‘Zóó!’ merkt de sergeant-majoor droog op, ‘een wit voetje halen bij de groot-majoor Leerens... tja... dat kan nooit kwaad!’

‘Het gaat niet om een wit voetje bij de een of ander te halen!’ verwerpt Lederer en ondanks alle zelfbeheersching breekt er toch iets geïrriteerds in zijn stem door, ‘ik heb geen gevlei noodig, ik sta mijn man, dat weet iedereen! Het

gaat er bij mij om, dat het misschien een kans zou geven om bij de maréchaussee te komen!'

'Aha!' roept de sergeant-majoor uit, 'Lederer ruikt weer bloed, jongens! Hij moet weer slachten!'

'Kun je niet tot morgen wachten?' pest de fourier, 'morgen moet ik naar de *passar* om de biefstuk, dan kunnen we misschien een stierengevecht arrangeeren tusschen jou en de *sappi!'*

Een lachsalvo buldert los, zwaar daveren daarin de schokkende ha, ha, ha's van den sergeant-majoor. Lederer haalt zijn schouders op.

'Onzin!' zegt hij geërgerd, 'iedereen wil verdomd graag bij de maréchaussee. Alleen ik kom er rond voor uit!'

'Ja,' geeft de sergeant-majoor toe, 'dáár mankeert het heusch niet aan! Maar daarmee kom je er nog niet, voor de maréchaussee moet je wat presteeren!'

'Als ze me maar láten... dan presteer ik wel!' moppert Lederer binnensmonds.

'Nou, kom lui!' sust Nyhof, die een hekel heeft aan herrie, 'laten we de dingen nou maar 's rustig afwachten, dan kunnen we altijd nog zien, wie er meegaat en wie dan daarbij iets presteert! In de pijp, dat weten we nou wel, daar is iedereen altijd een vechtjas!... Hé, waar ga jij met zoo'n vaart naar toe?' roept hij, zich in de rede vallend tegen Derksen, die opeens opgesprongen is en al buiten staat.

'Ik kom direct terug, luitenant!'

'En wij nemen er nog eentje!' vindt Dwars om de stemming te redden, - dat geduveljaag altijd tusschen die twee! - denkt hij. 'Hé, djongos! Vraag de heeren 's netjes wat ze zullen gebruiken!'

De adelborst schrikt uit zijn verdooving wakker, doet zijn plicht en haalt de dranken. Zijn bruin gezicht is strak, maar ondanks zijn schijnbare sufferigheid, heeft hij toch

met één oor geluisterd naar wat er zoo tusschen de toewans besproken is. Er gaat iets gebeuren, dat voelt iedereen, dat hangt in de lucht. De kinderen zijn lastig, de vrouwen zijn zenuwachtig, er jeukt iets in de atmosfeer, de mannen zijn opvliegend en driftig, het gist binnen de prikkeldraadomheining, de grootmajoor Leerens is in eigen persoon met den commandant komen praten, er hangt een sfeer van geheimzinnigheid en voorbereiding op het bureau.

De mannen zitten opnieuw zwijgend bijeen, niemand weet de drukkende beklemming meer te breken. De drank wordt gebracht, ze klinken, - proost! proost! - en zwijgen. Er is niets te zeggen, hoeveel moeite ze zich ook geven, hoe het zwijgen hen ook dringt tot spreken. Er sluipt een onrust om hen heen en neemt bezit van hen, het is vanavond niet alleen de veel voorkomende obsessie van de eeuwige eentonigheid en altijd dezelfde gezichten, er is nog een andere spanning, de spanning om dingen, die in aantocht zijn, het is ook de bezorgdheid om de zesde brigade. Het lokaal werpt zijn kaalheid, zijn ongezelligheid op hen, de grauwe wanden van gevlochten bamboe grijnzen hen aan, de heele armzaligheid valt op hen aan van dit samenzijn, dat vergiftigd wordt door de verveling, dat beheerscht wordt door den afstand van rang en graad, van discipline en subordinatie en dat eigenlijk geen anderen band heeft dan de noodzakelijkheid, ontstaan uit eenzelfde noodlot. Maar juist als de stemming geheel in den afgrond dreigt te verzinken, tokkelt er gitaarmuziek door de donkerte van buiten en daar staat Derksen in den ingang en zingt, glimlachend en onverklaarbaar opgeruimd opeens:

‘Manisé! Manisé! --
't Is terlaloe, manisé!
Saban hari naïk goenoeng,
da's terlaloe, manisé!!’

‘Ha! Ha! Muziek! Vooruit Derksen!!’ Plotseling is alle verveling, alle melancholie, alle spleen afgeschud, het heeft geen doel hier te zitten, daarvoor is de pijp toch niet gebouwd!

‘En nou die mop van Speenhof, je weet wel: De eerste keer, dat ik ging rijden...’

‘Aha, die wil rijden! Nee, vriend, lóópen!!’

‘Klets nou niet, laat 'm nou!...’

‘Lóópen zeg ik je, de Peuët Sagoeë op!...’

‘St! Stil, hou je mond nou, 't was in vertrouwen!’

‘U hebt gelijk, luitenant, neemt u me niet kwalijk!’

‘Nou, vooruit, dan rijden maar... De eerste keer, dat ik ging rijden, was 't met me móe!!!’

‘Moéóé!!’ bulkt de jonge Dwars in een plotseling onzinnige en wild losbarstende behoefte aan uitbundigheid, aan pret, aan jool, aan iets, wat deze hitte, deze eentonigheid, dit bivak aan deze heete malariakust een oogenblik zal wegvagen van de aarde, uit het bewustzijn.

- Nou is het gedaan! - weet de dwangarbeider op zijn bankje bij het tapgat, - als de toewans gaan zingen is het niet meer de moeite waard om half te luisteren, nu kan hij gerust lekker indutten, het baantje van cantinebediende is toch niet voor niets een eerebaantje! Twee namen heeft hij opgevangen: *Peuët Sagoeë, Habib Moesa*... die twee namen malen door zijn suffig hoofd, dat gesierd is met het zwarte doek van zonde en schande.

Luidruchtig zingen de onderofficieren, ze vergeten de dagelijksche sleur, hun onderlinge veeten, ze zingen tegen het gebulder in de fuselierscantine op, het dreunt en davert over het heele bivakterrein, de barakken en de officierswoningen doordringend, een zenuwexplosie, die losbarst door de stilte van den amechtigen nacht.

‘De toewans zingen!’ wordt er met een glimlach op de chambrée gezegd.

Op de voorgalerij van de kapiteinswoning zitten de kapitein en zijn vrouw tegenover elkaar. Ze zitten elk op een wipstoel en schommelen verveeld op en neer. Tusschen hen in staat een kleine, langwerpige tafel met een kil marmeren blad, op het marmeren blad krioelen duizenden stervende insecten, die verschroeid van het gloeiende lampeglas zijn neergetuimeld.

'God, wat kunnen die kerels toch een lawaai maken!' verzucht de kapiteinsvrouw, lichtelijk geïrriteerd en wappert zich met een japanschen waaier koelte toe, die er niet is. Ook de kapitein zucht. Niet, omdat de kerels zoo'n lawaai maken, maar omdat zijn rang hem gebiedt hier op dezen wipstoel heen en weer te schommelen, inplaats van samen met de kerels ook eens, - zooals de sergeants dat uitdrukken, - een lolletje te hebben. Het is volslagen onmogelijk, dat de kapitein in dit bivak ook eens een lolletje zou hebben, zijn rang dwingt hem in dezen wipstoel bij het marmeren slachtveld van krepeerende insecten. De kapitein heeft binnen deze prikkeldraadomheining geen enkelen vriend of kameraad, geen enkele afleiding, geen enkele andere ontspanning dan wippen of slapen. De dagen bestaan voor hem uit dienst en discipline, de avonden uit afzondering en verveling. Dit leven deelt zijn vrouw met hem. Ze is nog jong, maar al tien jaren volgt zij hem trouw van garnizoen tot garnizoen, van bivak naar bivak. Twee jaren zit zij al hier op deze buitenpost, een gevangene achter het prikkeldraad. Met de revolver in de hand gaat zij naar de markt, de schel bezonde, gloedheete weg naar den kampong is haar eenige afwisseling. Ook voor haar is er niets anders dan de oneindige eenzaamheid en de harde plicht. Haar jeugd gaat hier voorbij, aan deze ongezonde kusten, op de grens van wildernis en oceaan, maar haar wordt nooit gevraagd of zij dit leven dragen kan. De man krijgt zijn overplaatsing naar den

een of anderen uithoek en zij volgt hem. Zonder een woord, met dappere zelfbeheersching tracht zij van dit verminkte leven te maken, wat er van te maken is, tracht zij voor den man een tehuis te scheppen uit deze schrale sfeer van hitte, monotoonheid, malaria en eenzaamheid. Er is nog een europeesche vrouw in het bivak, de vrouw van onderluitenant Nyhof, maar rang en graad scheidt hen beiden onherroepelijk, zij knikken elkaar toe, spreken met enkele oppervlakkige woorden, maar van vriendschap, van vertrouwelijkheid kan geen sprake zijn. Zoo zit deze, nog jonge kapiteinsvrouw aan háár kant van de marmeren tafel, op háár wipstoel en brengt haar offer aan het vaderland. Soms wordt zij overstelpt door heimwee, dikwijls dwalen haar gedachten over den wijden waterplas: daarginds, achter een verren horizon ligt Europa, daar beweegt en rolt het leven, zij denkt aan winkels, aan kleeren, aan een nieuwe mode, aan theaters, concerten, menschen, gesprekken. Dan haat zij soms dit leven, dezen rechthoek, die in deze barre wildernis staat afgebakend, zij tracht met haar waaier wat koelte uit de heete, stilstaande lucht naar zich toe te halen en als haar dit niet lukt en zij vermoeid en lamgeslagen haar weerstand tegen dit klimaat en deze omgeving voelt bezwijken, zoekt zij een laatste, krampachtige opleving in ergernis over de lawaaiende kerels. Deze ergernis is echter ook maar een zenuwuiting, want als er iets met dezen mannen gebeurt, op patrouille, in het oerwoud, dan vervult dezelfde spanning haar, die ook het gansche bivak vervult.

Er is echter één lichtpunt: het pensioen van haar man nadert. Hun gedachten keeren zich meer en meer af van de wildernis achter hen, keeren zich meer en meer naar den oceaan voor hen, waarover éénmaal, over nog enkele jaren maar, een schip hen zal wegvoeren naar het moederland, naar de verlossing, de vrijheid, het leven. Op deze gedachte

teren zij, op deze verwachting drijven zij: nog maar een, twee jaren en het is gedaan! Dit maakt, dat zij hun tanden nog opeen kunnen klemmen, dat zij nog een laatste rest kracht verzamelen tegen de groeiende passiviteit en onverschilligheid, die hen besluipt, zooals die alle Blanken in hun laatste tropenjaren besluipt.

Later, in het moederland, zullen zij dan aan al deze jaren terugdenken als aan iets, dat toch grootsch en schoon was, in de herinnering zal de monotoonheid, de stilte, de hitte, de leegte zich weer gaan kleuren met de kleuren van het avontuur, dat onscheidbaar verbonden was met hun jeugd en verwachtingen. Misschien zal zelfs een heimwee naar deze eenzame kuststreken, naar de woeste, prachtige wildernis hen bevangen, zij zullen dit heimwee bevredigen, eveneens in herinneringen, die terug zullen komen in gesprekken. Want dáár, in het moederland zal pas de vrucht rijpen van deze jaren, pas daarginds zal alles tot andere proporties zijn teruggebracht: zij zullen lachen over voorbije drama's, de diepte van een tragedie zullen zij pas dán doorgronden en kleine ergernissen, - een marmeren tafelblad, krioelend van stuiptrekkende muggen en mieren, - zal een dierbare ondervinding zijn.

Op de voorgalerij naast het kapiteinshuis schommelt nog een eenzaam wezen: de luitenant. Hij is tot nog volstrekter alleen-zijn veroordeeld dan de kapitein en zijn vrouw, want hij is ongetrouwd. Zelfs de huwelijkskameraadschap ontbreekt hem. Niemand weet waarom, want niemand weet hier iets omtrent het innerlijke wezen van den ander. Misschien durft de luitenant hier geen blanke vrouw te brengen, misschien heeft hij nooit gelegenheid gehad ergens een meisje te leeren kennen. Hoe het ook zij, in deze heete avonden, als een Blanke ook voor lezen te weinig energie meer heeft, zit de luitenant op zijn voorgalerij en schommelt op

zijn wipstoel. Hij luistert nostalgisch naar het gezang, dat uit de cantine oploeit, dit heeft dan gewoonlijk een slechten invloed op zijn zwak voor vrouwen en hij gaat zijn kwartje offeren. Hij heeft geen anderen uitweg. Zoo krijgt een mensch in de rimboe een bijnaam, die misschien niet eens zuiver toepasselijk op hem is.

Nyhof en Scholten blijven samen in de cantine achter, nadat de anderen goeden nacht gewenscht hebben. Ook in de soldatencantine is het stil geworden.

'Kom Scholten, wij nemen er nog eentje, hè, de laatste. Op ons weerzien...'

Ze nemen de laatste op het weerzien en zitten zwijgend tegenover elkaar. Eindelijk zegt Nyhof: 'Tja... dat is nou alweer een heele tijd geleden...'

Scholten knikt peinzend. 'Zes jaar...' zegt hij.

Zes jaar. Er zou veel te zeggen zijn over die zes jaar, veel te vragen. En toch ook weer weinig: als alle intimiteiten, biechten, vertrouwelijkheden geschrapt worden. En die worden geschrapt, want zij hebben geen plaats in dit leven. Wat er dan verder aan inhoud van die zes jaren overblijft? - Niet veel. Kampementsleven in een vredesgarnizoen, bentengleven in vijandelijk gebied, bivakleven op de buitenposten. Dagen van grauwe sleur met kleine veeten en kleine schandalen: afgunst, wrok, kleinzielige onrechtvaardigheden, kleine gemeenheidjes, luitenant Soekoe's *perkara's*, - kwartjes affaires. Dit alles onderbroken en opgevroolijkt door vermaken in dezelfde afmetingen: een voordrachtavond in de cantine met onverwacht opflikkerende amateurstalenten, joviaal geapprecieerd door de hoogere rangen en genadiglijk genoten door de dames van deze hooge rangen.

Verder: in het nog ongeregelde gebied, de patrouille-

tochten, verkenningen door woeste en onbegaanbare wildernissen, dagenlang baggeren door moerassen en rivieren, nachtenlang slapen in de giftige dampen van het oerwoud, gevechten bij het toevallig stooten op een bende kwaadwilligen, het innen van onwillig afgegeven belastingen: een monotone, maar afmattende herhaling van geringlijkend avontuur, dat toch zooveel eischt van persoonlijkheid, karakter, bekwaamheid, van moed, beleid en trouw, zooals de schoone woorden in de oorkonde bij de Willemsorde het zeggen. Roemloos avontuur meestal en daarom eigenlijk te heldhaftiger. Een eenvoudig en zonder ophef vervulde plicht aan de vaderlandsche driekleur, die haar helder roodwit-blauw uitsteekt boven de primitieve bladerhutten, boven de met bloed en menschenlevens bekampte, met ontberingen en opofferingen behouden bivaks en versterkingen in het oerwoud en langs de heete malariakusten. Een, in haar eenvoud en stilzwijgendheid, in haar traditie en vanzelfsprekendheid dikwijls groote en soms tragische plicht. - Maar hiervoor hebben Scholten en Nyhof geen woorden. Zulke dingen worden niet gezegd, ze worden alleen gedaan.

Opeens vraagt Scholten:

'Die... Lederer... wat is dat voor iemand? Geen Hollander, hè?'

'Nee, een Duitscher. Och... over het algemeen geen kwaje vent. Een beetje een rare. Geen vent voor het garnizoen natuurlijk, het is een vechtjas. Soms drinkt hij een beetje te veel, maar het is een uitstekende onderofficier, een vent, waar je wat aan hebt!'

'Zóó... Ik dacht, dat hij nogal een groote mond had.' 'Ja, dat heeft hij ook. Maar hij heeft ook de lef, die er bij hoort. Het is een vent met durf, een die wat presteert op patrouille.'

‘Zóó...’

‘Ja. Hij geeft natuurlijk wel 's een verkeerde indruk, hij zou graag bij de maréchaussee komen en daar maakt hij nou wat meer reclame voor, dan wij Hollanders zouden doen... Afijn, n moet hij weten... Kom, hoe denk je er over, zullen we eens opstappen?’

Naast elkaar gaan ze de cantine uit, blijven dan nog even staan.

‘U hebt uw gezin zeker bij u, luitenant?’

‘Ja zeker, en het zal eerstdaags nog vermeerderd worden ook!’ zegt Nyhof met een knipoog, ‘het vijfde is op komst.’

‘Heel ding zeker voor uw vrouw, hier te zitten...’ En onwillekeurig ziet Scholten den kleinen rechthoek van prikkeldraad voor zich.

‘Tja... maar wat doe je er aan, hè? Wat moet, dat moet... we zitten hier nou al een jaar... ruim!’

Een jaar...

Talmend staan ze nog naast elkaar.

Het is een rustige, heldere sterrennacht. Suizend vaart de stilte over de vlakte. Heel in de verte blaffen honden. Kamponghonden. Het is, of ze de stilte aanblaffen. Waar blaffen zij tegen in dezen, stillen, vredig lijkenden nacht? Tegen iets misschien, dat alleen zij herkennen met een instinct, dat de mensch al lang heeft opgedoekt. Dat in den mensch verloren is gegaan en toch soms nog onverwacht in hem terugkomt, blind terugtastend naar de reden, waarom zoo'n hond huilt in den nacht.

Plotseling zegt Nyhof:

‘Waar die zesde brigade toch blijft...’

Scholten antwoordt niet. Hij is nog nieuw in dit bivak, pas vanmiddag aangekomen. Hij kent de zesde brigade niet en hij kent den sergeant de Jong niet. En toch knijpt er een ongerustheid ook in zijn maag. Onwillekeurig tuurt hij

scherper in de donkerte. Maar er is niets te zien. Hij luistert in de stilte. Maar er is niets te hooren. Geen enkel geluid, buiten het bivak. Geen stappen. Niet eens het schot, dat nu al zoovele avonden plotseling in de duisternis valt. Er is niets, dan de warme, heete stilte, waarin het benauwend wachten hangt.

Waar blijft de zesde brigade?

Dat mogen ze aan elkaar vragen. Aan de sterren, die zwijgend en onbereikbaar boven hun hoofd trillen. Aan de doodstille en toch ademende duisterniszee buiten de omheining.

Waar blijft de zesde brigade?!

Dat kunnen ze uitschreeuwen, over de grasvlakte heen, naar de oprijzende heuvels, naar den verren bergkam. Ergens vandaan komt dan het antwoord. De echo antwoordt: 'Bri-gáádе... áádе!' De echo, die dan wegloopt en omkijkend nog eens hoonend roept, van heel ver: 'Adé... áde!'

Nyhof zucht diep.

'Afijn!' zegt hij, 'slaap wel. Tot morgen dan maar weer.'

'Goeie nacht, luitenant!'

Met groote, veerende passen loopt Scholten naar zijn keet. Zijn huishoudster slaapt al. Op een dubbelgevouwen deken, op den grond ligt het kind, het lampje is laag gedraaid, de benauwde atmosfeer is vol petroleumstank en lucht van leerwerk. De witte klamboe is bezaaid met zwarte stippen. Muskieten, die zoemend opzwermen als hij er langs loopt.

Hij zucht. Hij weet zelf niet waarom. Om de hitte. Om de benauwdheid, straks onder de klamboe. Om het kind misschien, -kleine Nonnie, bivakkind! Misschien zucht hij om zichzelf. Waarom is hij soldaat geworden? Om het avontuur! Maar wat is er van het avontuur terecht gekomen? En al wás 't groote avontuur, dat hij verwachtte... jaren gele-

den, als vurige, jonge jongen... Kan een man zijn heele leven door de oerwouden van Sumatra achter opstandige Atjehers aanjagen? Is dat een levensdoel? Eenmaal wordt een mensch moe, eenmaal wil hij tot rust komen. Avontuur is aangenamer dan doode, grauwe sleur, maar het leven is altijd langer dan het avontuur. Na het avontuur komt het pensioen. Hij denkt toch niet nu al aan pensioen? Begint hij er genoeg van te krijgen, van het mooie soldatenleven?... Mooie soldatenleven! Hij lacht bitter. Wat is mooi? Vrijheid is mooi. Maar waar is vrijheid? - Nergens - zegt Nyhof, - alles heeft zijn goede en zijn kwade kanten. - Wat is toch de oorzaak van de ontstemming, van de beklemming, die vandaag zoo ondragelijk op hem drukt? Als hij nu geen mensch was, maar een kampongladakker, - denkt hij schamper - dan zou hij nu ook willen blaffen en huilen tegen niets. Maar hij is geen kampongladakker, hij is een mensch. Hij is sergeant Scholten, die in zijn kamertje aan het einde van de manschapsbarrak het dak en de wandluizen deelt met de fuseliers. Hij hangt zijn pet op een grooten spijker en knoopt zijn uniformjas los. - -

Nyhof gaat naar huis.

De voorgalerij is verlicht. De voorgalerij is niets anders dan een door een balustrade afgeschoten rechthoek binnen den grooten rechthoek van het bivak. Deze kleine rechthoek is zijn: tehuis. Er zijn twee wanden, de rest is open, aan die wanden hangen een paar platen en een groote japansche waaier, die met punaises zijn vastgestoken. Iederen nacht trekken de platen en de waaier vol vocht, iederen dag drogen en verbleeken zij in den heeten zonneschijn, die zes uur lang het heele galerijtje vult. Van de zoldering hangt aan een ijzerdraad een petroleumlamp, in het midden, haast te groot voor de ruimte, staat een ronde rottantafel met een

paar stoelen. Daar zit Nyhofs vrouw, ze zit te naaien. Ze draagt den dracht van de inlandsche vrouw: een gebloemden sarong, een wit baadje, sloffen aan haar voeten.

Als ingelijst door de balustrade is daar de stille, zittende vrouwenfiguur, breed en zwanger, het hoofd iets gebogen over haar werk, de handen aandachtig bezig. Met rustige, regelmatige tusschenpoozen strekt zich haar rechterarm, telkens als zij den draad door het goed trekt. Vóór haar op tafel ligt een stapel verstelwerk: miniatuur kleertjes voor een nog ongeboren kind. Vier kinderen hebben ze gedragen, nu beginnen ze te slijten.

Zij zit daar alleen, in de eindelijke rust van den avond. De dagen zijn vermoeiend: de vier kinderen eischen haar totaal op. Het jongste kan nauwelijks loopen, de beide middelsten zijn nog geheel onzelfstandig, terwijl de oudste, - Jan - te vrijgevochten wordt, haast niet meer te temmen. Hij is acht jaar en moest eigenlijk al lang naar school, maar er is hier geen school. Voor deze kinderen moet zij alles zijn: moeder, verpleegster, speelkameraad, dokter, onderwijzeres.

Het bivak is te klein en te groot voor kinderen. Het is te klein, omdat het een gevangenis is, afgesloten met een bewaakte poort en omspannen met gewapend draad, waarbinnen de wereld maar één landschap biedt: het kale, heete bivakterrein met de barakken, de houten woningen en het kerkhofje aan het eind.

Er is hier niets, wat kinderen voor hun ontwikkeling noodig hebben: vrijheid, afwisseling, speelkameraadjes, de natuur, de wereld. Ze mogen nooit buiten de poort, want buiten de poort is de wereld vijandig en levensgevaarlijk.

Het bivak is te klein, omdat het maar één onderdeel van de maatschappelijke samenleving inhoudt, maar één stand vertegenwoordigt: de militaire. En elke stand bezit maar één sfeer. Het leven hier is als een afgebonden lichaamsdeel,

dat zwelt en klopt van het zich ophoopende bloed, waaraan de vrije circulatie is ontnomen.

Daarom is het bivak ook te groot voor kinderen. Want in zijn onbegrensdheid biedt het een te nauwe opeenhooping en een te naakten aanblik van het rauwe leven, onder de oogen van de kinderen gebeuren hier dingen, waarvan andere kinderen niet eens het besef hebben: er worden stervenden en gewonden binnengedragen en krijgsgevangenen aangevoerd, er worden mannen op post neergeknald, waarmee zij nog den vorigen dag hebben afgesproken en gespeeld, ze kennen den somberen roffel bij de begrafenis-met-militaire-eer; onmiddellijk rakend aan hun kinderbestaan woedt en tiert hier de guerillakrijg, zij ontluiken in een atmosfeer van verraad en wraak, van vijandschap en wantrouwen, zij groeien op in den schaduw van oorlog, dood en bloed en de gestraften, - roovers en moordenaars - zijn hun dagelijksche speelkameraden.

Voor deze vrouw is het leven hier een eindelooze reeks van plichten, een voortdurend opnieuw zich splitsen in wéér een gestalte en toch blijft haar leven doortrokken van eenzaamheid en afzondering. Soms zou zij zich willen uitspreken tegen een andere vrouw, maar de andere vrouw, die hier in het bivak woont is de commandantsvrouw en het verschil in rang schept een onoverbrugbare kloof. Al leiden zij ook hetzelfde moeilijke en harde bestaan, dat hun jeugd en zenuwen sloopt, al volbrengen zij ook dezelfde dapperheden, die de omstandigheden hun dwingen te volbrengen, al vervullen zij ook beiden de plichten, die het bivak met al zijn angsten en zorgen, met zijn schrikwekkende, meedogenlooze werkelijkheid aan hen oplegt, de rang van hun mannen houdt hen gescheiden, zooals alles hier onherroepelijk door rang en graad gescheiden blijft, zelfs de cantine en het kerkhof, het geheele leven tot in en na den dood.

Nyhof stapt binnen, in het kleine galerijtje lijkt zijn gestalte te groeien. Even, als groet legt hij zijn hand op haar schouder.

‘Slapen de kinderen?’

‘Ja, gelukkig wel.’ En onmiddellijk daarop volgt haar vraag: ‘Is er bericht over de zesde brigade?’

Hij schudt zijn hoofd en gaat zitten, de stoel zet krakend uit onder zijn gewicht. Dan kijkt hij zijn vrouw aan en ziet haar gespannen blik.

‘We maken ons heelemaal niet ongerust, hoor, over de zesde brigade!’ zegt hij luchtig om haar gerust te stellen. ‘Als er iets gebeurd was, hadden we toch wel iéts gehoord!... Was Jan weer erg lastig vandaag?’

‘Hij is onrustig door dat geschiet, het windt hem op. Hij wil niet gaan slapen, voor hij weet, of er misschien wéér een schildwacht op post vermoord is. Darmo heeft een te sterke indruk op hem gemaakt, dat is het ellendige van hier, dat zoo'n kind alles ziet en hoort en meemaakt.’

‘Daar moet hij maar aan wennen!’ zegt Nyhof. Het klinkt harder, dan hij het misschien in zijn hart meent. Het is een bondig afrekenen met omstandigheden, die nu eenmaal niet anders zijn.

De vrouw zucht, rekt zich even uit met een vermoeid en pijnlijk gebaar, veegt met haar zakdoek over haar gezicht, dan zakt ze weer terug, als onder de dubbele last van het haast voldragen kind en de drukkende hitte.

Zwijgend zit Nyhof tegenover haar. Hij weet, dat zij het moeilijk heeft. Maar wat kan hij daar aan veranderen? Uit zijn groote, wat uitpuilende oogen glijdt een peinzende blik over haar stil doen en laten.

Zij neemt een hempje van den stapel, vouwt het open. - Kan een nieuwgeboren mensch zóó klein zijn? Plotseling verteederd houdt zij het voor zijn blik op, glimlachend met

een zachten glimlach. Hij pakt het hempje aan, het is niet veel grooter dan zijn hand, hij bekijkt het, er is eigenlijk niets aan te bekijken, alleen dát, dat het zoo ongelooflijk klein lijkt.

'Dat is toch niet groot genoeg!'

'Ze hebben het allemaal gedragen,' zegt ze, neemt het uit zijn hand en steekt een nieuwen draad in de naald. Dan buigt ze haar hoofd weer over haar werk, er valt een lok van 'r haar over haar voorhoofd. Hij strijkt die weg, achter haar oor, onhandig, met een soort linksche teederheid. Hij houdt van deze vrouw. Ze is de kameraad van zijn leven. Altijd heeft ze naast hem gestaan. En dikwijls was het moeilijk. Hij moet denken aan de geboorte van Jan. Ook in zoo'n bivak als dit, maar erger, in het Meulabohse. Dien heelen nacht werden ze beschoten, onderwijl lag zij daar in haar barensweeën, in een kleine, snikheete kamer. Tweemaal hadden ze een uitval gedaan om zich den steeds brutaler opdringenden vijand van het lijf te houden. Tenslotte hadden ze er met de blanke klewang op ingehakt, was het een gevecht geworden, man tegen man, bijna vlak voor de poort. Ze hadden twaalf zwaar gewonden, dien nacht. Van het kraambed rende de dokter heen en weer tusschen de bloedende, steunende gewonden, luitenant van Steen hadden ze den rechterarm afgekapt. Als een tak, die door een bliksemhouw van den stam wordt gespleten, zoo hing zijn schouder en arm er bij. Hij stierf nog dienzelfden nacht. De kogels floten over het bivak, knetterend knalden de donderbussen, het was een gepaf als met Chineesch nieuwjaar. De Atjehers huilden als bezetenen hun Lah-illah-il-Allah! uit. Terwijl hij daar om zich heen sabelde, moest hij telkens denken aan zijn vrouw, die daar lag, alléén misschien, de dokter was op zooveel plaatsen tegelijk noodig. Misschien voor het eerst en nooit meer daarna had hij dien nacht niet als sol-

daat voor zijn vaderland gevochten, maar als man voor de vrouw en het kind, dat zij hem in dit uur baarde.

Overste Leenderts kreeg een kogel in zijn achterwerk. Juist toen hij bukte om een stervende Atjeher, die zijn been omklemd hield, met een laatsten klewanghouw af te maken. - 'Wel verdomme!' zei overste Leenderts en schoot meteen overeind met zijn hand op de gewonde plek. Toen keek hij om en zei laconiek en tevreden: 'Net lekker mis. Precies in mijn achterste.'

Generaal van Heutsz beloonde deze geestigheid met de eervolle vermelding. De fuseliers beweerden grinnikend, dat de overste nu voor het lood in zijn derrière, blik op zijn borst had gekregen. De relativiteit van het geval ontging hun echter.

Tegen den ochtend was de aanval afgeslagen. Met zware verliezen. Van de twaalf gewonden overleden er zeven tijdens het transport naar het hospitaal. Het kind was intusschen geboren. Het lag, ongewasschen nog, in een sarong gewikkeld naast de moeder. Hoewel ze uitgeput was, sliep ze niet. Ze lag met strakke, onrustige oogen naar de deur te staren, toen haar man binnen kwam. Den heelen nacht had zij niet geweten of hij bij de gesneuvelden en gewonden was of niet. Niemand had tijd voor haar gehad, ze had gelegen, temidden van het geweervuur, de kreten, het rumoer, het gesteun. Door den dunnen houten wand heen had ze luitenant van Steen hooren sterven. - 'Vervloekt, dok', hij gaat om zeep!' - hoorde ze zeggen. Wie ging er om zeep?! Niemand kwam haar inlichten. De dokter rende binnen, zenuwachtiger dan zijzelf. - 'Is dat beroerde kind er nou nog niet?!'

Hij had haar zoo woedend aangekeken, alsof zij de geboorte tegenhield. Alsof niet zij het liefste van allen had gehad, dat het arme, beroerde kind er in godsnaam maar was!

Terwijl het geboren werd en zij met opeengebeten tanden, haar nagels in de matras krampte, had ze met haar lippen gefluisterd: ‘Mijn man?...’

Over haar heen gebogen was het roode, gespannen gezicht van den dokter, ze zag het zweet droppel voor droppel van zijn voorhoofd rollen. ‘Mijn man?...’ had ze nog eens gevraagd, met moeite. - ‘St!!’ zei de dokter kortaf - ‘mond houden! Adem inhouden. Inademen, godverdomme!’ - Op dat oogenblik werd er geklopt. - ‘Dokter, komt u! Dokter... onmiddellijk!! Dokter!!...’ - ‘Ja!!’ bulderde de dokter en hield met een zwaai iets roods en glibberigs en wild krijschends in de lucht. - ‘Dokter!!’ - klonk buiten de stem, heescher, - ‘dokter, komt u even?! Dokter, er is haast bij, o Jezus Christus, dokter!!!...’ Als de stem van een spook was die stem daar buiten de deur. Een spook, dat bang is voor zichzelf... De dokter had een sarong van de tafel gegrist, daar het kind ingewikkeld, het haar in de armen gedouwd: ‘Daar, hou vast!’ En weer stond hij over haar heengebogen. - ‘Dokter... in godsnaam, dokter...’ Een man, aschgrauw, zijn uniform één plakkaat bloed tuimelde binnen. Viel bijna over haar heen. De dokter ving hem op. - ‘Gaat u... gaat u... dokter... helpt u hem eerst...’ had ze gesteund... ‘ik ben al beter...’ - ‘Stil liggen, geen vin verroeren, wát er ook gebeurt, als het moet, dan schieten, hier! De dokter duwde haar in de andere hand van een revolver en was weg. Zoo was ze alleen gebleven. In haar eenen arm het kind, in haar andere hand, de revolver. Overal stemmen, haastige stappen, nog altijd geweervuur, nog altijd het Lah-illah-il-Allah!! Maar iets verder weg en overstemd door het: ‘Hoerah! Hoerah! van de eigen troepen. Ze voelde iets lauw-warms beangstigend uit haar lichaam wegvloeien, ze voelde onder zich de matras doorweekt raken, kleverig, lauw-warm, kletsnat. Ze verroerde geen vin. In haar arm sliep het

kind. Ze wist niet eens, wat het was, een jongen of een meisje, wist niet eens, of het heelemaal goed was, of er niet iets aan mankeerde. Uren lang lag ze zoo.

Toen was haar man doodsbleek en angstig binnengestormd. Haar zwart omkringde oogen hadden hem aangestaard.

'Wat is er gebeurd?' vroeg ze bevend.

Meteen was hij gerustgesteld en wilde ook haar geruststellen.

'Niets bijzonders,' zei hij glimlachend, 'overste Leenderts heeft een kogel in zijn achterwerk!'

Op dit bericht barstte ze in een snikbui los.

Later zei de dokter, dat de minstens de Willemsorde verdiend had. Als tegen-appreciatie noemden ze het kind naar den dokter: Jan.

Misschien is het de ongeweten herinnering aan de eerst gehoorde geluiden, die maken, dat Jan nu zoo onrustig wordt van het nachtelijk geschiet en niet wil gaan slapen, voordat hij weet, of er slachtoffers zijn of niet.

De vrouw legt het hempje weg, neemt een ander. Er mankeert een knoopje aan. Met haar wijsvinger zoekt ze in een doos met knoopen, neemt er een uit, vergelijkt het met de andere twee aan het hempje. Het komt niet in haar op te bedenken, hoe nietig dit kleine probleem is: of de drie knoopjes aan het hempje gelijk en gelijkvormig zijn of niet. Misschien doet zij het wergtuiglijk, met de oeroude instinctieve zorg van vrouwen ook voor het allernietigste, het alleronbegrijpelijkste. Het komt niet in haar op te bedenken, dat het nog niet eens zeker is, of het komende kind dit hempje ook werkelijk aan zal krijgen. Voor haar is er geen verschil tusschen geboren of ongeboren leven.

Als zij het een speciale gestalte wil geven, dan geeft zij het de eenvoudige gestalte: dat-wat-van-haar is. Deze man, die

tegenover haar zit, de vier slapende kinderen, het woelende kleintje in haar schoot, zij kan geen scheiding maken, zelfs niet tusschen man en kind. Het is alles een geheel en als dit geheel niet bijéén is, dan is er iets gebroken.

Ze weet dit, beseft dit pijnlijk duidelijk. Want ze weet ook dat ze er eigenlijk met hem over moest spreken, of ze Jan niet in Kotta Radjah zullen achterlaten na de geboorte van het kleintje. Haar hart krimpt in elkaar, als ze hieraan denkt. Telkens heeft ze de woorden op haar lippen, telkens dringt zij ze terug, wetend: als zij het hem duidelijk maakt, hoe noodig het voor het kind is om uit het bivak weg te komen, dan zal hij het wegzenden en dan is zij het onherroepelijk kwijt. Uit haar gedachten rijst het kind voor haar op: de schrale, uit zijn krachten gegroeide jongen met zijn sproetigen mopsneus, een stem, zoo schor als van een jongen haan, bloote spillebeenen, altijd vol schrammen en onafwaschbare vlekken, en een getondeerd hoofd, dat met zijn bobbels en bulten de herinnering aan dien moeilijken nacht van zijn geboorte altijd in haar zal wakker worden. Zooveel bindt haar aan dit kind, dat zij nog zóózeer beschermen wil en waarbij zij toch soms, als zwakke vrouw bij iets ontluikends manlijks, al steun zoekt. Steun, dien zij dan natuurlijk toch niet krijgt... Integendeel... Het is op eenzame avonden, als de brigade, zooals nu, niet is thuisgekomen. En als haar man dan bij deze vermiste brigade is. Als er dan twee dagen, drie dagen, vier dagen voorbij gaan zonder één enkel bericht, als in elke minuut het wachten meer en meer zwelt, als zij slapend en wakend niet anders meer doet, dan met gespannen trommelvliezen luisteren naar het sein van de ton-tong... als er dan eindelijk een avond aanbreekt, dat zij dit niet meer alleen kan dragen, dan haalt zij den jongen uit bed. Zij weet, dat het verkeerd is, ze weet ook, dat hij haar toch niet helpen kan. Integendeel... Maar hij is al niet

meer heelemaal kind. Hij heeft de eerste grens van kind-zijn overschreden. Hij speelt al twee jaar niet meer aan haar voeten, maar loopt weg over het bivakterrein, waar hij de grootste maatjes is met de eeuwig vegende dwangarbeiders, waar hij geen grooter genot kent, dan stilletjes te mogen helpen bij het slachten van het rund. Elken dag, elke minuut ziet en hoort hij dingen in de barakken, die de omsluierde kinderjaren van absolute reinheid voorgoed begrenzen en afsluiten... Hij komt dan bij haar met woorden en uitdrukkingen, met verklaringen van dingen, waarvoor zij hem nog lang had willen bewaren. En misschien tòch hierdoor, zoekt zij steun bij hem, als zij het wachten en de onzekerheid, den ontzettenden angst, die tot de wanstaltigste vormen voortwoekert in de eindelooze, drukkend heete avonden niet meer dragen kan. Ze haalt hem dan uit bed en slaapdronken eerst, zit hij bij haar in het kleine voorgalerijtje. Ze begint met hem een verhaal te vertellen. Om haar eigen angst weg te praten. Hij voelt de onrust in haar stem, de onrust in het verhaal. Hij kijkt haar aan met blauwe, knipperende oogen en als gehoorzamend aan een zonderling contact, dat van haar op hem overgaat, zegt hij plotseling, midden in het verhaal:

'Nou kun je er zeker van zijn, dat een Atjeher vader voor zijn raap heeft geschoten!'

Ze schrikt en in haar ontsteltenis vaart ze tegen hem uit. Hoe hij zulke dwaze dingen kan zeggen! En dan: - vader voor zijn raap schieten! - wat zijn dat voor uitdrukkingen?! Zooiets zèg je niet over je eigen vader! Hij haalt zijn schouders op, het is een delicaat geval als het nu eenmaal je eigen vader is, die voor een moordzuchtigen Atjeher komt te staan!

'Maar ik denk het heusch, moeder. Ze hadden al vier dagen geleden terug moeten zijn en er is heelemaal geen be-

richt. Ik ben er zeker van, dat ze ergens in het bosch gekrepeerd zijn!'

Dan begint ze te huilen en ontdaan kruipt het kind bij haar op schoot. Troost haar: als het werkelijk gebeurd is, zal hij die rotte Atjehers doodpaffen, in stukken snijden, kapot stampen, ze hoeft niet bang te zijn, dat hij vader ongewroken laat... Over zijn ontdaanheid groeien trots en jonge overmoed, met zijn opgewonden schorre stem kraait hij zijn heldendaden uit, - hoe kleurig en reëel leeft de bivakgeest in hem, het kind van de Kompenie contra de niet te onderwerpen Atjehers!

Bevend stopt ze hem dan weer in bed, waar ze hem schuldbewust kalmeert en in slaapt tracht te sussen... stil, stil, niet meer praten, nu gauw slapen gaan, gauw slapen gaan... slapen... Eindelijk valt hij in slaap en den heelen verderen nacht zit zij alleen in het voorgalerijtje, rillend en doodmoe ineengedoken op een stoel, turend in de donkerte en luisterend, luisterend alsof zij den ton-tong *dwingen* wilde om het sein te geven. Als een schim wordt een tweede Zelf uit haar los, sluipt zacht en onhoorbaar door huis, door de kamer, waar zij anders slaapt met den man, door de andere kleine kamer, waar de vier kinderen, twee aan twee in een bed liggen. Ze gaat langs deze twee bedden, buigt zich over de slapende kinderen heen, luistert naar hun ademhaling, streelt met onzichtbare liefde hun voorhoofd en wangen, beklaagt hen met onzichtbare tranen om den vader, waarvan geen enkel bericht is, dan sluipt ze weg, het bivakterrein over, alles is donker, de barakken zijn gesloten, alleen uit de reten kiert hier en daar licht, met tastende schreden gaat zij binnen, zij weet: ook hier zijn vrouwen die niet slapen, ook hier wordt geluisterd en angstig gewacht, ze bukt zich over die vrouwen heen, - zijn het inlandsche vrouwen? - dat hindert niet, zij wachten allen op denzelf-

den man: den man, met wien zij een zijn - met onhoorbare woorden vraagt en brengt zij troost, zij bukt zich naar de sluimerende kinderen onder de slaapbanken, al deze kinderen zijn op dit oogenblik háár kinderen, want zij allen verliezen misschien in déze seconde een vader... dan dwaalt ze weer naar buiten, onweerstaanbaar getrokken naar den ton-tong; doodstil en hardnekkig zwijgend hangt die daar, de klopper ligt er naast, ze neemt dien in haar hand, maar legt hem weer neer: wat geeft het of háár hand het sein geeft?... zij ijlt naar de omheining, tuurt uit de duisternis, luistert... niets, er is niets... een krekel, een hond, de nachtstilte, die iets lispelt... heel diep in haar vecht een oud instinct, dat nu zou willen hooren, zien, weten, maar dat al zoo lang, eeuwen lang afgestompt is, doof en blind geworden, niet meer reageert... er glijdt een vaartuig door een stille zeeroverskreek, er glijdt een moordenaar door den stillen nacht... maar het instinct in haar blijft stom, ze weet niets, ziet niets, hoort niets... ze jacht weg, voorbij het prikkeldraad, voorbij den schildwacht, er is niemand, die haar tegenhoudt, ze rent over den weg, dwars over de kaalgekapte vlakte, verder, verder, de heuvels op, daar staat ze, de handen aan den mond geheven als een trompet en roept, roept zijn naam, het nummer van de brigade... dan luistert ze... niets, er is niets... er huilt alleen een hond, ginds in een slapend dorp... die hond weet misschien meer dan zij... met een schreeuw rent ze verder, heuvel op, heuvel af, ze rent niet meer, ze vliegt, zoekend, heen en weer, vooruit en terug... ze vliegt tot aan den boschrand, ze stormt het oerwoud in, door de boomen weerklinkt haar roepende stem... maar haar stem vergaat in de onmetelijkheid, ze staat stil midden in de wildernis, luistert... niets, er is niets... de aarde ademt, de stilte suist, er kraakt een tak, een houtworm knaagt zich door het ingewand van een vermolmenden

boom... verslagen, wanhopig valt ze in haar stoel terug, verzinkt in zichzelf en bidt: nu handenwringend, dan dreigend tot een god, dien zij vreest en haat. Ze bidt tot het stil in haar wordt. De doodsche stilte van machtelooze gelatenheid, waaruit dan eindelijk, na dezen ontzettenden nacht, de vrede van de overgave kiemt. Het weten, dat de mensch ellendig klein is tegenover het onwrikbaar, onbegrijpelijk noodlot en dat er maar één rust mogelijk is: berusting.

Met de berusting ontluikt de nieuwe dag. De zon komt op, er rijst nieuwe hoop.

Berusting.

Jan wordt te groot voor het bivak. Ook hierin moet zij berusten, als in zooveel anders. Vanochtend heeft hij plotseling, zoo langs zijn neus gezegd:

'Moeder, wist u, dat de nageboorte van een kind er net zoo uitziet als de lever van een pas geslachte koe?'

Ze zette de waterketel neer en zei: 'Hoe kom je daaraan?'

'Ik heb het zelf gezien.'

'Gezien?...'

'Ja. Er is zoonet een kind geboren in een van de barakken en dat heb ik gezien.' Ze had niet direct geweten, wat ze doen moest, zeggen zou. De jongen had haar nieuwsgierig aangekeken, met haast boosaardige pret om haar verwarring, en begon opnieuw:

'Wist u niet, dat de lever van een koe...'

Meteen had ze hem bij zijn arm gegrepen, haar slof van haar voet getrokken en hem daarmee een paar flinke meppen op zijn zitvlak gegeven. Hij had zich losgewrongen en was weggeloopen. Drie passen maar. Hij wist, dat ze in dezen toestand niet achter hem aan kon rennen.

'Ik heb er toch lekker niks van gevoeld!' had hij smalend geplaagd, 'ik heb toch al lang eelt op mijn billen!'

Toen was ze opeens in huilen uitgebarsten. Dat had hem

ontsteld. Als moeder huilde, omdat vader niet van patrouille thuiskwam, dat kon hij begrijpen, dat was hij gewend... Maar dit... Met een plotseling schuldbesef was hij naar haar toegekomen, schuchter, had haar hand gegrepen, had haar gesmeekt, met tranen in zijn oogen, om op te houden, om niet te huilen. Ze voelde: het was niet geheel om háár alleen, er kwam ook angst bij voor den vader, die dit misschien merken zou. Ze had hem tegen zich aangetrokken, hem gezoend, op zijn smerig, sproetig gezicht, om zijn rasperig, getondeerd hoofd. En ze had hem tegen zich aangetrokken. Zoo hadden ze een tijdlang bij elkaar gezeten, zij op een stoel, hij op zijn knieën voor haar, met zijn hoofd in haar schoot, tegen den berg van haar buik, waarin het nieuwe kind volgroeide.

Opeens keek hij op:

'Ik voel het kindje in je buik bewegen,' zei hij en er straalde een wonderlijk verraste en onverwacht teedere blik uit zijn betraande oogen. Ze glimlachte en vertelde hem het verhaal van zijn geboortenacht: hoe de kogels door het bivak floten, hoe de Atjehers luitenant van Steen zijn rechterarm en een stuk van zijn schouder afkapten en overste Leenderts een kogel in zijn derrière schoten. Over dat laatste barstte hij in een hartelijken schaterlach uit.

'Op *mijn* billen zou een kogel afketsen!' zei hij trotsch. 'Dat heb ik aan u te danken, moeder!'

Ze had hem lachend gedreigd met haar slof en meteen haar onmacht en tekortkoming gevoeld. --

Ze zucht, nu dit probleem zoo duidelijk voor haar staat, maar er zijn nog andere dingen ook, ze is al te lang in het bivak om niet te weten, dat er iets gaande is, dat er iets verwacht wordt.

'Heb je in de cantine nog iets gehoord over het onderhoud van majoor Leerens met de commandant?'

‘Nee,’ zegt Nyhof, ‘dat zal ook wel niet zooveel om het lijf hebben.’

Hij wil haar sparen, het zijn de laatste dagen van haar zwangerschap. Zij zelf voelt ook, dat ze beter doet niet verder te vragen, ze moet zich ontzien, maar er is een ongerustheid in haar, die haar tot praten dwingt.

‘Er zal toch wel een patrouille worden gestuurd vanwege dat geschiet, hè? Dat kan toch zoo niet doorgaan.’

‘Nee, doorgaan kan dat natuurlijk niet...’

Er valt een korte pauze. Dan zegt ze: ‘Het wordt zoo zoetjes aan weer jouw beurt voor patrouille.’

‘Nou ja, maar dat zegt niet, dat ik voor lang ga. Of ver weg.’

Nee, dat zegt het niet. Maar het kan toch.

‘Als er een speciale patrouille zou gaan... zou je dan graag meegaan? Wel, hè?’

Ze vraagt het terloops, haar blikken blijven neergeslagen, op haar bezige handen. Hij kijkt naar de vrouw, ze heeft met haar vraag zijn gedachten van den heelen dag geraakt.

‘Het zou waarschijnlijk een onderscheiding zijn... en misschien een kans geven...’

Ze knikt. Er glijdt een kil gevoel door haar heen. Maar ze zegt niets. Ze is nu eenmaal soldaten-vrouw en dat leven is altijd ongewis. Maar voor hem zou het misschien een kans geven... ze weet niet precies waarop... op een daad misschien, boven de gewone plicht van elken dag uit. Iets grooters, iets blijvends misschien.

Ze weet wel: deze dingen wegen zwaar bij hem. Het is iets heel belangrijks voor hem en ze wil daarin geen hindernis zijn. Ze wil hem niet belemmeren, niet hinderen met angst en ongerustheid. Daarom zegt ze nu ook maar niets meer. Uiterlijk lijkt ze kalm, haar hand steekt rustig de naald in het goed, trekt den draad er door, haar hand beeft

niet eens. Maar binnen in, innerlijk, trilt de spanning en onwillekeurig luistert ze: valt er geen schot vanavond? Blijft het stil?... Misschien hoopt ze met een laatste dwaze verwachting, dat het schot zal uitblijven, dat er vanzelf een eind zal komen aan de beschieting, dat de patrouille niet noodig zal zijn... Ze luistert. De stilte suist in haar ooren, er zoemt een muskiet, dien ze wegslaat. In haar bolle schoot woelt het kind met een heftigen stoot. Heeft het haar onrust gevoeld? Ze moet het tegen onrust beschermen. Zelfs innerlijk mag ze niet onrustig zijn, ze moet zich beheerschen. - Discipline - zooals haar man altijd zegt.

Ze moet gedisciplineerd zijn.

'We moeten maar afwachten...' zegt hij, iets radend van haar gedachten.

Afwachten. Ja. Afwachten. Is het leven van een soldatenvrouw in een bivak ooit iets anders dan afwachten? --

Maar ze knikt.

'Wanneer denk je, dat je me kunt wegbrengen naar Kotta Radja... Of denk je, dat je misschien niet meekunt?' Haar oogen staan groot en vragend naar hem gericht.

'Och, jawel... waarom zou ik je niet kunnen brengen, natuurlijk breng ik je. Ik zal er eens met de commandant over spreken. Over een dag of wat, denk ik.'

Nu moet ze het zeggen van Jan... Maar ze kan het niet over haar lippen brengen en in stilte tobt ze door. Als ze voor de bevalling naar de hoofdplaats gaat blijven de kinderen hier achter. Baboe Minah is er...

Baboe Minah, het oude verkreukte wijfje, met het grijzende haarknoetje achter op haar kalend hoofd. Ze heeft Jantje nog in den slendang gedragen en alle drie andere kinderen zien geboren worden. Samen met baboe Minah heeft ze de kinderen gewasschen, gekleed, *nassi tim* gevoerd, te slapen gelegd, groot zien worden, leeren loopen en praten.

Samen met baboe Minah heeft ze over Jan ontsteld gestaan, telkens, als hij weer verdwenen bleek, iets uitgehaald had. - *Ts, Alla-á!! sinjo Jáán!* - zegt dan baboe Minah en begrijpt zeker ook al lang, dat het hoog tijd wordt, dat sinjo Jáán in een geciviliseerde omgeving komt.

Met baboe Minah heeft ze dit al verscheiden keeren besproken. Dat is niet gevaarlijk, baboe Minah is een Javaansche, ze neemt alle feiten en omstandigheden aan, erkent, dat ze onhoudbaar zijn, maar zal toch niets doen om er verandering in te brengen. De moeder kan honderdmaal tegen het oude, bruine wijfje zeggen, dat Jan weg moet, ergens in de kost, in Kotta Radjah, zonder dat er ooit gevaar bestaat, dat Jan ook werkelijk zal gaan. Maar als ze er iets over zegt, tegen haar man dan zal hij het begrijpen en inzien en handelen. Dan gaat het kind over enkele dagen mee om achtergelaten te worden.

En als ze het niet zegt, dan blijft hij hier... onder het slappe en fnuikend liefdevolle regime van baboe Minah, die hem niet alleen niets verbieden zal, maar ook nog al zijn wandaden zal verheimelijken tegenover den strengen vader, desnoods om het kind te helpen, zal liegen en mééliegen.

Kan ze Jan hier laten, als ze naar het hospitaal gaat?... Als haar man er ook is... Maar misschien is hij er niet. Misschien moet hij juist in die dagen op patrouille. Dan blijven de kinderen geheel alleen met de oude baboe achter...

Ze zucht en weer voelt ze de splijting in zich gebeuren: ze ligt op haar kraambed, maar meteen is ze in het bivak, bij de onbeheerde kinderen en ook bij den man is ze... Ze heeft alles voor hem klaar gemaakt, de wasch is gedaan, er is proviand in huis, Minah heeft haar orders... maar als hij wegtrekt, gaat er iets van haar met hem mee en ook blijft er iets van haar wachten, boven alle gebeurende dingen van dag en nacht uit...

En ze voelt: ook tegenover den man is zij moeder, eeuwig beschermende moeder. Moeder is ze, nooit meer iets anders. Moeder voor alle schepsels rondom haar heen in deze kleine wereld temidden van het groote vijandige daarbuiten; voor de levende en de nog ongeborene, voor de stervende en misschien reeds verloren gegane. Moeder, voor wie alles één wordt, voor wie alles maar één gestalte kan hebben: Leven. - Leven, dat zij wil voortbrengen, leven dat zij wil terugroepen en behouden.

Hoe stil is deze moeder, die met haar handen de onbeteekenende plichten volbrengt van de ongetelde, ongeachte, kleine noodzakelijkheden, maar die in haar ziel den grootschen, zoo zelden opgemerkten, zoo weinig geprezen moed omdraagt van het zwijgend en lijdzaam, van het eeuwige wachten.

En dan opeens, weerklinkt de ton-tong. Zij heffen beiden tegelijk het hoofd, hun oogen worden grooter, er komt een glimlach om hun mond, Nyhof is opgesprongen, de vrouw veegt haastig en ongemerkt een nerveuzen traan weg.

De ton-tong! Over het bivakterrein breekt de spanning, van overal barst beweging en rumoer los, lichtschijnsels schieten door de donkerte, stemmen overvloeien de stilte, overal duiken gestalten op, een vrouwestem schreeuwt uitzinnig: *'Soedah datang! Soedah datang! Soedah datang!'* - Ze zijn gekomen! Ze zijn gekomen! Ze zijn gekomen! - En een klein kind begint blèrrend te huilen.

'Ze zijn er!' zegt Nyhof, er glijdt een breede glimlach over zijn gezicht.

Bij de poort, voor het wachtlokaal is een onduidelijk bewegen van menschenlijven, de brigade marcheert binnen.

'Ik ga even kijken, of er iets gebeurd is!' zegt Nyhof en stormt weg.

De zesde brigade is thuis. Ze hebben een schermutseling gehad met een kwaadwillige bende, in de *tandoe's*[*] worden twee lichtgewonden aangedragen. Goddank, ze zijn terug!

Vier *djahats* hebben ze gevangen en meegebracht, die staan nu voor het wachthuis, smadelijk aan elkaar gebonden met een touwtje; dat hun handen en voeten boeit en meteen een geraffineerden strop om hun hals legt, die dichttrekt bij een iets te grooten stap. Vier wilde, krijgszuchtige, ontembare vrijheidshelden uit de rimboe, ze hebben zich dapper verweerd, bloed en moerasslijk plakt op hun gescheurde kleeren, in hun schichtende oogen weerlicht nog een nagloed van het gevecht.

De sergeant van de wacht kijkt grimmig op hen neer. Zóó sloebers! - De sloebers doorstaan dezen grimmigen blik, norsch zwijgend, alleen kijken ze even op, smartelijk en gekweld, als hun dierbare *snaphans* - oude donderbussen met een loop als van een klein kanon - worden ingeleverd en onherroepelijk in handen van de Kompenie overgaan.

De bivakcommandant is ook nog even komen kijken, stelt hun een paar vragen. Van welke bende zijn ze? Kunnen ze zeggen, waar Habib Moesa zit? En waar hebben ze gefourageerd? Maar de *djahats* bewaren een hardnekkig stilzwijgen, halen hun schouders op en weten voorloopig niets.

‘Nou, dat hindert niet! Morgen zullen we jullie wel 's nader verhooren! Doe ze maar goed achter slot en grendel, sergeant!’

En de commandant loopt naar huis, opgelucht, dat zijn brigade terecht is, morgen zal hij wel alles te hooren krijgen, morgen zal sergeant de Jong rekening en verantwoording afleggen van zijn lang uitblijven. Hij zal zijn reden en

* draagbaren

rechtvaardiging wel hebben. Vier van die schobbejakken meegebracht... dat is altijd een rechtvaardiging voor het overschrijden van de opdracht...

Ha! Wacht jullie maar! We zullen jullie wel klein krijgen! Wees maar gerust, jongens, jullie zult ook nog onderdanig, loyaal en goed-gezind worden! Jullie zult ook eenmaal ophouden je te verzetten tegen de civilisatie, die jullie wel berooft van het goddelijk avontuur en de prachtige vrijheid in jullie wilde bosschen en bergen, maar jullie daarvoor in de plaats berijdbare wegen, vredige markten, amusante bioscopen en vooral kolossaal goede schurftzalf zal geven. Jullie zijn onmondige barbaren en wij, de Kompenie, zijn jullie Oudere Broeder, jullie voogd. Wij hebben de talenten ontvangen en de opdracht is die te vermeerderen. En wij vermeerderen die. Daarvoor is rust en orde noodig. Rust en orde is het doel van het wereldsysteem. Maar wat weten jullie daarvan af, schurftige stinkers?! Nee, daar weten de vier zwijgende, schouderophalende, naar zweet, bloed en moeras stinkende sloebers niets van. Ze weten niet eens, waar Habib Moesa is en wat deze edele mensch op dit moment uitspookt. Ze weten niets. Alleen, dat ze hun onvergetelijke *snaphans* nooit meer zullen weerzien!

'Berg ze maar op, zoolang!' verordonneert de sergeant van de wacht zachtzinnig. 'Morgen zullen we hun geheugen wel effetjes een opfrisschertje geven!'

En de sloebers worden opgeborgen.

Het wordt nacht. De barakken zijn gesloten. Overal is het stil.

Dan knalt opeens, uit de donkerte, uit de stilte, een schot los. Rakelings over het bivak vliegt een fluitende kogel...

III

EEN DAG VOORDAT onderluitenant Nyhof zijn vrouw naar de hoofdplaats brengt, wordt hij onverwacht bij den bivakcommandant geroepen.

De bivakcommandant zit op zijn voorgalerij, achter een vierkante compagniestafel, die als werktafel dient.

Nyhof komt de voorgalerij binnen, salueert:

'Goeie morgen, kap'tein.'

'Goeie morgen, Nyhof!' zegt de commandant nog even doorschrijvend en zonder op te kijken, 'neem maar even plaats, ik heb iets met je te bespreken.'

Nyhof gaat zitten en wacht. Er is geen ander geluid dan het vlugge krassen van de pen over het papier. Dan zet de commandant zijn handteekening, streep, punt. Ziezoo, dat is ook weer klaar. Terwijl hij het dichtbeschreven blad afvloeit, begint hij vast Nyhof uit te leggen, waar het om gaat.

'Kijk eens Nyhof, je weet, verleden was de majoor Leerens hier...'

'Ja, kap'tein...' Nyhof schuift gespannen op zijn stoel.

'... en het wordt noodig geoordeeld, dat er van hier uit een patrouille gemaakt wordt naar het bovenstroomsche gebied van de Meureudoe en van Pameuë. Je begrijpt, dat is vanwege die nachtelijke beschietingen... Je hebt er al het een en ander over gehoord, die rijstvelden en die vent... die Habib Moesa... hm, ja... dat weet je allemaal... De majoor was eerst van plan zelf te gaan, onder dekking van een paar

brigades van hier, maar er zijn omstandigheden... afijn, dat gaat niet door, en nou lijkt het mij het beste, dat jij je voor die patrouille klaar maakt...'

Nyhof buigt even, afwachtend, een gevoel van voldoening onderdrukkend en uitstellend.

'Ben je eigenlijk bekend in dat terrein?'

'Precies dát terrein niet, kapitein, wel die buurten van Geumpang en Tangsé.'

'O, waar je verleden maand gepatrouilleerd hebt onder luitenant Smit... ja... juist, hm. Enfin, dat hindert niet, ik ben toch van plan om je een gids mee te geven. Je gaat van hier uit naar Pameuë, over de Peuët Sagoeë, dat zal een heele klim zijn, die berg is een flinke vijfentwintighonderd meter hoog...'

'Jawel kap'tein, zevenentwintighonderd twee en tachtig...'

Nyhof heeft het onwillekeurig gezegd: de Peuët Sagoeë staat al dagen lang in zijn gedachten, al sinds hij weet van de rijstvelden en hun verband met Habib Moesa en de nachtelijke beschietingen. En wat in Nyhofs gedachten staat, dat staat er met onaanvechtbare nauwkeurigheid. De kapitein heeft even opgekeken bij de correctie, die hij niet verwachtte, maar dan ziet hij dat Nyhof zich volkomen onbewust is van die correctie. - Die vent met zijn eeuwige preciesheid! - denkt de kapitein en schuift daarmee het geval terzijde.

'Het is natuurlijk kolossaal zwaar terrein, want je krijgt daar al die uitloopers en bergruggen, je kunt je dus voorbereiden op een geducht moeilijke tocht... Om je eerlijk de waarheid te zeggen, eigenlijk is dit een opdracht voor een officier, maar luitenant van der Pas is nu juist weg en daarom vertrouw ik het jou nu maar eens toe, maar ik verwacht dan ook van je Nyhof, dat jij dit karweitje nu eens behoorlijk opknapt, want je begrijpt, het moet uit zijn met dat geduvel!'

Nyhof kijkt den commandant aan met zijn licht uitpuilende oogen en knikt.

'Dat begrijp ik, kap'tein en ik wil ook niets liever dan deze zaak tot een zoo goed mogelijk einde brengen. Maar, zooals ik u al zei, ik ben totaal onbekend met het terrein, dus ik zou dan wel graag een goede gids meenemen. En als ik dan misschien mijn eigen brigades mocht uitkiezen...'

Daar heeft de kapitein geen bezwaar in.

'Uitstekend, kies jij je eigen mannetjes maar uit... als de boel maar voor elkaar komt, want het is een kwestie van ons prestige... we kunnen dat niet langer zoo laten gaan.'

'Nee, kap'tein, dat begrijp ik. Het wordt te gek. Maar dan krijg ik zeker ook een goede terreinkaart, dat ik niet zoo heelemaal afhankelijk ben van die gids, begrijpt u?'

'Kaart... hm. Tja... natuurlijk, kaart.' De kapitein strijkt nadenkend over zijn kin... 'Tja, een kaart van dat terrein heb ik eigenlijk niet. Maar je gaat toch morgen naar Kotta Radjah, informeer dan's even bij de Staf, of nee, nog beter bij de Topografische Dienst. Ik meen me te herinneren, dat daar een schetskaart van dat gebied moet zijn...'

'Goed commandant en wanneer had u gedacht, dat ik dan zou vertrekken?'

'Nou, laten we zeggen, zoo tegen de tiende, op zijn hoogst de elfde. Ik zal me dan onderwijl vast met Toekoe Moedin in verbinding stellen voor dragers en de gids en... Ja, wat is er?' onderbreekt de commandant zichzelf, als hij ziet, dat Nyhof iets wil zeggen.

'Gelooft u, dat Toekoe Moedin te vertrouwen is, wat een gids betreft?'

De commandant haalt zijn schouders op.

'Hoor eens even Nyhof, vertrouwen, dat is een naïef woord met betrekking tot een Oosterling. Maar met betrekking tot een Atjeher is het een hóógst ónverantwoordelijke uitdrukking!'

De commandant schijnt nogal tevreden met dit woord: onverantwoordelijk, hij blijft een moment nadenkend zwijgen, alsof hij het zich niet alleen in Nyhofs geheugen wil laten vastzetten, maar het ook zelf wil behouden, om het eventueel later nog eens te pas te brengen.

'Natuurlijk is Toekoe Moedin niet te vertrouwen,' zet de commandant zijn tirade aangaande vertrouwen en karakterkennis van den Atjeher voort, zonder op den onderluitenant acht te slaan, 'maar dat is geen speciale eigenschap van Toekoe Moedin. We zitten hier op een buitenpost in Atjeh en niet op het Koningsplein in Batavia, niet waar? Wij hebben hier voortdurend met verraad en onbetrouwbaarheid te rekenen. Daarom, Nyhof...' en de commandant herinnert zich plotseling, dat hij niet voor een zaal, maar tegen een enkelen gesubordineerde spreekt, 'vertrouw ik bijzonder op je beleid.'

'Het hangt toch veel de gids af, commandant. Vooral omdat het terrein mij zoo totaal onbekend is...,' begint Nyhof weer.

De commandant zoekt even naar lucifers op zijn tafel, steekt een sigaar op en zegt een beetje ongeduldig en geheel uit zijn rol vallend:

'Kijk eens Nyhof, je kunt het of je kunt het niet. Als je geen vertrouwen in jezelf hebt, dan is het maar beter, dat je er heelemaal niet aan begint. Dan zal ik liever een ander...'

Verschrikt valt Nyhof zijn superieur in de rede, wat anders niet zijn gewoonte is, want Nyhof schat de discipline zeer hoog.

'God nee, kap'tein, van gebrek aan zelfvertrouwen is geen sprake, absoluut niet, niet in het minst, ik... dacht alleen maar zoo...'

'Het hangt natuurlijk veel van de gids af, dat ben ik volkomen met je eens,' stemt de commandant plotseling toe,

nu hij Nyhof geïntimideerd ziet, want dat was nu ook weer niet zijn bedoeling, alleen dat gezeur van sommige menschen, dat kan hij niet verdragen. ‘Maar dat is nu eenmaal het risico van het baantje.’ - Afijn... je weet nou, wat je te doen staat en die gids, laat dat nou maar aan mij over, hè, ik... eh... hm... afijn... en hier...’ de commandant zoekt even tusschen wat paperassen, trekt er een blad papier uit, leest het vluchtig over... juist, dit is de schriftelijke opdracht:

> - *Patrouilleeren met twee groepen naar het stroomgebied van den Boven-Kroeweng-Meureudoe, het terrein van den Peuët Sagoeë en Pameuë, tot opsporing van de bende onder Habib Moesa. Bij den afmarsch 4 dagen vivres bij den man, 6 dagen bij den trein. Fourageeren in Pameuë en Takengon.* -

‘Hier heb je alvast je schriftelijke opdracht, neem die nou mee naar Kotta Radjah en laat die dan eve bij de Staf zien, want ze moeten dan hun maatregelen nemen en Takengon even waarschuwen, dat je daar komt met twee brigades... Maar afijn, de bijzonderheden bespreken we nog wel voor de afmarsch... alsjeblieft...’ de commandant steekt Nyhof het papier met de opdracht toe en het is, of hij daarmee ook de verantwoordelijkheid voor het gansche geval aan Nyhof overdraagt. ‘Dan heb ik verder niets...’

Nyhof staat op, neemt het papier en de verantwoordelijkheid over en wil juist het trapje van de voorgalerij afgaan, als den commandant nog iets te binnen schiet.

‘O, zeg!... hé, wacht 's even! Ik heb nog iets vergeten.’

Nyhof keert zich om en doet een paar stappen terug.

‘Ik weet niet, of je er ooit van gehoord hebt, maar daar op de hellingen van de Peuët Sagoeë moet ergens een bergmeertje zijn...’

‘Dat weet ik, kap'tein. Daar heb ik over gehoord, bij de bevolking...’

De commandant snijdt hem kort en ongeduldig het woord af:

‘Klets! Begin jij nou alsjeblieft niet óók met die onzin van taboe en booze geesten! Dat meer is een bergmeer en anders niet, begrijp je? Majoor Leerens wilde er al lang een patrouilletocht heen maken om daar eens poolshoogte te gaan nemen, maar als jij er nou toch lang komt, ga daar dan meteen even naar kijken, hè? Dat zou majoor Leerens zeker heel aangenaam zijn. Maar denk er om, juist met het oog op die kletspraatjes bij de bevolking, hou je mond er over... Het kan zoo *toevallig* gebeuren, niemand hoeft het van te voren te weten...’

‘Het zal gebeuren, kap'tein. Nog iets van uw dienst, kap'tein?’

‘Nee, dank je.’

Nyhof salueert voor de tweede maal en marcheert weg met de opdracht en de verantwoordelijkheid, de commandant blijft nadenkend zijn sigaar zitten rooken, terwijl hij den onderluitenant naoogt.

- Geen ongeschikte vent, Nyhof... - peinst hij - natuurlijk had hij liever den eersten luitenant op deze patrouille gestuurd en het allerliefst was het hem geweest, als de majoor Leerens maar bij zijn oorspronkelijk plan was gebleven om met twee brigades uit Meureudoe naar den Peuët Sagoeë te trekken, zooals het dien dag besproken werd, toen de majoor hier, in het bivak was. Dan had de majoor zelf de heele verantwoording voor het geval... maar dat schijnt nu eenmaal niet te kunnen... Vervelend, dat de eerste luitenant nou juist weg moest zijn... had hij iemand anders dan Nyhof?... - De commandant piekert en laat zijn onderofficieren in gedachten de revue passeeren. - Nee, hij heeft niemand anders, je moet hier in Atjeh maar roeien met de riemen, die je hebt... Tja, zoo is het! Afijn, dan moet het ook

maar zoo zijn! Nyhof is toch ook geen klein kind meer... en het terrein... nou ja, met een kaart en een gids... het moet maar gaan! - En de commandant, die over het algemeen niet erg houdt van langdradig gepieker over dingen, die nu eenmaal niet anders zijn, dan ze zijn, doet een langen haal aan zijn sigaar en begint met het doorlezen van een rapport.

Nyhof gaat even naar huis om zijn vrouw het nieuws te vertellen.

Op het bivakterrein staan een paar dwangarbeiders te vegen. - De muilezels! - maakt Nyhof in zichzelf de vergelijking en denkt er aan, hoe zij over een paar dagen de vrachten voor de patrouille door het barre binnenland zullen torsen. - ... Vertrouw ik bijzonder op je beleid... - zei de kapitein. Is het dwaas, dat hij zoo blij is met deze opdracht, die hij als *onderofficier* heeft gekregen. Nee, waarom? Iedereen is blij met waardeering. Iedereen vindt het prettig om een moeilijke opdracht toevertrouwd te krijgen. Iedereen wordt gestimuleerd door appreciatie. - Het sterkt je in je zelfvertrouwen, - denkt Nyhof - het geeft je geloof aan jezelf. En waarom zou hij het níet kunnen? Waarom altijd een officier eerder dan een onderofficier?! - Hij heeft al verscheidene patrouilles geleid, het is waar: altijd in bekend terrein! Maar deze opdracht is dan ook iets speciaals, iets bijzonders: bijzonder vertrouwen in zijn beleid!... Mooi klinkt zooiets! En Nyhof voelt een prikkelende opgewektheid in zich opkiemen. - Verdomd! Hij gaat die opdracht er nou 's zóó goed afbrengen, dat de kapitein zal weten, wat voor een kerel hij aan hem heeft! - Het lot is hem werkelijk goedgunstig, geeft hem nu eens eindelijk de zoo lang gewenschte kans... Eerzuchtig?... Misschien voor het eerst van zijn leven, kijkt Nyhof in zichzelf. Hij is anders geen man om veel en diep over zichzelf te piekeren, hij is soldaat, hij doet zijn plicht. Eerzuchtig? Och nee, niet eerzuchtiger

dan anderen. Iedereen wil graag uitblinken, iets presteeren, maar hij is eigenlijk veel minder eerzuchtig dan de meesten. Dan zoo iemand als Lederer bijvoorbeeld.

Dit is waar. Nyhof heeft geen grööte eerzucht. Hij weet, dat hij onderofficier is en hij wil ook geen generaal zijn. Zijn kalme natuur houdt ook zijn aspiraties in evenwicht. Maar hij zou wel graag een bekende en misschien zelfs heel graag een gedecoreerde onderofficier zijn. *Onderluitenant Nyhof van de beroemde patrouille 1911, waarbij het beruchte bendehoofd Habib Moesa werd neergelegd...* Het valt niet te loochenen, dat klinkt anders dan: onderluitenant Nyhof, No. 60129, van de 3de Compagnie, van het 14de bataillon infanterie, - zonder meer. Onderluitenant No. 60129. Onderluitenant X. Zonder gestalte. Zonder physionomie.

Waarom trekt een jongen den bonten rok aan? Waarom verlaat een man zijn moederland voor de koloniën, voor de woeste wildernissen met doodsgevaar en honderdvoudige ontbering? Niet alleen om het avontuur te beleven. Ook om het avontuur te overwinnen.

Zacht voor zich heen fluitend, komt hij zijn huis binnen, in de slaapkamer is zijn vrouw aan het pakken. En dadelijk, als hij haar ziet, houdt hij op met fluiten. Het schiet door hem heen, dat hij het haar vandaag nog maar niet vertelt, morgen misschien, of... misschien maar heelemaal niet... en hij doet een onhandige poging om de rol papier te vermoffelen en zijn gezicht in een gewone plooi te zetten. Maar zijn vrouw, met de intuïtiviteit van haar sexe, heeft het hem al aangezien, op het moment, dat hij de kamer binnen kwam. Zij staat een beetje verhit voor hem - ze bukt moeilijk in deze laatste dagen en het pakken vermoeit haar - met een vluggen blik op het papier in zijn hand, vraagt ze:

‘Is er iets?’

Hij kijkt haar aan, draalt een moment en kan het dan toch

niet verbergen. - Och, wat geeft het! - denkt hij verontschuldigend, - weten moet ze het toch!

'Ik heb een pracht van een opdracht!' zegt hij en zijn heele gezicht straalt, 'moet je weten, de majoor Leerens...' En meegesleept door zijn ijver, door zijn enthousiasme legt hij haar het geval uit: een opdracht, eigenlijk voor een officier, vanwege het moeilijke terrein, maar hij krijgt een gids en hij gaat natuurlijk naar dat meer, dat zou de majoor Leerens speciaal erg apprecieeren en hij mag zelfs zijn eigen brigades uitkiezen, maar ze weet het, hè: mondje dicht, niemand mag er nog iets van hooren! Ze knikt van ja en van nee. Nee, ze zal niets zeggen. En ze veegt met een zakdoek over haar vochtig voorhoofd.

'Het is een heele onderscheiding!'

Ja, dat begrijpt ze. Een heele onderscheiding: zulk zwaar terrein, zoo'n moeilijke tocht... een heele onderscheiding. Ze legt een stapeltje luiers in de koffer - onderscheiding, onderscheiding - zoemt het door haar gedachten. Natuurlijk: onderscheiding. En dan steekt er plotseling een gedachte in haar op:

'Voor hoe lang ga je?'

'Voor een week of drie... waarschijnlijk.'

Ze antwoordt niet.

'Je maakt je toch niet ongerust, zeg?'

Ze kijkt naar hem op en schudt haar hoofd.

'Omjou niet, natuurlijk,' zegt ze luchtig, 'god, je bent zoo vaak op patrouille, alleen... de kinderen blijven dan natuurlijk heelemaal alleen achter...' Nu moet ze het zeggen van Jan, - denkt ze, maar het komt toch niet over haar lippen.

'Baboe Minah is er toch...' zegt hij de moeilijkheden, die hem maar zijdelings raken, met manlijk gemak overbruggend.

'Och ja, natuurlijk...' geeft ze toe en voelt zwak, dat Jan

nu heelemaal aan zichzelf zal zijn overgelaten. ‘Minah weet alles... ze zal wel goed zorgen... en ik ben toch ook maar een dag of tien...’

Hij is op een stoel gaan zitten en tuurt uit het raam naar buiten. Misschien heeft hij haar laatste woorden niet eens gehoord.

‘Als ik het er goed afbreng...’ peinst hij hardop.

Het is een heldere ochtend. Uit den verren bergkam, ginds, steekt de viervoudige top van den Peuët Sagoeë omhoog. Duidelijk zichtbaar tegen den wolkloozen hemel.

‘De kapitein zal voor een speciaal goede gids zorgen,’ zegt hij. Het is niet heelemaal zeker, wie hij met dit gezegde wil geruststellen: haar, of zichzelf.

In de hoofdplaats gaat de vrouw naar het militaire hospitaal voor het onderzoek. Nyhof meldt zich op het bureau van den Staf. De chef van den Staf geeft hem een tevredenheidsbetuiging voor zijn gedrag tijdens de langdurige patrouille in de Tangsé-vallei onder luitenant Smit. Verder krijgt hij nog wat uitgebreider gegevens omtrent de opdracht en voor een kaart wordt hij verwezen naar den Topografischen Dienst.

Op het bureau van den Topografischen Dienst wordt hij gefeliciteerd met zijn tevredenheidsbetuiging en de mooie opdracht, maar tevens krijgt hij er vele warme en goedbedoelde waarschuwingen om vooral in die haast onbevolkte, vulkanische wildernis van den Boven Meureudoe het spoor niet bijster te raken en niet in handen te vallen van de wreede Wojla-Atjehers, want het Wojla gebied grenst aan het gebied van Pameuë. Ze drukken hem op het hart de gevaren vooral niet te onderschatten, nu hij vreemd is in dat verraderlijke terrein, waar je heusch een ervaren woudlooper moet zijn!

Nyhof is ondanks de stimulatie van de onderscheiding en de tevredenheidsbetuiging absoluut niet van zins deze gevaren te onderschatten. Integendeel: hij is zelfs gekomen om een zoo zuivere en uitgebreid mogelijke terreinkaart van dat verraderlijke gebied, dat zoo schaarsch bewoond moet zijn, dat een patrouille er weken lang kan rondzwerven zonder er een levende ziel tegen te komen.

Kaart?

Kaart is er niet.

Dat wil zeggen, geen gedetailleerde terreinkaart, wel natuurlijk een overzichtskaart van het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, Schaal 1 : 200000. Daar staat de Peuët Sagoeë natuurlijk op, enfin, daar staat zoo van allerlei op, bergen en rivieren, zelfs de vermoedelijke richting van nog niet in kaart gebrachte rivieren staat er met een stippellijn op.

Waar moet hij bijfourageeren?

In Pameuë.

Nou, kijk eens aan. Pameuë staat er ook op. Kijk maar eens: precies voorbij de samenvloeiïng van de Tingkeuëm rivier met de rivier van Pameuë ligt de hoogvlakte met rijstvelden en de kampongs. Wat wil hij eigenlijk nog meer?!

Hm. Tja... Maar met het oog op zijn onbekendheid met het terrein is dat toch onvoldoende, hij moet toch een kaart hebben, waar wat meer details op staan aangegeven, dat hij zich tenminste kan oriënteeren...

Nou ja, maar hij loopt toch zeker op kompas, niet?

Natuurlijk, hij loopt op kompas.

Nou, als hij dan weet, dat hij van den Peuët Sagoeë in Zuid-Oostelijke richting den bergkam moet volgen naar Pameuë... Dan loop je maar recht toe, recht aan. Vooral kompasrichting houden!

Zeker, dat weet hij: kompasrichting houden, naar het Zuidoosten. Maar er zijn verschillende bergkammen en Pameuë is geen toren, die tot aan den hemel reikt, mijne heeren. Pameuë is een kleine hoogvlakte in een oerwoudwildernis, die niet erg overzienbaar zal zijn. En aangezien Pameuë de eenige plaats is in een straal van vier tot zes dagmarschen, waar de patrouille kan bijfourageeren, zou het toch bijzonder aangenaam zijn, als er een kaart zou bestaan met wat meer nadere gegevens.

Is er dan werkelijk geen andere kaart? De bivakcommandant van Meureudoe meende zich te herinneren, dat er toch wèl een andere kaart was, door een officier van den Topografischen Dienst gemaakt, tijdens een patrouille met den majoor Leerens.

Aha! Wacht eens even!

Een van de officieren steekt een vinger in de lucht en denkt diepzinnig na.

'Ik heb het!' zegt hij, 'de commandant heeft gelijk. Er is een kaartje!' en hij roept een oppasser.

'Vriend, ga jij eens even naar mijn huis en vraag daar naar een rol oude kaarten, die ik verleden eens op vendutie heb gekocht.'

De oppasser komt terug met een stoffige rol beschimmelde en door de kakkerlakken aangevreten kaarten. Wat een mensch in een gek moment al niet op vendutie koopt! Maar zoo is dat nu eenmaal in de binnenlanden: daar wemelt het van gekke menschen en gekke momenten.

En waar zoo'n rol stoffige, beschimmelde kaarten al niet goed voor is! Eigenlijk moest een mensch zoo op regelmatige tijden zijn verstofte paperassen eens terdege nakijken, in plaats van een soort huisarchief te fokken. Archieven zijn uiteraard ongezonde instellingen in de maatschappij. Archieven zijn kerkhoven, waar levenden worden begraven.

Zoo ligt er bijvoorbeeld al zeven maanden, ergens in een archief op Kotta Radjah, een rapport van luitenant Smit. En dit rapport is geenszins dood, integendeel, het zou zeer gaarne een waarschuwende stem willen verheffen om te melden, dat er in Pameuë niet gefourageerd kan worden, om de eenvoudige reden, dat daar geen rijst aanwezig is. Maar deze waarschuwende stem ligt versmoord onder een zevenmaandsche laag bureaucratisch stof, het rapport van luitenant Smit rust vredig en vergeten in het geëerbiedigde graf van het Onbekende Paperas. Alleen de kakkerlakken weten er misschien van, want die zijn beter bekend met de onderwereld van vergeten en verdoemde rapporten.

De kaarten worden uitgerold en werkelijk: er is een terreinkaartje bij van het gebied van den Peuët Sagoeë en Pameuë. Een schets, die enkele jaren geleden gemaakt werd door een officier van den Topografischen Dienst.

Nyhof neemt het kaartje op en bestudeert het met zoo'n intense aandacht, alsof er alle verborgen gevaren van zou willen aflezen. Maar heel veel staat er ook op deze terreinschets niet te lezen: een spin met lange, rondbuigende pooten, dat is de Peuët Sagoeë met zijn wilde, uitéengereten bergruggen en uitloopers; een blauwe cirkel, dat is het meer met de booze geesten; een blauwe lijn, dat is de Tingkeuëmrivier, die naar Pameuë stroomt en dan staat er verder nog een stippellijn op, dat is het voetpad naar Pameuë, waar de patrouille fourageeren moet, maar waar niet te fourageeren valt. Natuurlijk staat dat feit niet op de schetskaart. Hoe onderluitenant Nyhof ook op het papier tuurt: dit gevaar ziet hij niet en kan hij ook niet zien.

Hij vouwt de beide kaarten op, salueert en vertrekt.

Hij gaat naar het hospitaal, de dokter heeft gezegd, dat de bevalling nog wel een week op zich zal laten wachten. Over een week zit hij in de rimboe.

Hij neemt afscheid van zijn vrouw.

‘Je hoeft je absoluut niet ongerust te maken,’ zegt hij.

Ze glimlacht en slikt iets weg.

‘Ik maak me ook niet ongerust.’

‘Over de kinderen ook niet, hè?’

‘Nee, over de kinderen ook niet. - Wanneer ga je?’

‘De elfde waarschijnlijk.’

‘Overmorgen,’ denkt ze. ‘Als je terugkomt is het kleintje ook alweer een week of twee oud.’

Hij omarmt haar, houdt haar even tegen zich aan.

‘Hou je taai, hoor!’ dan draait hij zich meteen om en gaat weg.

Ze kijkt hem glimlachend na, klaar om nog eens te wuiven. Hij kijkt eenmaal om en wuift terug. Dan ziet ze zijn gestalte verder en verder, hij slaat den hoek om en is weg. Maar uit haar blik gaat iets met hem mee, iets van haarzelf, het gaat mee naar het bivak en daar splitst het zich, een deel blijft bij de kinderen en een deel volgt hem, overmorgen, als hij wegtrekt uit het bivak, naar de rimboe.

* * *

Het is 10 juli 1911.

Onderluitenant Nyhof heeft zijn keuze uit de brigades gedaan, Lederer en Scholten gaan met hem mee.

In het bivak heerscht koortsachtige drukte: de voorbereidingen voor den patrouilletocht zijn in vollen gang. Er wordt gekookt, gebraden, gebakken, de vrouwen zijn tot laat in den nacht bezig, de ransels worden volgepakt, geweren gepoetst, munitietasschen bijgevuld, de vivres worden gepakt en verdeeld over de dragers.

Uit het bivak gaan 34 inlandsche militairen mee, daaronder is Toegono gelukkig en de hoornblazer Kartodinomo, met zijn benijder, de jonge javaansche fuselier Wongso en

er gaan ook 15 dwangarbeiders mee. Deze vijftien adelborsten vormen samen met de 22 atjehsche koelies, die Toekoe Moedin zal leveren, den ‘trein’, den stoet van dragers, die de vivres, de bivakzeilen, de *tandoe's* en verbandtrommels, de touwen, blikken, stormlantarens en gereedschappen door de wegenlooze wildernissen moeten torsen.

De blikken met de benoodigdheden van de drie Europeanen zullen worden toevertrouwd aan de drie betrouwbare adelborsten, Sandiman, Djamaloedin en Maïdin.

Misschien klinkt het woord: *betrouwbaar*, eenigszins vreemd als adjectief voor een dwangarbeider, die er steeds een allerduisterst zondenregister op na houdt, waarop het krioelt van roofmoorden, doodslag en diefstal. En toch is dit adjectief hier op zijn plaats. Want er is een wettelijke betrouwbaarheid en er is een manlijke betrouwbaarheid. En deze drie madoereesche bandieten in hun roestbruine gevangenisplunje met hun zwarte gevangenishoofddoek op, houden er deze manlijke betrouwbaarheid op na.

Levenslang! luidt het vonnis, dat door de Kompenie over hen geveld is. Dat beteekent, dat zij voorgoed hun leven, hun land, hun dorp, hun familie en rechtmatige of onrechtmatige bezittingen hebben moeten vaarwel zeggen. In dit land, waar de doodstraf nog van kracht is, hadden deze drie boeven haar honderdvoudig verdiend. Inplaats echter van hen ter dood te doen brengen of in een cel te laten opsluiten, heeft de groote impressario hen dienstbaar gemaakt. Zij zijn niet langer mensch, zij zijn gereedschap van het bivak, een onderdeel van de militaire uitrusting van de Kompenie geworden. En als zoodanig zijn zij gewoonlijk betrouwbaar. In dit aardsche ‘Hiernamaals’, hun door de Kompenie geschonken, inplaats van den strop, toonen zij zich herhaaldelijk deze clementie waardig. Zij hebben hun hart verpand aan het soldatenleven en hun toewan lit'nan of toewan ser-

sant is voortaan hun rechter, hun vader, de boven hen staande kameraad in een leven, dat altoos nog van het goddelijke avontuur vervuld is, zoolang de pacificatie hiaten blijft vertoonen.

In dezen zin nu, zijn Sandiman, Djamaloedin en Maïdin volmaakt betrouwbaar. Sandiman en Djamaloedin zijn buitendien de grootste misdadigers onder het geheele kader van adelborsten, maar daardoor ook de flinksten, de handigsten en meest intelligenten. Onderluitenant Nyhof zou hen niet graag missen in de gelederen van de mannen, die hij voor deze verantwoordingsvolle expeditie heeft gekozen.

Expeditie!

Hoe prikkelt dit woord de menschelijke fantasie! Hoe spitst de wereld onmiddellijk haar ooren bij het eerste bericht over expeditieplannen! Hoe worden de voorbereidingen, de voortgang, de uitslag ademloos gevolgd!

Maar van deze expeditie, die daar in een klein bivak, aan de heete moeraskust van Noord-Sumatra wordt voorbereid weet niemand in de buitenwereld. Geen woord staat er over geschreven, geen enkele krant rept met een bericht over dezen troep, die op 11 juli uit het kleine bivak Meureudoe zal wegtrekken om een bende opstandige inboorlingen te gaan opsporen in de haast nog onverkende wildernissen van het barre tropische hooggebergte. Want deze expeditie wordt genoemd met het veel bescheidener woord: patrouille. En ‘patrouille’ is niet de daad van menschelijke overmoed en grootschheid, van lust tot navorschen, van drang om de geheimen, die de aarde nog voor hem verborgen houdt te gaan openleggen, patrouille is niet anders dan plicht.

Plicht, die zwijgend, zonder ophef, vanzelfsprekend tegenover het vaderland wordt volbracht. Ginds, in de verlichte wereld, zijn geleerden en laboratoria, instrumenten,

magazijnen en fabrieken. Daaruit kiest en verzamelt de moderne expeditieleider. Maar hier, in deze nog duistere binnenlanden is niets van dit alles. Hier is alleen het bevel en de plicht. De voorbereidingen zijn hier beperkt tot de allerprimitiefste noodzakelijkheden: voedsel, een stormlamp, een verbandtrommel, een flesch kininepillen, een onvolledige kaart en een kompas. Van wetenschap hebben deze eenvoudige mannen geen besef, zij zijn alleen toegerust met persoonlijke moed en volharding. Deze expeditieleider heeft maar één hulp, maar één steun: zichzelf. Hij bouwt op zichzelf. En op het noodlot. -

Sadinah, de vrouw van Toegono, legt met behoedzame vingers gedroogde visch en *dengdeng* in een blikje. Er is geen enkele vrouw in het bivak, die het dengdengvleesch zóó dun en pikant kan maken als zij. Werkelijk, de man, die door Sadinah wordt verzorgd, wordt met liefde verzorgd en trekt goed voorzien op patrouille. En als hij weg is, wacht Sadinah op hem en bidt elken avond tot Allah, dat Hij hem moge beschermen tegen de booze geesten en den vijand. Sadinah weet eigenlijk niet, wie gevaarlijker zijn: de atjehsche djahats of de booze geesten, de *hantoe's* en *djins.*

Atjehers kun je zien en dooden, maar booze geesten zweven en dwalen om den mensch heen, onzichtbaar, onnaspeurlijk, maar hen overal in het verderf stortend. Met de booze geesten kan de mensch niet voorzichtig genoeg zijn, hij mag al blij wezen, als ze zich terugtrekken in hun schuilplaatsen en Allah verhoede, dat een menschenvoet deze schuilplaats zou betreden. Want een onvertoornde geest kan reeds onoverzienbaar onheil aanstichten, hoeveel te meer dan een vertoornde, gestoorde booze geest! Die vindt duizend listen om den zwakken mensch ten val te brengen. Hij weeft verbijsterende droomen door zijn slaap, hij verduistert zijn oog, hij brengt verwarring en chaos en schrik

en doodsangst. En de geplaagde mensch doolt en doolt verder met zijn verblinde oogen en zijn verwarde gedachten, tot hij eindelijk neervalt en verdoemd sterft op een plaats, waar niemand zijn lijk zal begraven. Dan komen de wilde dieren en knagen zijn gebeente af en dat ligt daar verbleekend en vervallend, tot eeuwige schande voor Allah's oog en de arme ziel waart geplaagd en boosaardig door de wildernissen rond en heeft geen anderen uitweg, dan zich tot in eeuwigheid van dagen te voegen bij de onzalige, maar machtige booze geesten.

En omdat Sadinah een zeer goede vrouw is voor den man, wiens vrouw zij is, pakt zij ook heimelijk een amulet in een wit lapje tusschen Toegono's verschooning in den ransel. Heimelijk, want Toegono is eigenlijk een Christenmensch. - Maar och, - zoo denkt Sadinah, die maar een domme en onwetende vrouw is, - een Christenmensch is toch ook een mensch en met de *hantoe's* kun je niet voorzichtig genoeg omgaan.-

Toekoe Moedin is in deze dagen herhaaldelijk bij den bivakcommandant. Hij moet dragers en een gids leveren.

'We hebben een absoluut betrouwbare gids noodig!' zegt de kapitein, 'dat begrijp je zeker!' En hij kijkt Toekoe Moedin streng aan.

Toekoe Moedin glimlacht hoffelijk en maakt een zijig handgebaar. Natuurlijk! Dat begrijpt Toekoe Moedin! Hoe zou hij het wagen een ánderen gids dan een hoogst betrouwbaren aan den bivakcommandant aan te bevelen, den hoogen en gestrengen en zeer gevreesden vertegenwoordiger van het Nederlandsche gezag! - En Toekoe Moedin buigt weer even, met onnavolgbare gratie en fijnheid, zoo ongeveer alsof een kostbaar, oud porceleinen beeld zich plotseling zou nijgen.

Hij zit op een stoel tegenover den commandant, zijn oude, rimpelige handen houdt hij over elkaar gevouwen, zijn schouders hangen iets af. Hij is gekleed met oostersche liefde voor opschik en praal. Hij draagt een zwarte jas met zilveren knoopen, die naar de hals toe hoe langer hoe grooter worden: om de heupen heeft hij een zwarten zilverbestikten sarong, daaronder een zwarte, wijde broek. In zijn bonten gordel, met rijk bewerkte zilveren gesp, is gewoonlijk een prachtig wapen gestoken, maar dit wapen heeft hij bij het betreden van het bivak in het wachtlokaal moeten afgeven. Toekoe Moedin draagt een fijn gevlochten kalotje, omwonden met een hoofddoek, het lijkt, of hij een fez draagt mèt een tulband. Zijn gezicht is fijn, langs zijn mondhoeken hangen wat witte snorharen, hij heeft een bijna arabischen neus en sluwe oogen. Alles bij elkaar genomen geeft hij den indruk van een ouden, wijzen priester en tegelijk van een geslepen, verfijnden diplomaat.

Toekoe Moedin slaat zijn oogen geen moment neer voor den blik van den commandant. Toekoe Moedin kan zóóveel verbergen, dat hij zijn oogen niet hóeft neer te slaan. Hij kijkt den kapitein aan met open, voluit beleden onderdanigheid en dienstwilligheid. Wat er dan verder áchter de oogen van Toekoe Moedin is, achter het schrandere voorhoofd, dat weet alleen Toekoe Moedin. Dat weet zelfs geen enkele andere Atjeher ooit met zekerheid. Het verraad, dat Toekoe Moedin in zich draagt, kan altijd naar alle kanten uitvallen, vandaag naar de kant van de kampongs, overmorgen naar dien van een bendehoofd.

‘Dus deze gids kent het pad over de top van de Peuët Sagoeë naar Pameuë!’ herhaalt de commandant met nadruk en wijst naar de stomme gestalte, die eerbiedig en stil op een tweeden stoel, naast Toekoe Moedin zit. Dat is Pawang Meureudoe, die gids, dien Toekoe Moedin heeft meegebracht.

‘Zeker, dat kent hij.’ Toekoe Moedin buigt fijntjes, wil iets zeggen, slikt het in, maakt een handgebaar en vouwt zijn handen.

‘Wou je iets zeggen?’ vraagt de kapitein, die den Oosterling kent.

‘O... Het is niet belangrijk, wat ik zeggen wilde. Het komt er niet op aan.’ Toekoe Moedin glimlacht nederig en strijkt met zijn oude, beringde hand langs de enkele witte snorharen bij zijn mondhoeken.

‘Zeg het toch maar, Toekoe Moedin,’ dringt de kapitein aan, die zeer goed weet, dat juist dit zoogenaamd onbelangrijke gezegde de werkelijke kern zal blijken te zijn van het gesprek, dat hij met het atjehsche Hoofd houdt.

‘Och, het is heusch dwaasheid van mij iets te willen zeggen, wat de toewan kap'ten toch al weet.’

‘Wat weet ik?’ vraagt de kapitein barsch en ongeduldig.

‘Er is een meer op de westerhelling van de Peuët Sagoeë,’ zegt Toekoe Moedin, zoo laconiek, alsof hij gezegd had: - Ik zit hier op het oogenblik tegenover de bivakcommandant van Meureudoe.

De commandant maakt een korte, haastige handbeweging. ‘Met dat meer hebben we niets te maken, Toekoe Moedin.’

Toekoe Moedin buigt. Hij apprecieert dit tweeledige, diplomatieke antwoord van de commandant, die den Oosterling blijkbaar goed kent. Want deze zin beteekent van alles. Het beteekent: - Hou jij je daar nou maar buiten, Toekoe Moedin. Het beteekent: - We zullen nog wel eens zien, wat we straks doen, als we in de buurt van dat meer zijn. Het kan ook beteekenen: - Ik weet wel, dat dat meer taboe is, Toekoe Moedin, we zullen de booze geesten niet in hun schuilplaats storen. Maar waarschijnlijk beteekent het dat niet, want de Kompenie pleegt zich niet bijster veel aan

booze geesten gelegen te laten liggen. En in zijn hart bewondert Toekoe Moedin dit, want booze geesten... dat is een zeer speciaal soort gevaar, waartegen alle moed en alle wapens onbetrouwbaar worden. Eigenlijk vreest Toekoe Moedin deze onverschrokkenheid tegenover de booze geesten eenigszins. Het geeft hem het ongemakkelijk gevoel van zwakte. Want hoe ook: al is zelfs Toekoe Moedin bang voor *hantoe's* en *djins*, in zeker opzicht zijn zij toch ook weer bondgenooten. Zij hooren bij dit land en het volk van dit land en het is absoluut niet denkbeeldig, dat het mogelijk zou zijn, den blanken vijand met deze booze geesten te bestrijden. Maar als nu de blanke vijand deze booze geesten niet vreest... Zeker, het antwoord van den commandant kan ook beteekenen: - Rol jij je maar op met je booze geesten! Als wij het noodig vinden om dat meer te gaan bezoeken, dan doen wij dat, heb je begrepen?! -

En nu glijdt er op zij, uit Toekoe Moedin's ooghoek een vlugge blik naar de stomme, zittende gestalte naast hem en Pawang Meureudoe, de gids, beweegt even onrustig. Verder gebeurt er niets. Toekoe Moedin kijkt den kapitein aan en zegt ernstig:

'Natuurlijk. Ik begrijp het. De Kompenie heeft niets met dat meer te maken.'

En dit antwoord is een waardig tegen-antwoord aan den bivakcommandant, want het beteekent ook van alles. Het beteekent: - Denk er om, dat meer is heilig en het is van óns. Het beteekent ook: - De Kompenie zou er tevergeefs heen gaan, want Habib Moesa zal daar heel zeker *niet* zijn, zelfs de stoutmoedigste djahat waagt zich niet naar dat water. Maar het kan ook beteekenen: - De gids weet wèl den weg over den top van den Peuët Sagoeë naar Pameuë, maar niet naar het meer en zeker niet ván het meer verder!

En dit laatste is waarschijnlijk de meest oprechte beteeke-

nis van Toekoe Moedin's antwoord, want hij is er van overtuigd, dat iedereen, - zooals de legende het zegt - die het meer aanschouwt, verbijsterd en vertroebeld van brein zal moeten dwalen tot hij uitgehongerd en ellendig omkomt.

En waarschijnlijk schuilt er ook waarheid in deze overtuiging, want niets ontstaat uit niets, ook legenden en bijgeloof niet. Legenden en bijgeloof wortelen in ondervinding en woekeren uit de overlevering van deze ondervinding, uit de misschien opgesierde en opgesmukte praktijk, maar in elk geval uit de *praktijk.* Er zijn heel zeker in vroeger tijden, vóór het ontstaan van de booze geesten, zeer vele woudloopers, harszoekers en wildjagers aan de oevers van dit meer in een bergkloof op de westerhelling van den Peuët Sagoeë beland, waarna zij geen uitweg meer hebben gevonden uit dit ravijn en dwalend en dolend zijn verhongerd tusschen de woeste bergkammen en kloven, waaruit zij nimmer terugkeerden. En die er uit terugkeerden, na dagen lang van verbijsterd en waanzinnig zoeken in dat labyrinth van verraderlijk dicht begroeide steilten en rotsige ravijnen, zijn zeker bevangen geweest door de paniek van het dolen en het verloren zijn, hebben zich behekst gewaand en zijn, met de doodsangst en wanhoop op hun vermagerde trekken geteekend, eindelijk teruggekeerd in hun dorp, waar zich uit onbewust zelfverweer en heimlijke waarschuwing, stilaan de fabel van *hantoe's* en *djins* en verdoemde zielen begon te ontpoppen.

'Dus je staat voor de gids in?' vraagt de commandant voor het laatst.

'Ik sta voor de gids in,' zegt Toekoe Moedin met een rustige plechtigheid, als legde hij een eed af en de commandant bedenkt argwanend, hoe geweldig positief Toekoe Moedin vandaag is, het dubbelzinnig woordje: *misschien*, is hem geen enkele maal over de lippen gekomen. Hij laat nog

een laatsten strengen blik over het atjehsche Hoofd en den gids glijden, maar er is niets bijzonders, niets, dat reden geeft voor speciale achterdocht. Zij zitten daar geduldig tegenover hem en wachten gelaten op zijn verdere orders.

'Goed. Dus tweeëntwintig dragers en de gids, dat zijn drieëntwintig menschen. Morgenochtend om zes uur afmarsch. Begrepen?!'

'Saja, toewan kap'ten.'

Toekoe Moedin staat op en de gids volgt zwijgend zijn voorbeeld. Dan steekt Toekoe Moedin met een sierlijk gebaar zijn oude, beringde hand uit en beroert even de hand van den kapitein.

'Tabeh, toewan kap'ten.'

'Tabeh, Toekoe Moedin,' en de kapitein doopt, na den groet, zijn hand onopvallend, maar zoo vlug mogelijk in een kommetje met carbolwater, dat hij naast zijn tafel heeft staan: misschien heeft Toekoe Moedin de waardigheid van een ouden priester en de noblesse van een geboren diplomaat, maar heel zeker heeft hij ook onvervalschte atjehsche schurft en daarvan wenscht de bivakcommandant zich zoo spoedig mogelijk te ontdoen.

Geruischloos schuift Toekoe Moedin door het voorgalerijtje, boven aan het trapje blijft hij staan en keert zich om.

'Moeten de dragers vanavond al in het bivak zijn, of morgenochtend om zes uur aan de poort, toewan kap'ten?'

De bivakcommandant overweegt de vraag. Weegt het vóór en tegen. Als de menschen binnen het bivak zijn, zijn ze er tenminste. Maar de kans op verraad? - Drieëntwintig Atjehers binnen de poort? -

'Morgenochtend om zes uur aan de poort!' beveelt hij.

Toekoe Moedin buigt, gaat met langzame, waardige schreden naar buiten, over het bivakterrein. Achter hem, een stille, zwijgende schim: Pawang Meureudoe, de gids. Bij

het wachtlokaal krijgt hij zijn wapen terug. Alsof hij een geschenk in ontvangst nam, zoo neemt hij het uit de handen van den wachtdoenden sergeant aan en bedankt. Hij steekt het in zijn gordel, het rijk bewerkte zilveren handvat naar voren. En daarna, iets gebogen en zonder haast, gaat hij de poort uit, het zonlicht maakt zich van hem meester en werpt een zwarte schaduw voor zijn voeten.

* * *

11 Juli 1911.

Vijf uur.

De ochtendschemer is nog nauwlijks ingezet, er is alleen pas iets vaags gekomen in de nachtelijke donkerte, een grijzig licht. Het moeras heeft een druipnatten, melkwitten nevel over het bivak uitgeademd, er heerscht buiten het prikkeldraad een groote stilte. Maar in het bivak komt gaandeweg beweging, krakend gaan een paar deurtjes open, uit de donkere gevaarten, die de barakken zijn, schijnt een rossig licht dof tegen den witten ochtendmist aan en wordt teruggeslagen als door een dichten muur. Haastige menschengestalten gaan heen en weer als dwalende schimmen door het vage duister, er ontstaan geluiden, gedempt. Gestommel, stemmen achter een wand, stemmen achter den nevel, het neerbonken van een geweerkolf, een blik rinkelt.

Diep onder den horizon begint de zon te rijzen, er komt een schijnsel opduiken, dingen en menschen krijgen duidelijker vorm. Soldaten loopen door elkaar, vrouwen en kinderen zijn in hun slaap gestoord. Er verklinken zware stappen van klossende soldatenschoenen, er is krakend geluid van leerwerk, karabijnen worden omgehangen, patroontasschen dichtgegespt, ze gaan zich opstellen voor het bureau van den sergeant-majoor, waar een vroeg licht brandt. De dwangarbeiders komen met lui sliffende stappen hun

draagrommel bijeen zetten, een van hen gaapt hardop met een langen uithaal, een soort kreunend geloei, dat door de vroegochtendlijke slaperigheid heenscheurt, hij rekt zich uit, krabt zijn hoofd, zijn zwarte hoofddoek blijft slordig, bijna los op zijn ruige haren hangen, die nog nadruipen van een haastig bad.

Stemmen. Orders. De zwaarder voetstappen van een Europeaan: Nyhof, de patrouillecommandant, die naar het bureau van den sergeant-majoor gaat, waar hij een laatste bespreking heeft met den bivakcommandant en nog een paar laatste orders ontvangt.

Ergens huilt een kind, het wordt vlug gesust, met gedempte dreigwoorden. Zenuwachtig en gejaagd stoppen de vrouwen nog een laatste iets: een stuk zoetigheid in pisangblad, een extra pakje tabak, een doosje lucifers, - in den ransel van hun *lakki*, die nu voor enkele weken misschien weer de rimboe intrekt, liefderijk voorzien van vele goede gaven en straks, - als de eerste luitenant weer thuis zal zijn - een enkele maal voor een kwartje, liefderijk door lit'nan Soekoe vervangen.

Lederer zet zijn bruinen, gevlochten Bonihoed op, trekt het riempje onder de kin aan, dan geeft hij een ruk met zijn schouders, de karabijn hangt nu goed en de patroongordel sluit om zijn middel. Hij is klaar, maar talmt nog een moment. Met een nerveus gebaar drukt hij even zijn hand op zijn maag, er glijdt een kille opwinding door hem heen, de opwinding van vóór de jacht, van vóór het gevecht. Dan strijkt hij over zijn ruigen, rooden snor en kijkt rond in de kleine kale kamer, alsof hij nog iets zocht, maar het kan ook zijn, dat het een onwillekeurig afscheid nemen is. Lederer heeft geen huishoudster, hij is een eenzelvig mensch, van wien de kameraden nog minder afweten dan van elkaar. Dikwijls drinkt hij te veel, soms is hij ruw met zijn man-

schappen, hij kan onverwacht nerveus uitvallen of opvliegen. Dan weer dagen lang, lijkt hij in zichzelf verzonken, misschien kwelt hem zijn verleden. Hij is een Duitscher, een buitenlander. De buitenlanders hebben een drukkender verleden en hebben het moeilijker met zichzelf, want het was steeds een grooter reden, die hen verdreef naar het koloniale leger, dan er was voor een Hollander. Maar over reden, verleden en het eigen zelf, wordt in het bivak niet gesproken. Men weet er elkanders rang en graad en van het karakter alleen dát, wat met den Dienst samenhangt. Aan al te opvallende persoonlijkheden wordt een enkele maal een oppervlakkige of onverschillige omschrijving toegevoegd. In prijzenden zin luidt zooiets: een lollige vent, een kranige kerel. Meer negatief: een vervelend stuk vreten, of: een rare snijboon.

Nu is het zonderlinge met Lederer, dat hij voortdurend tusschen deze benamingen doorzeilt, dat geen enkele volkomen op hem schijnt te passen, maar dat er blijkbaar ook geen nieuwe gevonden kan worden. Zoo is hij dan soms een kranige kerel, daarom heeft Nyhof hem uitgekozen om mee te gaan, maar soms is hij een vervelend stuk vreten, dat is, als hij een patrouille leidt en het sein voor de rust al te lang uitstelt of den moeilijken weg neemt, terwijl er een gemakkelijker was. En af en toe, als hij verzinkt in zijn sombere, eenzelvige buiën en het aan de stok krijgt met het verleden en zichzelf, is hij een rare snijboon. - ‘Een vent, waar je geen hoogte van krijgt!’ - zeggen de kameraden, als zij eens bijzonder hun best hebben gedaan om dezen medemensch te begrijpen of te ontraadselen, hetgeen gewoonlijk alleen maar gebeurt, nadat zij zich gezamenlijk geërgerd hebben over Lederer's opschepperigheid en te grooten ijver. Na deze uitspraak halen zij hun schouders op, nemen een borrel of brengen den biljartbal een kunstigen stoot toe. Iedereen moet maar met

zichzelf en zijn superieuren in het reine blijven en niemand breekt zijn hoofd over de vraag wat Lederer drijft in zijn haast maniakaal verlangen om bij de maréchaussee geplaatst te worden; niemand mengt zich in de jeugdproblemen van Scholten of in zijn teedere toekomstdroomen over Nonniehem-en-Multatuli; niemand bekommert zich om de eenvoudige eerzucht, waarvan Nyhof vervuld is.

Niemand kent iemand en waarschijnlijk kent niemand zichzelf. Zij dragen de uniform van buiten en van binnen en het leven is teruggebracht op de basis van het axioma: bevel is bevel, aan een opdracht moet worden voldaan, een superieur heeft altijd gelijk, de vijand is gemeen, het vaderland staat boven alles en een vervelend stuk vreten is een vervelend stuk vreten.

Lederer kijkt rond in zijn kleine kamer en neemt misschien afscheid. Van zijn krib en zijn tafel en stoel, van zijn lamp, die aan een chronisch petroleumgebrek lijdt. Misschien ook neemt hij afscheid van zichzelf, want al bezit hij niets tusschen deze vier naakte wanden, - het meubilair *competeert* hem alleen maar - hij woont en leeft hier toch al twee jaren. Boven deze vierkante ‘compiestafel’, op dezen stroozak in het smalle bed, heeft hij gebroeid over zijn gedachten en verlangens, waarvan niemand weet en misschien is daarvan zooveel blijven hangen in deze kleine keet, dat hij er telkens, bij het vertrek voor een patrouille, toch iets van zichzelf achterlaat, waarbij hij weer hoopt terug te komen. Dit *iets* bekleedt de kale muren, die meer van hem gezien hebben, dan ooit een van de menschen daarbuiten, het hangt in deze lucht tusschen plankenvloer en palmdak en misschien daarom staat hij daar, met dat zenuwachtige in zijn maag, gereed voor den afmarsch en neemt afscheid van iets, dat lichaam heeft noch vorm en met geen woorden is aan te duiden.

Dan doet hij met een ruk de deur open en weer dicht en gaat haastig het trapje af.

Scholten keert zich op den drempel van zijn kamertje om. De vrouw doet hem uitgeleide.

'Slamat djalan,' zegt ze zacht, 'goede reis, - *djangan korang apa-apa!* dat het hem aan niets moge ontbreken!'

Hij kijkt met een laatsten blik naar het slapende kind.

'Pas goed op Nonnie!'

'Saja, Toewan!'

Met groote stappen loopt Scholten langs de barakken, hij vindt Lederer al bij den troep.

'Goeie morgen!'

'Morgen!'

Zij inspecteeren elk hun brigade. Iedereen present? - Iedereen present! Alles in orde? - Alles in orde!

Er is een emotie voelbaar in de wachtende, klaarstaande mannen. De emotie van vóór den afmarsch, ze staan daar opgesteld en gereed, - god mag weten welk avontuur op hen wacht, welk gevaar zij tegemoet gaan, wie van hen hier voor het laatst staat! Maar zij gaan gezamenlijk, zij hebben afscheid genomen en nu zijn zij één geheel geworden, er is nog maar één band, die hen bindt: de samenhoorigheid tegenover het avontuur. Op dit moment blijven alle onderlinge veeten en geschillen achter, zijn alle persoonlijke gevoelens weggevaagd, zij zijn één patrouille, één stam, een wonderlijke stam van louter mannen, die gezamenlijk één lot dragen.

Zelfs tusschen Scholten en Lederer ontstaat op dit oogenblik een verbroedering, een instinctief bij elkaar aansluiten tegenover een macht buiten hen, een soort eendracht, die niets meer met gisteren, niets meer met het verleden en eigenlijk met hen zelf niets meer te maken heeft.

Nyhof komt uit het bureau, hij houdt een korte inspectie, in de deur, boven aan het trapje staat de bivakcommandant met den sergeant-majoor. Zienderoogen wordt het licht, de nevel wordt opgeslorpt door de groeiende hitte. De lampen dooven. De poort wordt geopend.

Het is zes uur!

Zes uur.

En geen atjehsche koelies en geen gids.

Woedend loopt Nyhof heen en weer. Allemachtig, moet het nou dáármee beginnen?! Dat beroerde tuig! Waarom heeft de commandant ze ook niet gisteravond laten komen? Met nijdige stappen klimt hij het trapje van het bureau weer op, in het bureau wordt wat luider dan gewoonlijk gesproken. Tusschen de manschappen gaat een gemompel, de vrouwen drommen dichter opeen, er wordt een woord gefluisterd. Waar komt het vandaan? Niemand weet het.

Taboe.

Wie heeft dat woord gezegd?! Niemand weet het. Misschien is het niet eens werkelijk gezegd.

Sadinah staat daar met groote verschrikte oogen. - Taboe?... Wát taboe?... Ts, lah-illah-il-Allah!! Ze sluipt naar Toegono toe, fluistert iets, met een bang gezicht.

'Ts, ah!!' zegt Toegono streng en schudt haar van zich af. Niemand weet immers nog, waar het heen gaat! Taboe!... klets, vrouwengeleuter!

Straks... over een paar dagen zullen ze wel merken, waar het op af gaat. Natuurlijk op die bende, die iederen nacht het bivak beschiet. Toegono geeft een tevreden, haast wellustigen ruk aan zijn patroongordel. Ziezoo, er gaat weer eens wat gebeuren! Dat is geen leven van de laatste paar weken! Knoopen poetsen en op post staan en tellen, hoeveel geweerschoten de *djahats* uit het donker afvuren. Ten hoogste bij de wegwerkers staan als dekking! - Als een

waakhond! - denkt Toegono minachtend. Wat is hij? Een *baboe* voor de gestraften, die hun moorden en diefstallen afboeten met het aanleggen van wegen en het uittrekken van onkruidjes? Of is hij een soldaat?! Een man, die vechten wil?! Wiens baantje het is om te vechten! Straks, als hij oud en kindsch is, dan kan hij met Sadinah in de kampong zitten en toezien, hoe het Gouvernement wegen maakt en onderhoudt. Voorloopig interesseert hem dat niet. Voorloopig trekt zijn hart naar de rimboe.

De zon staat op den horizont, balanceert als een groot, rood ei op den rand van den oceaan, er vloeien roode kringen en strepen over het grijsblauwe water en het geheimzinnige roode reuzenei begint langzaam omhoog te zweven, een warme oranje gloed ligt over de smalle strandstrook, het wordt heet, op het bivakterrein begint het gewone leven en de mannen van de gereedstaande patrouille wachten onrustig en geprikkeld.

Er wordt gewacht op de atjehsche koelies en den gids. Er is een bode naar de kampong gezonden met het bevel, dat er strenge maatregelen zullen worden genomen door de Kompenie, als de dragers en de gids niet onmiddellijk - maar dan ook *onmiddellijk* op komen dagen!

Ze komen *niet* opdagen.

Het wordt zeven uur, half acht, kwart voor acht.

Nyhof kijkt telkens op zijn horloge, ziet met haast lichamelijke pijn de kostbare minuten verstrijken.

Eindelijk, om acht uur komen er menschen opdagen. Zichtbaar onwillig. Nyhof vaart tegen den gids uit en de gids antwoordt met het een of ander smoesje van *tida tahoe, loepa, korang terang...* hij heeft het niet geweten, was den tijd vergeten, had de zaak niet al te best begrepen.

De bivakcommandant raast, de patrouillecommandant moppert. De dragers zwijgen. Gelaten, stompzinnig, halsstarrig.

De waarheid is, dat deze dragers niet de oorspronkelijke dragers zijn, die Toekoe Moedin had uitgezocht. Er was iets uitgelekt over het meer en de dragers weigerden te gaan. Toen moest Toekoe Moedin, opgeschrikt door de dreigementen van den bode uit het bivak, in allerijl en met zachten dwang nieuwe dragers recruteeren uit de bewoners van het nog dommelende, pacifieke dorp, welke dan tenslotte gepaaid met diplomatieke beweringen naar het bivak opgedreven zijn, waar zij nu wat verbaasd en nauwlijks van hun slaap bekomen, de hun opgelegde lasten op de schouders nemen.

Om half negen eindelijk kan de patrouille vertrekken. Vooraan is de brigade Scholten, dan de trein, achteraan de brigade Lederer.

Nyhof loopt langs de colonne.

'Karabijnen vullen!'

Er is een gelijktijdig, klikkend geluid.

Dan inspecteert Nyhof zijn troep met een laatsten blik: flinke, sterke kerels! Kranige soldaten! Hij heeft er speciale vrienden onder: den fuselier Toegono, den sergeant Sarmin en vooral den hoornblazer Kartodinomo.

'Klaar?'

'Klaar!'

Nyhof geeft een korten stoot op de fluit, de troep komt in beweging, marcheert langs het bureau, langs het wachthuis.

Bij de poort staan de achterblijvenden, de vrouwen en de kinderen. Daar staat ook de oude, bijna kale baboe Minah, als een oude, kale kloek met haar kuikens. Drie van de Nyhof-kinderen staan om haar heen, in den *slendang* draagt zij het jongste, dat tegen haar aangedrukt op zijn duim zuigt. Jan steekt als ene dunne spriet boven de andere kinderen uit.

‘Dag vader!’

‘Dag jongen! Niet lastig zijn, hoor!’

‘Tabeh Minah, djaga baik-baik... goed op de kinderen passen, hoor, totdat de *njonja* thuis komt!’

‘Saja toewan!’ En Minah breidt een dunnen, pezigen arm als een naakte vlerk beschermend over de kinderen uit.

Nu marcheert de troep door de poort. Een armzwaai naar de achterblijvenden, den hen aanzien.

‘Slamat djalan! Djangan korang apa-apa!!’

In den helder zonnigen dag trekken zij weg. Hun stappen verklinken rhythmisch, hoe langer hoe onduidelijker, hoe langer hoe verder af. Hun geschikten worden kleiner, verliezen eigen vorm, lossen zich op in den stoet. Nu is het alleen nog maar een lange slang, roestrood en wit gevlekt in het midden, blauw aan kop en staart, die daar weggolft over de wijde, groene vlakte: een ratelslang, die naar de heuvels toekronkelt met het ruischend geluid van tweemaal vijfenzeventig voetstappen.

Dan wordt het stil. Er is niets anders meer dan de grasvlakte, de heuvels, ginds de kampong, klapperboomen en pinangpalmen, in de verte de bergwand, de hemel is blauw, er is geen enkele wolk. Het landschap heeft de patrouille opgeslokt.

Bij de bivakpoort trekken de achterblijvenden langzaam en geleidelijk naar binnen. Sadinah is de laatste. Nu begint weer het wachten. Het aftellen van de dagen, het luisteren naar den ton-tong.

IV

IN HET ZAKBOEKJE van den patrouillecommandant Nyhof staat over de eerste drie dagen van den tocht het volgende opgeteekend:

> *11 Juli 1911 - 1ste dag. - Om de vertraging, ontstaan door het late vertrek weer in te halen, heb ik in een ferm tempo laten opmarcheeren, doch al spoedig moest ik dit laten varen. De atjehsche koelies droegen slecht en bleven aanhoudend achter, waardoor telkens moest worden halt gehouden om te laten opsluiten. Hierdoor alleen maar Lhó Sanding bereikt. Bivak betrokken aan den rechteroever van den Kroeweng Meureudoe.*
>
> *12 Juli 1911. - 2de dag. - Gisteravond de beide brigadecommandanten Scholten en Lederer medegedeeld, dat de schade van gisteren moest worden ingehaald, hetgeen heden vrijwel gelukt. - Tien uren gemarcheerd, de Kroeweng Meureudoe overgetrokken over een gekapten boom. De linkeroever van de Meureudoe was zeer moeilijk te volgen. Het voetpad stijgt ongeveer 810 M. - Bivak betrokken aan den Kroeweng Nilam.*

Zoo er ooit twijfel had kunnen bestaan, dat dit zakboekje toebehoord had aan den onderluitenant Nyhof, dan zou deze twijfel onmiddellijk weerlegd zijn door degenen, die Nyhof goed gekend hadden en begrip bezaten voor de kleine merkteekens, waarmee elk mensch zijn persoonlijkheid telkens weer verraadt. Zij zouden hun weerlegging gebaseerd hebben op de uitdrukking: *ongeveer* achthonderd*tien*

meter. Deze, haast al te nauwkeurige, haast al te gewetensvolle notitie stond gelijk met een paraaf of een duimafdruk, kon van niemand anders zijn dan van Nyhof met zijn plichtsgetrouw verantwoordelijkheidsgevoel.

> *13 Juli 1911 - 3de dag. - Gemarcheerd in Z.O. richting over den 280 M. hoogen top van den Glé Bleuë. Halverwege verklaart Pawang Meureudoe, de gids, den weg niet meer te weten.*

Het is de derde dag. De colonne marcheert over een lange, geleidelijk stijgende helling den Glé Bleuë op, den eenigen kalen berg te midden van onoverzienbare wouden. Rechts en links van het pad golven glooiïngen neer, groene, met gras begroeide aardplooien, waaruit hier en daar kleine boomgroepen, hier en daar naakte, koepelvormige bochels opsteken als enorme, groene dromedarisbulten.

Iets van een betooverd dier heeft deze berg, een reuzen schildpad vol gedrochtige wratten, die roerloos in een zee van boomkruinen drijft.

Halverwege deze schildpad verklaart Pawang Meureudoe, die in de voorhoede, vóór den patrouillecommandant loopt, dat hij van hier uit den weg niet verder weet. Hij verklaart dit plotseling en met de grootste gemoedsrust. Niet alsof hij er lang over heeft loopen broeien, maar zóó alsof hij van den aanvang af geweten heeft: bij dit punt zal ik zeggen, dat ik het niet verder weet. - Het klinkt even laconiek als wanneer hij gezegd had: ‘Daar beneden groeien boomen.’

‘Wat?!’ zegt Nyhof geschokt en denkt een moment, dat hij verkeerd verstaan heeft, maar fluit meteen: ‘Halt!’

De troep komt tot staan en de commandant ondervraagt den gids.

‘Wat zei je? Weet je de weg niet verder?!’

Nee, hij weet den weg niet verder. - *'Tida tahoe!'*

Nyhof kijkt Scholten aan, die vandaag voor loopt: 'Hóór je dat? Nou weet die vent de weg niet!...' En met een verachtelijken blik op Pawang Meureudoe valt hij uit: 'Waarvoor ben je dan gids als je de weg niet kent?'

Pawang Meureudoe haalt gelaten zijn schouders op. - *'Tida tahoe!'* - Dat weet hij ook niet. Dat zijn zoo van die raadselachtigheden van het noodlot!

'Nou, dat is ook wat!' Nyhof is verontwaardigd en veegt met een nijdig gebaar het zweet van zijn voorhoofd.

'Laten we maar doorloopen,' stelt Scholten voor, 'misschien weet hij het straks op de top wel weer.'

Zij marcheeren naar den top en daar wordt Pawang Meureudoe opeens levendig.

'Wéét je het weer?' vraagt Nyhof hoopvol.

Pawang Meureudoe maakt geen haast met zijn antwoord. Hij is een vrije Atjeher en bovendien Mohammedaan. Waarom zou hij zich haasten en wat weet hij af van gegeven opdrachten, die minutieus verantwoord moeten worden? Pawang Meureudoe maakt den sarong om zijn heupen los en knoopt dien opnieuw.

'Saja...' zegt hij dan eindelijk, hij weet het weer. Hij strekt zijn hand uit en wijst naar een viervoudig gespleten vulkaantop, die in de verte uit een woeste bergketen opsteekt. 'Dat is de Peuët Sagoeë!'

'Natuurlijk,' zegt Nyhof en dwingt zich tot kalmte, 'dat is de Peuët Sagoeë, dat weet ik ook. Maar hoe kom je daar?'

'Tida Tahoe!'

Dus: tida tahoe. Van hier uit niet naar den Peuët Sagoeë en van den Peuët Sagoeë uit niet naar Pameuë, waar gefourageerd moet worden.

Nyhof kijkt den gids onderzoekend aan. De gids staat daar vóór hem in zijn gestreept baadje en gestreepte wijde

broek, een *sirih*-pruim onder zijn bovenlip geschoven, wat iets stompzinnigs aan het ondoorgrondelijke bruine gezicht geeft. Hij tuurt peinzend in de verte en haalt zijn schouders op.

'Tidah Tahoe!' - Hij weet het niet.

'Waarom heb je dan gezegd, dat je het pad wèl kende?'

Hij?! Maar dat heeft *hij* toch nooit gezegd?! Dat heeft immers alleen Toekoe Moedin gezegd!

Dit is waar. Toekoe Moedin heeft aan den bivakcommandant verklaard, dat Pawang Meureudoe het voetpad naar Pameuë al meer heeft gelopen en de bivakcommandant, die het onnoodig vond, dat de onderluitenant zich van te voren het hoofd zou breken over de betrouwbaarheid van zijn gids, heeft aan den patrouillecommandant verklaard, dat de gids goed was. Tenslotte, - zoo heeft de bivakcommandant misschien nog gedacht, zich zijn theorie herinnerend - zijn vele atjehsche gidsen onbetrouwbaar en de wildernis tusschen Pameuë en Meureudoe is nu eenmaal nièt het Koningsplein op Batavia. Dit is toch klaar als een klontje, daar valt niets tegen in te brengen en het behoort dan verder tot de privé pech van den patrouillecommandant, als hij zoo'n onbetrouwbaren gids treft in een terrein, dat hemzelf ook onbekend en buitendien berucht is om zijn verraderlijken aard.

Pawang Meureudoe staart voor zich uit. Hij kan het werkelijk niet helpen, dat hij den weg niet weet en buitendien, als het gerucht wáár mocht zijn, dat deze patrouille naar het verboden meer zal gaan, dan *wil* hij ook den weg niet verder kennen! Dit laatste zegt hij natuurlijk niet, want hij heeft geen zin om het met de Kompenie aan den stok te krijgen. Wat gaat hem tenslotte deze heele zaak aan?

'Hoever is het van hier naar de top van de Peuët Sagoeë?' vraagt de commandant.

De gids denkt lang en diep na, verschuift zijn *sirih*pruim eens, buigt zich bescheiden op zij, om niet vlak voor de voeten van den toewan lit'nan uit te spuwen, want persoonlijk heeft hij geen enkel bezwaar tegen den toewan lit'nan.

'Een dag,' zegt hij eindelijk. En voegt er direct aan toe: 'Maar misschien zes dagen. *Korang priksa*' - heelemaal zeker is hij daar niet van.

Nyhof zucht, haalt zijn kaart tevoorschijn, spreidt die open en buigt er zich samen met Scholten overheen, om die met het landschap te vergelijken.

Maar dit grootsche landschap: een eindelooze groene oceaan van boomkruinen, ginds een ruige bergrug, over den kam hangt een gescheurde, rafelige wolk, daarachter, zoover het oog reikt, rug aan rug bergketens, hooger en lager, langs elkaar en uit elkaar oprijzend, eerst groen en dan verder diepblauw en nog verder paarsiggrijs, met hier en daar, in een kloof een witte wolkendot, een die daar vergeten of verdwaald is blijven liggen. En dit alles onder dan ontzaglijk wijden, stralend blauwen hemel. Daar rechts, het dal van de Meureudoe rivier, een diepe kloof tusschen rotsige bergwanden door. De rechteroever loopt in één duidelijk te onderkennen, nergens onderbroken helling op naar den kam, waar de rivier ontspringt. Het is een loodrechte muur, kaal geschuurd door den vernielenden vloed, die na zware regens in het dal omhoog kookt en schuimend voorbij raast. Een naakte, roodbruine rotsmuur, dooraderd met breede roze en groene en blauwe versteende aardlagen. Nu het middag is, stijgt waterdamp uit de rivier op, een melkwitte stoom, waarin de zon bonte regenbogen schept en deze parelmoeren nevel dampt langs den kleurig gemarmerden oeverwand.

Maar Nyhof ziet niets van deze grootsche, indrukwek-

kende natuurpracht, die de Schepper hier als het ware voor Zijn eigen genoegen geschapen heeft, Nyhof ziet alleen het *terrein*: in het Zuiden, de Peuët Sagoeë, in het Westen de Meureudoe rivier, naar het Zuid-Oosten het voetpad, dat over grasland en voorbij struiken en dromedarisbulten verder kronkelt. Hij ziet aan den hemel alleen de zon, die in het zenith staat en hem nog zes uren licht zal geven. Als hij terugkijkt over het wonderschoone dal van de Meureudoe rivier, ziet hij alleen den afgelegden weg in het daarvoor begrote tijdsbestek en nu hij een oogenblik peinzend staat te staren, overweegt hij de vraag, of het niet beter was terug te gaan langs dezen afgelegden weg inplaats van verder te trekken, zonder gids, met een onvoldoende kaart, zonder terreinkennis, naar dat barre gebied van wouden en bergen, dat zich daar in al zijn oneindigheid en eenzaamheid rondom hem uitstrekt.

Terug? - Hij ziet zich in het bureau voor den bivakcommandant staan: ‘Commandant, de gids was toch niet goed, hij weet de weg niet en daarom ben ik maar teruggekomen!’

Wat zal de commandant zeggen? De commandant wordt natuurlijk nijdig en zegt: - ‘Nou, jij bent ook een held, onderluitenant Nyhof, jou kies ik nog eens uit voor een speciale opdracht!’ Nee, hij kan niet terug. Het is een moeilijke opdracht, maar een mooie opdracht. Een opdracht, eigenlijk voor een officier. Misschien krijgt hij nooit meer zoo'n kans om te toonen, wat hij waard is. Daar ligt het voetpad vóór hem, waarschijnlijk loopt het doodgewoon naar Pameuë door, over den Peuët Sagoeë, langs de Tingkeuëm rivier. Waarschijnlijk is de gids niet eens zoo erg noodig... En hijzelf is toch ook geen groene jongen meer, elf jaren Atjeh achter den rug en hoeveel patrouilles heeft hij al niet zelfstandig geleid!... Kom, vooruit! Niet direct den kop laten hangen!

Hij blaast het signaal, de colonne komt in beweging.

Ze dalen de naakten, bultigen berg af, het terrein wordt weer dichtbegroeid en als de avond komt, bivakkeeren zij aan de Meureudoe rivier, op een zandplaat. De rivier heeft hier doorzichtig blank water en ligt volgekeild met steenbonken, ze heeft in de bocht zand en kiezels verzameld en daar speelsch, de zandplaat gebouwd. De oeverbanken zijn drassig, zijn overgeleverd aan de ongebonden wispelturigheid van het water, dat hen soms overspoelt en soms droog en onbedekt laat liggen, er zijn poelen en plassen blijven staan, er groeien dichte rietbossen en bamboestruiken, in den weeken bodem, tusschen klakkeloos gestrande steenen en zwart rottende stronkenresten, die er uit zien als starre krokodillen, wemelt het van wildsporen: varkens, herten, rhinocerossen. Op dezen boulevard van het oerwoud komen tegen den avond de wilde dieren uit hun schuilplaatsen tevoorschijn. Dáár, waar de rivier, ook bij hoog water niet meer reikt, staat het oerwoud onaangetast, een norsche, zwartgroene wand van stammen en gebladerte.

'Bivak!' beveelt de commandant en vliegensvlug gaat het in zijn werk. De karabijnen aan rotten, een wacht ernaast; soldaten loopen heen en weer, hakken bamboe en boschhout, sleepten staken aan en bouwen. Elke brigade maakt zijn eigen nachtelijke vesting, zienderoogen verrijzen de tenten en binnen een kwartier staan daar op de witte zandpannekoek de twee langwerpige loodsen met hun bijna tot op den grond afloopend zeildak, de ingang naar de rivier gekeerd, de achterkant geblokkeerd door een verschansing van gekapte struiken. Hier en daar, langs den boschrand wordt zwaarder hout, tot aan het vallen doorgekapt, nog juist blijft het hangen, er hoeft maar tegen aan gestooten te worden en het stort neer. Aan de beide uiteinden van elke tent hangt een stormlamp, voor elke tent staat een stapel

brandhout, de vivres worden uitgedeeld, het nachtleger wordt bereid: slaapmatten, en voor den commandant een veldbed. De atjehsche koelies en ook de dwangarbeiders maken ieder hun eigen kwartier, de atjehsche koelies boven aan het kamp, de dwangarbeiders beneden: ieder, waar hij hoort volgens rang, graad en stand. De militairen slapen onder de bivakzeilen, de muilezels bouwen een afdakje van boschhout en blaren, er is een principieel verschil tusschen dappere krijgers en stomme muilezels en grondbeginselen zijn er om gehandhaafd te worden, zelfs in de rimboe. En zoo overnachten de dragers: in hun hutje van gekapte struiken, op den blooten bodem, maar met een vuurtje bij den ingang, want hoe nederig en minderwaardig ook, zelfs een muilezel vindt het onaangenaam om in zijn slaap door een tijger verrast te worden, dat zijn zoo van die onuitroeibare instincten!

Nu begint er een vredige bedrijvigheid in het bivak, plonzend en proestend baden de soldaten in de rivier, dan hullen zij zich in een gemakkelijk baadje en sarong, en gaan hun potje koken. Nog vóór het helemaal donker is, vlammen de bivakvuren op, aan de uiteinden van de tenten werpen de stormlampen hun licht in den verduisterenden schemer, er wordt gegeten en rondom het vuur hurken de mannen neer, rustend en verzadigd, rooken een strootje en praten: ze zijn ‘thuis’.

Zoo komt dan de avond, uit den boschrand kruipt de donkerte aan en slokt de rivier, de oeverbanken, de tenten op, ruischend klokt de rivier voorbij, met speelsche geluidjes langs de groote steenblokken, het riet en de bamboe suist ritselend, uit het bosch snerpen glasdunne stemmen, verder heerscht er een groote en diepe stilte. Alleen maar af en toe breekt er een zwaarder geluid in die stilte door, altijd in de verte: er knort iets, er snuift iets, een hert roept, ergens

kraakt een tak, een kikvorsch kwaakt kort en nijdig: kwakwak!... en zwijgt beleedigd, dan is er iets als een logge tred, die broddelend in de modder wegzinkt en slurpend weer wordt opgetrokken. Wolken muskieten zwermen aan uit de poelen en storten zich opgewonden op de stormlampen, - wonderbaarlijk aantrekkende lichtbronnen, die plotseling vannacht in deze duistere oerwereld zijn ontstaan. Er valt onzichtbare, maar alles doortrekkende dauw, het ruikt naar slijk en rottende vezels.

Eenmaal, plotseling, stort een van de doorgehakte boomtakken neer en dan bruist er een verschrikt wegstuivend rumoer uit de wildernis op, de soldaten rondom het vuur verstommen op slag, luisteren gespannen, de commandant is overeind gesprongen met de revolver in zijn hand... er is een moment van ademlooze stilte, van ontsteld en gespannen luisteren... Er leeft en loert, er ademt en beweegt van allerlei in de dichte donkerte en toch is er niets. Alleen het marschbivak staat daar, aan de bocht van de rivier, rondom de roode vuren bewegen zwarte schimmen en dat is alles.

Nyhof, Scholten en Lederer zitten bij elkaar in een van de tenten, Nyhof heeft de kaart op zijn knie uitgespreid.

‘Nou, en wat is er nu eigenlijk aan de hand?’ vraagt Lederer, die vandaag in de achterhoede heeft geloopen en dus niet weet, wat zich vóóraan den troep heeft afgespeeld.

Nyhof likt langs het papier van zijn juist gerolde sigaret en plakt haar zorgvuldig dicht.

‘Wat er aan de hand is?’ herhaalt hij op zijn kalme, langzame manier, ‘nou... dát, waar ik de kapitein voor gewaarschuwd heb! De gids is niet goed, hij weet de weg niet en Toekoe Moedin heeft ons fijn bedonderd.’

‘Hebt u de kapitein gezegd, dat u de gids niet vertrouwde?’

‘Natuurlijk heb ik dat gezegd,’ zegt Nyhof en haalt de eerste teug rook diep in. ‘Zoodra ik de opdracht kreeg.’

‘En?...’

Nyhof trekt zijn breede schouders op.

‘Hij zei, dat Atjehers over het algemeen onbetrouwbaar zijn, en dat het hoogst onverantwoordelijk is om Atjehers te vertrouwen, maar dat de gids goed was en dat ik dat wel merken zou!’

‘Zóó!...’ zegt Scholten laconiek, ‘nou, dan hebben we dat nu gemerkt!’

‘Daar schiet ik wat mee op, wat moet ik nou doen? Teruggaan en melden, dat de gids de weg niet kent? De kapitein zal me zien aankomen!’

‘Teruggaan, dat in geen geval!’ zegt Lederer vlug, ‘dat nooit! We laten ons toch niet direct inmaken! Ik heb ook honderdmaal voor moeilijkheden gestaan... maar terug gaan... We hebben toch kaarten...’

Nyhof kijkt even op de kaart neer, die op zijn knieën ligt en een tijdlang blijft hij nadenkend rooken. Af en toe wrijft hij over zijn kin en wangen, zijn baardstoppels jeuken. Hij uistert, onwillekeurig, naar het zachte geklok van de speelsche rivier, het is dezelfde rivier, die langs het bivak Meureudoe stroomt en daar, vermoeid, in zee mondt. Vier avonden geleden zaten ze net zoo bij elkaar als nu, aan deze rivier, maar toen in de cantine en binnen den veiligen rechthoek van prikkeldraad...

Zou Habib Moesa er de lucht van hebben gekregen, dat er een patrouille op hem afgestuurd is? Zou Toekoe Moedin hem waarschuwen? - - Het kan nog best zoo draaien, dat straks niet de patrouille achter Habib Moesa aanjaagt door deze wildernissen, maar omgekeerd, dat Habib Moesa hen in alle donkerte en nachtstilte komt overvallen. - -

‘Weet je,’ zegt Nyhof plotseling, ‘met de kaarten is het ook niet heelemaal pluis.’

‘Hoezóó?!’ vraagt Scholten en kijkt ineens op, ‘mankeert er iets aan?’

‘Mankeeren... dat niet direct. Dat wil zeggen... nou, jullie ziet het, ik heb een stuk overzichtskaart van het gewest...’ en hij heft zijn knieën wat hooger en vouwt de kaart met een slag van zijn vlakke hand wat beter uit. ‘Het is alleen, dat ik het terrein niet ken en dan geeft zoo'n overzichtskaart natuurlijk weinig houvast, er staan geen details op, hè?’

‘Hebt u dat dan niet gezegd, luitenant?’

‘Natuurlijk heb ik dat gezegd. Ik heb ze daar in Kotta Radjah verteld, dat ik het terrein nog nooit geloopen heb en dat ik verdomd niet graag op een onvolledige kaart zoo'n rimboe intrek.’

‘En wat zeiden ze?’

Nyhof haalt weer zijn schouders op, trekt met zijn hoofd.

‘Wat zeiden ze?... Dat ik toch immers op kompas loop en de richting weet. Stijf op kompas loopen en richting houden, zeiden ze.’

‘En wat zei u toen?’

‘Nou ja, wat zeg je, hè? Ik had wel lust gehad hetzelfde tegen hun te zeggen, als de commandant van Meureudoe in zoo'n geval tegen mij zegt. - Jawel, - had ik bijna gezegd, - stijf op kompas loopen, maar ik ga nou toevallig niet op het Koningsplein uit wandelen. Afijn, je staat daar toch als onderofficier...’ Nyhof maakt een handgebaar.

‘Nou ja,’ stuift Scholten op, ‘maar u hebt u toch maar niet zóó met een kluitje in het riet laten sturen?...’

‘Natuurlijk heb ik me niet laten afpoeieren,’ zegt Nyhof, zijn stem klinkt rustig, en Scholten kalmeert direct. ‘Ik draag toch de verantwoordelijkheid voor jullie allemaal. Ik heb net zoolang gekletst, tot ik toch iets los gekregen heb. Dit...’ en hij neemt een zorgvuldig opgevouwen papier uit een blikken doosje en legt dat open. Scholten en Lederer buigen er zich overheen.

‘Wat is dat voor vuiligheidje?’ wil Scholten weten.

‘Een terreinschets, een paar jaar geleden gemaakt door iemand van de topografische dienst, die mee was, toen de majoor Leerens voor het eerst deze tocht over de Peuët Sagoeë naar Pamoeë maakte.’

‘De kakkerlakken zijn ook al nieuwsgierig geweest naar de Peuët Sagoeë!’ zegt Lederer lachend en wijst op een paar ovale gaatjes.

Maar Nyhof let niet op Lederer, zijn geheele aandacht is bij de kaart.

‘Kijk jullie nou ook eens even mee,’ hij neemt een potlood en wijst de stippellijn aan, ‘dit is het voetpad, dat we moeten volgen. Het loopt eigenlijk in één rechte lijn van hieruit, over de top van de Peuët Sagoeë, langs de Tingkeuëm rivier, *teroes* door naar Pameuë, dat precies voorbij de samenvloeiïng ligt van de Tingkeuëm met de rivier van Pameuë. Ze hebben me verteld, dat het een duidelijk zichtbaar pad is.’

Met hun drieën over de kaart gebogen, staren ze op de stippellijn.

In de werkelijkheid is deze stippellijn een smal voetpad, dat wispelturig kronkelend, omhoog steigerend en omlaag stortend, van Pameuë uit door de gevaarlijke wildernissen van het hooggebergte naar de kust voert. Het was, jaren geleden, een geheim pad, waarlangs veehandelaars hun karbouwen uit Pameuë naar de Noordkust smokkelden, waarbij zij dan de tol-inners ontliepen, die gevestigd waren bij de beter begaanbare toegangen tot het gebergte, - bij de *pinto-rimbo*: de deuren der wildernis, zooals de bevolking die noemde.

‘Ik zie ook eigenlijk geen reden...’ begint Nyhof.

‘Och, natuurlijk niet!’ zegt Lederer, ‘het zou toch wel een beetje al te grijs zijn, als we Pameuë niet zouden kunnen vinden! Laat die rotgids verrekken en laten wij ook maar gaan maffen!’

Hij staat op, rekt zich uit en gaapt.

‘Nou, goeienacht luitenant, maf ze Scholten!’

Een kwartier later slapen zij. Nyhof midden in de eene tent, met Scholten op den linkervleugel. Lederer in de andere tent.

Het is een stille, ongestoorde nacht. De vuren branden, rechts en links voor elke tent; achter de stormlamp, die met een blad aan den achterkant is afgedekt, staat een schildwacht.

Alleen Scholten slaapt licht. Automatisch, elk uur, bij het wisselen van de posten, wordt hij wakker.

‘Schildwacht?’ roept hij zacht in het donker.

‘Saja toewan sersant!’

Dan legt hij gerustgesteld zijn hoofd weer neer en slaapt tot het volgend uur.

* * *

Drie dagen gaan voorbij, er gebeurt niets bijzonders. De patrouille volgt de Meureudoerivier stroomopwaarts, zichtbaar verjongt de stroom, stort bruisend en wild door het dal. Zij zoeken het terrein af, dat steeds woester en eenzamer is, in den vochtigen bodem staan sporen afgedrukt, smalle paden die elkaar kruisen, sporen van groot en klein wild, afdrukken van menschenvoeten, platte, breede voeten met wijd uitstaande teenen. Maar waarheen gaan deze sporen, waar komen zij vandaan? Waar beginnen deze voetpaden, waar eindigen zij?

Nergens is hier een levend wezen, geen mensch, geen dier, nergens iets, dat een dorp vermoeden doet of zelfs maar een hut. In deze groote wildernis sluipen alle schepsels heimlijk voorbij, laten een haastigen voetstap achter en lossen op in de dichte, doodstille woekering.

Bij een zijriviertje is een verlaten schuilplaats, de struiken

zijn opzij gedrongen en neergetrapt, er liggen resten verkoold hout, wat pisangblâren. Hier hebben menschen gegeten, geslapen misschien, vogelvrije opstandelingen, onversaagde woeste bandieten, ze hebben zich hier verscholen, als wilde wezens van deze wildernis, die nagejaagd werden of zelf achtervolgden. Hier is hun nest, hun leger, als van een tijger, een hert, een rhinoceros. Maar het is een schuilplaats van menschen. Uit dit leger van één nacht zijn zij weer verdwenen en in het niets vergaan.

En het oerwoud zoemt en suist en welft zijn schemer en stilte over zijn geheimen, over deze sporen en paden, die het beeld van vluchtende stappen in den bodem vasthouden.

Een ganschen dag zoekt en speurt de patrouille langs het riviertje, nergens een levend wezen. Wat hebben deze dieren en menschen, wat hebben deze schepsels hier gedaan, gezocht? Waar vandaan zijn zij opgedoemd en waarheen zijn zij verdwenen, waarom waren zij hier en wat is het doel van hun bestaan, waar en waarvan leven zij? Van elkaar? Van dit donkere, zwijgende oerwoud? - -

Als felle jagers achter waardevol en gevaarlijk wild, zoo snuffelen en speuren de soldaten tusschen het struikgewas, langs beken en paden, langs sporen en afdrukken, ze dringen takken en planten opzij, marcheeren door den doodstillen woudschemer - nergens een levend wezen.

Als de avond invalt, bivakkeeren ze, als de ochtendschemer begint, breken ze op en trekken verder, trekken het gebergte tegemoet. De wildernis wordt ruwer, hooger rijzen de boomkolossen op, struikgewas en stammen staan hechter aaneengekoppeld in een warnet van parasieten, rottan weeft een doornig harnas.

Langzaam verheft zich de bodem, golft en bolt op. Zij bereiken de uitloopers van den Peuët Sagoeë, de eerste zware hellingen van het groote gebergte. Over den breeden berg-

rug kronkelt het pad naar boven, het wordt een koele, schemerdonkere tunnel, de sporen en voetafdrukken worden schaarscher, blijven dralend achter, deze laatste herinnering aan een levende en bevolkte wereld vervluchtigt en steeds stiller, steeds verlatener wordt de weg. Bij elken stap wordt de eenzaamheid grootscher, doodscher, haast beangstigend indrukwekkend. Het marschtempo wordt trager, de dragers torsen amechtig hun vrachten tegen de steilte op, telkens ontstaan er hiaten in de gelederen.

'Aansluiten! Aansluiten!' commandeert voortdurend de waarschuwende stem van Nyhof. Af en toe moet de voorhoede halt houden, waakzaam, karabijn en klewang paraat, luisterend met duizend ooren en zenuwen, en langzaam vult zich de opening tusschen de gelederen, hijgend, stap voor stap, komen de bepakte, zweetende dragers, hun lijf gekromd, hun hoofd schokkend in het rhythme van het moeilijk voortgaan, ze planten hun breede, bloote voeten zwaar, maar zorgvuldig neer, hun teenen tasten als voelhoorns naar scherpe steenpunten, die zij voorzichtig ontwijken, door hun openstaanden mond zaagt hun haperende adem. Dan volgt ook de achterhoede, de dekking. Een oogenblik halt. Rust, uitblazen. Adem en bloed gaan weer regelmatiger. Hier en daar is een man, die haastig uit zijn pannetje een klont koude rijst neemt, een strootje rolt, een slok uit de veldflesch drinkt.

'Nou, kan het weer, jongens? Vooruit dan maar weer!'

En ze klimmen verder, een vreemde processie, die door deze onaangeroerde wereld trekt. Overal is het stil en vochtig, het pad is glibberig, de donkere humusbodem ademt een killen, schimmeligen wasem uit, van giftgroene blâren lekken langzaam groote waterdroppels neer, er staan bekers van opgerold blad, half vol vocht, klam zijn de lijvige, blanke boomstammen, die met onzichtbare kruinen in de

woekering van takken en gebladerte staan, als reuzen met hun hoofd in de wolken.

Hoe ontzettend stil is het! Elke stap, elke zucht, elk woord klinkt door dezen langen boschtunnel, het is of een verstikkende, groene stilte alle gerucht omwikkelt en isoleert.

En hoe genadeloos en valsch is deze stilte! Takken wringen ademloos onder worgende lianen, stengels en slingers krullen zich als slapende, opgerolde duizendpooten en bezwijmde slangen, breede, sappige bladeren wiegelen op een niet aanwezigen ademtocht, halmen en sprieten beven in de doodstille, klamme atmospheer, varenboomen staan hier nog uit den oertijd en spreiden hun roerlooze, platte kronen uit, muskieten zweven in een geruchtloozen, haast verstarden doodendans, ergens rent een geluidlooze spin en schommelt met haar volle zwaarte in een ragfijn en toch ijzersterk web, er kruipt rottan uit de wildernis en grijpt met heimelijke, gedoornde klauwen over het pad, alsof het dat tersluiks en geniepig wil terugnemen. Duidelijk haalt deze groene plantenmassa adem, wild, gulzig en hartstochtelijk leeft zij; met opeengeklemde kaken en teruggedrongen adem moordt en woekert zij, stikt en sterft, vergaat en triomfeert, overal worstelt leven om leven, overal woedt moord en dood en toch is nergens een gerucht.

Geen ander gerucht dan de doffe stappen der voortmarcheerende colonne.

Zijn hier rijstvelden gesignaleerd?

Hier niet. Hier is niets, oerwoud en oerwoud, een bergrug, die steil omhoog voert, naar nòg woester verlatenheid. Een smal voetpad, dat al meer overwoekerd, allengs flauwer wordt.

Habib Moesa? - Er zijn niet eens meer voetsporen, als

hier eenmaal voetsporen waren, dan zijn zij opgelost en vergaan, er is alleen een leeg pad in de leege wildernis.

De dag vergaat, de schemering kondigt zich aan. Hier oerwoud ontwaakt, slijpend gesjirp trilt uit het donkere binnenste, er zweven voetstappen door de boomkruinen, er tasten handen langs het gebladerte, er schuifelt adem over den bodem. Het lispelt en fluit, het sist en zoemt, de duisternis sluipt aan.

Maar nog marcheert de patrouille voort, langzamer, moeizamer, het pad weigert hen, het wordt rotsiger en steeniger en af en toe steigert het plotseling omhoog. Ze zwoegen verder, nog altijd heeft de commandant het sein tot halthouden niet gegeven, het wordt wel bijna tijd, er zal wel gauw een einde zijn, maar niemand zegt wat, niemand vraagt, de commandant heeft het woord, het bevel en de commandant gaat nog altijd zwijgend aan de voorhoede.

Heeft de commandant het woord?! - Plotseling zegt niet de commandant, maar het oerwoud: halt!

Het pad eindigt zonder te eindigen, het wordt gekruist door een kristalblank, klaterend riviertje en in dit riviertje lost het pad op. Ze zoeken langs den oever, waden door den ondiepen, smallen stroom, het pad laat zich niet terugvinden, de schemer trekt zichtbaar dicht en in dezen grijzenden schemer licht alleen de kleine bergrivier met een witte glinstering van water op. De wildernis heeft haar armen uitgebreid, in haar stomme, verstikkende omhelzing is het pad vergaan. En nu heerscht zij oppermachtig. Alleen nog maar zij: de wildernis.

Niet de commandant heeft het: halt! gezegd. De commandant is een oogenblik verbijsterd, maar hij beheerscht deze verbijstering onmiddellijk. Hij gaat terug naar de plaats, waar het pad uitmondt in het water. ‘Bivak!’ zegt

hij, alsof er niets bijzonders is en smoort den zucht, dien hij niet mag laten hooren. Want hij is de commandant en er vertrouwen vier-en-zeventig menschen op hem.

* * *

De nacht is guur, het moet boven, op den top, sterk waaien, want zelfs hier, in dezen tunnel, ingesloten tusschen de wanden van het woud, trekt een kilte onder het afloopende zeil van de tent.

In het midden van de tent ligt de commandant op zijn veldbed, rond om hem heen op den grond slapen zijn soldaten, languit gestrekt op hun mat en ingerold in een dunne flanellen deken. Het schijnsel van de vuren buiten schept een rossigen schemer in de tent, een flakkerende, bewegende donkerte. De lange, omwikkelde menschenlijven lijken op zwarte stukken boomstam. Of op mummies. Uit sommige stoot een zucht, een kreun, een gemompeld woord op.

Achter de afgedekte stormlampen, tegen de buitenste palen van de tenten staan de schildwachten, roerloos, de karabijn op den schouder, de klewang aan hun zij, soms huiveren ze even, aan den voorkant warmt de gloed van de vuren hen, maar over hun rug en in hun hals blaast de tochtende, kille wind.

Scholten slaapt op den linkervleugel. Hij ligt op zijn rug en snurkt regelmatig, het rochelend gezaag vult de nachtelijke stilte in de tent.

Elk uur glijdt er een schim binnen. Dan schuift er een lange, zwarte schaduw over de roerlooze mummies, er is onderdrukt gerucht: een gefluisterd woord, een por, een van de mummies komt overeind en wordt weer een mensch, een levende soldaat. Op dit oogenblik, prompt uur na uur, houdt het gesnurk op en een stem mompelt onduidelijk:

‘Orang djaga? - Schildwacht?’

'Saja, toewan sersant!' zegt de wegglijdende schim zacht. Dan woelt Scholten even en een minuut later zaagt hij gerustgesteld door.

De vuren knisteren en knappen, er is een gestadig zoemen, dat uit het bosch komt.

Nyhof kan niet slapen.

Naast het veldbed staat het blik met zijn goed, daarop ligt zijn revolver en klewang, de kaart en het kompas. Onder zijn hoofdkussentje heeft hij het geld voor de fourage.

Hij is ongerust en ligt alleen met deze onrust.

Hij is het pad kwijt, waar zal hij het terugvinden en wanneer zal hij het terugvinden? Kan het zijn, dat dit pad toch niet het goede pad naar Pameuë was? Er is hem gezegd, dat het een druk belopen pad is. Hoe kan het dan ineens zoo verloren gaan? Zou hij zich ergens vergist hebben, in het begin al? - - Lang staat hij stil bij deze veronderstelling. In tien dagen moet hij in Pameuë zijn, luidt zijn opdracht. En hij heeft ook maar voor tien dagen vivres bij zich. Zoeken kost tijd. En hoe moet hij dat straks verantwoorden in zijn rapport? Hoewel... een pad kwijtraken in de wildernis gebeurt vaak, maar het zou toch prettiger zijn, als hij het niet was kwijtgeraakt. Hij had nu eens prompt in Pameuë willen zijn, precies in den opgegeven tijd. Of het moest zijn, dat er iets bijzonders gebeurde... Dat hij die rijstvelden vond en daar toevallig wat kwaadwilligen aantrof. Of als hij die bende van Habib Moesa zelf eens tegen het lijf liep en dien sinjeur een kopje kleiner maakte... Maar daar gaat het nu niet om. Het gaat nu eerst om het pad... Stel je voor, dat hij het eens heelemaal niet terugvond? - Het zweet breekt hem uit! - Stel je voor, dat hij hier vruchteloos zou rondzoeken, zijn tijd zou verknoeien en dan eindelijk onverrichterzake naar huis zou moeten! Dan zou er wat waaien op het bureau! Misschien is het nog het beste dat niet te riskeeren,

maar morgen meteen rechts om keert te maken en tegen den bivakcommandant te zeggen, dat de gids niet deugt en dat Toekoe Moedin hem voor den gek gehouden heeft. Goed beschouwd, is dat toch eigenlijk de schuld van den bivakcommandant. En hij heeft den gids toch ook niet voor niets meegekregen! Hij zou kunnen zeggen, dat hij de verantwoordelijkheid zonder goeden gids niet op zich durfde te nemen... Nee, dat gaat niet! De commandant zal hem zien aankomen! Dat gaat onmogelijk!...

Hij woelt en gooit zich om en om, onder zijn zwaar gewicht kraakt het veldbed. Hij is klaar en helder wakker, zóó wakker, alsof hij nooit meer zal weten, wat slaap is.

Wat moet hij morgen doen?

Hij kan morgen op kompas een doorgang laten kappen naar boven, op den top zal hij dan waarschijnlijk het pad terugvinden. Het staat duidelijk met een stippellijn op de kaart: over den top van den Peuët Sagoeë en dan langs een van de hoogste ruggen naar het Zuid-Oosten omlaag. Maar ze hebben hem gezegd, dat het een drukbeloopen pad is. Kan zoo'n pad dan zoo maar klakkeloos verloren gaan in een riviertje? Of zou het tòch niet het juiste pad zijn? - Kwellend komen deze vragen terug. En wat moet hij morgen doen? Teruggaan? - Doorgaan?

Er is niemand, dien hij deze vragen kan voorleggen, niemand tot wien hij zich nu wenden kan. Hij is alleen. Een commandant is altijd alleen. De commandant draagt de verantwoording, hij moet het weten en hij weet het. - Als hij het maar wist!!

De gids deugt in elk geval niet. Dit eene is zeker. In hoeverre zou hij op zijn kaartenmateriaal kunnen steunen? De terreinkaart is maar een schets... Blijft over zijn kompas en zijn goed gesternte.

Zou hij het daarmee maar wagen?

Hij kent het terrein absoluut niet, heeft er geen vermoeden van welke moeilijkheden het van nabij zal opleveren. Zwaar oerbosch, ravijnen, bergkammen. Op het bureau van den Topografischen Dienst hebben ze hem haast bang gemaakt. - Zorg in gòdsnaam, dat je daar niet verdwaalt, Nyhof! - Prettige waarschuwing! Hij had heel wat meer gehad aan een gedetailleerde terreinkaart! Of aan een betrouwbaren gids. Een van beide! Daarom heeft de bivakcommandant hem toch zeker dien gids meegegeven: omdat hij ook wel wist, dat het niet heelemaal pluis was met het kaartenmateriaal!

Toch maar teruggaan, een anderen gids vragen en het misschien nog eens van voren af aan beginnen?

Dat is veel beter, dan de zaak nu forceeren en daarmee zijn heele reputatie verknoeien.

En tenslotte zijn er toch ook menschenlevens mee gemoeid. Vierenzeventig menschen zijn er aan zijn hoede toevertrouwd. En hijzelf heeft vrouw en kinderen... Nee, hij waagt het er niet op, het is onzin om zooiets te riskeeren: *dit* terrein, zonder gids, zonder goede kaart, zonder het ooit zelf geloopen te hebben.

- Morgen maak ik rechtsomkeert! - zegt hij in gedachten en er valt een last van hem af, goddank, hij heeft een besluit genomen. Is de bivakcommandant nijdig? Nou goed, dan is hij maar nijdig!

- En nou ga ik slapen! - denkt Nyhof, knijpt zijn oogen stijf dicht en dwingt zijn hersens tot stilstand. Hij wil alles van zich afzetten, niet weer opnieuw beginnen met wikken en wegen, hij weet nu, wat hij wil, nu slapen. Het was een lange dagmarsch, hij is moe, slapen.

Nu hij niet denkt, worden de geluiden om hem heen sterker, hinderen hem. - Die beroerde krengen in het bosch met hun gesjerp!... Vííjoe, vííjoe, vííjoe... Zou je ze niet

doodslaan?! Als je ze maar zag, maar je ziet ze nooit, als je niet beter wist, zou je denken, dat de boombast of de bladeren zoo fluiten en snerpen. - Allemachtig, wat kan die Scholten toch snurken! - Hé, Scholten!...' Scholten gromt tegenpruttelend. - 'Kan dat niet een beetje zachter, met dat gerochel?!' - Scholten kreunt, gooit zich om. Het wordt stiller. Tusschen de mummies is er een, die iets murmelt, schaduwen dansen door de donkerte, rekken zich uit, krimpen weer in. Daar begint Scholten alweer. Nyhof zucht vertwijfeld. Hij kan niet slapen.

Moet hij teruggaan? Zonde van zoo'n opdracht! Een opdracht voor een officier. Het is nog heelemaal niet zeker, dat de bivakcommandant hem voor de tweede maal uitstuurt, als hij terugkomt. Waarschijnlijk stuurt hij dan den eersten luitenant. Luitenant Soekoe... Dan is het uit met het bijzondere vertrouwen in *zijn* capaciteiten... verdomde beroerling van een gids! En die sloeber van een Toekoe Moedin, wacht maar, ellendeling, als ik terug kom!...

Bijzonder vertrouwen in zijn capaciteiten. Gidsen zijn dikwijls onbetrouwbaar, hoogst onverantwoordelijk om op atjehsche gidsen te bouwen. Mag je ook niet op het kaartenmateriaal bouwen? Waarop dan wel? Op het kompas. Dat is betrouwbaar. Noord is Noord, al zijn ook alle Atjehers verraders. En dan op zijn capaciteiten... Als hij deze patrouille er goed af zou brengen... Het valt niet te loochenen: het is verduiveld plezierig, zoo'n tevredenheidsbetuiging! Zoo'n chef van de Staf, die eigenlijk openlijk verklaart: onderluitenant Nyhof, je bent een kraan van een vent!... Er is tegenwoordig toch al zoo weinig gelegenheid meer om uit te blinken, om iets te doèn! De groote *perang* is voorbij, van Heutsz is voorbij. Waar zijn de dagen, dat er midden in een stormaanval vóór den vijand werd bevorderd? Waar zijn de dagen, dat er rondgesabeld werd met de blanke klewang,

dat een kogel in het zitvlak gehonoreerd werd met een medaille?...

Pacificatie! Dat ruikt akelig naar burgers en ambtenaars! Ja, dat is, wat je tegenwoordig bent als militair: burger in uniform! Ze kunnen den aanmaak van het eeremetaal gerust stopzetten! Er wordt niet meer bevorderd vóór den vijand en niet meer werkelijk gedecoreerd, de vijanden zijn misselijke, gepacificeerde onderkruipers en verraders geworden. Wat kun je tegenwoordig nog presteeren?... Een moeilijke patrouille er goed afbrengen. Ten hoogste zoo'n Habib Moesa op de dichtbegroeide hellingen van den Peuët Sagoeë nazitten en neerleggen of gebonden met een touwtje om zijn handen en zijn nek mee terugbrengen naar het bivak... De zesde brigade is thuis gekomen met vier gevangenen. Sergeant de Jong zal niet veel moeite hebben gehad die vijf dagen te verantwoorden, die hij langer uitbleef dan zijn opdracht was. Zoo'n vangst verklaart alles, maakt alles aanvaardbaar... Als hij nou morgen eerst eens begon met een pad te hakken... kijken, waar hij uitkomt... Terug kan hij nog altijd, zoo'n gekapt pad door de rimboe is de zekerste terugweg, dien kun je niet misloopen.

Niet dadelijk opgeven... Wat zal er gezegd worden, als hij nu terug gaat? - Nou, dat is me ook een patrouillecommandant, die bij de eerste tegenslag gauw naar huis loopt!... En hij ziet zich weer voor den bivakcommandant staan. - Commandant, ik meld, dat ik het pad niet kon vinden, ik heb ook niets anders gevonden, geen rijstvelden, geen kwaadwilligen... ik deug voor niets, commandant, en zeker niet voor een moeilijke opdracht, stuurt u maar liever de eerste luitenant, die kan het zeker veel beter dan ik en zet u mij dan maar bij de dekking van de wegwerkers, dat is, wat ik kan, commandant: baboe zijn voor de Kompenie en zorgen, dat de heeren adelborsten niet in zeven slooten te-

gelijk loopen, maar vlijtig de hun voorgeschreven sprietjes trekken... Ik ben geen soldaat, commandant!

Hij gooit zich met een ruk op zijn anderen kant, oef, warm... Niet om uit te houden die deken, hij trapt haar af, een seconde later rilt hij, verdomme, kouwe nacht, hij moet toch zoowat op den top zijn!... Wat moet hij doen, godallemachtig, wat moet hij toch doen? Teruggaan? Zich belachelijk maken? Het is gekkewerk om terug te gaan. Zes dagen voor niets uit wandelen geweest, niets gezien, niets gevonden, benauwd geworden en naar huis geloopen! Is dát de mooie opdracht? Hoeveel dagen vivres heeft hij nog? Nog vier dagen. Met vier dagen vivres de rimboe in, een pad zoeken, dat wel overal en nergens zijn kan? Of een eindje teruggaan, daar ergens een kampong zoeken, bijfourageeren en dan van daaruit weer beginnen?

Dat is tegen de opdracht.

Wat zou de bivakcommandant dáárvan zeggen? - Order is order! - zal hij zeggen, - een opdracht wordt toch zeker niet voor niets uitgestippeld?! Anders konden al mijn ondergeschikten wel op hun eigen houtje uit wandelen gaan in de rimboe. Nee, onderluitenant Nyhof, je had een schriftelijke opdracht en die luidt: met tien dagen vivres op stap, je zoekt die Habib Moesa op of in elk geval die rijstvelden en je fourageert in Pameuë. En nergens anders. In Pameuë. Begrepen? Je kunt iets, of je kunt niets. En de kunst is, om een opdracht stipt uit te voeren. Tenzij je iets heldhaftigers of grootschers volbrengt: een *djahat* vangt, een paar hoofdboeven neerlegt...

Teruggaan beteekent: niets kunnen.

Verantwoordelijkheid?

Natuurlijk, elke patrouille brengt verantwoordelijkheid, je bent commandant, of je bent het niet... wat ging daar?... o, de schildwacht... verdomme, alweer een uur... hij zucht.

Scholten draait mompelend zijn vrijwillige contrôle af... De cicaden zwijgen nu ook, het wordt stiller, de nacht vergaat; als hij nu niet onmiddellijk inslaapt, heeft hij niet eens meer de kans om te slapen en morgen moet hij zijn kop frisch hebben... morgen een zware marsch... als hij een doorgang laat kappen naar boven...

En natuurlijk laat hij een doorgang kappen.

Hij voelt zich kalmer worden. Waarover ligt hij zich hier nu eigenlijk op te winden? Een mensch kan wel overal spoken zien... net als die stomme Atjehers... En hij heeft met deze opdracht toch ook een verantwoordelijkheid tegenover het prestige van de Kompenie. Wat zullen die sloebers zeggen, als de patrouille onverrichterzake en nog wel binnen den tijd terugkomt?... Als een loopend vuurtje zal het van kampong tot kampong gaan: de patrouille is terug: ze hebben niets gevonden, er kan gerust doorgegaan worden met schieten.

In gedachten hoort hij het schot vallen.

Pèt-tekk!!

Midden in den nacht. Of tegen den ochtend. Brutaal, uitdagend. Een hoon aan het gezag!

Ha-ha, hebben jullie tevergeefs door de rimboe gesjouwd? Paf, paf, alsjeblieft! Habib Moesa is een slimme rot. En Toekoe Moedin weet van niets.

Straks sneuvelt er wéér een man op post. Of ze worden brutaler, er komt een overval op het bivak. - De Kompenie is bang geworden! Wiens schuld?

- Díe zijn schuld! - zegt iedereen en ze wijzen op hem, onderluitenant Nyhof. Vent van niks!

Natuurlijk gaat hij morgen door. Hoe heeft hij een oogenblik kunnen twijfelen. Wat valt daar te twijfelen? Er is toch geen andere keus? Trouwens... hij heeft zijn kompas! En dan is hij er zelf ook nog.

- Vertrouwen in je capaciteiten, Nyhof!... Natuurlijk!

Morgen gaat hij door, teruggaan kan hij altijd nog. Er vloeit een geruststellende zekerheid over hem, hij heeft zichzelf teruggevonden.

Hij trekt de flanellen deken tot aan zijn kin, drukt zijn hoofd in het kussen. Er lost een strakheid in hem op, langzaam voelt hij zich in slaap gaan, het probleem, dat hem wakker gehouden heeft, wijkt naar den achtergrond, verliest zijn beteekenis, vervaagt.

Problemen zijn in de meeste gevallen maar zenuwreacties. Het probleem bestaat zelden uit zichzelf, het bestaat gewoonlijk uit de reactie.

Als Nyhof zich dit gerealiseerd had, zou hij eerder rust hebben gevonden. Nu vindt hij die op zijn eigen wijze: in zijn plicht.

Terwijl hij wegdoezelt, denkt hij nog even aan zijn vrouw. Zou het kind er al zijn? Of ligt zij nù, vannacht, op dit oogenblik?... De dokter is een knappe dokter en ze ligt daar rustig en goed verzorgd in het hospitaal... niet zooals tóen, met Jan... geen enkele reden om ongerust te zijn over haar, ze is gezond, sterk, het vijfde kind... dat is niets meer... zooiets als een patrouille, die je een half dozijn malen hebt geloopen, die je droomen kunt...

* * *

17 Juli, de zevende dag.

Op dezen dag beginnen zij een pad te kappen. Twee man gaan vooraan en hakken met hun klewang de wildernis open. Door deze opening volgt de colonne, stap voor stap, de gids, de commandant, dan Lederer met zijn brigade, dan de trein, Scholten in de achterhoede als dekking. In Nyhof leeft een strakke, verdubbelde aandacht: hij controleert de

richting en kijkt uit naar het pad, waar hij op hoopt te stuiten. Onafgebroken houdt hij zijn oogen op den levenden, groenen muur gericht, bij elken houw verwacht zijn blik het voetpad, maar het komt niet. Het staal flitst en suist door de lucht, ritselend en krakend breken takken en stengels, ze dringen voort, stap voor stap in deze smalle geul door het oerwoud, bladeren en ranken blijven gekneusd en geknakt achter, waar zij voorbij gaan. Bij elken stap wordt de bergrug steiler, ergens boven hen, ligt een viervoudig gespleten top achter een zoldering van boomkruinen, die niet wijken wil, die zij stap voor stap naderen, maar die met dezelfde stappen omhoog en achteruit schijnt te wijken.

Hardnekkig verweert zich het oerbosch, met arglistige, zwijgende tegenwerking en taai verzet. Met het achterbaksche verzet van Toekoe Moedin, van Pawang Meureudoe. Met het verzet van de atjehsche dragers, die eenvoudig het tempo niet bijhouden.

Honderdmaal zet Nyhof hen tot grooter spoed aan, zij houden het tempo níet. Ze maken kleiner stappen, blijven achter, de hiaten vallen tusschen de gelederen, telkens moet er gewacht worden om te laten aansluiten. Geen woord van verzet wordt er gesproken, geen woord van afspraak gefluisterd, amper een blik wordt er gewisseld. Als de strenge stem van den commandant weerklinkt, vertoonen ze met veel onderdanigheid hun goeden wil, maar houden het tempo desondanks niet bij.

- Goed, denkt Nyhof, - dan maar wat minder vlug, wat niet kan, dat kan niet, - en hij regelt de pas, de troep gaat langzamer: de dragers gaan nòg langzamer.

Er schijnt een tegenzin in hun spieren om de vrachten te dragen voor de soldaten van de Kompenie, die tenslotte tegen *hun* landgenooten op expeditie trekken. En dan: zij zijn geen geoefende dragers, zij zijn kampongbewoners, ge-

wend om hun makkelijk dagelijksch bestaantje te hebben, wat te luieren, ten hoogste wat producten naar de markt te dragen, meer niet. En toen, onverwacht, heeft Toekoe Moedin hen geprest voor dezen zwaren tocht. Ze laten nu gedwee de hollandsche vloeken over zich heen donderen, ze luisteren tam naar de woorden van aansporing, van opwekking: ze volbrengen de plicht, die hun als onderworpen en loyaal onderdaan is opgelegd, maar ze volbrengen die met onbewijsbare passiviteit, met onstrafbare impotentie.

Nyhof voelt, dat hij hier machteloos tegenover staat; even machteloos voelt hij zich tegenover dezen donkeren, stommen wand van woekerplanten.

Verbeten voert hij zijn kleinen troep aan tegen de groote wildernis. Tegenover het hardnekkig, maagdelijk verweer van het oerwoud staat hun hardnekkige, gewelddadige verovering. Stap voor stap dringen ze voort, takken en struiken breken onder de brute slagen van den klewang, maar het net van lianen is nog onaangetast, lange grijparmen worden doorgehakt, onmiddellijk grijpen honderd andere met scherp gedoornde klauwen om zich heen. Ze worstelen tegen deze dichte begroeiïng, die aan alle kanten op hen gedrongen staat en zij dringen voort, met schouders en ellebogen, het is bedompt en vochtig, een kleffe broeikas-atmosfeer. Hun hart pompt met bonkende slagen, hun spieren trillen, hun longen hijgen stokkend en knersend, snerpe rotspunten steken telkens onverwacht uit den bodem op, ze worden aangevallen door muskieten en door bloedzuigers, die hen uit het dichte, natte gebladerte bespringen, zich op hen laten vallen en ongemerkt binnen glippen in hun kraag en beenwindsels. Steil stijgt de bergrug voor hen uit, de begroeiïng wordt gaandeweg ijler, zij krijgen af en toe uitzicht: overal groen, overal boomtoppen, beneden hen, naast hen, boven hen. Zonder onderbre-

king stijgt de bergrug, steeds omhoog, naar een eind, dat nergens schijnt te wezen, naar een hemel, die ergens heet en blauw boven deze groene zoldering staat te schroeien, en toch niet zichtbaar wil worden.

Zoo kruipt de colonne den Peuët Sagoeë op, steeds twee kappende mannen vóór en dan de karavaan van soldaten, dragers en weer soldaten. Er wordt weinig gesproken. Elk woord kost kracht en adem. Langzaam klimmen ze verder, in de stilte is alleen het hakkend en ritselend geluid van het kappen, er is een steunend hijgen en dan soms een woord, hortend, kortaf. Er zijn gedeelten, dat het bijna loodrecht naar boven gaat, ze worstelen er tegen op, glijden uit, struikelen en grijpen zich vast, zoeken nieuwen steun voor hun voeten, stutten op knie en handen, klimmen voort, meter voor meter, man achter man, de karabijn en klewang en de draaglasten worden loodzwaar, de ransel drukt, de kleeren kleven als een doorweekt vel op hun lijf, onder den bruinen bamboehoed, onder de hoofddoeken uit druipen stralen zweet en lekken van de voorovergebogen gezichten op den grond, hier en daar is een man, die bloedt aan hand of hals uit een kleine ronde wond, door een volgezogen bloedzuiger achtergelaten.

En dan, ergens, stuiten ze op een hindernis: in het bosch is een oude boom omgestort en verspert hun den weg. Manshoog ligt daar de glibberige, begroeide stam voor hen, een oude kolos, onverwrikbaar, meters lang en meters in omvang, een barricade, die het woud hier heeft opgeworpen. Of misschien is het niet anders dan het reuzencadaver van een monster uit den oertijd, zooiets als een onverplaatsbaar lijk van een mastodont of mammouth. Het oerwoud zelf stoort zich niet aan dit cadaver, het heete, heimlijke leven, dat hier voortwoekert, woekert bovendien met koortsige haast: razend spint en weeft het zijn draden

en knoopen; schimmels parasiteeren op de vermolmende, zwarte schors, varens zijn aan den bast ontkiemd, kleine groene eilandjes van mos liggen uitgestrooid op het naakte oppervlak, wormen en torren wroeten en boren door het hout, groote, brandroode mieren marcheeren haastig in lange colonnes af en aan, een spin rent langs hen heen met een platten, witten eierzak aan haar buik, het leven moet voort, er is geen minuut te verliezen, er kan geen seconde van stilstand zijn, want anders stort dit millioen maal millioenen jaren oude stelsel inéén; wat leeft moet voortleven naar den dood toe om te kunnen ontbinden tot nieuw leven, wat sterft moet onmiddellijk opstaan in de nieuwe vruchtbaarheid van rotting en vermolming, er is geen dood, het gaat alles en uitsluitend om het leven, dat onbegrijpelijk is, maar onoverwinlijk, dat wreed is en genadeloos, maar zoet en onweerstaanbaar, het eenige, dat *is*, eeuwig en altijd en opnieuw eeuwig, seconde om seconde, in onophoudelijke wenteling en volgens een meedoogenlooze, maar onaantastbare wet.

Ook de patrouille laat zich niet storen door dit cadaver op haar weg, er is geen tijd om zich er aan te storen, er is een opdracht, waaraan voldaan moet worden, een opdracht, die de manschappen niet kennen, maar waaraan zij voldoen door blindelings volgen van den commandant. En de commandant gelast: 'Vooruit!' Man achter man beklimmen zij het gevaarte, hijschen zich op, zwaaien zich over de barricade heen. Eerst de beide soldaten, die den doorgang kappen, dan Pawang Meureudoe, de gids, dan de sergeant Lederer, die vandaag naast den commandant loopt, en nu de hindernis vóór hem neemt, in jongen ijver om te toonen, wat hij kan. Hij steekt zijn handen uit, zwaait zich met een lenigen sprong omhoog, wil zijn rechterbeen met een fikschen boog overzwaaien, maar slaat de hak van zijn schoen met

volle kracht tegen iets aan, dat een doffen, harden klap geeft. Geschrokken kijkt hij om: achter hem heeft de commandant de hand aan zijn kin geheven en is spierwit in zijn gezicht geworden.

'Luitenant...' roept Lederer ontsteld uit, 'heb ik u?!...'

'Ja!' zegt Nyhof met een grimas van pijn, 'dat heb je! En het kwam aan ook, verdomme!'

Lederer zit besluiteloos op het monster en weet van verlegenheid niet, wat hij doen zal. Maar hij krijgt geen tijd om iets te doen.

'Schiet een beetje op!' zegt Nyhof en veegt de modder van zijn kin, 'of ben je soms van plan om daar tot Nieuwjaar te blijven zitten? We moeten nog verder!'

Zwijgend laat Lederer zich aan den anderen kant neerzakken, dan steek Nyhof zijn handen uit, hijscht zich op, slaat zijn beenen over den boomstam en verdwijnt aan den achterkant. Zoo volgen de anderen, een voor een, de soldaten, de dragers met hun vrachten - vóóraan kappen de beide mannen alweer en ze gaan voort door de nauwe sleuf, stap voor stap, nog altijd stijgend, - hoe ver nog? hoe lang nog? - maar niemand vraagt, niemand zegt wat, de commandant heeft het bevel, de leiding. Zwaar en zwoel hangt de lucht tusschen het geboomte, ze hebben dorst, schrale, klevende dorst. In hun open, hijgenden mond drogen de slijmvliezen, als ze slikken is het of ze schurend zand slikken... water... drinken... een slok uit de veldflesch, een lauwe slok, die niet lescht, de dorst alleen nog brandender maakt... vooruit!... hoe ver nog?... zou er nooit een eind zijn?...

Eindelijk fluit de commandant.

Halt! Schaften!

Met hortende ademstooten komen ze tot stilstand en nu het geluid van het kappen ophoudt en het geluid van hun voetstappen vervalt, wordt het opeens doodstil om hen

heen. Ze vallen op den grond neer, nemen hun hoed af en zitten even zóó: rustend, met gekromde schouders en gebogen hoofd, het zweet in stralen over hun gezicht druipend, de adem barst bijna uit hun strot, het bloed raast door hun aderen als borrelend water in een te heet geworden radiator. Ze rusten uit, doodelijk vermoeid, maar toch altijd waakzaam, achter het bonzen van het bloed in hun hoofd en ooren, luisteren ze scherp naar de stilte... is er niet ergens een verdacht geluid?... wat kraakt daar?... sluipt daar iets?...

Wat gebeurt er, als de vijand het kapsel door het bosch eens ontdekt had en hen gevolgd was? Dan staan ze hier in dezen boschtunnel, met een genadeloozen wand van woud in den rug en den vijand in de opening van het smalle, gekapte pad. Dan wordt het een gevecht op leven en dood, man tegen man. Kunnen ze nu vechten, als er nù, opeens iets gebeurt? Als er nu opeens, daar beneden aan dezen groenen tunnel het gillende *Lah-illah-il-Allah* losbreekt? Wat beteekent: kúnnen? Het gaat alleen om: móeten! Wat er zal gebeuren? De commandant zal opspringen met de revolver in zijn hand en het bevel geven tot den aanval en iets anders dan het bevel is er niet. Het kan zijn dat ze hier, tot op den laatsten man neergehouwen worden, dat ze hier blijven liggen, allen, één hoop bloedig verminkte lijken; dan sluipt de vijand weer weg, door de versch gekapte sleuf en dit stille oerwoud zal verder niets verraden. Hun lijken verrotten en vergaan, worden aangevreten door varkens en leguanen, worden opgeknaagd door millioenen insecten, die uit duizend ongeziene en onbegrijpelijke schuilhoeken tevoorschijn krioelen, rottan en andere lianen strekken hun ranken uit, begroeien het pad, langzaam, niet eens zoo heel langzaam groeit de tunnel weer dicht en in het bivak wordt gewacht... drie dagen, vijf dagen... een week... misschien komt ergens vandaan een gerucht, dat met den wind over-

waait van kampong naar kampong... een vermoeden, geen zeker bericht... de onzekerheid in het bivak stijgt... tien dagen zijn voorbij en nog altijd is de patrouille niet terug... twee brigades vermist, er wordt geïnformeerd... nergens weet men wat... dan wordt er een patrouille uitgestuurd om te gaan zoeken. Er wordt aanvulling gezonden naar het bivak: twee nieuwe brigades. Een paar soldatenvrouwen krijgen een nieuwen man, aan de weduwe van onderluitenant Nyhof wordt een pensioentje uitbetaald en Nonnie, het lichtbruine kind van ene inlandsche huishoudster krijgt geen hollandsche opvoeding... Ging daar iets?... Sloop daar een voetstap?... Was daar een ademhaling in de stilte? Nee, niets... Is er ergens een vijand? Nee, geen enkele. Nergens een mensch? Geen sterveling... Alleen de patrouille. Op een rij, zooals ze liepen, zitten ze nu op den vochtigen boschgrond. Hun adem bedaart, hun bloed vloeit weer regelmatig, het wordt stil in hun lijf en die stilte groeit uit in die groote stilte om hen heen, een wijde, plechtige stilte, die tusschen de stammen hangt als tusschen de zuilen van een dom en zoemend opstijgt naar de kruinen, ergens knakt een twijg, ergens breekt een knop af en valt met een tik neer, ergens knaagt iets, er ruischt en ritselt iets, in het ademlooze zwijgen zingen muskieten met glasdunne, gepunte stemmen.

Hoe ver, hoe oneindig ver is de wereld! Er is een pad, dat twee eindpunten van de wereld verbindt: het bivak Meureudoe met de hoogvlakte Pameuë. Ergens in de dichte woekering van deze eeuwenoude plantenmassa moet dit pad liggen...

Maar het is etenstijd en rusttijd en dat is het eenige, waar zij nu om geven. Ze halen hun pannetje met koude rijst voor den dag, de een heeft wat gezouten visch, de ander een stukje *dendeng*, kwantiteit en kwaliteit van de extra lekkernijen

hangen ten nauwste samen met de mate van toegenegenheid, die de man van zijn wederhelft in het bivak ontvangt. Bestaat er iets heerlijkers op deze wereld, dan dit oogenblik van rust met een klont koude rijst en een stuk gezouten visch? Nee, dit is een van de grootste gaven van het leven. En hoe goed is het leven, met een vierkant, blauw pakje tabak, met een zelfgerold strootje! De groote, groene rust om hen heen is als balsem, in de roerlooze lucht kronkelt de rook van hun sigaretten met dunne blauwe spiraaltjes omhoog. Een van de dragers heeft in een groote doren getrapt en peutert nu met de punt van een mesje het vreemde voorwerp uit zijn voetzool. Een paar soldaten winden hun putties los en plukken tot berstens toe volgezogen bloedzuigers van hun kuiten en enkels, langs hun beenen vloeien kleine roode bloedbeekjes. De commandant heeft de kaart op zijn knieën liggen en bestudeert die samen met Lederer, vergelijkt die met het kompas.

Straks, boven op den top móeten ze het pad vinden, de vraag is alleen: hoe ver nog? Nyhof is de eenige, die deze vraag mag stellen, want hij is de commandant. Hij stelt deze vraag ook aan den eenigen mensch, wien hij haar stellen kan: aan zichzelf. Hoe ver nog?... Hij weet dat niet eens te schatten. Misschien tot vanavond. Misschien tot morgen... Hij kijkt op zijn horloge, het is bij eenen.

'Nou, jongens!...'

De commandant bergt zijn kaart weg, springt overeind en fluit.

'Ajo, ajo!...'

En plotseling komt er leven in de stilte, de mannen staan op, hangen hun karabijn weer om, er is gerinkel van blikken en dan suist de klewang van de beide voorste mannen weer door het warnet van struiken en planten. Stap voor stap, man achter man gaan ze verder, langzamer nog dan

vanochtend, nòg steiler omhoog. Nyhof loop onwillekeurig met zijn hoofd iets vooruit gestoken, zóó hevig verwacht hij het pad achter elken klewanghouw, alle spanning in hem, alle concentratie is op dit eene gericht. Het pad moet hij vinden, het pad... - En water... - zegt een stem achter deze spanning. Ja, water ook. Als er vanavond geen water is, kan er niet gekookt worden...

Hoe ver zou het nog zijn tot aan den top? Hoever zijn ze hier van den voet? Over welken rug klimmen ze naar boven?

Niemand, die het weet. Als blinde mollen wroeten zij voort, ze zijn in het oerwoud begraven als krioelende larven in een schemerdonker graf.

De eenige, die hier iets zou moeten weten, is Pawang Meureudoe, de gids.

'Waar kan hier ergens water zijn?' vraagt de commandant hem op goed geluk.

'Tidah tahoe!' hijgt de gids en weet het misschien werkelijk niet.

Nyhof voelt een oogenblik lust dien vent met zijn eeuwig *tidah tahoe* aan te vliegen. Maar wat geeft dat? En hij beheerscht zich.

'We móeten hier ergens op een pad uitkomen,' zegt hij, geforceerd kalm, 'het staat op de kaart. Weet je het misschien?'

'Tidah tahoe!' steunt de gids heesch en is heel zeker nooit eerder hier geweest, want hier heeft nog nooit één mensch zijn voet gezet. Misschien kronkelt daar boven, langs den top, over den kam een voetpad, dat éénmaal diende om karbouwen clandestien naar de Noordkust te brengen, maar déze bodem is maagdelijk en onberoerd, is, wat zij was, toen zij uit den heeten hartstocht van een vulkanisch vuur werd gebaard, naar buiten barstte en overeind stond. En

eindelijk, in eeuwen van maagdelijke vereenzaming en onaangetastheid bitter hard versteende en onverzoenlijk werd.

Uur na uur verstrijkt, een eeuw gaat voorbij, maar het is pas namiddag. Ze zijn echter geweldig gestegen. Als ze nu halt houden, grijpt een lavende, maar gevaarlijke kou hen aan, een ijle, frissche bergkoelte. Uit hun doornatte kleeren verdampt het heete zweet en wordt een ijzige ademtocht, die hen huiveren doet. De wildernis wordt kleiner, de boomen krimpen in, lianen kruipen nog maar aarzelend voort, maar trekken zich allengs terug, er komt meer licht, meer lucht, tusschen de boomkruinen kiert het blauw van den hemel, de bodem is steenig en de bergrug is een smalle vin geworden, die uit twee diepe ravijnen opsteekt. Boven, tegen den bergrug, staat een naakte rots, aan de achterzijde neergeplant in den bodem en vergroeid met den kam, maar aan de voorzijde een kale steenwand, die boven de boomen uittorent en als een granietmuur boven een onmeetbaar ravijn staat.

Hier laat Nyhof opnieuw halt houden.

'Ik moet eens even uitzicht hebben,' zegt hij tegen Lederer, 'let jij zoolang op, ik klim even op dat ding daar!'

Op handen en voeten haast, beklimt Nyhof de kale rots en na een tijd duikt daar plotseling op den grimmigen rotsklomp, heel hoog, heel klein, een menschengestalte op. Het silhouet van een nietig wezen, een onwaarschijnlijke schim, die daar onbegrijpelijk uit het dichte, donkere groen van het geboomte tevoorschijn is getreden in het daglicht, boven op het roodbruine rotsgevaarte.

Daar staat hij, opééns in het heldere, warme zonlicht, een wijde, open hemel boven hem; staat hij in de ijlte van hemelsblauw en berglucht. Hij zet zijn verrekijker voor de oogen: bergketens, heuvelruggen, een groote, golvende

zee van boomkruinen, in het groen flikkert hier en daar een fel blinkend vlak, iets als een stuk spiegel, waar de zon in weerkaatst: een rivier, ginds, heel ver in de diepte. Anders niet, geen vlakte, geen weg, geen enkel teeken van menschenbestaan, wouden en wouden, de aarde is teruggekeerd tot haar oerstaat, boven op een rotsklomp staat de eerste mensch en staart met verbaasde beklemming naar deze ontzaglijke, woeste eenzaamheid, die hij moet overwinnen.

Doodstil is de wereld, deze zee van groen. Heel hoog, in de blauwe, zonnige lucht cirkelt een roofvogel. Waarom cirkelt die daar? Is hier dan toch ergens een vleeschelijke prooi? Of stort straks die vogel omlaag, alleen om onder te duiken in de verstarde, groene golven? Heel boven in den hemel, voorbij de zon, zweeft de vogel in wijde, ovale kringen, zeilt daar stom in de lucht, geen kreet ontsnapt aan zijn gekromde snavel, - of toch misschien? een kreet, die ver over de aarde in het eindelooze blauw vergaat? -

Langzaam keerend zoekt Nyhof met zijn kijker het land af. Van den Peuët Sagoeë daalt een hooge, steile rug naar het Zuid-Oosten, naar Pameuë. En ginds, aan den anderen kant, heel in de verte glinstert de horizont, dat is de Indische Oceaan, daar ligt, ergens aan de ingekeepte moeraskust het bivak Meureudoe en hooger op, meer naar het Noorden, de hoofdplaats Kotta Radjah, daar wordt misschien op dit oogenblik een kind geboren.

Uitzicht heeft hij hier, maar wat ziet hij? Een schepping, te groot voor zijn blikken. En in deze schepping ligt een voetpad, een handbreed pad, dat hij zoeken en vinden moet. Hij laat zijn kijker zakken en staat een oogenblik doodstil. Hij staart naar den zeilenden roofvogel. Die vogel weet meer dan hij, ziet verder dan hij, straks suist die neer en rooft een kermend kuiken, vlak naast een kamponghuisje in

Pameuë of een kikker uit het moeras achter het bivak Meureudoe. Maar wat weet *hij*? Hij weet alleen, dat er een stippellijn staat op een kaart en dat de sidderende blauwe magneetnaald van zijn compas altijd Noord wijst.

Daar boven in die verre lucht bestaat geen afstand. Die vogel daar rooft zijn ontbijt achter het bivak en zijn avondmaal uit Pameuë en zeilt over vulkanen en wouden, kiest zijn wegen met feillooze zekerheid en zoekt nooit. Uit gindsche hoogte verschrompelt de aarde tot een onnoozel plat vlak met miniatuur bergen en stroomen, met onbelangrijke bosschen en kraters. Belangrijk op die ruige platte schijf is alleen een kikker en een kuiken en een onbeschermd vogeljong in zijn nest.

Maar hij... hij staat hier op deze rots boven de woelige woudenzee, hij ziet Pameuë niet en de hoofdplaats niet, hij weet niet, of zijn kind al geboren is en niet of zijn vrouw nog leeft, hij ziet zelfs het voetpad nergens, dat naar Pameuë voert en hem nieuwe fourage moet brengen. Hij wurmt hier over de vochtige aarde, wroet door het donkere oerbosch, kruipt door kloven en over bergen en als hij het voetpad niet vindt, de kleine hoogvlakte Pameuë niet bereikt, dan is hij verloren. Hij is hier op deze hooge, naakte rots geklommen, maar hij zou nog hooger willen. Hij zou willen vliegen, rondzeilen in den blauwen hemel en weten: dáár is de weg, dáár moet ik zijn.

Hij kijkt omhoog en over den eindeloozen oceaan van boomkruinen en zucht. Hij hangt zijn verrekijker om en begint den klautertocht omlaag. Hoeveel tijd is er vergaan? Een uur misschien, anderhalf. Hij daalt af uit den verwarmenden zonneschijn en glijdt naar beneden, in den killen schemer van het bosch, waar zijn manschappen hem wachten.

Lederer kijkt hem gespannen aan.

‘En?... Was er iets te zien?’

Nyhof haalt zijn breede schouders op. - De wereld is groot! - bedoelt hij waarschijnlijk - en de mensch is maar een wurm. Minder dan een vrije roofvogel in de lucht. Maar als je vraagt naar het pad? Nee, het pad heb ik niet gezien! Ook onder de manschappen zijn er een paar, die een onderzoekenden blik werpen op het gezicht van den commandant. Maar de commandant toont niets, verraadt niets, hij fronst de wenkbrauwen en zijn stem klinkt strenger dan anders:

‘Vooruit, kappen. We zijn nog niet op de kam!’

Deze strengheid is discipline. Discipline tegen zichzelf en tegen de anderen. - Vooruit, gaat jullie niets aan, wat ik wel of niet gezien heb, ik beveel en jullie volgt!... Ik ben de commandant, ik heb het bevel, maar ook de verantwoordelijkheid. Al twijfel ik ook met duizend twijfels om ons leven, om dat van jullie en van mij, ik begraaf dat in mezelf. Achter een frons en achter een snauw. Ik draag de eenzaamheid van het leiderschap, ik vermoed het gevaar en zie den dood honderdmaal eerder dan jullie, maar ik bijt mijn kaken op elkaar, ik kramp mijn hand tot een vuist, op mijn gezicht zullen jullie niets lezen, wat angst en paniek ten gevolge heeft. - Vooruit! Kappen! Marcheeren! -

Ze kappen en klimmen. Nyhof volgt gespannen elken houw van het kapmes, wat komt er als deze struiken vallen? niets... wéér struiken; een stap, een houw, wat komt er nu? weer niets, nog altijd struiken, een stap, een houw, een stap, een houw... stil! wacht!... De commandant blijft staan, grijpt den man naast zich bij den arm en wijst en kijkt, strak en gespannen... dát daar, die open lijn tusschen de begroeiïng door... dat is toch een pad? Ja... dat is een pad. Ze kijken, vergelijken: zeker, dit is duidelijk een opening, een weg, een voetpad, maar hier, in de wildernis groeit alles

snel, het oerwoud herneemt bijna onmiddellijk, wat het verloor, een voetpad is snel weer overwoekerd. Maar dit is toch een voetpad, hier zijn menschen voorbijgegaan, ergens vandaan, ergens heen, waarschijnlijk van of naar Pameuë.

Goddank, - denkt Nyhof en slaat het voetspoor in en nu marcheeren zij gemakkelijk, het terrein is ongeveer horizontaal en begint dan langzaam te dalen.

Vreemd hoe menschenvoeten gaan! De eerste paren schijnbaar willekeurig, bochtend en slingerend, - waarom hier? waarom niet dáár? - ze trekken het spoor en dan volgen de vele, vele andere voetstappen, vreemde en onbekende voetstappen, maar gehoorzaam en nauwkeurig, tot hun gang gegrift staat in den bodem, - waarom volgen deze voeten elkaar, zonder elkander te kennen, zonder elkaar misschien ooit te ontmoeten? Waarom gaat niet ieder paar zijn eigen weg? Is het een instinctmatig gebruik maken van het gemakkelijkste, of een instinctmatig zoeken naar de kudde, naar de veiligheid van de gemeenschap, is het een vlucht voor de eenzaamheid? -

Misschien zóó voelt Nyhof dit pad aan, als hij verlicht zucht en het volgt: daar is iets, waarbij hij steun vindt, waarbij hij minder alleen is, hier zijn menschen vóór hem gegaan en menschen zullen ná hem komen. Geleidelijk, haast ongemerkt in het begin daalt het pad, hoe gemakkelijk marcheeren zij voort! Nyhof fluit zacht voor zich heen, een sissend gezoem tusschen zijn tanden en Lederer merkt hieruit: de commandant heeft zitten knijpen! Maar nu is alles in orde. Ook Lederer voelt zich opgelucht. Bang is hij niet geweest, hij is eigenlijk nog nooit bang geweest. Wat heeft hij te verliezen? Alleen zijn leven! In gedachten haalt hij zijn schouders op over dat leven. Op zichzelf beschouwd is het hem niet veel waard, het heeft voor hem alleen waarde als avontuur. En een avontuur is alleen iets

waard, als het slaagt. Een mislukt avontuur is erger dan een doodelijk ongeluk. De dood rehabiliteert het ongeluk, de vergissing. Maar een mislukt avontuur is met niets goed te maken, dat blijft een vergissing en gewoonlijk een belachelijke vergissing. Een oogenblik heeft Lederer erg gevreesd, dat de commandant zoo'n belachelijke vergissing van dezen patrouilletocht zou maken. Hij heeft een paar maal op dezen tocht al gebeefd voor het bevel van omkeeren en naar huis gaan, dat hij verwachtte uit den mond van den commandant. Want al draagt ook de patrouillecommandant de verantwoording, de reputatie van een vruchtelooze patrouille verdeelt zich toch over de brigadecommandanten ook. Een afbrekend oordeel wordt altijd zoo gauw en zoo breeduit geveld; Lederer heeft het in gedachten al herhaaldelijk hooren zeggen: - Sergeant Lederer? Ah! Jij was brigadecommandant bij die patrouille Nyhof, die thuis kwam om te zeggen, dat ze dat paadje naar Pameuë niet konden vinden, ja, ja... ach zóo!... Maar hoe zát dat dan, heeft de commandant dan jou niet geraadpleegd? -

Jawel, de commandant heeft hem wel geraadpleegd, samen met den anderen brigadecommandant Scholten. Maar die wist ook niets. Met hun drieën wisten ze niets. - Zoo, zoo... aha! - En daarmee is het oordeel geveld: Mooi drietal, zeg! Die moeten in het vervolg maar altijd samen op stap! - Drie helden van de droevige figuur. En de droevige figuur, dat is, waar Lederer het bangst voor is! Lederer, die niets liever wil, dan een kerel uit één stuk zijn, er op los stormen, bij de maréchaussee komen, tot het keurkorps behooren... Waarachtig! Hij is een oogenblik benauwd geweest, zoostraks, toen hij het den commandant duidelijk aanzag, dat die de kluts kwijt was... Maar nu is het in orde.

In orde? De bodem wordt steeniger, het is, of het weggetje verflauwt. Nyhof houdt onwillekeurig op met zijn

gezoem en opnieuw komt er een strakke, speurende blik in zijn oogen. - Is dit nu een pad, of is het géén pad? Zijn hier eenmaal menschen langs gegaan, of is het een spoor, dat grillig en speelsch, door de natuur zelve is geteekend? Ze marcheeren verder, het terrein daalt merkbaar, het pad vervluchtigt meer en meer, vooraan de troep gaat de commandant als een spoorzoeker, er is hierboven zooveel meer licht tusschen de boomen, het onderbosch staat zooveel schaarser, het kan een pad zijn, heel oud, half dichtgegroeid weer, het kan ook een willekeurige open strook zijn... Het terrein daalt steeds sterker.

Plotseling fluit de commandant en er schokt een stilstand door de gelederen, als door een trein, waarvan de locomotief ineens op een hindernis is gestooten. De voorhoede staat boven een zware, rotsige helling, voor hun blikken, in de diepte ligt een breede kloof. Nyhof zet zijn kijker voor zijn oogen en tuurt, tuurt lang op één punt, draait aan de verstelling, de afstand krimpt in, dat, wat daar beneden in de diepte is, komt naar hem toe geschoven.

Wat ziet de commandant toch? Er komt onwillekeurig iets van onrust bij de manschappen. Een onrust, die zich langs de gelederen voortplant. Wat is er? Wat is er? - Niemand weet het. Misschien weet de commandant het zelf ook niet.

‘Wat is er?’ roept Scholten in de achterhoede, naar de dragers vóór hem. Maar niemand geeft opheldering. Er gebeurt iets aan de voorhoede. Misschien een onverwachte hindernis... of... Niemand weet iets. Zij wachten en luisteren, hun vingers spannen vaster om den greep van de karabijn, ze sluiten dichter aan. Eindelijk komt er weer beweging, hortend en schokkend, een stap, stilstand, twee stappen, stop, aaneensluiten, wachten.

De tijd vergaat, ontzettend langzaam. Er waait een koele

bergwind, de atmosfeer is heerlijk licht, ze moeten wel hoog gestegen zijn, hoog boven de heete, schroeiende kustvlakte...

Maar wat is er toch gaande, vooraan den troep? Ze schuiven op, pas voor pas. Het duurt eindeloos. En opeens, als de spanning en het ongeduld bijna ondragelijk zijn geworden, barst er door de stilte een gejuich los: 'Hoerah! Hoerah!'

Wat is dat?! - Scholten steekt gespannen zijn hoofd vooruit, luistert, hij voelt een zenuwtrilling onderin zijn maag. - 'Hoerah! Hoerah!' - Is de voorhoede op een vijandelijke bende gestooten? Zouden ze... Habib Moesa?!...

'Vlug, vlug,' haast Scholten de trage atjehsche dragers, die voor hem uitloopen en omkijkend naar zijn brigade, beveelt hij: *'Ajo, madjoe...* opschieten en opletten, hoor!' De karabijn wordt in den aanslag gehouden, ze loopen voort door het stille bosch, ergens, vlak bij en toch onbereikbaar gebeurt iets... ze moeten zich haasten, misschien is de voorhoede slaags geraakt en moeten zij helpen... Valt er nog geen schot?! Nee. Zou de troep vóór dan toch níet slaags geraakt zijn? Scherp luistert Scholten, terwijl hij zenuwachtig voortgaat, onwillekeurig krijgen zijn voeten iets sluipends, hij houdt zijn adem in... Geen *lah-illah-il-Allah?...* Nee. Alleen een dof rumoer, dat naderbij komt... stemmen, gejoel, vooraan den troep.

Vooraan den troep heeft Nyhof zijn verrekijker laten zakken.

Daar beneden, in een verre diepte ligt een flikkerende waterplas. Het kan niet anders: dit moet het bewuste meer zijn. Het meer van de booze geesten en van den overste Leerens. Nyhof reikt zijn kijker aan Lederer en ook Lederer tuurt. Dan geeft hij den kijker aan den commandant terug en knikt: 'Ja, een meer...'

'Water!' zegt Nyhof en wijst voor zich uit en de dorstige troep gilt:

‘Hoerah! Hoerah!!’

Water, ja, maar het ligt ver en diep, veel verder en veel dieper, dan de commandant vermoedt. Het pad, dat flauw en onzeker voor hen uitkronkelt, daalt sterk en wordt op verraderlijke wijze een geul langs een rotswand, die al naakter, al steiler is; tusschen rotspunten en steenige vlakken door valt het paadje als een glijbaan naar beneden. En Scholten, die opgewonden en nieuwsgierig tusschen den trein en zijn brigade loopt, ziet plotseling de mannen voor hem een stap naar beneden nemen en in een diepte verdwijnen. Dus dit is, waarop de voorhoede gestooten is! Deze smalle glijbaan langs den roodbruinen rotsigen wand!

Een oogenblik staat Scholten daar boven, dan wendt hij zich om naar zijn soldaten: *‘Ajo, ikoet!’* Vooruit, volgen hoor!’ Dan hangt hij zijn karabijn om, bevoelt even zijn patroongordel, trekt het riempje van zijn hoed wat aan, zet zich schrap en begint glijdend af te dalen, eerst met groote sprongen, die hij remt door zich af en toe vast te grijpen aan een struik of boompje, maar gaandeweg wordt de rotswand ruwer en kaler, de bodem steeniger, de glijbaan gladder, als een acrobaat duikt hij omlaag, met twee gespreide armen, een duik naar een kleinen boom, die moeizaam uit den gierigen bergwand opwoekert, dan hangt hij daar hijgend aan den steenmuur, onder hem gaapt een ontzettende diepte, boven hem, oneindig hoog, welft zich de blauwe hemel. Hij rust een minuut, maar boven hem komt al de volgende man neerstorten en hij laat zich los, glijdt met een vaart omlaag, steen en gruis sliert met hem mee, rolt kletterend voor hem uit, hij grijpt en tast naar uitstekende wortels, schuift met een vaart naar beneden en smakt weer tegen een kleinen boom aan, die een seconde gevaarlijk méézwicht onder de zwaarte van zijn groot lichaam; terwijl hij daar hijgend vastgeklampt hangt, ziet hij onder zich een ander schuivend

lichaam en ook boven hem, komt weer de volgende man aan, verder, hij moet verder, hij laat weer los en glijdt door, hij haalt zijn hand open aan een scherpen steen, hij botst over de harde, ongelijke oppervlakte, bonkt zijn geweerkolf ergens tegenop? komt er een snee in zijn schoen? schuurt er een gat in de mouw van zijn uniformjas? Wel mogelijk, maar hij heeft geen tijd daar nu op te letten. Het eenige, waar hij op let is, hoe hij zijn hoofd beschermt, hoe hij zijn vaart regelt, waar iets is, waaraan hij zich een moment kan vastgrijpen.

Eindelijk staat hij weer op vasten grond... allemachtig, was dat een glijpartijtje!! Hij trekt zijn uniformjas recht, in zijn rechterschoen heeft hij een breede scheur, - nou, die is naar de maan! - hij neemt zijn bruinen gevlochten hoed af, er zit een flink gat in. Maar hij is er in ieder geval. Hij kijkt rond, hij staat op den bodem van een breede bergkloof, aan den rand van een meer, dat omlijst is door een haag van riet, de colonne is alvast verder gegaan, de atjehsche koelies loopen schuw langs het meer, met afgewend gezicht. Scholten gaat een paar passen door om plaats te maken voor de volgende mannen, die als mijnwerkers langs een glijbaan in een mijnschacht omlaag komen slierten. En dan kijkt hij omhoog langs den rotswand: als een platgeslagen berg snijdt deze muur de kloof af, onherroepelijk, onbeklimbaar, een deur van graniet, die den terugtocht langs dezen weg voorgoed heeft afgesloten.

Er zijn momenten, dat de mensch uitstijgt boven menschelijke mogelijkheden en bovennatuurlijke daden volbrengt, die hij later met zijn eigen oogen niet gelooven en met zijn eigen hersens niet begrijpen kan.

Zoo'n bovennatuurlijke daad is het bezoek aan dit meer.

Hoe heeft de bivakcommandant het ook alweer aan Nyhof opgedragen, toen zij in dat voorgalerijtje tegenover el-

kaar zaten? - Ga dan meteen even naar dat meer kijken, hè, als je er toch langs komt!

Zeker, commandant, het zal gebeuren, commandant.

Het is gebeurd. Ze staan daar aan het meer van de booze *hantoe's* en bekijken het met eigen oogen. Hopelijk zal overste Leerens dit waagstuk apprecieeren, in ieder geval zal onderluitenant Nyhof niet verzuimen het in zijn journaal te vermelden!

Het meer ligt achter een lage haag van riet. Een doodstil water in deze stille bergkloof. Het wordt omsloten door den steilen rotswand aan den eenen kant, en aan den anderen kant door woeste, begroeide bergruggen. Alles wat hier gebeurt, gebeurt ongezien en in de diepste, diepste stilte: de ochtendnevels, die roerloos, als zwijgende witte spoken omhoog varen, het eerste zonlicht, dat rosrood boven langs den rosrooden rotswand kruipt en dan verdwijnt en verbleekt aan den oneindig hoogen en verren blauwen hemel, in die hooge verte zeilen geluidlooze wolken voorbij en hun schaduw schuift tastend door de kloof, over het meer, over de enkele boomen, die aan den oever staan; in die blauwe hemelverte stijgt de zon en giet zwijgend uren lang haar brandenden gloed neer, die ademloos gevangen blijft tusschen den steenigen bodem en den doorgloeiden rotswand; maar deze gloed vergaat zwijgend, sterft en wordt koud; doodstil glijdt dan de avond aan, schimmen van schemer en duisternis zijgen over de bergen neer, kruipen in het ravijn naar elkaar toe, omhelzen en bedekken elkaar. Ergens, boven in de avondlucht gaat de avondwind, maar hier beneden blijft alles onberoerd. Het wordt donker, het wordt koud, tientallen graden daalt de temperatuur, ademloos en roerloos staat het riet rondom het meer, adem en roerloos staan de eenzame boomen en het water is rimpelloos en vlak, verstomd en betooverd. Als een zucht

in een groote, marmeren ruimte klinkt het angstig gestamel van een kleinen krekel, een klanklooze stem, die de stilte niet breken kan. En dan wordt het nacht. De kloof is een zwarte afgrond, een donkere muil tusschen de bergen in en daarboven, heel hoog, heel ver, aan een donkerblauw uitspansel staan waterblanke sterren te fonkelen, trillende werelden, die zich uit hun onaantastbare verte, zwijgend spiegelen in het meer. Uit den bodem raken de geruchtlooze nevelspoken los, sluipen langs den rotswand, sluipen over het riet, zweven boven het stille water en verstarren tot de eerste ochtendschemer aanbreekt en zij doodstil omhoog rijzen en oplossen in het niets, waaruit zij straks opnieuw zullen tevoorschijn komen.

Het gebeurt, dat een wolk blijft stilstaan en neerzakt, zwelt en zwart wordt. Het gebeurt, dat geel vlammende bliksemschichten langs de rotsen lekken en neerhouwen in het water; dat een dreunende donderroffel losbarst en beukend tusschen de bergwanden rameit. Dan breekt er een zondvloed los uit den hemel en donderende watervallen bruisen langs den machtigen rotsmuur, steenen en gruis en boomstammen worden meegesleurd, de diepte in. Maar ook dit gebeurt in de zwijgende stilte en ongezien.

Want het meer is taboe en de schuilplaats van booze geesten en wie dit water aanschouwt, dien achterhaalt het ongeluk.

Maar het meer bevat water en de patrouille heeft water noodig.

Het zal niet lang meer duren voor de avondschemer intreedt en de patrouillecommandant geeft bevel de bivaks op te slaan, een pad te hakken door het riet en water te scheppen om te koken. Er is een ontsteld gemompel onder de atjehsche koelies, in hun groote oogen schicht het wit ver-

schrikt en angstig op en ze weigeren. Ze weigeren ditmaal met onomwonden, met openlijk verzet. Ze willen geen water scheppen, geen pad door het riet hakken, ze willen onder geen enkele voorwaarde het water aanschouwen. En al zou de toewan commandant hen doodslaan of doodschieten, dan nog niet! Ze zien er uit als schichtige paarden, die ergens een verscholen tijger hebben bespeurd. Ze beven van angst... *Lah-illah-il-Allah...* dit brengt groot ongeluk, groot *thilaka!...*

'Och wat, *tjilaka!*' zegt de commandant streng, 'nonsens, *tjilaka!'*

- Ja, jawel... *tjilaka...* en of ze hun kamp zoo ver verwijderd van het water mogen opslaan met hun rug naar het meer.

Dat staat de commandant hun toe. Dwangarbeiders en fuseliers hakken een pad door het riet, het water is zuiver, kristalhelder en ijskoud. De bivaks worden opgezet, de vivres uitgedeeld.

De avond valt, de donkerte kruipt de kloof binnen, aan den hemel, die als een zeegroene tent boven den afgrond staat gespannen, springen een paar sterren open. De kampvuren branden al, de soldaten hebben gebaad en koken hun potje en dan eten ze en rooken, gehurkt om de vuren. Ze hebben hun sarong hoog om de schouders geslagen, het is een bitter koude nacht.

Toegono's blikken dwalen langzaam over de duisternis, die pikzwart begint, waar de grens is van het kampvuurschijnsel. Ginds, aan het andere einde van de kloof vlamt nog een vuur op, daar overnachten de atjehsche koelies. Daar wordt gebeden. Dof en monotoon murmelen hun stemmen de onbegrepen arabische Koranspreuken. Op een zacht bevenden, gerekten huiltoon wordt Allah's heilige naam uitgezongen. Uit dit verlaten, diepe ravijn, dat sedert

vele jaren al schuw door menschen wordt gemeden en waarheen alleen nog maar een verwilderd, nooit meer beloopen voetpad voert, galmen hun fanatieke stemmen hol en onheilspellend op.

En onwillekeurig worden ook de inlandsche soldaten stil, praten gedempter, fluisterend haast, zitten peinzend gehurkt rondom het vuur. Zelfs Toegono kijkt schichtig op, bij het minste gerucht, als er iets knapt in het vuur of als er ergens iets beweegt. Hij doet een laatsten langen haal aan zijn strootje, het glimt op in een laatst, heviger opgloeien, dan werpt hij het weg en staat op. Hij vouwt zijn sarong om zijn middel en kijkt nog eens onderzoekend rond. Hij gaat nu slapen, maar over drie uur moet hij op post. Vannacht zal hij wel vergeefs uitkijken naar *djahats*. Vannacht zal hij gerust op post kunnen dommelen, zonder dat er iets gebeurt. Want hier zal vannacht geen enkele Atjeher zich vertoonen. Ja, het zal misschien zelfs veel beter zijn, om maar niet al te wakker te wezen, want wie weet, misschien hebben de Atjehers gelijk en Toegono voelt een lichte huivering door zich heen gaan bij de veronderstelling, dat hij een uitdagend: 'Halt!' zou roepen tegen een geest. Bang is hij nooit geweest, voor mensch noch dier. Tegen alles, wat vleeschelijke gestalte bezit, heeft Toegono altijd zijn, *hati panas* in reserve, die hij elk oogenblik kan laten aanrukken, waardoor hij dan onmiddellijk de behoefte voelt er met zijn klewang op los te stormen en dien vleeschelijken vijand meteen te gaan *tjintjang teroes*: direct tot moes hakken. Maar tegenover een geest, - beseft Toegono - zal de gebruikelijke *hati panas* uitblijven, integendeel, inplaats van de prettige en aanmoedigende warmte in zijn bloed, zal er - en dit voelt hij nú al - een akelige, ijzige kilte door zijn aderen trekken. Tegenover een geest valt er niets te *tjingtjangen*, van een *hantoe* is helaas geen moes te hakken. En dit be-

sef van gebrek aan verdelgbare materie verontrust Toegono, - die overigens zijn belijdenis zéér tot tevredenheid van den zendeling heeft gedaan - op dit moment in hooge mate. Hij neemt onwillekeurig wat grooter passen nu hij door het rossig verlichte duister naar de tent loopt. *Hantoe* - - Met onzekere handen zoekt hij in zijn ransel, laatst heeft hij ontdekt, dat Sadinah daar iets wits in heeft gestopt. Hij zoekt, er valt iets uit den ransel en hij schrikt. Toegono is bepaald een beetje zenuwachtig. Hij bukt zich en raapt het op: een doorboorde munt in een wit lapje, aan een zwart strengetje, een verdroogde pees, misschien een stukje pees van een tijger of een stuk navelstreng van een pasgeboren kind. Een amulet, een *djimat.* Sadinah heeft voor alles gezorgd, beseft Toegono dankbaar. Er is werkelijk geen tweede vrouw als Sadinah in het heele bivak, daarginds. Maar hoe heeft zij geweten van het meer, als toch niemand dit geweten heeft?...

Toegono denkt na en herinnert zich den dag van vertrek, de moeite, die er was om koelies uit de atjehsche kampong te krijgen, het oponthoud... Menschen ontvangen soms een waarschuwing van de geesten, - denkt Toegono en dit is een zeer eigenzinnige gedachte van Toegono, want de zendeling heeft hem toch zoo nadrukkelijk geleerd, dat de mensch, de ware Christenmensch alleen maar waarschuwingen van zijn geweten kan ontvangen. Maar Toegono denkt niet aan den zendeling, hij denkt aan de geesten, die het meer bevolken en krabt peinzend door zijn ruig, zwart krulhaar, dat al wat grijs vertoont. Zoo staat hij daar in zijn gestreept tricot en zijn gebloemden sarong, met de amulet in zijn hand en zijn hoofd luisterend en loerend vooruitgestoken, zijn sterke, gespierde schouders iets gekromd. Op dit oogenblik is Toegono eigenlijk meer een gewoon mensch dan een soldaat. Een nogal kinderlijke mensch, die opeens bang is geworden. Het zijn de *hantoe's* en *djins*, de

wezens zonder vernietigbaar lichaam, die van Toegono een mensch maken. Die van Toegono een kind maken, dat met huiverende dankbaarheid denkt aan een vrouw in de verte, als aan een verre, beschermende, alwijze moeder, een liefderijke, teedere bemiddelaarster tusschen den zwakken mensch en de almachtige en onberekenbare grootheden van een onzienlijke wereld.

Toegono wikkelt zich in zijn flanellen deken en als hij drie uur later door den javaanschen fuselier Towokrono wordt gewekt, gaat hij op post met de *djimat* in zijn hand.

Lederer en Scholten slapen al, ook zij hebben zich in hun deken gerold.

Nyhof heeft zijn notities zitten maken en nu wil hij nog even een ronde doen, hij heeft geen slaap, misschien is het de ongewone kou, die hem zoo frisch en wakker doet zijn. Zacht staat hij van zijn veldbed op, loopt tusschen de slapende manschappen door en stapt uit de tent naar buiten. De posten waken, op elken vleugel één, een roerloos staande man met de karabijn op schouder en strak turende oogen. De vuren branden hoog en stil. Iets verder naar achteren ligt het bivak van Lederer en ginds, aan het andere einde van de kloof vlamt het vuur in het kamp van de dragers. Het gebed is verstomd. Hij loopt tot aan het meer en daar, even voorbij een boom blijft hij staan. Het is doodstil overal, de kloof ligt als een zwarte, gapende geul tusschen de bergen in en de vuren zijn hier zoo onwaarschijnlijk, dat zij bijna mysterieus werken.

Nyhof heft zijn hoofd en kijkt rond. Links, achter het meer, staat een zwart vlak overeind in de lucht: de rotswand, dien zij vandaag zijn komen afzakken. Rechts ligt een groot zwart monster met zijn kop in het ravijn: de begroeide bergrug. De hemel is van een diepe, glazige klaarte,

doorzichtig en donkerblauw, bezaaid met sterren, middenin de melkweg, een vlokkige sluier met loovers, verder onvertroebelde sterrenbeelden. Hoe ontzettend hoog is dat alles boven hem uit: de bovenste rand van den rotsmuur, de bovenste kam van den bergrug, de sterren, de melkweg en het onbereikbare blauw van den nachthemel. Hij is maar een mensch, - voelt hij met een vaag en drukkend besef van een onvolkomenheid en onmacht en dan kijkt hij weer naar den rotswand, die den terugweg blokkeert. Morgen moet hij langs den anderen kant het pad terugvinden, dat hij vandaag met zooveel moeite weer ontdekt heeft. Hij wendt zijn blikken naar het ruige monster aan de andere zijde. Morgen moet hij langs dezen bergrug weer naar boven, want daarboven, dat weet hij nu, ligt het voetpad.

Dat is allemaal heel duidelijk en volkomen logisch, - overpeinst hij en hij voelt geen eigenlijke verontrusting over het feit, dat de terugweg is afgesneden door den rotsmuur, die bijna onmogelijk te beklimmen is. En ook dát verontrust hem niet, dat het voetpad van vandaag zoo verlaten en verwilderd was, hij denkt daar niet over na. Hij berekent alleen, dat het vandaag de zevende dag is en dat hij tot heden de hem verstrekte opdracht nauwkeurig en met succes heeft uitgevoerd. De zevende dag. Over drie dagen moet hij Pameuë bereikt hebben. Als hij morgen een beetje geluk heeft, bereikt hij Pameuë ook in drie dagen. Morgen even een doorgang kappen naar boven, waar hij het pad weet en dan verder loopen.

De zevende dag. Zou zijn kind al geboren zijn? Zou alles met zijn vrouw in orde zijn? Hij staat daar in de donkerte, het gebergte sluit hem in. Boven hem flonkeren de sterren. Er plonst plotseling iets in het water. Een kikker. Maar in de doodsche stilte was het een harde, diepe plons. Alsof er een steen uit den hemel neerviel in het meer. Hij wrijft over

zijn haar, het is klam. Zijn kleeren voelen vochtig aan. Hij loopt terug. Voorzichtig. Eenmaal struikelt hij over een lossen steen. Wat zullen de schildwachten wel denken, dat hij zoo lang wegblijft? Hij loopt langs het meer, er is geen enkel geluid in het riet, het suist niet, het ritselt niet. Iets op zij van het meer staat een boom. Hij was er bijna tegen op geloopen.

De achtste dag, de 18e Juli.

Er wordt vroeg opgebroken. Aan den hemel staat een streep daglicht, maar in de kloof heerscht nog diepe schemer. Het meer ligt toegedekt onder een melkwitte wade, aan den rotswand hangen rafels nevel.

De nacht is rustig verloopen, er zijn *djihats* noch booze geesten komen opdagen, zelfs de schildwachten hebben niets gezien en de eenige onrust, die er was, was een onrustige droom van de allerbangsten. Maar nu breekt de dag aan, het zonlicht sterkt den moed en de onheilsplek zal binnenkort verlaten zijn. De aandacht wordt alweer gansch in beslag genomen door de bezigheden vóór den afmarsch. Overal staan de kookpannetjes te broddelen op hun drievoet, er wordt gebaad, aan den oever van het meer kleumen een paar soldaten, het water is marmerkoud, haastig staan ze zich af te drogen en komen ineengedoken, met hoog opgetrokken schouders, klappertandend en met een groenige tint in hun bruine gezichten terug om zich te kleeden. De tenten worden afgebroken, de zielen opgerold, de dwangarbeiders en de koelies komen hun draagrommel bij elkaar zetten, gordels worden dichtgegespt, met een zwaai gaat de ransel op den rug, de karabijn op den schouder, er is gerinkel van metaal, geklos van schoenen, de manschappen en dragers staan klaar voor den afmarsch.

Het wachten is alleen nog op Sandiman, de dwangarbei-

der oppasser van Nyhof, die nog een extra karweitje moet verrichten. Nyhof heeft een aanteekening gemaakt van zijn verblijf hier aan het meer en deze aanteekening moet Sandiman die zich vlug en handig van zijn taak kwijt, op den boom aan het water aanbrengen.

Sandiman is een kleine, lenige Madoerees, intelligent en vlug van begrip. Helaas is deze intelligentie een te groote weelde gebleken voor Sandiman's vleeschelijke zwakte, in zijn helder brein heeft het steeds gewoeld van avontuurlijke en grootsche plannen en tezamen met de handigheid van zijn vingers is hem dit noodlottig geworden. Na ettelijke dozijnen inbraken en diefstallen, na een zestal roofovervallen, waarvan er twee noodzakelijk met moord moesten eindigen, omdat het slachtoffer zich de berooving niet goedschiks liet welgevallen en tenslotte, na een woeste en bloedige jaloeziescène om een lieftallige dorpsmaagd, heeft de Kompenie paal en perk gesteld aan Sandiman's uitbundige hartstochten en hem een nieuw uitzet geschonken: het roestbruine gestraftenpakje en den zwarten hoofddoek.

Sandiman heeft hierin berust: hij valt toch telkens weer op door zijn schranderheid en bruikbaarheid en elken keer, dat de commandant tegen hem zegt: ‘Kom, Sandiman, jij bent een pientere vent, dat knap jij wel even op, hè?!’ - is dat een rehabilitatie, die veel goed maakt van de noodlottige schommelingen in 's menschenleven op dit onberekenbare ondermaansche.

De brigades staan opgesteld, de commandant houdt een laatste, korte inspectie. Iedereen aanwezig? Iedereen gezond? Niemand door een *hantoe* opgeslokt?! - Er wordt even gegrinnikt. - Nou, vooruit dan! De commandant stelt zich aan het hoofd van den troep, fluit, de stoet komt in beweging en langs het meer, begint de nieuwe dagmarsch. De atjehsche koelies wenden het hoofd af. In den optrekken-

den dauw, aan den oever van het meer, tegenover den loodrechten rotswand, hangt duidelijk zichtbaar aan den boom de trotsche aankondiging:

'Twee brigades van Meureudoe van 17/18 Juli alhier gebivakkeerd.'

Dit is de laatste uitdaging aan de *hantoe's.*

En nu komen de *hantoe's* aan de beurt.

Dat wil zeggen, nu gaat er gebeuren, wat van hieruit reeds herhaalde malen is gebeurd: datgene, waardoor het voetpaadje daarboven verwaarloosd en onbegaan is, datgene waaraan de *hantoe's* hun geboorte en beruchtheid te danken hebben.

De patrouille beklimt den zwaar begroeiden bergrug om zóó, met een boog weer te belanden op het voetpad van den vorigen dag. De patrouille klimt vijf uren lang, het voetpad is verdwenen.

Er gebeuren soms dwaze dingen met den mensch. Hij weet, waar iets is en kan het toch niet vinden. Hij weet, dat iets er *is* en toch is het er niet. Het voetpad, dat gisteren wel vaag, maar toch onbetwistbaar aanwezig was, blijft vandaag onzichtbaar en onvindbaar. Het terrein heeft het voetpad opgeslokt en weigert het terug te geven.

En nu overkomt de patrouille, wat waarschijnlijk reeds menigen woudlooper en jager hier is overkomen: zij moeten den hopeloozen strijd aanbinden tegen deze wildernis, tegen dit oertijdsche doolhof voor reuzen. Zij worstelen door de woekering naar boven, plotseling is daar de bergwand doormidden gespleten door een diepe kloof. Zij moeten dalen en beginnen de afdaling in het ravijn, ze dalen hakkend en kappend, halt! hier valt de bergwand opeens loodrecht omlaag, hier is geen naar-beneden meer mogelijk, terug! Ze klimmen denzelfden weg terug, hijschen zich op aan struiken en takken, kruipen door den mijngang, dien

ze door het dichte groen gegraven hebben, weer naar boven, veranderen van koers, dalen opnieuw, halt! het kompas wijst een verkeerde richting, ze wijken teveel af, terug... waarheen terug? De commandant staat stil, kijkt verloren rond, overal grijnst hem het zwijgende groen aan, omkeeren en weer kappen. Ze klimmen, kampen verwoed tegen de dichte woekering, hijgend en zwoegend volgen de dragers met hun lasten, dan dalen ze en bereiken een geul, loopen op horizontalen bodem, goddank, een oogenblik verademing, maar daar rijst alweer een rotswand voor hen op, een kale steenklomp, ze zijn ingesloten tusschen twee bergruggen, in een ravijn, dat een open graf is, in een reusachtige doolgang, die zich bochtend tusschen de steenwanden doorwringt, halt! - waar in godsnaam is hier een uitweg?! De commandant staat weer stil, kijkt weer rond, aan alle kanten staan de grimmige bergkammen om hen heen... Hoe zijn ze ook weer gekomen? Uit welke richting? De commandant raadpleegt het kompas, ze moeten naar rechts, maar naar rechts kan niet, daar staat de steenklomp. Dan moeten ze het maar linksaf probeeren. Linksaf verloopt het ravijn eindeloos en in afwijkende richting, halt, terug... maar terug? Daar komen ze vandaan... Dubbel breekt den commandant het zweet uit, terug kan niet. Dan klimmen, het onmogelijke volbrengen. Ze kappen, klimmen, kruipen naar boven, gekromd en hijgend, soms op handen en voeten, struikelend in rottanlussen, die de wildernis listig om hun voet spant, ze glijden uit en slieren omlaag en kruipen toch weer naar boven, ze bereiken den hoogsten kam, hier kan alleen maar gedaald worden, ze dalen, halt! weer een rotswand, ze wijken uit, halt! de richting is weer verkeerd, ze kappen en klimmen, ze kappen en dalen, ze dolen, zoeken, zwenken naar rechts, naar links, schemerdonker en beangstigend omhult hen het oerwoud, het

dringt steeds dichter op hen, het omsluit hen steeds vaster, tot zij haast geen adem meer hebben, de bergruggen rijzen op in ál grooter veelvoud, als reuzen, die spookachtig in ál grooter aantal uit het niets of achter een wand opdagen, het is een leger, dat hen omsingelt en in den dood jaagt, oneindig ver zijn zij gescheiden van een wereld, die bevolkt is met menschen en dieren. Overal omgeeft hun dit gebergte, dit woekerende groen, tot verstikkens toe, tot krankzinnig wordens toe, groen bemoste stammen, groen begroeide takken, groene stengels, groene bladeren, groen grijnst hun hier alles tegen, alle leven is hier groen, alle dood is hier groen en groen is alle gevaar. Muskieten vallen bloeddorstig op hen aan, hun voeten zinken weg: een mierennest en mieren met krioelvlugge pooten zwermen over hen heen, strooien brandende beten uit over hun hals en gezicht, over hun oorschelpen, lippen en oogleden: - hoe zouden deze mieren hen tot op het gebeente kaalvreten, mochten zij struikelen en uitgeput neervallen! Lange, draaddunne bloedzuigers bespringen hen en zuigen zich aan hen vast, - hoe zouden deze bloedzuigers zwart en dik en honderdvoudig vastgezogen zitten op hun stervend lijf, mochten zij hier machteloos neerzinken! - Uit hun poriën gudst zweet, uit schrammen en ontvellingen droppelt bloed, hun kleeren plakken aan hun lijf, het oerwoud ademt hen een dikke, klevende atmosfeer tegen, die als broeikashitte op hen drukt, zware, dikke lucht, dauw en wasem, schimmel en rotting, giftige geuren, heimlijke dampen, heete, leege lucht, duizendmaal verbruikt en verpest door legioenen gulzig levende en genadeloos krepeerende schepsels. Boven hun hoofd boren onzichtbare cicaden met rhythmisch en schril geluid hun oorverdoovenden hoon door de stilte, het is of duizend geesten suizend en fluitend sissen en toch is nergens een stem. Soms stuift er een onverwacht, knersend ru-

moer hoog door de boomtoppen, waarschijnlijk een opgeschrikte neushoornvogel, maar zichtbaar is er niets, áls hier dieren zijn, dan zijn zij lang gevlucht voor het gedruisch van het kappen, zijn zij gevlucht en weggescholen in nog dichter gebladerte en laten het woud doodstil achter: - hoe zou deze stilte zich met wurgende, gekromde vingers op hen storten, mochten zij weerloos blijven liggen!

Eenmaal treedt de patrouille plotseling tevoorschijn uit het vochtige duister van het oerwoud en staat op een zonnige, koele bergweide, paarse en gele bloemen wiegen op een hoogen wind en aan een verren, blauwen hemel zeilen witte lichte wolken. Puur bij vergissing moet de Schepper deze groene, lieflijke lenteweide geschapen hebben midden in de barbaarsche eenzaamheid van het tropische gebergte; er graast ook geen vee, er staat geen herder, er is niets, de wolkenschaduwen schuiven over het groene vlak, de bloemen wiegen en wachten op een bij en verder is er niets, de stilte suist er in de stilte en overal welven zich de bergkammen, groen van nabij en blauw in de verte en hier en daar staat een barsche, verweerde rotsklomp.

De patrouille marcheert over deze weide, maar er is niets of niemand om zich over hun plotseling verschijnen te verwonderen of te verontrusten, zij komen en gaan voorbij, de eerste menschen, die ooit hier waren en voor langen tijd weer de laatste, vreemde wezens, die hier niet hooren en voorbijgaan als een behekste processie, soldaten en lastentorsende dragers, misdadigers in hun gevangenisplunje en achter hen opnieuw soldaten, allen uitgeput en met den onzekeren gang en den zoekenden blik van dolenden. Zij steken de bergweide over, de commandant kijkt op zijn kompas, hij gaat aan het hoofd van zijn processie, en al doolt hij ook, hij doolt als onder een onzichtbaar gespannen richtlijn, nog steeds in den ban van twee polen, die hem vast-

houden, gestuwd door de opdracht en aangetrokken door het doelpunt, hij doolt als een bezetene, die onwrikbaar zijn weg gaat, zóó gaat hij aan het hoofd van deze processie en geeft de richting aan, het staal van den klewang flitst opnieuw, aan den boschrand vallen de eerste overrompelde takken en twijgen, één voor één verdwijnen de behekste wezens in den donkeren oerwoudrand.

En in het bosch, opnieuw ingesloten, worstelt de patrouille verder, ademloos en zonder een woord, maar wel met af en toe een aarzelenden en twijfelenden blik naar den commandant. Ze klimmen, dalen, kruipen over naakte rotsen naar boven, verzinken in bodemlooze ravijnen, - halt terug, op zij, naar rechts, naar links, naar voren, naar achteren, - de krachten slinken, de angst groeit, betooverd moet deze woestenij zijn en verdoemd, wie haar betreedt.

De tijd verstrijkt. Ergens beschrijft de zon haar baan langs den hemel. Maar hier, in deze dichtgewoekerde, onberoerde oerwereld heerschte de groene, tijdlooze schemer. Ergens, daar buiten, rijpt de dag. Maar hier binnen, in deze groene groeve, is het alleen maar: nog geen nacht.

Volgens het kompas is hun richting: Zuidoost. Het horloge wijst: nog drie uur voor de nacht invalt.

Waar zullen zij zijn als het avond wordt? En wat zal er dan zijn? Het pad?...

Het pad niet. Het pad is onvindbaar ondergegaan in dezen plantenchaos, is reddeloos verloren in het labyrinth van kloven en kammen. De kleine spin op de kaart van den commandant is in de werkelijkheid een groen heelal, een door helsche krachten uitéengeslagen en verscheurde, ontelbare malen in zichzelve gespleten en stukgereten wereld; de lange pooten zin ongenaakbare, onoverwinbare bergruggen, steile golven, die omhoog geslagen staan uit bodemlooze dalen en diepten: een woeste, in storm verstarde oceaan.

Zal er nog ooit achter al dit groen een wereld opduiken? Een levende, open wereld, met kleurige vergezichten, met een horizont, een hemel, een *grens*? - -

Plotseling is er een grens.

Reeds geruimen tijd is er een nieuw geluid geweest, een bruisend geraas in de verte, achter de dichte plantenmassa. Telkens hebben ze luisterend het hoofd geheven, het gedruisch is sterker geworden, steeds aanzwellend! Regen? - Wat voor hemel staat er boven dezen groenen woudhemel? Schijnt de zon, of drijven er zwarte wolken? Het gedruisch nadert, sterker en sterker wordt het en opeens, vlak aan hun voeten stort een waterval uit een opensplijtenden rotswand. Tusschen de groene woekering van geboomte en gebladerte, tusschen de zware stamreuzen voortgedrongen, staat daar een naakte, natglimmende, bruine rotsklomp; daarlangs bruist met donderend geweld een kristalklare, doorzichtig witte watermassa neer, een enorme massieve straal gehuld in een wolk van waterdamp, die over de zachtjes meedeinende, eeuwig natte boomtakken, struiken en varens heensproeit.

Eeuwig, eeuwig, eeuwig.

Wie er lang naar kijkt, voelt zich langzaam verdooven door dit zinloos geraas, voelt zich langzaam bevangen worden door den waanzin van dit omlaagstortende water, dat steeds hetzelfde is en toch steeds weer nieuw, dat met oorverdoovend gebrul valt en valt en toch altijd weer boven is. Wie daar lang naar kijkt, voelt zich opgenomen in dit onveranderlijke, zich eindeloos herhalende gebeuren, dat dóór de eindelooze herhaling ophoudt *gebeuren* te zijn en levende stilstand wordt zonder begin of einde; voelt zich wegdrijven en verzinken in deze onbegrijpelijkheid van het eeuwige, dat, in levende aanschouwing niet anders lijken kan dan waanzin.

Daar staan ze en kunnen niet verder. Nietig, onder de boomreuzen, naast den waterreus, wriemelen zij even heen en weer als gestoorde en ontstelde mieren. Zij hebben gedacht, dat er niets geweldigers kon zijn, dan dit onbetreden gebergte. Nu weten zij, dat er nog iets machtigers is: deze waterval. Dit krankzinnig geworden watermonster, dat bulderend uit den splijtenden steenmuur naar buiten berst en zich te pletter gooit op de bruine, glibberige rotsblokken in de diepte. Zij kunnen geen stap verder, kunnen elkaar en zelfs hun eigen stem niet verstaan, het wordt avond, de schemer is donkerder, het oerwoud sluit hen in, de lucht siddert, in hun ooren bruist en davert het geweld.

Toch is het een weldaad, deze plotselinge en onherroepelijke hindernis na een zwaren marsch. De dragers werpen hun lasten neer, sommigen scheppen met een blikje wat water aan den uitersten zoom van den waterval en drinken gulzig, betten hun gezicht en polsen, anderen zijn ook om te drinken nog te moe en zijn op de plaats zelve neergevallen, vegen met hun hoofddoek over hun druipend gezicht en zitten dan, hun armen gesteund op hun knieën, de handen slap afhangend tusschen hun beenen, hun rug krom, hun hoofd gebogen, diep en hijgend ademend.

Er zijn soldaten, die hun veldflesschen gaan vullen, anderen rollen gauw een sigaretje. Het is een moment van verademing, van rust, van bezinning haast: een mensch zou op het laatst blind en doof en afgestompt maar blijven voortdolen in die eindelooze groene wildernis, die overal hetzelfde en toch telkens weer anders is. Nu zijn ze tenminste tot een eindpunt gekomen.

‘Bivak!’ zegt de commandant en ze trekken zich een eind terug op het gekapte pad, zóóver, dat zij zich verstaanbaar kunnen maken.

Dan wordt er gekapt, gebouwd. Vliegensvlug, gedisci-

plineerd, geoefend. In de oerwereld ontstaat een menschenhut, een afdak van zeildoek op een geraamte van boschhout.

De vuren vlammen op, de vivres worden uitgedeeld. Ze baden voorzichtig, langs het kantje van den waterval, Scholten gaat rond met de verbandtrommel, Sandiman assisteert met verbinden; iedereen heeft bloedzuigerwondjes, die worden met ammoniak uitgewasschen, een paar van de dragers hebben voetwonden en krijgen een verband.

De nacht valt in, de schemer is ondoorzichtbare duisternis geworden, inktzwart en doodstil, er is geen hemel, dezen nacht.

Met hun drieën zitten ze bij elkaar om de kaart te bestudeeren en het plan voor morgen te bespreken: Nyhof en Lederer naast elkaar op het veldbed, Scholten op zijn kleedingblik en op het blik van den commandant staat, naast de revolver en het kompas, de vierkante flesch, met nog een laatste paar borrels er in.

‘We nemen eerst een slokje, jongens,’ zegt Nyhof, ‘we hebben het wel verdiend vandaag, hè?’

‘Nou en of!’ vindt Lederer en slaat zijn borrel in één teug om, dan veegt hij met zijn vingers langs zijn snor, die al een beetje een ‘patrouille-aspect’ begint te vertoonen.

Zij beginnen ook alle drie flinke baardstoppels te krijgen.

‘Ziezoo...’ zegt Nyhof en vouwt de kaart open. Lederer kijkt nog even naar de jeneverflesch, maar de commandant schenkt niet meer en daar moet hij in berusten, zonder ook maar een woord van op- of aanmerking, patrouille is geen cantine, patrouille is discipline van 's morgens tot's avonds en van 's avonds tot 's morgens.

Nyhof wijst op de kaart aan en verklaart, hoe hij vermoedt dat zij geloopen zijn.

‘En dan lijkt het me verder toch nogal eenvoudig,’ zegt hij

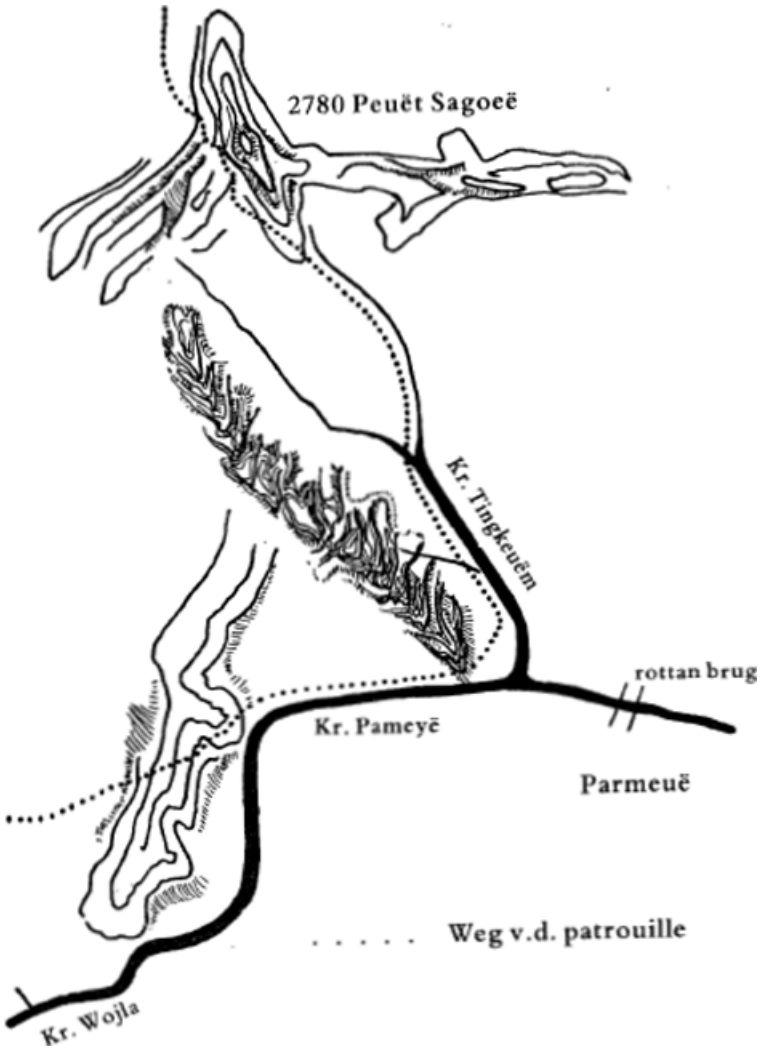
2780 Peuët Sagoeë
Kr. Tingkeuëm
rottan brug
Kr. Pameyë
Parmeuë
Weg v.d. patrouille
Kr. Wojla

met zijn gewone optimisme, ‘deze waterval, die we nu hebben zal wel het begin zijn van de waterscheiding. Aan déze kant van de Peuët Sagoeë loopen de rivieren naar het Zuiden. Deze waterval vormt natuurlijk een rivier, die moeten we morgen dan maar zoeken en zien te volgen, waarschijnlijk komen we dan wel uit op de Kroeweng Tingkeuëm, zien jullie, en die stroomt regelrecht naar Pameuë. Nou... dan zijn we er.’

‘Jawel,’ zegt Lederer en trekt zijn zware wenkbrauwen samen, ‘op de kaart.’

Nyhof kijkt hem even aan. ‘Laten we die gezellige opmerkingen nou maar bewaren voor straks in de cantine,’ zegt hij rustig. ‘Of als jij iets anders weet, zeg het dan.’

Lederer haalt zijn schouders op.

‘Weten!... Weten doet natuurlijk niemand iets in zoo'n godvergeten rimboe als dit. Ik zou alleen zeggen, laten we logisch te werk gaan.’

‘Wel allemachtig!’ maakt Scholten zich nijdig, ‘daar zijn we toch zeker mee bezig! of soms niet? Hier... kijk op de kaart, is het logisch, wat de luitenant zegt, of niet?!’

Er is een voelbaar nerveuze spanning. Iedereen denkt meer dan hij zegt. Niemand wil nog in woorden uitdrukken, wat toch blijkbaar waarschijnlijk is: dat ze verdwaald zijn. Misschien denken ze dit nog niet eens zoo ronduit. Misschien denken ze alleen: we hebben het voetpad naar Pameuë niet gevonden.

Wat natuurlijk niet zeggen wil, dat ze Pameuë niet zullen vinden.

Nyhof onderdrukt die spanning het eerst. Dat is ook logisch. Hij is de commandant, de verantwoordelijke persoon. Als het mis gaat met dezen tocht, dan draagt *hij* daarvan de schuld. Alleen hij. Het is natuurlijk, dat hij het optimisme zoo lang mogelijk handhaaft, want dat is zelfverde-

diging. Het woord: verdwaald... dit afschuwelijke woord, waarmee ze hem ook al bij den Topografischen Dienst hebben gewaarschuwd, dat al als een duister en onheilspellend Mene Tekel onzichtbaar boven het begin van dezen patrouilletocht geschreven stond, dit ellendige woord laat hij niet eens tot zijn besef doordringen.

Hij buigt zich nog even over de kaart. - Welnee, er is nog niets om zich ongerust over te maken! 'Morgen beginnen we met de rivier, die uit de waterval ontstaat te volgen, het is waarachtig niet om ons hoofd over te breken.'

'Natuurlijk niet,' zegt Scholten.

'Als we geen al te groote pech hebben, zijn we in anderhalve dag in Pameuë. We hebben nog voor twee dagen vivres. In Pameuë slaan we weer in...' Nyhofs stem klinkt opgewekt, het is, of Pameuë als het land van belofte in de onmiddellijke nabijheid, aan het eind van een rechten wandelweg ligt. 'En ik zie ook geen reden voor speciale maatregelen. Ik zou nou wel kunnen beginnen met inhouden van de vivres... maar na al dat gedonder van die kerels met hun *hantoe's* aan het meer, moeten we vooral geen consternatie wekken. Als ik nou begin met de helft van de rantsoenen uit te deelen, god weet, wat die idioten dan in hun hoofd halen. En als ze eenmaal *bingoen* worden, de kolder in de kop krijgen, dan zijn ze nog niet lekker, het zou niet de eerste keer zijn, dat zulk tuig de plaat poetst en dan staan we met onze *barang* en ons goed gedrag in de rimboe!... Zijn jullie het met me eens of niet?'

'Natuurlijk, luitenant,' zegt Scholten dadelijk. Het klinkt overijverig en uit Lederers ooghoek schiet een wat spottende blik even naar Scholten en van Scholten naar Nyhof en dan kijkt hij, onwillekeurig naar de jeneverflesch, die daar zoo vierkant en verleidelijk binnen en toch zoo ver buiten zijn bereik staat. Hij voelt: het is geen Streberei van Schol-

ten, het gaat niet vóór den commandant, maar tégen *hem.* Waarom?... Hoewel... wat kan het hem schelen?! Omdat je samen op patrouille bent, hoefje elkaar nog niet noodzakelijk sympathiek te vinden...

'En jij, Lederer, wat vind jij er van?' stoort Nyhof hem in zijn gepeins, waarin hij wat afgedwaald is.

Lederer antwoordt niet direct, hij haalt den rook van zijn sigaret diep in, blaast dien langzaam uit, eindelijk zegt hij:

'Doet u precies, zooals het u goeddunkt, luitenant. U bent de commandant.' Scholten kijkt hem opeens scherp aan.

'Bedoel je iets met dat gezegde, Lederer?'

Lederer haalt zijn schouders op.

'Bedoelen? Wat zou ik daarmee bedoelen? Niets... Alleen, wat ik zeg: luitenant Nyhof is de commandant en leidt deze patrouille, zooals het hem het beste dunkt. Klinkt dat zoo bijzonder?'

'Ja,' valt Scholten uit, direct en agressief, 'dat klinkt ten eerste alsof jij je begint schoon te wasschen van alle inmenging, nou de boel niet zoo glad loopt, als we gehoopt hadden en ten tweede klinkt het alsof hier iemand commandant Nyhof het commandantschap zou misgunnen en als dat waar is, dan zou dat een vervloekte schunnigheid zijn. Als die schoeljes van Atjehers lijdelijk verzet plegen, dat is nog te begrijpen, die zijn niet wijzer. Maar als wij Europeanen niet eendrachtig zijn! Op patrouille, in de rimboe, dat is niet de geschikte tijd en de geschikte plaats voor naijver en leedvermaak. Die laat een goed soldaat thuis, in zijn bivak, begrijp je?'

'Naijver en leedvermaak...' herhaalt Lederer cynisch, 'maak je toch niet belachelijk, man... Ik heb toch alleen maar...'

'Natuurlijk,' sust Nyhof, 'je hebt volkomen gelijk, Lede-

rer, ik ben de commandant en ik handel, zooals het mij het beste lijkt. En mij lijkt het momenteel het beste om geen onnoodige paniek onder de dragers te veroorzaken.'

De twee anderen zwijgen. Scholten bijt op zijn onderlip, Lederer zit voor zich uit te staren. Het is, of hij niet geluisterd heeft, of hij aan iets anders denkt, iets, dat speciaal hem alleen betreft. Maar het is duidelijk, dat er een oogenblik sterker driften dan een elementair instinct van lijfsbehoud aan de oppervlakte zijn gekomen.

Hoe lang zou de drang naar macht het instinct om te leven overheerschen? - Scholten voelt: in sommige menschen tot aan het onverbiddelijk oogenblik van den dood zelf.

Lederer maakt een korte, rukkende beweging met zijn hoofd en glimlacht. En die glimlach geeft hem plotseling, ondanks de dichte baardstoppels en den ruigen snor, zijn eigen leeftijd terug. Hij is pas zevenentwintig, Lederer...

'U doet, wat u het beste vindt, luitenant. En wij houden een oogje in het zeil, dat die schoeljes niet op hun eigen houtje een wandeling door het bosch gaan maken.' En met onverwachte, kortaangebonden strengheid in zijn stem, roept hij:

'Djamaloedin!!'

'Saja toewan sersant!'

Haastig schiet uit den kring rondom het vuur een gestalte overeind, Djamaloedin duikt de tent binnen. Het roodbruine gevangenispakje kleeft doorzweet aan zijn lijf, zijn hoofddoek hangt slordig om zijn warrige haren. Hij heeft zijn voet verwond, er is een vuil, bloedig vod om zijn grooten teen gebonden, zijn platte voeten staan als breede eendenpooten op den bodem, alleen de verwonde teen steekt een beetje op. Djamaloedin wasemt een ontzettende lichaamslucht uit, een scherpe, bijtende lucht van muskus en knoflook.

‘Blijf daar bij de ingang staan!’ beveelt Lederer en laat een minachtenden blik van afkeer over den illusteren adelborst glijden. Djamaloedin, doodmoe, na dezen vermoeienden dagmarsch neemt toch de militaire houding aan. Hij is de oppasser van den toewan sersant en voelt zich als zoodanig minder ‘burger’. Lederer blijft hem streng fixeeren. Djamaloedin wordt onrustig onder dezen blik, begint onzeker en schuldbewust aan zijn slordigen hoofddoek te plukken, trekt dien met stiekeme rukjes wat vaster en schuift met een haastigen, heimlijken wijsvinger een pluk haar achter zijn oor. Hij beschikt over een meer dan ongunstig tronie, breed, donkerbruin en pokdalig, met een slecht geheeld lidteeken dwars over de neus, waardoor het lijkt of hij een dubbelen neustop zonder neusbeen heeft. Toch ligt er over dit inmiskenbare boeventronie een onderdanige uitdrukking. Djamaloedin was éénmaal, (lang geleden helaas) een van de beruchtste *rampokkers* van heel Madoera. Nacht aan nacht heeft hij dorpen gebrandschat en leeg geroofd, menschen heeft hij den strot doorgesneden met dezelfde lankmoedigheid als waarmee hij een muskiet of wandluis doodknijpt. Maar hij is al dertien jaar ‘kettingbeer’ en in dezen dienst heeft hij het verschil tusschen eigenmachtige ongebondenheid en militaire discipline terdege leeren kennen. Djamaloedin, die nooit burger heeft kunnen zijn en het leven alleen maar in een on-maatschappelijken vorm liefheeft, heeft zich echter volkomen accoord verklaard met deze discipline, die tenminste altijd nog een mogelijkheid openlaat voor het groote avontuur en persoonlijke schittering. Djamaloedin is geen gewone dwangarbeider, nee, door zijn kernachtige eigenschappen is hij op patrouille altijd de oppasser van den toewan. Deze eervolle positie weet hij tenvolle te waardeeren en als er een bitter bijsmaakje aan verbonden is, dan is het misschien alleen, dat hij deze eer

van manlijkheid en kerelachtigheid met Sandiman moet deelen, ja, dat hij het soms in sluwheid tegen den tengeren, pienterder Sandiman moet afleggen. Maar dat neemt niet weg, dat hij toch trotsch is op zijn eerebaantje. Nu hij geen roover meer mag zijn, is het hem tenminste toegestaan een soort soldaat te zijn. En daarvoor is Djamaloedin het Gouvernement buitengewoon dankbaar. Daarom staat hij nu in de houding bij den ingang van de tent en laat den vollen stroom van afkeer en minachting van Lederer over zich heen gaan, als de natuurlijke verachting, die hem als mindere van zijn superieur toekomt. Want Djamaloedin is zijn heele leven zeer gevoelig geweest voor de graden, die de menschen onderling van elkaar onderscheiden: er zijn lamlendige kampongbewoners en dappere roovers, er zijn nietsnuttige en verachtelijke kettingbeeren en kranige oppassers en boven dat alles straalt en glanst de machtige Kompenie.

'Wat is dat voor een smerig vod om je voet?' vraagt Lederer snauwend en ineens is het, of er een schim van Lederers innerlijk zichtbaar wordt: de schim van den duitschen Feldwebel.

Djamaloedin steekt schuldbewust zijn omwonden teen nog iets meer op en mompelt met neergeslagen oogen:

'Vod...'

'Waarom heb je je niet gemeld voor een behoorlijk verband?!' snauwt Lederer en de Feldwebel wordt bijna méér dan een schim.

Djamaloedin zwijgt, haalt alleen heel even zijn schouders op en draait met zijn gewonden teen.

Het blijft een moment stil en dan explodeert Lederers volgende vraag:

'Wanneer is mijn rijst klaar?!'

'Direct, toewan sersant!' antwoordt Djamaloedin opgelucht en salueert.

Het is Djamaloedin vroeger honderdmaal gezegd, dat hij *niet* moet salueeren, maar aangezien hij geen uniform mag hebben en voor zijn leven, tot aan zijn dood toe, gedoemd zal zijn het gestraftenpakje te dragen, blijft hij zich hardnekkig vastklampen aan het saluut, want hij heeft toch één uiterlijk teeken van zijn excellentheid noodig! In dit opzicht heeft de militaire discipline het zelfs tegen Djamaloedins manlijkheid afgelegd en daar zijn diensttijd zich nu al over dertien jaren van sjouwen door de atjehsche binnenlanden uitstrekt, is hem het saluut ten langen leste als een soort onmaterieele medaille vergund geworden.

'Direct als de rijst klaar is, zal ik die brengen!' belooft Djamaloedin en salueert weer.

'Donder dan maar op,' zegt Lederer iets vriendelijker, 'maar ga eerst je handen wasschen!'

Djamaloedin duikt in de donkerte en de commandant schenkt nog een borrel. Hij houdt de flesch tegen het licht:

'Morgen de laatste borrel, jongens en dan is het lekkers op.'

'Dat komt dan mooi uit!' biecht Scholten, 'morgen ben ik juist jarig.'

Voor het slapen gaan noteert Nyhof in zijn opschrijfboekje:

> *18 Juli 1911 - 8e dag. - Vandaag de hellingen van de Peuët Sagoeë beklommen. Een pad hebben wij niet gevonden. Wij hebben een waterval bereikt, waarschijnlijk is dit het bovenstroomsche gebied van den Kroeweng Tingkeuëm. Door de invallende duisternis zijn we genoodzaakt op dezen uitlooper van den Peuët Sagoeë te overnachten.*

Dezen nacht slaapt Nyhof lang en rustig. Vreemd en wonderbaarlijk rustig. Nog zelden in zijn leven is hij zoo zeker

geweest. Aan de moeilijke opdracht om naar het meer te gaan is voldaan. Het bewijs hangt aan den boom. Hij heeft nog twee volle rantsoenen en Pameuë ligt nog maar anderhalven dag ver. Hij heeft een waterval bereikt die niet anders zijn kan, dan de oorsprong van de groote rivier, die naar Pameuë stroomt: de Tingkeuëm.

De nacht is stil en ongestoord. In dit woeste binnenland is waarschijnlijk zelfs nog nooit een *djahat* geweest. Nergens was een rijstveld, nergens een schuilplaats. Nergens een menschenspoor of de afdruk van een dier.

Niets dan de groote, maagdelijke plantengroei. Niets dan deze onaangetaste oerwereld.

Habib Moesa...

Dat is een klank, die in deze groote, stille eenzaamheid en onbewoondheid is vergaan als een verklonken schot in den nacht.

Op een afstand bruist de waterval. Dof, eentonig, als een branding, die een diepen slaap behoedt en afsluit van alle andere geruchten.

De posten wisselen elkaar geruischloos af. Er is alleen elk uur Scholtens stem, die half ontwakend, zacht vraagt:

'Schildwacht?'

'Saja toewan sersant...'

Alles in orde.

Er zijn vierentwintig uur voorbij, het is de avond van den 19den Juli, van den 9den dag en het is de verjaardag van Scholten.

Zijn er werkelijk vierentwintig uur verstreken? Ja, werkelijk. Hoe spookachtig gelijk deze dag ook moge zijn aan dien van gisteren, het is een nieuwe, een andere dag. En ook deze dag heeft geen uitweg gebracht.

Precies als gisteravond zitten de drie mannen bijeen, Ny-

hof en Lederer op het veldbed, Scholten op zijn petroleumblik, op het andere blik ligt het kompas, de revolver en daarnaast staat de vierkante flesch met den laatsten borrel. Buiten branden de vuren, de manschappen zitten er zacht pratend omheen gehurkt en op een afstand davert een waterval.

De waterval is *niet* de waterval van gisteren, het is een tweede waterval, het is de waterval van vandaag.

Het schijnsel van de stormlamp vloeit over de drie mannen en onthult genadeloos de vermoeidheid in hun trekken. en ook de gedruktheid. Dit is het verschil met gisteren: zij zitten somber bijeen en rooken peinzend en zwijgend. Op Nyhofs knie ligt de opengespreide kaart.

'Tja...' zucht Nyhof. Daarna valt er nieuw zwijgen. Scholten knikt nadrukkelijk en trommelt met den nagel van zijn duim op een lucifersdoosje. Lederer zit breeduit, met gespreide knieën en staart op den grond. God mag weten, waar hij weer over zit te broeien, - denkt Scholten geïrriteerd, wat misschien onredelijk is. Misschien misdoet Lederer niets op dit oogenblik, misschien broeit hij óók over dezen dag en over wat er morgen zal gebeuren. Maar het is natuurlijk mogelijk, dat hij deze dingen rangschikt bij de andere dingen, waarmee hij al van te voren heeft afgerekend, het is best mogelijk, dat hij er over piekert, hoe hij uit dit avontuur met één sprong bij de maréchaussee belanden kan. Deze maréchaussee-gedachte is de eenige gedachte, die de anderen van hem kennen, wat daar verder woelt en borrelt achter het bijna altijd gefronste voorhoofd en de duistere wenkbrauwen, weet niemand en interesseert niemand: dat hoort niet bij den dienst. De maréchaussee-gedachte kennen de anderen alleen maar, omdat hij die vaak heeft uitgesproken en zij interesseert hun, omdat zij henzelve ook raakt: iedereen wil graag bij de maréchaussee komen!

‘Afijn...’ zegt Nyhof opeens en vouwt de kaart op, ‘het komt wel terecht. En laten we nou 's op jou drinken, Scholten!’

Zij kijken bijna tegelijk op, de commandant schenkt den laatsten borrel, zijn eigen glaasje krijgt hij maar met moeite vol, hij houdt den vierkanten pot enkele minuten lang onderste boven, tot er werkelijk geen druppel meer uitkomt. Dan heft hij de flesch nog even tegen het licht: ‘Bekijken jullie hem nog 's goed, jongens!’ zegt hij en dan, met een zwaai smijt hij haar weg, suizend over de hoofden van de hurkende soldaten heen, die even opzien. Met een licht geritsel ploft de flesch ergens in de wildernis, tusschen het dichte gebladerte.

‘Nou, Scholten, op je gezondheid dan, daar ga je!’

‘Dank u, luitenant!’

‘Scholten... gefeliciteerd!’

‘Dank je, Lederer!’

En nu drinken ze, een slok, náproevend en zuinig, nog een slok, Lederer zuigt een droppel van zijn snor, dan de laatste slok. En dan is het gedaan.

‘Hoe oud ben je nu, Scholten?’

‘Tweeëndertig, luitenant.’

Lederer speelt met het leege glaasje in zijn hand. Dan zegt hij langzaam, nadenkend en met een onbegrijpelijken glimlach:

‘Wanneer zouden we de volgende proeven?’

Daarop geeft niemand antwoord.

Maar iedereen denkt het zijne. Dit echter valt buiten den dienst, misschien zelfs buiten de discipline en de subordinatie en daarom kunnen zij het tegen elkaar niet uitspreken, al is hun noodlot in hetzelfde gevaar gevat, al vallen zij misschien aan eenzelfden dood ten prooi, die nu achter hen drieën gelijkelijk op de loer staat. Nog een uur zitten ze zoo

bij elkaar, zwijgend, rookend, elk in zijn eigen eenzaamheid gevangen, elk omsponnen door zijn eigen kwellende gedachten en wenschen. Tot eindelijk Scholten zich losmaakt en opstaat:

'Kom... ik ga slapen, het was een zware dag.'

Het is nacht, de nacht van den negenden dag. Scholtens gesnurk vult de slaapstilte in de tent. Nyhof zit op het voeteneind van zijn veldbed en maakt zijn notities. Deze notities luiden als volgt:

> *19 Juli 1911 - 9e dag. - Vandaag opnieuw de hellingen van den Peuét Sagoeé beklommen. Ook heden geen pad gevonden. Wij zijn opnieuw op een waterval gestooten. Door het late uur genoodzaakt op dezen uitlooper te overnachten.*

Langzaam, met zijn rond en open handschrift teekent hij deze zinnen op. Gisteravond heeft hij, bijna woordelijk, ditzelfde geschreven! En iets voorovergebogen, met een kil gevoel van beklemming, blijft hij staren op dien laatsten zin: *...genoodzaakt op dezen uitlooper te overnachten.* Hij trekt zijn wenkbrauwen pijnlijk samen en sluit zijn oogen. Krankzinnigmakend is de herhaling in dit alles... *op een waterval gestooten en genoodzaakt op dezen uitlooper te overnachten.* Wat voor macht is het, die hem op deze uitloopers vasthoudt? Wat voor macht is het, die de dagen omkeert als een zandlooper en een volgenden dag precies, - in daden, gebeurtenissen, geluiden en woorden - hetzelfde doet zijn aan een vorige?

Achter zijn gesloten oogleden doemt dreigend het visioen van dezen laatsten dag op: vanmorgen vroeg zijn zij van den waterval vertrokken, hij hoopte de rivier te volgen, die uit dezen waterval ontstond, maar rotsblokken drongen hem weg van den oever, hij verloor de rivier en toen werd

alles weer precies als gisteren, ze daalden, en de rotswand brak af, stortte loodrecht omlaag, ze moesten terug, opnieuw klimmen, opnieuw dalen, er waren weer ravijnen zonder uitgang, geblokkeerd door onbeklimbare rotsblokken, het werd opnieuw dezelfde uitputtende worsteling met de moordende wildernis als gisteren, alleen, dat zij vermoeider waren. Maar de mannen hebben zich prachtig gehouden, geen woord is er gezegd, er is geen seconde gemord, zelfs niet door de atjehsche dragers, zwijgend en gehoorzaam zijn zij hem gevolgd. Was dat omdat zij nog op hem, hun commandant vertrouwden of voelden zij, dat alleen eensgezindheid en discipline hun redding kon zijn uit dit genadelooze, werkelijk betooverd lijkende doolhof?... Of... weten zij nog niet...? Maar ze móeten toch wel voelen, begrijpen, dat hij zoekt, dwaalt, niet méér weet dan zij?... De dag verstreek, het werd donker en plotseling, evenals den avond tevoren, naderde een gedruisch, dat hij nu herkende, wetend, dat het een waterval was.

Terwijl dit geluid naderde, kwelde hem een ontzettende ontstelling en onzekerheid: het zou toch in godsnaam niet dezelfde waterval zijn, dien zij 's morgens verlaten hadden? Hij zou toch niet blindelings in een kring hebben rondgeloopen en nu, na het onmenschelijke gezwoeg van een eindeloos langen dag, zijn uitgeputten troep weer bij het punt van uitgang gebracht hebben? - - Hij had een zijdelingschen, twijfelenden blik van Scholten opgevangen en geweten: Scholten dacht hetzelfde! Hoe pijnigend was dat laatste uur geweest, terwijl ze kappend, stap voor stap, eindeloos langzaam door de wildernis kruipend, het groote gedruisch naderden! Maar nee, het was toch niet dezelfde waterval, het bosch was er nog onbetreden, de plantenmassa nog intact, nergens een spoor van een bivak. Hoe weinig hoopvol deze dag ook was geweest, hoezeer die hem ook

versterkt had in de langzaam aansmeulende beklemming, dat hij verdwaald was, toen hij daar voor dezen tweeden waterval stond, had hij zich toch een oogenblik bevrijd gevoeld van een zwaren last: op déze plek waren zij nog niet eerder geweest, déze smaad was hem bespaard gebleven.

Hij liet bivak betrekken.

En nu druischt als gisteravond het watergeweld in zijn ooren, maar heeft het hem gister in slaap gesust, vandaag houdt het hem, ondanks zijn onbeschrijfelijke vermoeidheid wakker.

Hij zit daar, op het voeteneind van zijn veldbed, alleen. Schuin vooruit, tegen den paal van de tent, achter de afgedekte lamp staat de schildwacht, roerloos, de karabijn op den schouder, de blik in de duisternis. Anders is er niet: de groote, wijde oerwoudstilte en daarin de doffe, gestadige dreun van het omlaag stortende water. Eeuwig, eeuwig, eeuwig.

Maar nog één dag vivres!

En nog één dag om aan zijn opdracht te voldoen!

Hij voelt een doodelijke afmatting in zijn heele lichaam. Plotseling voegt hij aan zijn boekje toe:

Deze dag is tot nog toe de vermoeiendste geweest van den heelen tocht.

En dit is de eenige kreet, die losbreekt uit zijn gekluisterde eenzaamheid, onder het harnas van dienst en discipline vandaan. Dan doet hij het boekje dicht, schuift er het potloodje in, steekt het in zijn zak en zucht. Hij zit nu met gespreide beenen, met zijn elleboog op zijn knie en zijn kin in zijn hand gesteund. Peinzend en onrustig trommelt hij met de vingers van de andere hand op zijn dijbeen. Hij voelt iets bitters, iets gekrenkts. Waarom moet deze opdracht hem nu

zoo tegenloopen? Heeft hij een fout gemaakt? In gedachten gaat hij den geheelen weg na, van het begin af, van Meureudoe uit tot aan het meer. Bij het meer is de misère begonnen. Links, boven aan den steilen rotswand had hij het voetpad teruggevonden. Waarom kon hij het den volgenden dag, langs den rechtschen kant naar boven niet meer terugvinden? Zou hij door dat voortdurende gedwongen dalen en uitwijken, een verkeerden bergrug genomen hebben, had hij misschien nog een ravijn vèrder moeten zijn? Maar wie zou in een oceaan de eene golf van de andere kunnen onderscheiden? - Op kompas loopen en niet van de richting afwijken! - Zeker, maar als het terrein in willekeurige kammen en kloven is gescheiden en gespleten, als loodrechte rotswanden en doodloopende ravijnen den doorgang versperren, een omweg forceeren...

Oriënteeren! Waarmee oriënteeren? Met zijn kaart, die geen details geeft? Het kompas? Zeker, dat is iets! Maar wat heeft hij er aan, of hij weet waar Noord is en waar Oost, als het terrein hem zoovele malen in bochten en omwegen heeft gedwongen, dat hij moeilijk meer kan nagaan, hoever hij van zijn oorspronkelijke richting is afgeweken? De gids? Wat weet de gids?...

Doet hij niet beter gewoon maar terug te keeren?

Hij is bij de oude vraag beland: teruggaan? - doorgaan? - opgeven? - doorzetten?

Lang overweegt hij dit. Züü doodstil zit hij daar, met zijn hoofd in zijn handen, dat de schildwacht misschien wel denkt, dat de toewan lit'nan zittend is ingeslapen. Maar daarvan is geen sprake. Minuut na minuut verstrijkt geruchtloos, wegglijdend in het verleden, maar in Nyhof wil de vraag niet wijken.

Teruggaan? Teruggaan en salueeren: - Commandant ik meld, dat ik Pameuë niet heb kunnen vinden. Onverrich-

terzake thuiskomen. Geen rijstvelden ontdekt, geen Habib Moesa gezien... afijn, dat gáát nog. Maar: het pad verloren, misgeloopen, dagen lang rondgedwaald in de rimboe... Zoo'n totale mislukking in zijn conduitestaat! Zoo'n onuitwischbare vlek op zijn reputatie, een vlek, die bij elke overplaatsing wéér zichtbaar wordt, wéér boven komt: Ah, onderluitenant Nyhof... zóó... heeft niet eens een druk beloopen voetpad kunnen vinden. Hij zíet de commentaren op zijn patrouillerapport al in de kantlijn staan: - waarom niet dit, waarom niet dát... - En dan tenslotte natuurlijk een afkeuring.

En wat zal de commandant zeggen? De commandant zal dát zeggen, wat de meeste commandanten zeggen en wat in de voorschriften staat: - Zoolang een soldaat nog een kans heeft te voldoen aan zijn opdracht, zoolang komt hij niet terug! Dat verbiedt hem zijn eer!

Nyhof kijkt om zich heen. Snurkend en rochelend slapen zijn manschappen. Zoolang hij niet aan zijn opdracht heeft voldaan, zoolang kan hij niet teruggaan. Hoe eenvoudig zou dit zijn als hij alleen was! Hij is soldaat, altijd heeft hij zijn plicht voorop gesteld! Als hij alleen was, zou hij het voetpad naar Pameuë zoeken tot hij er bij neerviel. En als hij er bij neerviel zou hij sterven. Maar als hij nu neervalt sterven er vierenzeventig menschen mèt hem, dóór hem! Moet hij niet liever de vernedering van het fiasco dragen dan vierenzeventig menschenlevens op te offeren aan zijn eer? - -

Hij staat in het bureau en meldt den bivakcommandant - Ik bent onverrichterzake terug, commandant, maar ik heb vierenzeventig menschen teruggebracht! -

Wat zal de commandant daarop zeggen? De commandant zal daarop zeggen: - Je bent een vervloekte ezel, onderluitenant Nyhof! De opdracht was níet, dat je vierenzeventig menschen levend zou terugbrengen van een wandeling

door de oerbosschen, maar dat je naar de rijstvelden van meneer Habib Moesa zou gaan kijken!...

Natuurlijk zou de bivakcommandant daar volkomen gelijk aan hebben - denkt Nyhof, want hij is met hart en ziel soldaat, wat beteekent, dat hij in opdrachten denkt. Maar op dezen avond, nu hij daar eenzaam in zijn tent zit met zijn slapende manschappen rond om hem heen, nu voelt hij zich voor het eerst geconfronteerd met de opdracht en de verantwoordelijkheid voor al deze menschen.

Moet hij niet teruggaan? - Maar als hij teruggaat geeft hij de opdracht op! Deze bijzondere, door een toeval, bij uitzondering aan een onderofficier, aan hèm verleende opdracht, die het uitdrukkelijk bevel tot slagen inhoudt, want er moet een eind komen aan de beschieting van het bivak Meureudoe. Als hij teruggaat verspeelt hij een kans, een reputatie, als hij nu faalt is het uit, nooit meer zal hem een speciale opdracht worden toevertrouwd!

Hij knijpt zijn duim en vingers als een schroef om zijn slapen, alsof hij een nieuwe gedachte, een nieuwe oplossing uit zijn schedel wou persen en dan zucht hij diep en gepijnigd. Onderluitenant Nyhof strijdt den martelenden, afmattenden strijd om den mensch, dien binnen in hem woont en niet opgegeven *wil* worden voor anderen. Nee, nee! Hij gaat niet terug! Nog niet! Morgen wil hij nog zoeken. Nog één dag. Als hij het morgen niet vindt, zal hij teruggaan. Terug naar het meer en vandaar, op de een of andere manier, terug naar het pad, dat hij boven, op den bergkam had gevonden.

Op de een of andere manier! - Maar ook de terugweg is immers niet zeker meer! En in zijn gedachten rijst de stugge, naakte bergwand aan het meer voor hem op, hemelhoog, tot aan de sterren, tot aan den melkweg. De roodbruine gladde bergwand, die, menschelijk gesproken, onbeklimbaar is...

Plotseling staat hij op, het is of hij, aangestaard door duizend spoken terugdeinst, hij rukt zijn kleeren van zich af en gooit zich neer op zijn veldbed. Er raast een waanzinnigmakende angst door zijn bloed. Het bloed suist in zijn ooren. De stilte suist in zijn ooren. En de waterval.

De waterval van gisteren. De waterval van vandaag.

De tiende dag breekt aan. 20 Juli 1911.

Op dezen dag hadden zij Pameuë moeten bereiken. Dat beteekent nog niet, dat zij Pameuë niet morgen zullen bereiken.

Er wordt opgebroken. Er heerscht een gedrukte stemming. De vermoeidheid van twee zware dagmarschen laat zich terdege voelen, de atjehsche dragers mompelen iets en onder de fuseliers zijn er enkelen, die heimlijk een blik wisselen. Er is iets niet in orde, dat voelt iedereen.

Kartodinomo, de hoornblazer, die zijn toewan lit'nan goed kent, oogt eens naar Nyhofs gezicht en denkt er het zijne van.

Sergeant Sarmin is vanochtend, heel in de vroegte door den commandant apart genomen en gepolst: of hij den weg naar Pameuë misschien weet? Maar dien weet hij niet. Hij is hier nog nooit geweest, hij heeft zelfs zoo'n rimboe nog nooit gezien. Maar nu weet sergeant Sarmin heel zeker, dat de commandant den weg naar Pameuë ook niet kent en als hij zoo eens rondkijkt naar de wildernis om hen heen, dan begrijpt sergeant Sarmin wel zoo ongeveer wat dat te beteekenen heeft. En al verraadt hij dit ook met geen woord aan de anderen, - want de discipline snoert hem den mond, - zóó diep in zich begraven kan hij het toch niet, dat niet sommigen hem een half angstigen, half wantrouwenden blik toewerpen. En Toegono pakt zijn amulet niet meer in, maar draagt die heimlijk op zijn bloote borst, onder zijn uniformjas.

De brigadecommandanten spreken hun manschappen moed in. - Kom, vooruit, kop in de hoogte! Het is bijna geleden! Enne... dan maar wat zuiniger aan met de vivres, hè! De toewan lit'nan heeft het bevel gegeven, dat vandaag alleen maar een half rantsoen mag worden verbruikt. Dus de riem een beetje vaster om de maag. Begrepen?! *'Saja!'* klinkt het als uit één mond, maar de toon is niet al te opgewekt.

Nyhof probeert het met een grap.

'We laten ons toch niet door die hantoe's op de kop zitten, nietwaar jongens?'

Het gegrinnik blijft uit, de gezichten blijven strak en gesloten, Nyhof voelt, dat het beter was geweest deze grap achterwege te laten. Toch weifelt hij nog een seconde met het marschbevel. Hij loopt langs de gelederen, doet een paar stappen terug, keert weer om. Plotseling gaat hij voor den troep staan:

'We moeten naar Pameuë,' zegt hij, 'weet misschien iemand de weg?'

Stilte.

'Als iemand de weg weet of een plan heeft, die mag het gerust zeggen.'

Aarzelend treedt een van de fuseliers naar voren. Een jonge, krachtige Javaan. Hij neemt de houding aan.

'Ja? Wat heb je te zeggen, Towokromo?'

Towokromo begint met den gebruikelijken omhaal van woorden. Hij is een Javaan, een eenvoudige boer uit de buurt van Djocjakarta, uit de Vorstenlanden dus, er leeft nog een eeuwenoude hoffelijkheid en onderdanigheid in hem.

- De toewan lit'nan moet niet boos zijn, hij is maar een domme *Orang Djawa*, een nietswetende fuselier, enzoovoort, enzoovoort, maar... enfin, of de toewan lit'nan het niet beter vindt om maar rechtsomkeert te maken en naar

huis te gaan... *sebab memang kita soedah kesassar...* aangezien we nu toch al verdwaald zijn! Hoe rustig en laconiek, met welk een boersche plechtstatigheid spreekt Towokromo dit ontzettende woord uit: *kesassar!...* verdwaald! Het woord, dat nog niemand heeft durven zeggen, dat nog niemand heeft willen denken!

Maar Towokromo is ook eigenlijk geen soldaat, Towokromo is een *tani*, een landbouwer. Hij stamt af van menschen, die eeuwen lang in bitteren strijd met een ondankbaren bodem hun karig bestaan hebben moeten bekampen en daarbij nederigheid en voorzichtigheid hebben geleerd tegenover het noodlot. Towokromo heeft geen fantasie, kent geen heldhaftigheid, hij is een boer. Hij heeft alleen een primitief ontzag voor de natuur en de godheid en een sterk ontwikkeld instinct voor zelfbehoud.

Towokromo is niet alleen een boer, hij is óók de vertegenwoordiger van den rasechten javaanschen 'kleinen man'. Van den langzaam reageerenden, traag levenden javaanschen volksman, in wien alle energie is doodgebrand door de gloeiende zon van het smoorheete, schrale Midden-Java, in wien alle zelfrespect is uitgebluscht door de armoede, onderwerping en rechteloosheid, die zijn klasse geslachten lang geteisterd hebben. In dat bestaan, - dat een eeuwige verdediging was tegen een gierigen bodem, die het zaad niet anders dan onwillig teruggaf, tegen de onberekenbare natuurmachten, die het gewas verdelgden en vernietigden, tegen de overheersching en uitbuiting van klassen en menschen, die sterker en geslepener waren, - in dat bestaan heeft ook Towokromo de ziel en de physionomie gekregen van wat sommige menschen dichterlijk noemen: het zachtste volk der aarde en wat andere menschen, minder dichterlijk, uitdrukken met het woord: karbouw. Zijn starende oogen zonder uitdrukking, zijn onbewogen

gezicht met den dierlijk platten neus en de wijde neusgaten, die voortdurend schijnen te speuren naar een onzichtbaar gevaar, zijn altijd openstaande mond, die een stompzinnig gebit vertoont onder de iets opgetrokken dikke lippen, dit alles drukt immuniteit van gevoel uit, behalve een laatste instinct voor rust en vrede.

Waarom Towokromo dan den bonten rok heeft aangetrokken, dat weet niemand en dat interesseert ook niemand. Waarschijnlijk heeft, in de eerste plaats het handgeld hem getrokken: Towokromo, voor wien tien koperen centen steeds een kapitaal vertegenwoordigd hadden, en wien elke tien koperen centen altijd weer door de gierige hebzucht van verwanten, priesters en landsgrooten werd afgenomen, was dit handgeld een onbegrijpelijk gemakkelijk te verwerven schat, al had die hem dan ook zóó doen duizelen, dat hij haar binnen twee dagen aan allerlei vervliegende geneugten had verkwist. Verder zal zijn gemakzuchtige aard hem een Eldorado voorgespiegeld hebben in het soldatenleven, wèg van den karigen sawah, die met zweet en moeite moest bevrucht worden, naar de kazerne met het altijd gereedstaande bord rijst en de altijd onbetwiste slaapplaats, die hem door een beschermende, zij het ook totaal onbegrepen macht werd toebedeeld en voor hem werd behouden. Voor Towokromo beteekende het soldatenleven waarschijnlijk nooit: verdediging van iets, dat vaderland wordt genoemd, maar uitsluitend verdediging van het eigen Ik en wel in den gemakkelijksten vorm. Voor Towokromo beteekent het soldaat-zijn geen strijd, maar juist het ontduiken van strijd. Zelfs zijn overplaatsing van het vredige Java naar het oorlogvoerende Atjeh heeft hierin geen eigenlijke verandering gebracht: patrouille loopen brengt Towokromo geen bijzondere onaangenaamheid, hij is sterk als een buffel, die nooit iets anders gedaan heeft dan het juk dragen

en als een karbouw is hij gewend aan modder, muskieten en bloedzuigers. En het gevecht is: bevel. De toewan lit'nan geeft het bevel tot schieten, dan trekt Towokromo aan den haan van zijn geweer. Of de toewan lit'nan geeft bevel om er met den klewang op los te slaan, dan trekt Towokromo zijn klewang en maait er gehoorzaam mee in het rond. Niet, omdat hij dit graag of uit overtuiging doet, want hij begrijpt absoluut niet, waarom hij het doet. Hij gehoorzaamt eenvoudig aan een macht, die hij al eeuwen lang gewend is boven zich te weten, iemand trekt aan den teugel en zegt: rechts - en dan gaat hij rechts: of iemand trekt aan den teugel en zegt: links - en gaat hij links. Misschien heeft hij er zelfs nooit aan gedacht, dat hij bij dit rechts of links gaan kan sneuvelen of verwond worden. Over zulke dingen denkt Towokromo niet na, evenmin als een rund op weg naar den slager nadenkt over zijn komend noodlot. Het eenige, waar Towokromo gevoel voor heeft is het bord rijst, het stuk gebakken visch en het halve gezouten ei, dat de Kompenie hem, om een totaal onbegrijpelijke reden, gratis en met nooit in gebreke blijvende regelmaat verstrekt. Het is dit voedsel wat in Towokromo, als in een traag herkauwend rund, de laatste vonk intelligentie en ook het laatste restje gevoel in het leven houdt, een soort instinct, dat altijd min of meer op de loer ligt om dit eindelijk verworvene met alle machten te behouden en dat hem een sein geeft als er gevaar voor dreigt. Dit sein heeft Towokromo nu gekregen, hij heeft beseft, dat zij aan het verdwalen zijn en dat verdwalen in deze rimboe noodlottige gevolgen voor de maag kan hebben. Daarop is zijn instinct in de oppositie gegaan en daarom staat hij nu voor den toewan lit'nan met den logischen, maar onheldhaftigen voorslag om maar liever naar huis te gaan en het noodlot niet langer te verzoeken met onberaden en zelfstandige daden, die het bord rijst, het stuk gedroogde visch en het

halve gezouten ei noodeloos in gevaar zouden brengen. Natuurlijk, - omdat Towokromo behoort tot het zachtste volk dezer aarde en verwant is aan de soort der gedweeë runderen - doet hij dezen voorslag met onderdanige hoofschheid en traditioneele zelfvernedering.

Kesassar!

Rauw valt dit woord.

Teruggaan... zegt deze inlandsche fuselier, deze boersche, domme Towokromo, die niets anders te verliezen heeft dan zijn leven.

De commandant fronst zijn wenkbrauwen: het is altijd eenigszins benard, als men zelf moeitevol met een vraag heeft gestreden en die eindelijk heeft overwonnen en dan komt er zoo'n eenvoudige sukkel, die veel dommer en veel minder is en stelt deze vraag opnieuw, maar absoluut vanzelfsprekend en redelijk. Bijna onafwijsbaar uit de bloote logika van zijn primitief verstand.

Teruggaan? De commandant kijkt vragend over den troep en meteen stapt Toegono haastig vooruit, schiet in de houding en zegt: - Als de toewan lit'nan hem toestaat ook een woord te zeggen... hij is overtuigd, dat hij spreekt uit naam van alle militairen hier... hij vindt, dat teruggaan onzin is... Wat zullen de anderen in het bivak Meureudoe zeggen, als zij onverrichterzake terugkomen en als dan straks het bivak weer elken avond door de *djahats* wordt beschoten? Hoe moet de Kompenie zich dan wel schamen? We zijn toch niet voor niets uitgestuurd?! En we zijn niet bang! We volgen de toewan lit'nan, *biar sampeh mati!*... tot in den dood!... *Boekan?!* - vraagt hij aan den troep. En de manschappen, onwillekeurig aangestoken door Toegono's enthousiasme - het geheimzinnige, onberedeneerde enthousiasme voor den dood - antwoorden geestdriftig en plotseling gestimuleerd:

'Saja! Saja!'

Wat is het, dat Toegono deze heldhaftige, doodsverachtende woorden ingeeft, Toegono, die zich zóó dicht tegen de bescherming heeft aangedrongen, dat hij, zij het ook met heimlijke schaamte, de amulet op zijn bloote lijf draagt? - Het is hetzelfde, wat hem dóór het Christendom en óver de Kompenie heen uit zijn geboorteland heeft weggedreven: de onstilbare begeerte naar avontuur, een onrust, die in hem jeukt en knaagt, een behoefte aan daden, een honger naar jacht, naar beweging, naar emotie. Want Toegono is geen rustige boer, die zijn sawah met vrekkig egoïsme opnieuw en opnieuw bevrucht om haar opnieuw en opnieuw vrucht te doen dragen, Toegono is geen zachtmoedige slaaf, die zijn onderdanigheid tegenover het leven localiseert in de onderdanigheid tegenover zijn maag, Toegono is een hasardeur en een vechter, die het gevaar en den strijd steeds weer opnieuw zoekt, omdat de opwinding van het ongewisse en wisselende de eenige balsem is voor zijn geëxalteerde zenuwen. Daarom verdedigt hij zich met de amulet tegen het onzichtbare, waartegen hij niet lijfelijk kan strijden, maar ook alleen dáártegen verdedigt hij zich. Het andere, het zichtbare gevaar, de doodende en doodbare vijand, blijft hij, blind voor de nabij liggende en onloochenbare feiten, zoeken. Want dat, wat voor Towokromo den hemel beteekent: rust, stilstand, eeuwige stilstand en herkauwen, dat beteekent voor Toegono de hel. En dit is het, wat hem met doeltreffende zekerheid de juiste woorden ingeeft om bij den commandant de dreigende logika van Towokromo te niet te doen: - Wat zal er gebeuren met het bivak Meureudoe, met het prestige van de Blanken, van de Kompenie, als wij onzen plicht niet doen?!

En het zijn deze woorden, die in Nyhof de logika van Towokromo's voorstel voorgoed onderdrukken en hem het

houvast geven, waarnaar hij een oogenblik vergeefs gezocht heeft. Natuurlijk: Toegono heeft daar iets gezegd, wat hijzelf nog enkele nachten geleden zoo duidelijk geweten heeft, maar wat sindsdien in de obsessie van het zoeken en moeten-vinden op den achtergrond geraakte: het is niet alleen de opdracht áls opdracht, die hem voortstuwt, het is ook de plicht en de verantwoordelijkheid tegenover het bivak daarginds, dat bivak, dat vrouwen en kinderen herbergt en waar de nederlandsche driekleur boven wappert. Hij voelt zich gestimuleerd door een beter verlangen dan eigen eer te redden: het verlangen deze vrouwen en kinderen en deze vlag, die zijn vaderland symboliseert te verdedigen; hij voelt zich geprikkeld door een hoogere vrees dan de vrees voor zijn superieuren en commentaar op zijn beleid: de vrees, dat hij in deze verdediging zal falen en daarmede anderen nadeel zal berokkenen... Zeker, hij is niet voor niets uitgezonden! Hij is niet bang! Hij vertrouwt op zichzelf!

'Vooruit!' commandeert hij en er is iets van een plechtige, geëmotioneerde heldhaftigheid in zijn stem, 'wie naast de Kompenie staat, die volgt mij!'

'Hoerah! Hoerah!' schreeuwen de soldaten. En deze schreeuw schalt luid tegen het doffe geweld van den waterval op, het is, als daagden zij, uit naam van de Kompenie, de wildernis uit, die hier als een reusachtige, persoonlijk geworden vijand tegenover hen staat.

Towokromo haalt gelaten zijn schouders op en stapt terug op zijn plaats in de gelederen. De atjehsche dragers zwijgend norsch.

Dan geeft de commandant het sein op de fluit, de troep komt in beweging en ze verlaten het bivak, ze geven deze plek, die ze maar voor één nacht geleend hebben aan de wildernis terug en die steekt er gulzig haar klauwen over uit:

als de laatste man verdwenen is achter den donkeren boschmuur, weeft de stilte onmiddellijk haar web over de gehavende kampeerplaats, die als een wonde in de gave plantenmassa ligt; in de stilte bruist het doffe geweld van den waterval, geruischloos besluipen de lianen de naakte geraamten van de afgebroken tenten en een rottanstruik steekt heimlijk een hebzuchtige, gedoornde rank uit naar een leege, vierkante jeneverflesch.

Vijfenzeventig menschen hebben op deze plek één nacht geleefd, hebben hier gegeten en geslapen, hebben hier hun droomen, hun angsten, hun wenschen uitgeademd, zij hebben deze plek een nacht lang bevolkt met de schimmen en herinneringen, die hen in hun bestaan achtervolgen en voortjagen en elk van hen tot een mensch apart maken, alleen en afgescheiden van de anderen in dit leven staande. Het is ochtend geworden en zij zijn weggegaan, maar van deze droomen, angsten, wenschen, van deze schimmen en herinneringen is hier in deze vochtige schemerdonkerte een schaduw achtergebleven, ongetelde schaduwen, die licht en geluidloos tusschen het gebladerte gaan om zich samen te voegen met de alreeds bestaande schaduwen, welke zwevend en suizend tusschen de eeuwenoude stammen dwalen. - Daar is een blonde vrouw in velerlei gestalte, eenmaal is zij zwanger en kijkt met een beklemden glimlach op, andermaal is zij opnieuw moeder en houdt een pasgeboren kind met een teeder gebaar omhoog, hier zit zij, omringd van kleine kinderen in haar stoel te naaien, dáár staat zij met een afscheidsgroet op de lippen en het wachten in haar blik, ginds, in een duisteren hoek ligt zij als een stille, bleeke doode en achter haar staat de bivakcommandant, streng en bijna zoo groot als een oerwoudboom en houdt een bundel papier in zijn hand: het is het journaal van Nyhof. Aan het hoofdeind bij de doode, staat de oude baboe Minah en steekt

haar kale vlerk beschermend en met onuitputbaar moederinstinct over vier blanke kinderen uit. - Heel stil, tegen een bemosten stam geleund, staat met neergeslagen oogen een bruin meisje, boven haar gebogen hoofd, in een wirwar van gebladerte zweeft een boek, de letters deinen als een muskietenzwerm op en neer, steeds op dezelfde plaats in een zinloos lijkenden dans: M.U.L.T.A.T.U.L.I... en achter deze zwermende letters glimmen de stekende oogen van een officier, die een sergeant op het strafrapport ontboden heeft en hem veroordeelt tot een week cachot... - Dáár danst een glanzende lichtkring door het donker en blijft wiegelend en zoemend schommelen aan de punt van een groot, vleezig blad: het is de slompret van den jongen Wongso in de handen van Kartodinomo, den hoornblazer. - Boven het naakte geraamte van de eene tent staat dreigend een klewang omhoog, als een flits van licht, dat nergens vandaan komend mystericus in deze schemerstilte is ontstaan, het breede lemmet omgeven door een aureool van geel: dit is de maréchausseedroom van Lederer en Toegono en ergens, op een stille plek bewegen geruchtloos twee kleine schaduwen: dat zijn de handen van Sadinah, die koffie koken en rijst scheppen op een blikken bord... - Dan verdicht zich de donkerte, bladeren en stengels krioelen op en over elkaar, verstikkend en elkaar verdringend, het lispelt en suist er, een halm beeft met vlugge, ademlooze sidderingen... hier kronkelen *hantoe's*, booze geesten, gemartelde spoken, als een nest van kille glibberige slangen, die met starre, verglaasde oogen in het niets staren en alleen af en toe een sidderende tong uitsteken... Daar verdringen zich vrouwengestalten, naakt of half gekleed, sommigen in de kramp van omhelzing of barenswee, sommigen lokkend, anderen hoonend en boosaardig, er gaat een schim tusschen hen door, met op den rug gevouwen handen, - luitenant Soe-

koe, - deze schim verdeelt zich en heeft een dozijn schaduwen, allemaal mannen zonder vrouw, die rondom de vrouwen zonder man zwerven; - en gebogen sluipt daar een oude priester-diplomaat, Toekoe Moedin, langzaam met zijn kromme, beringde schurftvingers buigt hij het gebladerte uiteen en loert boosaardig uit de doodstille woekering naar de resten van het bivak, achter hem duikt een andere schim op, even stil, even heimlijk, een wild gezicht met een zwarte haarlok tusschen de sluw flitsende oogen, een hoofd zonder lijf, een schim, die verborgen blijft achter het dichte groen: Habib Moesa...

De wildernis herneemt de plaats, de gestalten en schimmen vervagen en vloeien inéén, worden blad en rank, licht en schaduw, worden vocht en schimmel, worden stilte met sissende, fluisterende stemmen. Bloedzuigers, berstende zwartgestolde bloeddroppels gelijk, trekken zich wankelend terug in onverzadigde, bewustelooze bevrediging, muskieten, gezwollen na een nacht van bloedorgie, dansen traag en tuimelend, dronken van het zwelgen, al lager en lager tusschen de groene reuzenstammen en zinken weerloos in de kleverige draden van een spinneweb, waar het geroofde bloed opnieuw geroofd wordt. Mieren rennen uit duizend schuilhoeken, uit schimmel en rotting tevoorschijn en slepen kleine resten etenswaren weg: een kolossale rijstkorrel, een monsterljke vischgraat.

De dag rijpt, in de eindelooze wisseling van den tijd stort de waterval razend omlaag, nevel sproeiend over de sidderend wuivende varens, eeuwig en eeuwig door, de oerwoudstilte vervullend van een alles vermokerend gedreun.

Vijfenzeventig menschen hebben hier een nacht geleefd, hebben hier gedacht, gewenscht, gebeden, gehaat en gedroomd; het heele bivak Meureudoe en de atjehsche kampong heeft hier een nacht geleefd, alle verbeten en onder-

grondsche hartstochten, die daarginds binnen en buiten het prikkeldraad, in de gloeiende, schrale kusthitte woekeren, alle affecten, die daarginds onder een pantser van uiterlijke onverschilligheid en geslotenheid borrelen en gisten, hebben hier, op deze plek hun afschaduwing gelaten, deze nacht is vervuld geweest van alle dingen en schepsels, die vijfenzeventig menschen achtervolgen, beangstigen, opjagen, verlokken en verleiden, is vervuld geweest van het wonderbaarlijk licht der stormlantaarns en vier roerlooze soldaten hebben uur om uur de wacht gehouden over deze doorspookte, oeroude stilte.

Toen, in de ochtend, hebben zij hun strijdkreet uitgeschreeuwd, het ‘hoerah!’ van de Kompenie is gebotst op de wanden van het oerwoud en het gedreun van den waterval en daarna zijn zij weggetrokken om hier nooit meer terug te komen, niets anders achterlatend dan een paar sporen van vernieling en de afschaduwing van hun wezen, dat overdag gesloten blijft en afgezonderd, maar zich 's nachts en in het duister heet en heimlijk uitleeft en zich met honderd ontkluisterde machten op de andere wezens stort.

De boschwand heeft zich geopend en daarachter zijn zij opgelost, hun voetstappen zijn verstorven, nu zwerven zij verder, gedoemd door een ongeweten noodlot, gestuwd door onbegrepen hartstochten, verloren en ongezien in de dichte bergwildernis, die haar hardvochtig spel met hen speelt. Ze zwerven verder, klimmend en dalend, door de oneindige wouden, ze worden omhuld door groene woekering en stilte, steeds weer dezelfde woekering, steeds weer dezelfde stilte, geen schepsel treedt hun in den weg, geen dier vertoont zich, soms wordt het onderbosch dunner, soms hebben ze even uitzicht, maar ook dit uitzicht is groen, groene boomtoppen, de gansche wereld over.

Wanhopig, maar de kaken opéén gebeten en het kompas

in de hand voert de commandant zijn verdoemde en behekste processie aan, verbitterd strijdt hij zijn grooten strijd: tegen dit gebergte, tegen deze onmetelijke wouden, tegen de mislukking en vóór de eer en de veiligheid van het bivak Meureudoe, dat 's nachts beschoten wordt... Maar heeft dit nog zin? Moet hij nog verder gaan? Is er nog hoop, dat hij deze groote en schoone opdracht zal kunnen vervullen? Graaft hij zich niet dieper en steeds hopeloozer in, in deze oerwildernis, die hij niet kent, verliest hij niet meer en steeds zekerder met elke minuut alles, waarnaar hij zoekt: het pad, de rijstvelden, de bende van Habib Moesa, de bewoonde wereld?!... Nog een half rantsoen heeft hij... Nog een half rantsoen. Moet hij niet teruggaan?! - Teruggaan, teruggaan, teruggaan... Even hardnekkig als dit woeste gebergte is dit fatale woord... Telkens rijst het in hem op, tot aan zijn lippen en daar stokt het: het wil geen bevel worden. Nog niet! Nog één stap en dan... Nog één minuut en dan... Nog één meter en dan... Zij dalen een zware helling af...

En dan, - ja waarachtig, dan is het zoo: dan ligt daar plotseling onder aan de helling een pad. De laatste slag van het kapmes heeft het onthuld, ontdekt, ontbloot, als door een kramp bevangen blijft de voorste man met een schok stokstijf stilstaan, de arm met den klewang star in de lucht geheven, dan zinkt zijn arm langzaam en mechanisch, hij kijkt om en zegt met oostersch laconieke verbazing:

'Ts! èh! voetpad!'

Verbijsterd staart de commandant het aan. Het is geen hallucinatie, geen onduidelijk spoor, het is een flink en breed pad en onmiskenbaar door menschenhanden gemaakt. Zooals het in het begin van den tocht voor hem heeft gelegen, bochtend over den schildpadberg heen en langs den hoogen oever van de Meureudoe-rivier, zoo ligt het nu wéér voor hem. Zoo onbegrijpelijk als het bij het

bergriviertje in de wildernis verloren ging - zoo onbegrijpelijk duikt het hier uit dezelfde wildernis weer op, mysterieus, wispelturig, ongeloofwaardig. Het komt van nergens, het begint midden in het bosch, ze zijn er blindelings op gestooten.

Er gaat een diepe, verlossende zucht door Nyhof heen, onwillekeurig strekt hij zijn rug en merkt, dat hij uren lang gekromd heeft geloopen onder den last van het zoeken en speuren.

'Nou, ziezoo... daar hebben we 't!' zegt hij verheugd en veegt het zweet met een triomfantelijk en bevrijd gebaar van zijn druipend gezicht. Hij staat daar aan het begin van het pad en laat er zijn blikken lang overheen gaan, alsof hij zich niet zat kan zien aan dit beeld, dat eindelijk uit zijn angsten en wenschen, uit de wakende uren van lange, beklemmende nachten, werkelijkheid is geworden. En terwijl hij daar zoo kijkt, hecht zich zijn blik vast aan een voetafdruk in den bodem, een voetzool met vijf, wijd uitéén staande teenen. Het voetspoor van een mensch, van vriend of vijand, maar van een mensch! Zooals in het begin bij de beklimming van de Peuët Sagoeë de allengs vluchtiger wordende, als 't ware in de atmosfeer oplossende voetstappen de naderende eenzaamheid aankondigden, zoo schijnt déze voetstap uit de eenzaamheid neergeslagen, de voorspelling te zijn van een naderende wereld, van menschen.

Hij heeft de proef doorstaan - denkt Nyhof, het doolhof, de onbevolkte, behekste woestenij tusschen dien laatsten voetstap en dezen eerste, heeft hij doorzworven, bekampt en overwonnen. Hij heeft de proef doorstaan!

Maar Nyhof is geen woudlooper, hij kent het hart van de wildernis niet. Al heeft hij meermalen een patrouille geleid, al heeft hij zware tochten door het oerbosch gemaakt, hij is nog nooit met *deze* wildernis vereenigd geweest, hij kent

wel haar angstwekkende stilte en eenzaamheid en wilde grootschheid, maar niet de misleidende en verborgen symptomen van haar onbetrouwbaarheid en wispelturigheid. En niemand van zijn troep kent die, Lederer niet en Scholten niet, en geen van zijn inheemsche soldaten, want zóó diep in het oerwoud zijn ook zij nog niet geweest, en de dragers zijn al jaren geleden gepacificeerd, sindsdien zijn zij vreedzame, zij het ook dikwijls nog onbetrouwbare dorpsbewoners, die hun rijst en klappers verbouwen en hun producten naar de markt dragen. Zij weten niets meer van de rimboe af, ze zijn de rimboe ontgroeid. En Pawang Meureudoe, de gids... Misschien is Pawang Meureudoe niet anders dan een onnoozel werktuig in de handen van den sluwen Toekoe Moedin. Laten we hier aan toevoegen, dat ook de bivakcommandant van Meureudoe de rimboe van den Peuët Sagoeë niet gekend heeft, want hoe had hij anders den onderluitenant Nyhof naar deze beruchte doolhofwildernissen durven zenden met een onvoldoende kaart en zonder reserve-gids? Enkel met de opdracht en het onbetrouwbare woord van Toekoe Moedin!

Zoo denkt dus Nyhof, nu hij dit kapsel en dezen éénen voorzichtigen voetstap in den bodem ziet, dat hij het voetpad naar Pameuë heeft gevonden. Daarom geeft hij zoo gerustgesteld en ter goeder trouw het signaal om door te marcheeren en pas als er plots met groote kracht iets als de speer van een reus uit het gebladerte boven hun hoofd omlaag komt suizen en sergeant Scholten op hetzelfde oogenblik met een schreeuw voorover stort, pas dán beseft Nyhof, dat dit kapsel iets anders is dan het voetpad, dat hij zocht.

Samen met sergeant Sarmin schiet hij op Scholten toe, die geknield op den grond ligt.

‘Wat is er Scholten?! Ben je gewond?!’

‘Het is niet erg, geloof ik, luitenant... mijn knie...’

Zij helpen Scholten op.

‘Kun je staan? Kun je loopen?... Of moet je in de tandoe?’

‘Het zal wel gaan, luitenant.’

Scholten hinkt een paar stappen heen en weer, op het pad ligt een dunne, scherp toegepunte boomstam, een reusachtige speer.

‘Valboom, verdomme!’ zegt Nyhof zacht en krabt met zijn schoenpunt wat blad en *alang-alang* gras weg. Er komt een rottankabel tevoorschijn, die naar den boom voert, waaronder Scholten is neergevallen. Tusschen de takken, in de hoogte hangt een lus. De speer was bestemd voor een rhinoceros of olifant en dit pad is een valpad; dat beteekent, dat het levensgevaarlijk is om hier te loopen. Jaren geleden werd kapitein Webb door zoo'n valboom doodelijk getroffen.

‘Godverdomme... een geluk...’ steunt Scholten, terwijl hij heen en weer mankt om te zien, hoe zijn knieschijf werkt. Nyhof schiet om dit gezegde, ondanks zijn teleurstelling in een lach. Hij moet denken aan den overste Leenderts, die het ook een geluk noemde, toen hij een kogel in zijn zitvlak kreeg.

‘Lacht u?’ vraagt Scholten, met de getemperde verontwaardiging van een mindere tegenover zijn meerdere.

Nyhof haalt zijn schouders op.

‘Als jij dat een geluk noemt, waarom zou ik dan niet lachen,’ zegt hij en geeft geen verderen uitleg. Hij weet, dat zijn appreciatie voor den humoristischen kant van dit geval toch geen medaille voor Scholten beteekent. Ten eerste, omdat een valboom geen kogel, ten tweede omdat een onderluitenant geen generaal is.

‘Kun je loopen?’ vraagt hij daarom zakelijk.

‘Jawel, luitenant, het zal wel gaan!’ Scholten bindt een windsel om zijn gekwetste knie.

Hoe het ook zij, Nyhof begrijpt, dat hij in elk geval in de buurt van de bewoonde wereld moet zijn. Rhinocerossen noch olifanten hebben de gewoonte hun eigen valpaden in de rimboe aan te leggen, dit is en blijft dus werk van menschenhanden. Maar het loopen over dit pad is zooiets als geblinddoekt gaan over een weg met putten, elke stap kan den dood brengen, daarom geeft de commandant de order uiterst voorzichtig en alleen langs den kant voort te gaan.

Zoo loopen zij verder, haast tastend, scherp uitkijkend naar dit veelvoud van Damocles' zwaard, dat hun wel in tropische vermomming, maar dan toch alles behalve zinnebeeldig boven het hoofd hangt. Ze loopen voort en het pad eindigt. Het eindigt, zooals het begonnen is: voor hun voeten, midden in de rimboe en zonder eenige aanduiding over de richting, waaruit de makers van dit pad gekomen zijn. Een blinde weg, die oorzaak noch reden schijnt te hebben voor wie zijn ware gedaante niet kent. Een wispelturigheid, een hardvochtige grap tegenover vijfenzeventig menschen, die in dit pad den weg naar voedsel, behuizing, kortom redding hoopten te vinden.

Weer staan zij tegenover het oerwoud, om hen heen ligt de groote, zwijgende stilte.

De atjehsche dragers worden ondervraagd. Wat denken zij van dit pad? Ze denken heelemaal niets. Sinds ze gepacificeerd zijn denken ze niet meer. De pacificatie heeft goede wegen en gemakkelijk te bereiken markten gebracht. Weten ze iets van dit pad? Nee, ze weten er niets van. Sinds ze gepacificeerd zijn is hun wetenschap betreffende bosch- en valpaden afgestompt.

De gids wordt ondervraagd.

‘Hoever van hun kampongs leggen Atjehers zulke paden gewoonlijk aan?’

Pawang Meureudoe oogt eens diepzinnig over het pad,

maakt zijn sarong los, knoopt die opnieuw, verschuift zijn sirihpruim en spuwt vol ootmoed op zij uit.

'Misschien wel op vijf dagen loopen van hun kampong,' zegt hij. 'Maar misschien is hier nergens een kampong in de buurt. Misschien niet eens op tien dagen afstand.'

'Waarom niet?!' vraagt de commandant streng.

'Dat denk ik zoo,' antwoordt Pawang Meureudoe.

'Waarom denk je dat?'

Dat weet Pawang Meureudoe niet. Hij weet ook eigenlijk absoluut niet op welken afstand de atjehsche dorpelingen zulke valpaden aanleggen.

'Begrijp je, dat het erg noodig is, dat we een kampong bereiken om de weg naar Pameuë te kunnen vragen?' Nyhof kijkt den gids strak aan, bijna hopend, dat hij met dit strakke kijken iets achter dat ondoordringbare bruine masker in beweging zal brengen.

- Ja, dat weet hij. Natuurlijk weet hij dat! - verklaart Pawang Meureudoe hoffelijk en onderdanig. - Als hij iets wist, zou hij het zeggen, hij wil niets liever dan den toewan lit'nan behulpzaam zijn. Maar hij weet het niet.

'Tidah tahoe!'

Misschien weet hij het werkelijk niet. Misschien is die vent wel idioot! - denkt Nyhof vertwijfeld en haalt zijn kompas tevoorschijn, terwijl hij Toekoe Moedin vervloekt. Het blijkt, dat dit valpad is afgeweken naar het Noorden. Om Pameuë te bereiken moeten zij naar het Zuid-Oosten.

Nyhof beraadslaagt met zijn brigadecommandant. - Wat zullen ze doen? Hier in den omtrek naar menschen zoeken, of konsekwent op kompas doorloopen naar het Zuid-Oosten, in de richting van Pameuë? Veel tijd hebben ze tenslotte niet te verliezen met experimenten, want de vivres raken op. 'Naar het Zuid-Oosten moeten we op de rivier

stooten, op de Tingkeuëm...' overweegt Scholten over de kaart gebogen en herhaalt Lederers woorden van enkele dagen geleden, 'logisch gedacht...'

Nog talmt Nyhof. Instinctief klampt hij zich vast aan dit pad, dat toch werk is van menschenhanden. Van levende menschen. Maar god weet, waar ze wonen, waar hij ze zoeken moet in dit wegenlooze woud. En hij heeft nog maar een laatste restje proviand. - - Het is beter naar Pameuë te zoeken, waarvan hij tenminste dit weet: dat het in het Zuid-Oosten ligt. Maar nog wacht hij. Hopend spiedt hij over het pad, of niet de voorzienigheid een van die menschen hierheen wil zenden. Het kan toch zijn, dat een jager komt kijken naar zijn buit. De manschappen rusten, rooken een sigaret, eten een klomp rijst, de commandant waarschuwt hen nogmaals zuinig te zijn met het voedsel en gespannen blijft hij wachten. Een kwartier gaat voorbij. Een half uur gaat voorbij. Er komt niemand. Verlaten en zwijgend ligt daar het pad. Overal heerscht diepe, doodsche stilte, geen blad verroert zich, alles blijft star en geruchtloos. Misschien is er geen voorzienigheid. Misschien is er niets anders dan een duister noodlot, dat zich vervult uit duizend ongeweten oorzaken. Misschien is er niets anders dan een wreed en willekeurig toeval.

'Nou, vooruit dan maar, in Godsnaam!'

Het is niet ijdel, dat Nyhof dezen naam aanroept. Het is een innerlijke kreet om genade, om hulp, onbewust, maar daarom des te waarachtiger.

'In Godsnaam!'

De vuist krampt om het kapmes, het staal zwiept door de lucht, de eerste twijgen en struiken knakken neer, de eerste mannen verdwijnen in het gebladerte en de anderen volgen, een voor een, man na man en dan ligt daar het valpad, verlaten en wachtend op een nieuwe vangst. Op zij van het pad

is een oranje-roode plek, daar heeft Pawang Meureudoe zijn *sirih*speeksel uitgespuwd. In deze pseudo bloedplas ligt een weggeworpen lucifersdoosje. Dit en de voetafdruk in den bodem zijn de eenige teekenen, dat hier menschen aanwezig zijn geweest, een aanwezigheid, die vergaan is in het geheimzinnig zwijgende oerwoud en boven deze teekenen hangen in de boomkruinen, de doodelijke reuzensperen.

De dag vergaat, het wordt avond, de schemer verdicht zich, weldra zal het nacht zijn en dan is ook deze dag voorbij, de tiende dag, de dag, die het eerste deel van Nyhofs opdracht afsluit.

Misschien is er toch een Almacht, die op een gegeven moment een toevalligen blik op de dwalende patrouille laat rusten en besluit den commandant een hart onder den riem te steken. Want nu de avond daalt, stuiten zij op een riviertje. Een kleine, kabbelende stroom, die speelsch zijn weg vindt onder het dicht gebladerte door.

En weer leeft Nyhof op! Goddank: een rivier, een teeken, een aanwijzing! Een rivier kan niet zóómaar midden in het bosch ophouden, een rivier voert altijd èrgens heen!

De rivieroever is laag, hier wordt het bivak opgeslagen. Voor het laatst staan de kookpotjes op hun drievoet te koken, het is het laatste rantsoen, waarvan ook voor morgen bewaard moet worden. Dit dempt een oogenblik de opgeflakkerde verwachtingen. Laatste rantsoen is laatste rantsoen: dat is een werkelijkheid, waaraan niets te vermooien, niets te romantiseeren, niets te ontkennen valt. Het laatste rantsoen is het laatste rantsoen en de onmiskenbare voorbode van voedselschaarschte, van hongersnood misschien.

Er gaat weer een onderdrukt gemompel onder de atjehsche dragers, de soldaten zwijgen, maar ook in dit zwijgen ligt de gedrukte stemming, de opnieuw aangroeiende onzekerheid, de opnieuw aansluipende gedachte aan ongeluk en

noodlot. De avond echter is rustig. Er is iets vredigs in dezen kleinen, dartelen stroom, waarin zij baden, waaruit zij kristalhelder water scheppen om te drinken en te koken. Het is een vredige, niet-koude avond, het riviertje klokt kabbelend voorbij en breekt de groote, eenzame stilte, het bruist niet met het dreunend geweld van een waterval, het stroomt ruizelend voort naar het Zuid-Oosten, in de richting van Pameuë...

Nyhof noteert op dezen avond:

> *...Tenslotte hebben we een riviertje bereikt. Het is hoogstwaarschijnlijk een zijriviertje van de Tingkeuëm, die naar Pameuë voert.*
> *De manschappen hebben zich uitstekend gedragen. Alleen de atjehsche koelies zijn bij elken tegenslag ontmoedigd en beginnen dan over de booze geesten aan het meer. Maar dat is natuurlijk onzin...*

Hier houdt hij ineens op met schrijven. Wat doet hij? Hij betrapt er zich op, dat hij bezig is een brief te schrijven, of een dagboek. Aan wie? De gedachte aan zijn vrouw komt in hem op. En nu hij aan haar denkt, heeft hij werkelijk een moment het gevoel, dat zij elkaar ergens in het duister van dezen nacht, ergens boven de barre wildernis van het gebergte ontmoeten. Zij zijn een oogenblik samen, haar ongeruste gedachten hebben hem gezocht en hij heeft zich in dit moment van zwakte tot haar gewend. - ‘Zie je,’ zegt hij tegen haar, ‘ik geloof niet aan die onzin van booze geesten bij het meer, maar het maakt de mannen onzeker. Ik voel die onzekerheid in hen en dat geeft mij de indruk van gebrek aan vertrouwen in mijn leiding. Zooiets is hinderlijk, het ondergraaft je zelfvertrouwen. Maar ik ben niet bang, begrijp je, ik geloof, dat we vandaag werkelijk iets bereikt

hebben. En jij moet ook niet bang zijn. Hoe is het nu met je? Is het kleintje er en wat is het, een jongen of een meisje? Hoewel... wat doet dat er toe? We hebben kinderen genoeg, jongens en meisjes, van alles wat. De hoofdzaak is, dat we allemaal gezond zijn. Je moet niet bang zijn. Ik kom weer terug. Ik heb nu dit riviertje gevonden en dat kan haast niet anders zijn, dan een zijstroom van de Tingkeuëm. Ik hoef niet meer te zoeken, de weg lig vóór me, morgen volg ik deze rivier, ik laat me door niets meer opzij dringen, als ik de oevers niet kan volgen, dan laat ik over de bedding marcheeren, natte voeten is minder erg dan een leege maag. We hebben een beetje honger vanavond, vrouw, maar dat hindert niet, we trekken de riem een beetje vaster. Morgen volg ik de rivier. De Tingkeuëm geeft me een vast punt van oriëntatie, je weet, hij vloeit op de hoogte van Pameuë samen met de rivier van Pameuë. Dat kan niet missen. Volgens de kaart is de Tingkeuëm niet langer dan twee dagmarschen. Over drie dagen ben ik zéker in Pameuë. Ondanks alle tegenslag en moeilijkheden heb ik de goede richting, we hebben het ergste achter de rug. Patrouilleeren is nu eenmaal een moeilijke en verantwoordelijke taak. Het is geen wandeling langs het Koningsplein, daar heeft de bivakcommandant volkomen gelijk aan. En de verantwoordelijkheid van leider is een drukkend juk, zeker! Maar het is een glorierijk juk, vrouw, het is het juk van de uitverkorenen. Begrijp je? Misschien begrijp je dat niet. Je bent een vrouw. Jij zou het liefst mij en de kinderen zoo dicht mogelijk om je heen hebben en als een bedrijvige kloek bewaken en beschermen. Maar een man wil nog iets anders, een man wil zijn plaats in de wereld. Hij wil niet alleen beschermen en bewaken, hij wil ook iets bereiken. Iets *zijn.* Als straks de jaren voorbij zijn, als de ouderdom komt, dan wil een man iets hebben, waarop hij kan terugzien, dan wil hij terugzien op datgene,

wat hij in zijn leven en in de wereld *gedaan* heeft. Dan wil hij opkijken naar de hoogtepunten, waar hij eens gestaan heeft en waar hij voor degenen, die ná hem komen voor de jongeren, in gedachten nog altijd staat. Begrijp je dat, vrouw? Voor mij zou zoo'n hoogtepunt deze patrouille kunnen zijn. Als ik deze patrouille er goed afbreng, als ik, met mijn slechte kaart, zonder gids en zonder dit zware terrein te kennen, mijn troep toch behouden door de gevaren breng, als ik Habib Moesa te pakken kon krijgen...

Je moet niet denken, dat ik verdwaald ben! Ik ben niet verdwaald! Geen sprake van. Die Towokromo is een karbouw! Waarom blijft zoo'n vent niet bij de modder van zijn *sawah*? Wat heeft zoo'n beroerde boerepummel met de soldatenuniform te maken?! Toegono en Sarmin en Karto, je weet wel, de hoornblazer, dát zijn flinke kerels... Het hindert niet, dat ik het pad niet heb gevonden. Het gaat niet om de weg, het gaat om het doel en om het resultaat!

Het is vandaag de 20ste Juli, vandaag ben ik tien dagen weg, ik had vandaag in Pameuë moeten zijn, maar dat hindert niet, ik ben er over drie dagen en drie dagen verantwoord ik wel. Misschien heb ik geluk, misschien breng ik die schurk van een Habib Moesa mee en dan is het uit met de nachtelijke beschieting. Toekoe Moedin is ook een schurk. Dat zal ik de bivakcommandant zeggen, als ik thuis ben. We zullen zoowat tegelijkertijd thuis zijn, je moet je niet ongerust maken, baboe Minah past goed op de kinderen. En als ik thuis ben, dan is er nog iets, waar ik met je over spreken moet. Over Jan. Hij wordt te groot voor het bivak, hij moet naar school. Heb jij daar nog nooit over gedacht?'

Nyhof schuift langzaam en peinzend het potloodje in zijn opschrijfboekje. Hij ziet het bivak Meureudoe voor zich, het is nu daarginds ook avond, in het wachtlokaal dammen

de soldaten van de wacht, in de cantine wordt gebiljart, misschien wordt er juist op dit oogenblik bij een borrel gesproken over zijn patrouilletocht.

Maar er wordt op dit oogenblik over heel iets anders gesproken in het bivak Meureudoe, over iets, dat alleen maar gebeuren kan in een ver vooruitgeschoven buitenpost, in een bivak, dat afgesloten van de wereld, uitgeleverd aan de gloeiende, schrale hitte van een tropische kustvlakte, bestookt door moerasdampen, nachtnevels en vocht, ook de lankmoedigste karakters tot gisten brengt binnen de sarrende eentonigheid en eenzaamheid van prikkeldraad-omheining. Want men kan werkelijk van den bivakcommandant niet anders zeggen, dan dat hij een rustige, lankmoedige, bijna gelaten natuur heeft. Zoo gelaten haast als de rivier, die langs het bivak stroomt en hier haar levensloop beëindigt, traag en vermoeid in zee uitmondt, waarin zij voorgoed ondergaat. Zoo is het ook met den kapitein, die even rustig en van overmatige dartelheid ontdaan, naar zijn pensioen toeleeft, dat hij weldra bereikt zal hebben.

De dagen gaan sleepend en oneindig monotoon voorbij, overdag is het ondragelijk heet, de nachten liggen als een smorend deksel over de barakken en de kleine officierswoningen, bijna een maand heeft het niet geregend. Alles en iedereen versmacht in deze dorre, kwellende droogte, de aarde doordrenkt van zonnegloed, straalt en ademt dezen gloed uit in een atmosfeer, die te oververzadigd is van hitte om ook deze warmte nog op te kunnen nemen, de grond barst, de grasvlakte staat verschroeid, over de helblinkende rails sukkelt 's morgens een treintje weg met drie of vier loome, vuile Atjehers en 's middags sukkelt er een treintje binnen zonder passagiers en zonder nieuws te brengen. In het moeras is het gewas bedekt door een grijze, stinkende

korst van slijk, de zee ligt als een roerlooze plas gesmolten metaal, loodkleurig en dik tegen het broeiende strand, waar rottende zeedieren en verdrogend wier een onverdragelijken stank verspreiden. In dezen poel van hitte, stilte en stank ligt het bivak weerloos uitgeleverd, alleen beschermd door prikkeldraad.

De dagen bestaan uit dienst of rust, uit bewusteloozen middagslaap, rapport en smoorheete avonden met millioenen insecten, die om het lamplicht en op het tafelblad tuimelen, met onverdelgbare muskietenzwermen. In de soldatencantine bulken de fuseliers bij hun gebarsten gramofoonplaat en zweeterige jenevervreugde, in de onderofficierscantine rollen de biljartballen langzaam over het groene veld en ketsen verveeld tegen elkaar met een geluid, dat klikkend in de bedwelmend heete stilte valt. Naast het tapgat suft de dwangarbeider-bediende, drukt af en toe met een slappen vingertop een muskiet dood, droomt trage en drukkende droomen van vrijheid en luiheid en wordt alleen wakker om drank te brengen. Het gesprek kwijnt, het is te heet om te denken, om een zin te formuleeren, om zich voor iets te interesseeren.

Ook in den atjehschen kampong is het windstil; Toekoe Moedin is er alleen geweest voor een paar paspoorten, verder liggen het bivak en de kampong tegenover elkaar als twee zieke, apathische beesten, te gekweld door de droogte om elkaar de tanden te toonen.

Er wordt zelfs niet meer geschoten. De nachten zijn eindeloos lang, verstikkend benauwd en stil, er valt niet eens meer dauw, de ochtenden breken verlept en moedeloos aan.

Uit de hoofdplaats komt geen enkel bericht, geen enkele order. Het treintje schijnt elken ochtend te vertrekken naar en terug te komen uit een wereld, die afgestorven is. In deze afgestorven wereld is het bivak vergeten achtergebleven en

de laatste hartstochten worden met gewapend draad bijeen geperst en met een bewaakte poort afgesloten. Koortsig pulseert hier het leven door, amechtig en tot delirium gedreven, wachtend op iets, dat deze ontzettende eentonigheid zal breken.

Tot, op een avond, de kapitein plotseling en onverklaarbaar tot razernij wordt gebracht door het bloote feit, dat zijn vrouw hem vraagt of hij ook wat jam wil. Zij vraagt hem dit elken avond, al zevenhonderdvierendertig avonden lang en nooit heeft de kapitein hier anders dan vriendelijk en hoffelijk op gereageerd. Maar bij de zevenhonderdvijfendertigste keer wordt hij onbegrijpelijk en onredelijk woedend, of het moest zijn, dat juist dít getal hem tot amok drijft. Zijn geelbleek gezicht wordt plotseling kalkoensch rood, de aderen op zijn bezweet voorhoofd zwellen paarsig aan, hij slaat met de vuist op tafel, waarbij hij bijna den jampot verbrijzelt en hij buldert, dat hij, godverdomme wel jam zal nemen, als hij daar zin in heeft en niet bedild wil worden. Waarop de kapiteinsvrouw eerst schrikt, daarna ook tot amok overgaat, met als motief, de bescherming van den jampot en tenslotte in een hysterische huilbui losbarst, die verkwikkend blijkt te werken. De kapitein heeft spijt over de jam en aanvaardt de snikkende betoogen van zijn wederhelft, die niet bedoelde hem te bedillen, maar toch èrgens haar opgekropte energie kwijt moet, temeer daar nu zelfs de vrouw van den onderluitenant voor haar bevalling weg is en zij dus ook nog de ontlading door den dagelijkschen hoofdknik over de schutting van hun rangen heen moet ontberen. De kapitein begrijpt dit, hij ontbeert ook veel: gezelschap, collega's, afwisseling. Niettemin biedt hij zijn vrouw zijn verontschuldigingen aan, die zij accepteert, waarna zij naar bed gaat, uitgeput door, maar uiteindelijk verzoend met het jamdrama. De kapitein is echter nog niet

aan de verzoening toe. Hij gaat ademsnakkend naar de voorgalerij en daar, op zijn wipstoel, schommelt de kapitein een uur lang verwoed heen en weer. In dit uur komt hij tot het pijnlijke en schaamtevolle besef, dat de omwanding van zijn woning uiterst gebrekkig en zeer gehoorig is en dat dus de jamtragedie over het geheele bivak is uitgevloeid. Hetgeen de waarheid dekt. De jamstorm heeft door het gansche bivak gewoed, iedereen is opgeschrikt door den vuistslag, den vloek en den rinkelenden jampot, daarna heeft iedereen, in de barakken, in de loods van de gestraften, in de cantine, zich heimlijk en aangenaam vermeid in de echtelijke woordwisseling, die eindelijk de zoo hevig begeerde afwisseling bracht in de moordende, wurgende eentonigheid. Dit beseft de kapitein en wipt vernederd en gekweld op en neer. Hij besluit, dat er niet anders op zit, dan morgenochtend onmiddellijk en zeer duidelijk de gebrekkige houten omwanding van zijn woning te vervangen door de ongenaakbare omwanding van zijn rang en macht.

En zoo lijdt dan het bivak drie dagen lang onder de jamtragedie. De jonge sergeant Dwars wordt voor een week het oerbosch ingezonden, de fourier moet achttien paar soldatenschoenen verantwoorden, die reeds eenmaal verantwoord zijn - hóe, dat weet de fourier zelf niet precies meer en dat is juist, wat de kapitein met satansche wellust vermoed had, - de sergeant-majoor krijgt maar één middag om zijn achterstand bij te werken, uitgerekend de heetste middag, als iedereen, de krokodillen in het moeras incluis, een bezwijming nabij is en er in het wachtlokaal zelfs niet gedamd wordt, omdat de damsteenen aan de zweetende vingertoppen blijven kleven, twee fuseliers krijgen vier dagen arrest op water en brood, omdat zij knoopen gepoetst hebben, zonder hiervoor uitdrukkelijk bevel te hebben ontvangen, zoodat zij zich dus schuldig maakten aan wille-

keurige daden op eigen initiatief, een adelborst loopt een suizenden klap om zijn kop op, omdat hij veegt inplaats van onkruidjes te wieden, hoewel alle onkruidjes sedert een week door den zonnebrand uitgeroeid zijn, luitenant Soekoe heeft een intiem onderhoud met zijn commandant, die hem in beleedigende termen de onzedelijkheid en ongewenschtheid van zijn kwartjes-uitspattingen onder het oog brengt en eindelijk, als er drie dagen voorbij zijn, als alle adelborsten schichtig in elkaar duiken, wanneer de kapitein hen passeert, als alle soldaten met een sprong in de houding vliegen, zoodra de kapitein zijn hoofd om de deur van de chambrée steekt, als alle onderofficieren schuw en strak op het namiddagrapport verschijnen, waar de sergeant-majoor en de fourier woedend tegen hen snauwen, waarna zij zelf ook weer woedend elken fuselier afsnauwen, die hun in den weg komt, als er in de cantine zwijgend wordt gebiljart en ook de gramofoon verschrikt blijft verstommen, kortom, als het geheele bivak siddert in een gedrukte en ootmoedige stilte, waaruit het laatste sprankje levensvreugde is weggevaagd, dan pas kalmeert de kapitein, dan pas begeeft hij zich waardig en hersteld in zijn zelfvertrouwen en prestige naar zijn slaapkamer voor den uiteindelijken bevredigden slaap, waarin dan de jamgeschiedenis, godlof, haar natuurlijk einde vindt.

Dit is, wat er in het bivak Meureudoe gebeurt, waar niemand op dit speciale oogenblik denkt aan de patrouille van Nyhof, aan Habib Moesa of aan Nyhof zelf, die, verloren in de wildernis, het potloodje in zijn zakboekje schuift en het boekje in zijn zak steekt.

Onwillekeurig zoekt Nyhof naar het zachte geklok van de kleine rivier, die hij heden heeft bereikt, hij voelt zich geheel kalm en rustig worden bij het luisteren naar het kabbelen van het water.

Hoe gerustgesteld zou hij geweest zijn, als hij nu, op dit oogenblik had geweten, dat zijn bivak aan den Tingkeuëm staat. Niet aan een zijrivier, maar aan den Tingkeuëm zelf, aan den bovenloop, die echter niet op zijn kaart voorkomt. Dit water, dat zoo vredig door de nachtelijke stilte klokt, vloeit regelrecht naar Pameuë...

Ja, het doel ligt veel dichterbij dan één van hen vermoedt!

De volgende dag, de elfde dag brengt steeds grooter zekerheid en geruststelling. Zij volgen den helderen bergstroom langs beide oevers, soms treden rotsklompen hen in den weg, dan laat de commandant over de bedding loopen, er zijn plaatsen, waar bamboestruiken en dicht bebladerde takken tot op den waterspiegel neergebogen hangen, daar bukken zij zich en kruipen verder, door het water, onder de woekering door - iemand, die hen van den oever zou gadeslaan zou zich kunnen verwonderen over dit schouwspel: dit zonderlinge kruipdoor-sluipdoor van ernstige, gewapende mannen met verwilderde stoppelbaarden, maar langs de oevers gaat geen sterveling, daar ziet alleen de wildernis zwijgend en norsch toe en het kruipdoor-sluipdoor is hier een grimmig spel met dood of leven als inzet.

Maar er doemen kleine hutjes op, bruine hokjes op bamboestelten, zonderlinge kooien lijken het, alleen: ze blijken leeg. Misschien heeft hier een dorpeling enkele dagen zitten visschen, misschien heeft hier de jager gehuisd, die het valpad aanlegde of misschien een woudlooper, die hars en rottan verzamelde. Nu is er geen mensch, maar toch is het de bewoonde wereld, die haar armen verwelkomend naar hen uitsteekt als naar zonen, die uit verre en gevaarlijke streken thuiskomen. En ook deze zonen, ze voelen herademend, dat zij uit een drukkende, lange eenzaamheid, uit een haast

waanzinnigmakende ongewisheid en juist op het laatste nippertje terugkeeren naar de veilige gemeenschap.

Het is een warme dag, de zon steekt. De hemel is strak en vaal, kleurloos na weken van droogte, alleen boven den Peuët Sagoeë staat een kleine compacte wolk. Een wolk als een gebalde vuist.

Maar dit zien de mannen niet, zij kruipen en sluipen onder het dichte gebladerte door, soms door het water, soms langs den bochtenden rotsigen oever, zij zijn begraven in het groen, weten alleen aan de broeiende hitte, dat de zon schijnt... Daarbuiten... Zij kijken uit naar sporen, die zich hier vermenigvuldigen, zij kijken uit naar iets eetbaars, *kladdi*-blâren, want het rantsoen is klein vandaag en moet aangevuld met gaven van de natuur. Ze voelen hun maag, die zachtjes knort en mort, maar zij trekken hun riem vaster en leggen haar het zwijgen op. Ze voelen de vermoeidheid in hun spieren, na de zware dagen in het wilde terrein van den Peuët Sagoeë, maar ze schijnen dit terrein eindelijk achter den rug te hebben, de stemming is duidelijk opgewekter, er is weer moed en vertrouwen, de atjehsche dragers reppen niet meer over hun *hantoe's*, de *hantoe's* zijn blijkbaar op de hellingen en uitloopers achtergebleven en mogen nu hun prooi spijtig nakijken. Misschien zijn zij het wel, die de compacte wolkvuist boven den bergtop opsteken!

De fuseliers maken zelfs af en toe een grap over de booze geesten, hier en daar kiert wat zonneschijn door het geboomte en nergens tiert de moed zoo welig op als in het daglicht.

Toegono besluit, een beetje beschaamd, dat hij vanavond bij het uitkleeden de *djimat* weer in den ransel zal wegbergen. En vooral zóó, dat niemand ziet, dat hij die gedragen heeft. Misschien gooit hij die smerige munt wel heelemaal

weg! Sadinah ook met haar *djimat!* - Het is toch merkwaardig, - peinst Toegono en er rijst iets van kwaadaardige verbolgenheid in hem op - hoe een ernstige en niet eens meer jonge man, een man dus, die niet meer door zijn zinnen verblind wordt, een dappere soldaat, zooals hij, toch nog zóó onder den invloed kan komen van zoo'n vrouw. Geraffineerde schepsels! Zelfs zoo'n oude en niet meer knappe vrouw als Sadinah. Als een man niet oppast is hij, voordat hij het weet, door al die vrouwelijke trucjes ingesponnen als een vlieg in een web. Goed, dat hij zijn verstand nog heeft! En straks, als hij in Meureudoe terug is, dan zal hij haar dat eens flink vertellen. - Hoe heb je het in je hoofd gehaald! - zal hij tegen haar zeggen, - om zoo'n smerige munt tusschen mijn boeltje te pakken. Wat denk je, dat ik ben? Een oud wijf, zooals jij? Nee, ik ben een man, een soldaat! En buitendien ben ik een Christen. Ik kan alleen nog maar verontrust worden door mijn geweten! heeft de *toewan penditah*, de zendeling gezegd en om dat te voorkomen moet ik bidden tot den toewan Allah van den Blanken. Trouwens, wat moet de toewan lit'nan wel denken van een fuselier, die met een *djimat* in zijn hand staat te klappertanden, hè?! Nee Sadinah, jij moet je niet met mannenzaken bemoeien, daar heb jij geen verstand van. Jullie vrouwen, met je idioot zenuwgedoe kunt een man alleen maar van streek brengen, maar helpen kunnen jullie niet. Hou jij je nou maar bij je vrouwenzaken, veeg, wasch, kook!

Kook!!...

Toegono slikt, want onverwachts is er een gretig vocht in zijn mond gevloeid, zijn maag dringt zich plotseling duidelijker op en meteen ontstaat daardoor een soort verteedering voor Sadinah. Als zij hem nu eens in Pameuë opwachtte met een groote portie rijst! Zoo'n hooge, puntige toren van rijst, zooals alleen maar *zij* op het bord van haar man

opbouwt. En dan brosse bruingebakken visch op den rand. En geurige, pikante groentensaus in een kommetje. Sadinah bereidt het eten voor haar man met zooveel zorg en zooveel graagte, dat elk van haar gebaren den honger opwekt en tegelijk stilt. Sadinah is een goede vrouw, Toegono voelt zijn maag met een wilden sprong in zich springen, hij bijt op den binnenkant van zijn wang in een onbewust kauwende beweging van zijn kaken. Hij zal haar toch maar niet al te hard vallen over die amulet. Ze is tenslotte maar een vrouw en vrouwen zijn zwakke schepsels en zij meent het goed met hem, ze bedriegt hem ook niet, maar bidt voor hem en wacht trouw op hem. Uit zooveel zwakte groeit haar zorg en toewijding voor den man, groeien de torens van rijst, de croquante visch en de geurige groentensausen!

- Vanavond kladdisoep! - denkt Toegono en werpt een minachtenden blik op zich heen, ver zien kan hij niet, want overal zijn zij ingesloten door groene oevers en kale rotsen.

De dag verstrijkt, er is niets bijzonders gebeurd, er waren sporen, maar geen menschen, hutjes, maar geen menschen, - menschen schijnen hier nergens te zijn! De zon begint te dalen, de commandant kijkt op zijn horloge, over een uur treedt de duisternis in, hij moet eens uitzien naar een plaats om te bivakkeeren. Even later ligt er bij den rechteroever een rechthoekig *alang-alang*veldje en hier laat de commandant bivak betrekken. Binnen het kwartier staat het bivak, rondom de tenten is het hooge gras neergemaaid, de omheining is vanavond meer versterkt, want de bewoonde wereld heeft haar veiligheid, maar ook haar gevaren. Misschien overnacht, hier ergens in de buurt een bende kwaadwilligen. Ook de vuren branden hooger: dit *alang-alang*gras is geliefkoosd terrein van tijgers en wellicht sluipt er straks, als het geheel donker is, zoo'n dorstige sinjeur naar den rivieroever.

De zon daalt, rood ligt de avondgloed over het kamp en de rivier, de manschappen hebben hun schoenen, broeken en beenwindsels te drogen gehangen om het vuur, ze gaan wat eetbaars zoeken, *kladdi* en de jonge loten van bamboe, ze baden en koken, de slaapmatten worden uitgerold, de duisternis valt in, de hemel is klaar en donkerblauw, boven de boomtoppen staat een smalle maansikkel en hier en daar pinkt een ster.

Aan weerszijden van de tenten wordt de wacht betrokken, er bewegen nog wat schimmen rondom de vuren; alles is normaal en toch broeit er een onrust. De *kladdi* smaakt walgelijk, de bamboeloten zijn niet goed gaar te krijgen, de maag blijft ontevreden.

Nyhof, Scholten en Lederer zitten, als gewoonlijk, bijeen. Ook hun maag protesteert en vraagt om meer, ze hebben ook nog wel wat, Scholten bezit nog een blikje hutspot, Nyhof een busje cacao, verder hebben ze nog tabak. Maar ze zijn denkende wezens en negeeren dus hun maag.

Ze zitten bij het rossig schijnsel van de stormlamp, tusschen hen in ligt de opengespreide kaart. Ze rooken zwijgend en peinzend, de rook hangt in wijde dralende slingers om hen heen, de atmosfeer is zwaar.

Zij hebben elkaar niets meer te zeggen, de toestand lijkt duidelijk: ze zijn tot de slotsom gekomen dat de rivier waaraan zij bivakkeeren hoogst waarschijnlijk al de Tingkeuëm is, morgen moeten zij deze rivier zuidwaarts volgen, tot zij op de samenvloeiïng met de Pameuë-rivier stooten. Dat kan nog één dag duren, ten hoogste nog twee dagen, als het terrein zwaar mocht zijn, maar langer in geen geval. In hoogstens twee dagen moeten zij die samenvloeiïng bereiken en daar zal de natuur dan eindelijk een onmiskenbaar punt van oriëntatie geleverd hebben. Deze samenvloeiïng staat gelijk met een wegwijzer, die zegt: *'Halt! Pameuë, links-*

af! Van die samenvloeiïng tot aan Pameuë is het niet langer dan een uur marcheeren. Er schijnt geen enkele reden tot ongerustheid. Zij zijn onverzadigd, ze zijn vermoeid, maar ongerust zijn zij niet.

Opeens waait er een koeltje binnen en veegt met één haal de rookslingers weg.

Nyhof kijkt verrast op en tuurt onderzoekend naar buiten. Over het *lalang*veld gaat wind, de lange halmen ritselen. Hij legt de kaart neer en gaat naar buiten, bekijkt den hemel onderzoekend. Maar de hemel is helder, de sterren fonkelen, de maansikkel is juist ondergegaan. Op den achtergrond staat, als een massieve burcht met wallen en bastions, de Peuët Sagoeë, die zij, goddank, heelhuids achter zich hebben. Op den viervoudig gespleten top rust roerloos een lange, platte wolk.

De manschappen zijn gaan slapen, slaap stilt den honger ook, dat weten zij uit ondervinding. Binnen de omheining van het bivak beweegt zich niets, daarbuiten ruischen de *alang-alang*halmen zijïg als ruischende korenhalmen, het zachte klokken van de rivier op een kleinen afstand vermengt zich met een zacht suizende wind, die af en toe de vuren aanblaast, dan vlammen ze hooger op, er knapt een stuk hout, een kleine vonkenregen sproeit rossig omhoog. Dat is al, Onraad is er niet.

Nyhof gaat weer naar binnen. Lederer en Scholten wenschen goeden nacht. En ook Nyhof gaat naar bed. Terwijl hij zijn hoofd op het kussen legt en de dunne flanellen deken over zich heentrekt, knijpt er toch een angstgevoel door hem heen: de vivres zijn op. Hij staart in het schemerduister en beseft: zonder vivres is er dubbele macht en dubbele kracht noodig om de discipline te handhaven. Een leider zonder proviand... dat is hachelijk! Voedsel is een machtig wapen en waar voedsel ontbreekt, daar moet een ander wa-

pen in de plaats komen. Welk wapen?... Hij staart in de donkerte en ziet de kaart, overal ziet hij de laatste dagen deze kaart, die hem met de eenvoudige teekens achtervolgt als een dwangbeeld! Hij kijkt naar dit kaartje en zijn blikken vallen samen op één punt: de samenvloeiïng. Nu hij hier ligt en zich realiseert, dat het voedsel verbruikt is, dat hij met leege handen voor zijn manschappen staat, dat elke komende seconde een grooter verantwoordelijkheid van hem gaat vergen en de vragen naar het hoe, waarom en waarheen steeds scherper zal stellen, nu hij begrijpt, dat hij in de komende dagen, hoe langer hoe zwakker tegenover zijn menschen zal staan, nu klampt hij zich vertwijfeld vast aan die samenvloeiïng, die hem wegwijzer, redding, zekerheid en herstel zou zijn...

Nog één dag, - denkt hij en voelt de nerveuze spanning van den dag vóór den uitslag. Nog één dag deze rivier volgen naar het Zuiden, den móet hij de samenvloeiïng hebben! Er knaagt een zenuwachtige opwinding in hem, een onbestemde angst voor wat er nog gebeuren kan, voordat hij dit zekere punt bereikt, voordat hij hier de rivier oversteekt, naar links afslaat en in een uur naar Pameuë marcheert.

Pameuë is een hoogvlakte, hebben ze hem verteld, in het donker, achter de kaart, ziet hij de groene hoogvlakte liggen, kleine dorpen in het lommer van vruchtboomen, omgeven door een haag van gedoornde bamboe en tusschen deze kampongs in, rijstvelden en weidende karbouwen. Onder zijn hoofdkussen ligt het fouragegeld... Eindelijk slaapt hij in.

Het is nacht.

Over het *lalang*veld waait een sterker wind. Boven den donkeren bergkam groeit de hemel dicht, de sterren verdwijnen achter dikke wolken, die zwaar en zwart komen

opzetten, op en over elkaar dringen, over het gebergte neerzakken en openbarsten. Een zondvloed stort zich uit, komt uit de verte aanstormen, de wind verdubbelt, vervierdubbelt in kracht en stuwt met razende vaart den waterorkaan voor zich uit. Loeiend en brullend komt het geweld nader, alsof een kudde krankzinnig geworden oerbeesten plotseling is losgebroken en met beukende hoefslagen, brieschend komt aandaveren.

'Oedjan!' zegt de schildwacht hardop in den nacht, 'Regen!' Nyhof schrikt met een schok wakker, springt overeind en wil naar buiten ijlen, maar reeds striemt de regen neer, een woedende wind slaat hem het water in het gezicht, veegt suizende en kletterende stroomen over het *lalang*veld en het bivak, rukt aan zeildoeken en staken. De vuren dooven uit, het schijnsel van de heen en weer zwaaiende stormlampen kaatst tegen een witten, glinsterenden watermuur en slaat terug, het is stikdonker buiten, de regen plenst in beukende stralen neer, het water begint de tenten binnen te loopen.

Er is haastig werk te doen: matten oprollen, geweren en munitie droogzetten, er moet een greppel gegraven rondom de tenten. In het duister rennen half naakte mannen, hakken in volle vaart met hun spaden een afvoer in den grond, de tenten rillen en zwiepen onder den hevigen stortvloed en het geweld van den wind, Scholten brult bevelen, er is geroep en geschreeuw, angstig gedempt en onwerkelijk weerklinken de stemmen door den stormnacht, Nyhof brengt zijn kaarten, zijn revolver en het geld voor de fourage in veiligheid, de afvoer kan niet vlug genoeg gegraven worden, kleine beekjes biggelen over den vloer in de tent. Maar eindelijk staan de tenten geïsoleerd, kleumend komen de verregende soldaten binnen, wrijven zich af en trekken rillend hun sarong om de schouders. Dan worden de slaap-

matten weer uitgerold op de drooggebleven plekken, het waait niet meer, de regen heeft het van den wind gewonnen en stroomt nu in dikke, hardnekkige, loodrechte stralen uit den hemel neer.

Het wordt weer stil in de tent, de manschappen liggen als mummies op hun plaats, Nyhof heeft zijn dunne deken over zich heen getrokken en luistert naar den regen.

Het regent en regent. Onuitputtelijk schijnt de hemel, waar komt al dit water vandaan en waar moet het blijven? Met een monotonen dreun stort het neer, het omsluit den mensch, die er naar ligt te luisteren, die zich onder zijn dak wel droog en beschut weet, maar tegelijk eenzaam en afgesloten, een gevangene.

Met dichte oogen ligt Nyhof te luisteren, er staan honderd watervallen om hem heen en hij voelt zijn bewustzijn zoetjes aan wegebben, hij drijft weg op het doffe, gestadige gedruisch en weet maar één ding: de samenvloeiïng, de samenvloeiïng. Dat is het wachtwoord, dat zijn uitschakelend bewustzijn hem schijnt te willen achterlaten, toevertrouwen, door den droom heen wil bewaren voor zijn geheugen. En terwijl hij daar wegzinkend op het eentonig, versuffend rhythme van den stortregen, den slaap bijna genaderd is, stuit hij plotseling op een nieuw geluid: in de rivier bruist een branding aan, iets als een reusachtig vergroot sissen en overkoken - en op datzelfde oogenblik scheurt er een nevel voor zijn oogen en denken weg, op datzelfde oogenblik priemt een ontzettend besef door hem heen: de rivier *bandjirt* en zijn bivak staat op den verkeerden oever!

Met een schok vaart hij overeind, zijn hart bonst met adembenemende slagen, zijn aderen krampen, het wordt ijskoud binnen in hem en duizelig voelt hij het bloed plotseling rood en heet naar zijn hoofd gedreven. Haastig, ze-

nuwachtig tast hij naar het kaartenbusje, spreidt de kaart open en onderwijl denkt hij met een krankzinnige hoop: - het is niet waar, het is een afschuwelijke nachtmerrie... Maar bij den eersten blik op de kaart ziet hij het: Ja! Als de rivier, waaraan hij nu bivakkeert, de Tingkeuëm is, dan ligt zijn bivak op den verkeerden oever, dan had hij vannacht, toen de regen losbrak onmiddellijk zijn bivak naar den anderen oever moeten overbrengen, om te voorkomen, dat een zwellende rivier zich tusschen hem en Pameuë zou dringen.

Het klamme zweet breekt hem uit. Godallemachtig! Allemachtige God! Als het de Tingkeuëm is, dan scheidt deze *bandjir* hem van Pameuë, van het voedsel, dat hij zoo hoog noodig heeft voor zijn troep en ook van de verdere uitvoering van zijn opdracht, die luidt: - In Pameuë fourageeren en daarna naar Takengon doormarcheeren. - Hij staart op de kaart en ziet, dat hij Pameuë onmogelijk kan bereiken, zoolang het blijft *bandjiren.* Hoe moet hij dat verantwoorden? Dat is niet te verantwoorden. Hij kan het motiveeren. - We hebben elf dagen droog weer gehad, ik heb geen oogenblik aan regen of bandjir gedacht, dat *lalang*veldje leek zoo'n goede bivakplaats, mijn plan was om eerst de samenvloeiïng te zoeken en dán over te steken! - Zonder regen zou dit plan volkomen logisch zijn geweest, maar commandant Nyhof wordt nu eenmaal op dezen tocht achtervolgd door tegenslag: juist in dezen laatsten nacht, voordat hij de samenvloeiïng bereikt zou hebben, breekt deze regenstorm los. Maar een commandant moet op allen tegenslag voorbereid zijn: hij had op den anderen oever moeten overnachten of in ieder geval direct bij het losbreken van den regen zijn bivak moeten overzetten!... Hij denkt er op dit oogenblik niet aan, dat de vivres op zijn, hij denkt niet aan honger, niet aan den dood, hij denkt alleen aan de verantwoording.

Een half uur blijft Nyhof zoo zitten, zijn hoofd in zijn handen, op de flanellen deken ligt de kaart en buiten regent het; het stortregent en de rivier brult en bruist, de rivier zwelt en wast, en wast tusschen het bivak en Pameuë in...

Een half uur vecht Nyhof met zijn angst om de verantwoording, dan wordt hij dit gevoel meester. - Een *bandjir* duurt niet eeuwig, - stelt hij gerust vast. In vierentwintig uur kan het voorbij zijn als de regen ophoudt, en hij heeft nog minstens vierentwintig uur noodig om de samenvloeiïng te bereiken. De samenvloeiïng ligt nog zeker een dagmarsch naar het Zuiden, die dagmarsch kan hij evengoed aan dezen kant van de rivier maken als aan gindschen. Er is tenslotte nog niets gebeurd. Hij vouwt de kaart op en bergt die weg, zijn handen beven licht, hij voelt een machtelooze vermoeidheid als reactie op den schrik, maar toch kan hij niet slapen. Gespannen luistert hij naar den regen, - als die nu maar ophield! Hoe gauwer die ophoudt, hoe eerder ook de vloed voorbij en de doorgang naar Pameuë weer vrij is! - Maar de regen houdt niet op, de regen blijft vallen met onheilspellende onverzettelijkheid, met groeiende noodlottigheid. En daarmee groeit de spanning in Nyhof, hij hoort het regenen, regenen, in één en denzelfden tirannieken dreun. Tot aan den ochtend toe.

Bij het aanbreken van den dageraad houdt de regen even plotseling op als hij is losgebroken: als een hysterische woedeuitbarsting, die ineens bezwijmt en aan zichzelf te gronde gaat. Uitgeput en lamgeslagen blijft de wereld achter, er waait een zachte, vochtdoordrenkte wind en het wordt vreemd stil. Er is maar één gebied, dat niet verstomt, maar versterkt doorraast: de onheilspellende branding.

Bij den eersten glimp van daglicht rent Nyhof naar buiten, er is nauwlijks een zwakke ochtendschemer, het *lalang*veld ligt platgeslagen op den doorweekten grond, een zwa-

re natte mist zeilt in scheurende flarden over de boomtoppen, maar is in den achtergrond nog zoo dicht, dat het gebergte er volkomen achter schuilgaat.

Met een gevoel of zijn luchtpijp wordt dichtgeknepen loopt Nyhof naar den rivierkant om den toestand op te nemen en dáár vertoont zich aan zijn blikken, wat hij vannacht gehoord en met duizend zenuwen gevoeld heeft. Maar de werkelijkheid heeft hij toch nog onderschat: de rivier, gister nog een speelsche bergstroom, is in dezen eenen nacht een dolzinnig, woedend wezen geworden. Driemaal verbreed, in blinde razernij buiten haar oever getreden stormt zij nu voorbij: een schuimende, bulkende watermassa, bruinrood van leem en klei, die zij uit den bodem heeft gerukt en nu meevoert, tezamen met de andere teekens van zinlooze vernieling. Op het kolkende oppervlak drijven bladeren en varens, stukgereten bloemtrossen, afgeknakte bamboes, ontwortelde pisangstammen en afgerukte takken weerloos voorbij. Soms wielt een stam in een draaikolk rond en komt dan, alsof hij plotseling levend is geworden, recht en ontzettend lang omhoog rijzen, het is of hij uit den dollen stroom zal stijgen, maar het water grijpt hem en dwingt hem omlaag, de stam duikt onder en verdwijnt in de diepte. Langs den kant is van het struikgewas alleen nog maar hier en daar een kruin te zien, die staat gebukt in het snel stroomende water, af en toe slaat een pisangstam te pletter tegen een ondergedompelde rots en drijft verminkt en verbrijzeld als een schilferige pap verder.

Met stomme en leege ontzetting staart Nyhof dit schouwspel aan. En hij twijfelt niet meer: natuurlijk is dit de Tingkeuëm! Onder zijn greep is Pameuë achteruit geweken en buiten zijn bereikt geraakt.

'Bandjir...'

Iemand, dien hij niet heeft hooren komen, heeft dit

woord achter hem gezegd. Hij kijkt geschrokken op, achter hem staat de inlandsche sergeant Sarmin.

'Bandjir,' herhaalt Sarmin, zonder verder aan te duiden, wat hij met dit woord bedoelt en of hij er verdere konsekwenties aan vastknoopt.

De commandant knikt en onderdrukt een zucht.

'Wat denk je, Sarmin, zouden we de rivier over kunnen?'

Sarmin geeft niet dadelijk antwoord. Hij is een bedaarde, niet meer jonge Javaan. Hij is geen domme *tani*, zooals Towokromo, voordat hij soldaat werd, was hij werkzaam in een stad op Java. Sarmin was daar kantooroppasser op een gouvernementsdepartement. De uniform had hem altijd getrokken, hij had een groote voorliefde voor blinkende knoopen en distinctieven. De donkerblauwe oppassersuniform met de koperen knoopen was de eerste verwezenlijking van dezen droom, drie jaren later verwisselde Sarmin die voor de lichtblauwe soldatenuniform. Hij was een goed soldaat, plichtsgetrouw, rustig, betrouwbaar. Meer door deze eigenschappen, dan door bepaald uitblinkende, bereikte Sarmin zijn bevorderingen. Langzaam, nauwgezet en geduldig klom hij op, eerst tot korporaal, toen tot sergeant. Nu is hij jaren in het leger en hij heeft de Kompenie lief, zooals een goed kind zijn ouders liefheeft, waarvan het alle goede gaven verwacht.

Sarmin's geoefende blik gaat langzaam en secuur over het woeste water, hij meet en schat nauwkeurig, dan stapt hij voorzichtig langs den kant in de rivier om de kracht van de strooming te bepalen. Voorzichtig waadt hij verder, wankelend en zwenkend en opeens komt hij terug.

'We kunnen er niet over,' zegt hij en schudt langzaam zijn hoofd, daarna wringt hij zijn broek uit. Hij zegt dit met fatalistische berusting, Sarmin is Mohammedaan, hij weet, dat de mensch ondanks zeer veel te apprecieeren en moeilijk

te begrijpen kwaliteiten maar een zwak wezen is, afhankelijk van talrijke groote machten boven hem.

De commandant zwijgt, er bolt alleen iets in zijn kaken. Hij vindt het niet noodig om sergeant Sarmin, die toch niet weet, waar Pameuë ligt verder in te lichten. Dat is het voorrecht van de superieuren boven de gesubordineerden: dat zij een eindje verder in de toekomst zien. Echter is dit voorrecht ook maar gelimiteerd: boven de superieuren staan hoogere superieuren en boven den allerhoogsten superieur staat de voorzienigheid en die pas weet, hoe het er in het einde van de toekomst met een bepaalde zaak uitziet, aan welke invloeden van toeval, voorspoed en tegenslag die onderhevig is. En zoo weet commandant Nyhof dan ook alleen maar, dat deze gezwollen rivier hem vandaag van Pameuë scheidt. Eigenlijk is dit weten ook niet meer dan een vermoeden, want absoluut zeker is hij er tenslotte niet van, dat hij hier aan den Tingkeuëm staat, dat zal hij pas dan weten, als hij de samenvloeiïng heeft gevonden.

Absoluut zeker weet hij alleen maar, dat hij eergisteren Pameuë had moeten bereiken en het vandaag nog niet bereikt heeft. Absoluut zeker weet hij, dat hij op dezen tocht een vervloekte pech heeft.

Ja, pech héέft commandant Nyhof op dezen tocht!

Had dit *lalang*veldje, dat zoo'n gemakkelijke bivakkeerplaats is, op den linkeroever gelegen, inplaats van op den rechter, dan hadden zij aan den goeden kant overnacht en de *bandjir* had hen gedwongen langs den juisten oever voort te trekken, waarbij zij vanzelf naar Pameuë waren gestuwd.

Was deze regen één dag later gekomen, dan had de commandant deze rivier een dag langer langs beide oevers kunnen laten volgen, waarbij zij vanzelf op de samenvloeiïng waren gestooten.

Of was deze regen één dag vroeger gevallen, dan waren

zij direct aan den bovenloop op een gezwollen rivier gestuit, die hen eveneens aan één oever en wel den juisten had vastgehouden.

In al die gevallen had de commandant Pameuë bereikt, zij het dan ook min of meer toevallig en die een of twee dagen vertraging had hij wel zóó kunnen verantwoorden, dat ook de strengste superieur dat had moeten billijken. Van zóó weinig hangt dikwijls noodlot of succes af.

Werkelijk, commandant Nyhof heeft pech en hij beseft nog niet eens, hoevéél pech hij zou hebben als hij Pameuë niet zou bereiken. Niet, omdat hij hoognoodig rijst moet inslaan voor zijn hongerige troep, want in Pameuë is geen rijst te krijgen. Pameuë is een armelijke streek, die nauwelijks genoeg heeft voor haar eigen bevolking. Zeven maanden geleden, toen er geoogst werd, is daar een andere patrouille geweest om te fourageeren en heeft zelfs tóen geen rijst kunnen krijgen. De toenmalige patrouillecommandant heeft dat gemeld in zijn rapport, maar iemand heeft dit document zonder lijkschouwing op de begraafplaatsen van rapporten ter ruste gelegd. Als dus commandant Nyhof Pameuë zou binnenmarcheeren, zou hij daar geen rijst kunnen koopen. Een catastrophe zou dit niet zijn, iets te eten valt er altijd wel: karbouwenvleesch, maïs, casave of iets anders. Maar al zou Pameuë niet de verwachte proviand opleveren, het zou voor den onderluitenant Nyhof, die in stille oogenblikken van vergeeflijke eerzucht, droomt van eigen daden, de kans geven op zoo'n ‘eigen daad’. Hij zou tot de plotselinge ontdekking komen, dat de hem verstrekte opdracht gebrekkig en onvolmaakt is en daardoor zou hij plotseling boven deze opdracht, die hem onbewust zoo'n belemmerende boei is, uitrijzen, hij zou er overwicht over krijgen en daardoor zichzelf vinden. Gestimuleerd door het besef, nu zelf te moeten handelen, zou hij dan van Pameuë uit onmid-

dellijk doormarcheeren naar een andere streek of kampong, waar hij wel rijst zou kunnen krijgen en zoo zou hij de kans gehad hebben te bewijzen, dat hij ook zonder opdracht bescheid wist. In elk geval zou deze gebeurtenis zijn journaal belangrijk ten voordeele komen en misschien zou hem een tweede tevredenheidsbetuiging worden gegeven.

Maar zoover zijn we nog niet. Voorlopig staat commandant Nyhof daar met den inlandschen sergeant Sarmin aan de *bandjirende* rivier.

'Hoe lang zou deze *bandjir* duren, Sarmin?'

Sarmin kijkt over het water, kijkt naar de lucht en haalt gelaten zijn schouders op. - Misschien nog wel een paar dagen, - schijnt hij met dat manuaal te willen zeggen, maar in woorden zegt hij het niet. - Dat hangt af van het noodlot en de voorzienigheid! - denkt Sarmin waarschijnlijk.

Het zou toch nog iets meer dan pech alleen zijn, als commandant Nyhof Pameuë niet zou bereiken. Want het is niet te overzien, wat er dan gebeuren zal in deze dichte, onbewoonde wildernis, die aan eetbaars weinig meer dan *kladdi*-blâren en palmmerg oplevert en die buitendien wat verder naar het Zuiden toe, ongemerkt overgaat in het gebied der krijgszuchtige Wojla's. Een ontzettende tragedie kan er gaan ontstaan uit de combinatie van een klein verzuim en een ongelukkig toeval. Een tragedie, die behalve de rampspoed ook een totale streep kan halen door alles, wat onderluitenant Nyhof in lange jaren van dienst voor het vaderland heeft gepresteerd en opgeofferd.

Misschien heeft onderluitenant Nyhof, die op de vijfde of zesde sport van de maatschappelijke ladder een heel klein beetje inzicht in de toekomst heeft, dit alles gevoeld, terwijl hij daar aan den oever stond van de voorbijschuimende, gezwollen rivier, waarboven de hemel, zwanger van regen, alweer dreigend dichttrok.

V

HET IS DUS de 22ste Juli 1911, de twaalfde dag.

De rivier *bandjirt* en de regen begint weer te vallen. Het bivak wordt opgebroken, de stemming is gedrukt, alles is doorweekt en nat, de mannen voelen zich rillerig en huiverig, de maag rommelt. Vooral op de Inlanders heeft de regen invloed, zij hebben zon noodig en warmte, bij dit grijze, kille regenweer verleppen ze onmiddellijk, hun bruine huis wordt olijfgroen, hun donkere lippen krijgen een lijkkleur, er komt iets mats in hun oogen en een traagheid in al hun bewegingen, hun bloed stroomt langzamer, hun denken versuft, er sterft iets in hen af: de wil om het leven te aanvaarden, - er is een motorische factor uitgeschakeld: de zonnegloed, de hen van buiten af met energie voorziet.

Zwijgend worden de karabijnen omgehangen, zwijgend worden de patroongordels dichtgegespt, er is niets te eten. Op het kletsnatte veld staat de troep opgesteld, de commandant spreekt hun een paar woorden van bemoediging toe: - Kop op, jongens! Vandaag nog moed houden, we zoeken de samenvloeiïng, daarachter ligt Pameuë! - Dan marcheeren ze weg, in den regen blijven de armzalige geraamten van de tenten achter.

Ze marcheeren langs den rechteroever, stroomafwaarts, naar het Zuiden. Na een half uur begrijpt de commandant, dat hij aan dezen oever geen mensch zal ontmoeten, want hier is de natuur te machtig, te groot, te wreed voor men-

schen. Rotsblokken stapelen zich op rotsblokken, grijze steengevaarten in den grijzen regen, rechts het druipnatte, zwaarbegroeide gebergte, links de razende rivier.

Het is een doffe, sombere dag met eindeloos traag voort-kruipende minuten, er wordt haast niet gesproken, zwijgend gaat de lange stoet voort, moeitevol en zwoegend, op en af over de naakte, gladde rotsen, soms moeten zij uitwijlen, een onbeklimbare rotspartij omtrekken, dan kappen ze hun weg door de verregende woekering, uit den hemel gudsen starre waterpijpen, in hun ooren bruist het somber geweld van den *bandjir*.

Vroeg in den namiddag laat de commandant bivakkeeren, de samenvloeiïng is niet bereikt, maar zijn troep is doodelijk vermoeid en er moet hoog noodig naar voedsel worden omgezien. Het bivak wordt gebouwd op een doorweekten bodem, uit kletsnat hout. Met de grootste moeite wordt er vuur gemaakt, dat telkens verstikt in dik smokende rookwolken en een scherpen, bijtenden rookstank verbreidt. De doorweekte kleeren worden te drogen gehangen, dan trekken de soldaten op voedsel uit. Maar de natuur is gierig met haar gaven en van de weinige gaven herkennen de mannen alleen *rebong* en *kladdi* als eetbaar. De *rebong*, - palmmerg - wil niet gaar worden, het blijven harde, wrange plakken, de *kladdi*, - grove, groene blaren - smaakt naar geweervet. Dit wordt gegeten, eerlijk verdeeld wat er gevonden is. Er is in dezen grauwen dag een ernstiger, dieper kameraadschap gegroeid.

Scholten kan het geweervet niet naar binnen krijgen en is gezwicht voor de hutspot. Het is een klein blikje en hij heeft het gevoel, dat hij een dozijn van deze blikjes zou kunnen verslinden. Maar hij deelt het met den commandant en Lederer. Het staat een oogenblik geopend vóór hen: in een wal van oranje brij ligt het balletje gehakt. Ze bezien het

met de haast eerbiedige vereering van den mensch voor de onontbeerlijke materie, die hun weldra ontnomen zal worden en zij eten de enkele happen met een bijna geheiligde plechtigheid. Ze spoelen elken hap zoo lang mogelijk door hun mond, zich krampachtig verwerend tegen de begeerte naar het slikken, onder hun keelgat gaapt hun maag als een onverzadigbaar monster. Tenslotte slikken ze toch, driemaal, viermaal, er valt een kruimel voedsel in den hongerigen afgrond van hun lijf. Dan likken zij hun vorken af en Scholten, als eigenaar van het blikje, veegt het met zijn wijsvinger uit. Een moment zit hij dan met het leege blikje in zijn hand, hij bekijkt het en voelt een beangstigend berouw: hij had dit voedsel moeten bewaren, misschien komt er nog een dag, dat het zijn leven had kunnen redden, - hij ruikt er aan, het ruikt naar hutspot, vermengd met de zurige lucht van een conserveblik en de verf, waarmee het aan den buitenkant bestreken is. Opeens, met een zwaai smijt hij het weg, smijt hij het van zich, alsof hij zich ontdoet van een aardschen band, het ketst met een harden tik tegen een rots en blijft liggen.

Een leeg, blinkend blauw hutspotblikje van Tieleman & Drost.

Hun bezittingen zijn opnieuw geslonken, er blijft alleen nog: voor drie dagen zout, voor vier dagen tabak, voor een week petroleum, een pak lucifers, een flesch chininetabletten, een busje cacao.

Er wordt weinig en slecht geslapen, de nacht is kil, het leger is vochtig, de honger verdrijft den slaap. Maar niemand klaagt, de mannen liggen zwijgend, roerloos in hun deken gewikkeld, elk met zijn eigen leven, elk met zijn eigen schimmen en demonen, misschien zijn er, die denken over een naderenden dood, misschien zijn er, die zich in de flakkerende donkerte, doortogen van het kampvuurschijnsel,

hardnekkig vastklampen aan het leven, er zijn tot op het laatste oogenblik altijd nog dingen, die afgedaan moeten worden, woorden, die te lang verzwegen bleven, er is nog een schuld te vereffenen, nog een wraak te volvoeren, een onbereikbare geliefde of vijand wordt hardnekkig met gedachten omsponnen, ook in dezen eersten hongernacht leeft het bivak Meureudoe en de atjehsche kampong mee, de regen stort dreunend neer, om het uur mompelt Scholtens stem:

'Schildwacht?'...

'Saja toewan sersant...'

Achter de afgedekte lampen, die nog een week kunnen branden, staan de schildwachten, bewegingloos, de karabijn op den schouder, de klewang aan de zij, de blik in de ruischende duisternis, waar alle leven schijnt uitgestorven. Uit de wereld is niets wezenlijks overgebleven dan alleen de discipline.

En over deze discipline waakt de commandant. Met wijd-open oogen staart hij in den nacht. Gespannen luistert hij naar de rivier en den regen. Hij luistert als een eenzame vuurtorenwachter naar de branding.

23 Juli 1911 - 13de dag.

De zon is al een uur geleden opgekomen, als er opgebroken wordt. Het regent niet, maar aan den hemel schuiven zware, grauwe wolken. De kleeren zijn maar half gedroogd en plakken koud, nat en muf aan hun lijf, de schoenen zijn doorweekt, een bespaarde hap kladdi of rebong is vergeefsch vulsel voor de rebelleerende maag.

De dagmarsch begint, ook vandaag dwingt de *bandjir* hen op den rechter, haast onbegaanbaren, rotsigen oever, het is vandaag de derde dag, dat zij dezen stroom volgen, die op de kaart Tingkeuëm heet.

Een vochtige wind heeft nieuwen regen aangestuwd, die met dikke droppels losbreekt en overgaat in hardnekkige, gestadige stralen. Zwijgend, als een stoet tragische verdwaasden marcheert de patrouille door deze verdoemde en verlaten wereld voort, moeizaam en gebogen, klimmend en dalend over de hooge, woeste, natte rotsen, rechts dreigt hen het donkere oerwoud en het wilde gebergte, waar de regen met ruischende vlagen overheen stort, links stuift de schuimende rivier langs de druipende oeverwanden als een schuimbekkende, hijgende wachthond, die woedend langs een tuinhek rent en den ingang versperd houdt.

Langzaam gaat de stoet voort, vooraan brigade Scholten, de trein in het midden, achteraan als dekking, brigade Lederer. Dreigend zinloos lijkt dit voorttrekken, alleen nog gemotiveerd door het zoeken naar de samenvloeiïng: de meeste dragers zijn overbodig geworden, de proviandblikken zijn leeg, zij loopen mee, omdat hun noodlot fataal gebonden is aan dat van de soldaten, die weer op hun beurt gekoppeld zijn aan het noodlot van den commandant.

De commandant gaat vooraan met het kompas in de hand, water lekt in stralen van zijn doorweekten bruinen bamboehoed en van zijn strak gezicht, dat omlijst wordt door een dichten zwarten stoppelbaard. Waarheen en waartegen voert hij zijn troep aan? Elke soldaat heeft honderdtwintig patronen, een karabijn en een klewang. Daarmee trekken ze voort door den leege, wilde woestenij, waar al wat mensch of dier is, bij hun nadering spookachtig schijnt op te lossen in het niets, waar alles, wat opdracht, doel en plan was, lijkt te vervliegen tot een verre en vage herinnering uit een oud verleden, dat wezenlijk met deze verregende, doodsche wildernis niets meer gemeen heeft. Wat wèl bestaat, met beklemmende dreiging, met doodelijken ernst, dat is de honger. Verschrikkelijk doet de honger zich gel-

den. De honger is de eenige vijand, die hen zichtbaar en onzichtbaar vervolgt en bestookt, die uit de kokende rivier naar hen opbrult, uit het oerwoud grijnzend op hen loert, achter elken naakten rotswand opnieuw op hen toespringt. Het is de honger, die hun gezichten teekent met gepijnigde trekken en hol starende, zwart omkringde oogen, die hun hersens bloedleeg maakt en hen duizelen doet, die elk van hun gebaren de onzekerheid en toch starre gedwongenheid geeft van slaapwandelaars. Ze loopen voort, uur na uur, langzaam verdoovend tot een gevaarlijke onverschilligheid, hun bewustzijn zinkt in slaap, de dingen gebeuren achter een dichten mist. Het gebeurt bijvoorbeeld, dat de commandant omkijkend merkt, dat er te groote hiaten in den troep vallen. De voorhoede staat boven op een top, maar de trein en de achterhoede zijn ergens in de diepte blijven steken. De commandant fluit en automatisch houdt de voorhoede halt. En wacht. Uitgeput zinken ze neer op de natte rots en zitten daar in den neerplenzenden regen. Ook dit wachten is uitputtend, het slaat hen met een machtelooze vermoeidheid, het vreet aan hun zenuwen. Ze wachten, de regen beukt op hen neer, om hen heen groeit het gebergte dreigend en reusachtig groot. Eindelijk komt de rest van den troep opdagen. Op de helling verschijnt een man, een dwangarbeider, zijn bruinroode gevangeniskleeding kleeft doorweekt en doorschijnend op zijn lichaam, hij komt langzaam, wankelend en hijgend naar boven, op zijn hoofd draagt hij het leege blik, waarvan stralen regen over zijn vermoeid, olijfgroen gezicht druipen; achter hem komt een tweede, een derde, een heele trein, dan de soldaten, de achterhoede met Lederer. Er wordt gerust. Met gebogen hoofd en gesloten oogen zitten ze in den regen, een half uur gaat voorbij, er wordt haast niet gesproken. Dan fluit de commandant, ze gaan verder. De uren zijn lang en eentonig, de

weg lijkt eindeloos, gespannen verwacht de commandant de samenvloeiïng, maar de rivier stroomt eindeloos voort, de ochtend gaat voorbij, het wordt middag en als het één uur in den middag is, stuiten zij op een hooge, onbeklimbare rotspartij die hen onverbiddelijk van den oever wegdringt.

En het is op dit uur en op deze plaats, dat het noodlot onherroepelijk en onverbiddelijk zijn laatste troef uitspeelt tegen commandant Nyhof. Want achter deze rotswanden en nogmaals gemaskeerd door een grooten rotsklomp midden in den stroom, ligt de samenvloeiïng van den Tingkeuëm en de rivier van Pameuë. Als commandant Nyhof hiervan een vermoeden had gehad, dan zou hij hier zijn bivak hebben opgeslagen om het verloop van den *bandjir* hier af te wachten. Zij zouden zich gevoed hebben met *kladdi* en *rebong*, zij zouden honger hebben geleden, maar zij zouden hun krachten hebben gespaard en op een dag zou de rivier weer normaal zijn geweest en dan zou commandant Nyhof Pameuë in drie kwartier bereikt hebben. Maar hij heeft geen vermoeden van de verraderlijke streek, die het noodlot en de wildernis hier tegen hem uitspelen, hij stuit op den onbeklimbaren rotsoever en wijkt uit, hij wil deze rotspartij òmtrekken om dan opnieuw de rivier te volgen en zoo trekt hij verder, - achter hen blijft de samenvloeiïng, achter hen blijft Pameuë en hongerend trekken zij den honger tegemoet. De commandant loopt voor, mechanisch houden zijn vingers het kompas omklemd, hij voelt het niet meer in zijn hand en daardoor vergeten zijn hersens het. Hij loopt blindelings, versuft van den honger en blindelings vindt hij den rivieroever terug. Hij kijkt over het water, het vloeit stroomafwaarts en het *bandjirt.* - In orde, denkt hij vermoeid. Maar het is niet in orde, want deze rivier is niet meer de Tingkeuëm, dien hij achter de rotspartij verliet, dit is de Pameuë-rivier, die nu verder mijlen en mijlen ver, dag-

marsch na dagmarsch stroomafwaarts zal blijven vloeien, het wilde Wojlagebied binnen, steeds barbaarscher en woester land tegemoet, naar de verlaten Anoë-vallei toe, de eenzaamheid, vertwijfeling en hongerdood tegen.

In den valen dag valt een vale schemer.

'Bivak,' zegt de commandant en veegt met een uitgeput gebaar het water van zijn gezicht. De voorhoede begint onmiddellijk te kappen en te bouwen, als een doodelijk vermoeide slang kruipt de rest van de colonne aan, de uitgeputte dragers, de uitgeputte achterhoede.

Sergeant Scholten meldt den commandant, dat een van de atjehsche dragers eigendunkelijk is achtergebleven.

Het eerste slachtoffer.

Roerloos hoort de commandant het bericht aan. Zwijgend staan de mannen om hem heen. Er ontbreekt iemand. Maar iemand heeft zijn plaats ingenomen: de Dood. Duidelijk zichtbaar en voelbaar is hij aanwezig. In den aansluipenden schemer, op de olijfgroene gezichten, in de holle, hongerige oogen, in de duistere bergwildernis achter hen en de razende rivier voor hen, in de stilte. In deze afgrijselijke, ontzettende stilte, die uit de doorweekte bosschen, tusschen de hooge bergruggen oprijst, deze oerstilte van een wereld, die nog ongeboren is, die hen omvat en omstrengelt met kille, witte armen en de ademhaling en elk geluid in hun lichaam verstikt.

Het eerste slachtoffer.

Nyhof knikt. Hij kan geen woord uitbrengen. Een tijdlang staat hij daar, terwijl de tenten om hem heen verrijzen. Hij wrijft over zijn gezicht, zijn baard is ruig onder zijn vingertoppen, hij staart gemarteld over de rivier. De regen is opgehouden, de lucht is kil en van vocht doortrokken. Eindelijk kijkt hij op en geeft zijn bevelen. Er moet voedsel gezocht worden, iéts... hindert niet wát.

Er zijn een paar dragers en fuseliers, die rillend bijeen hokken. Er gloeit een nieuw vuur in hun aderen: koorts. Hun oogen tranen, hun lippen en handen trillen, hun tanden slaan klapperend op elkaar. De commandant treedt op hen toe, bukt zich over hen heen, legt een hand tegen hun gloeiende wang.

'Wat is er, jongens? Zijn jullie ziek?'

'Ziek...' murmelt een.

Hij voelt een berouwvolle pijnigende teederheid voor hen, als ouders, die zich aan het ziekbed van hun kind, smartelijk en dreigend vergroot, alle tekortkomingen herinneren.

'Chinine!'

Sandiman helpt met de medicijn, schudt de witte tabletten uit de flesch, deelt ze rond. Sandiman doet het vlug en handig, er is een onbegrijpelijke veerkracht in hem: de veerkracht van zich onmisbaar weten, hij ziet de mogelijkheid om uit te blinken.

Samen met Djamaloedin werkt hij voor drie. Als een onvernietigbaren buffel loopt Djamaloedin in het bivak rond, sleept hout en zeilen aan, bindt het geraamte voor de tenten, spreidt het nachtleger voor de zieken. En Sandimans handige vingers spelen het zelfs klaar uit het doornatte hout een vuur te doen opvlammen.

Nyhofs bed staat klaar, de stormlamp brandt. Nyhof zit op het voeteneind en heeft de kaart voor zich liggen.

De kaart. Wat geeft hem de kaart?

Honger heeft hij niet op dit oogenblik, hij voelt alleen een walgelijke misselijkheid. Scholten komt binnen.

'Waar is Lederer?'

'Lederer verkleedt zich, hij had geen droge draad meer aan zijn lijf.'

Stilte. Muskieten zwermen binnen. Met den regen ver-

duizendvoudigen zij zich. Uit het bosch wasemt een lucht van verrotting en vocht.

Als Lederer binnenkomt, schudt Nyhof zwijgend drie chininetabletten op zijn hand uit en reikt die rond. Ze slikken de tabletten, kil en hard kleven ze ergens in hun slokdarm, Nyhof strijkt de kaart glad.

'Begrijp jullie het?' vraagt hij, na een langen blik.

Lederer haalt zijn schouders op.

'We moeten Pameuë voorbij zijn!' zegt hij.

Scholten steekt een sigaret op, een dunne, hij spaart met de tabak. Nyhof zucht.

'Ik begrijp er nou niets meer van. Tot vandaag had ik hoop, maar...'

Geen van de beide anderen antwoordt.

Sandiman komt het avondmaal brengen. Voor ieder drie plakken *rebong* en drie happen geweervet. Ze kauwen op de harde, ongare schijven, Scholten spuwt het geweervet uit.

'Godverdomme, wat een smerig bocht, dat krijg ik niet naar binnen.'

Lederer kijkt hem aan.

'Eet jij je kladdi niet?'

'Nee, dank je!'

Zwijgend neemt Lederer de twee happen geweervet, die Scholten 'competeeren', spoelt er zijn mond mee en slikt het neer. Er is een koppige, harde wilskracht in dit doen. Bij Lederer is het lichaam ondergeschikt aan den wil, dit lichaam is zijn onvervreemdbare slaaf, dien hij uitbuit en knecht voor de diep gelegen, innerlijke doeleinden, die zijn leven beheerschen. Er is een harde, wreede ongenadigheid in de verhouding tusschen Lederer en zijn lichaam, een bijna vijandige houding. Want ook dit in slavernij geketende lichaam revolteert soms, - als alle slaven - revolteert met arglistige en gemeene sluwheid juist dán als de positie van

den meester zwak is. Nauwlijks heeft Lederer den laatsten hap ingeslikt of de slaaf breekt los: een woedende honger staat als een wild beest in hem op en slaat brullend en tierend met zijn klauwen om zich heen.

'Heb je niets anders meer?!' vraagt Lederer vertwijfeld aan Scholten en achter den harden blik schemert een plotselinge onzekerheid en gejaagdheid.

Scholten schudt van nee, hij kijkt Lederer in de koortsige oogen en voor het eerst ziet hij duidelijk de verschrikkelijke schim van ondergang. Hij denkt op hetzelfde oogenblik aan het hutspotblikje, dat nu ergens in de wildernis ligt, volgeregend, roestend. Misschien zal het langer bestaan dan hijzelf. Vleesch en botten vergaan in de open lucht gauwer dan roestend blik. En hij voelt, sterker en duidelijker gemotiveerd dan gisteren, het zelfverwijt opkomen, dat hij dit voedsel niet bewaard heeft, dat hij er zoo roekeloos mee is omgegaan. Hij denkt aan Nonnie, wier gansche levenslot samenhangt met het zijne, hij voelt, misschien zonder het te begrijpen, dat de mensch een schakel is in een lange keten en dat de vernietiging van elke schakel onherroepelijk de verminking van de aangrenzende schakels met zich meebrengt. Hij ziet, zonder te begrijpen wat hij ziet, de gansche Menschheid als een lange processie door de eeuwen trekken, een eindelooze en behekste processie van verdwaasden en verdoolden, die, mensch achter mensch, voortgaan naar een doel, dat noch zij, noch de leider kennen. Hij denkt aan Nonnie, die alleen door hem naar Holland kan worden meegenomen, die alleen van hem een beter, rijker en grooter leven kan ontvangen en als hij in Lederers koortsige, hongerige oogen kijkt, dan denkt hij er niet aan, dat Lederer misschien in deze wildernis zal omkomen, maar hij denkt er aan, dat hijzelf hier den dood tegemoet gaat en dat zijn dood voor Nonnie de kampong of de kazerne beteekent. Een on-

beschrijfelijke pijn trekt door hem heen, terwijl hij denkt aan het hutspotblikje en begrijpt, dat er een moment zal komen, waarop hij de roekeloosheid van de kameraadschap zal vervloeken, waarmee hij zijn laatste voedsel heeft gedeeld met de beide anderen. Hij haat het berouw om deze daad in zich en hij voelt smartelijk de groote liefde voor dat kind daarginds, dat hem met de verantwoordelijkheid voor haar leven den dwang van het egoïsme oplegt.

'Ik heb nog wat!' zegt Nyhof opeens en staat op, 'ik heb nog wat cacao.' Hij rommelt in zijn blik, haalt er een busje uit tevoorschijn. Onder zijn oogen laat hij het door Sandiman toebereiden, dan gaat hij met het pannetje naar de zieken en verdeelt de watercacao onder hen: dit is zijn laatste daad om nog te redden, wat te redden is, om het afschuwelijk op hem aansluipende proces één moment te vertragen.

Ze hebben nog voor twee dagen zout, voor drie dagen tabak, voor zes dagen petroleum, voldoende lucifers voor langen tijd, maar de chininefles is half leeg.

Bij de vuren zitten de soldaten, onwillekeurig dichter opeengedrongen dan anders, bescherming zoekend bij elkanders nabijheid. Ze spreken zacht, sommigen rooken.

'Ik heb het al gezegd, we zijn verdwaald,' zegt Towokromo, 'we hadden moeten teruggaan, toen het nog tijd was.'

Sergeant Sarmin legt hem het zwijgen op.

'De toewan lit'nan zal wel weten wat hij doet,' zegt Sarmin. En misschien gelooft hij dit werkelijk, met de blindelingsche vereering van een kind, dat zijn ouders te lief heeft om hen zelfs in gedachten te becritiseeren. Towokromo staart in het vuur, hij weet niet of de toewan lit'nan de Kompenie vertegenwoordigt, hij weet alleen, dat de Kompenie sinds eenige dagen in gebreke is gebleven ten opzichte van het bord rijst en de gezouten visch. Habib Moesa interesseert Towokromo niet en zoolang hijzelf niet gedood

wordt kan het hem ook niet schelen of het bivak Meureudoe wordt beschoten. Het eenige, wat hij zou willen weten is, waarom menschen uit eigen vrijen wil van de voedingsbakken wegtrekken naar een wildernis, waar niets te eten valt.

Het wordt nacht en de nacht brengt slaap en eenigermate herstel.
Drie uur loopen terug, aan de overzijde van de rivier ligt Pameuë.

De 24ste Juli, de 14de dag is een dag van drukkende droomen, visioenen en hallucinaties. Zij voelen, dat zij loopen, in een lange rij, in den regen, in doorweekte kleeren, langs een *bandjirende* rivier, vooraan soldaten, middenin gestraften en koelies, achteraan weer soldaten. De commandant heeft het kompas in de hand. Het kompas geeft aan, dat zij naar het Zuiden loopen. Een razende honger kwelt hen met wreede beelden. Voor Scholtens oogen dwaalt een zwevend hutspotblikje, soms danst het glimmend blauw voor hem uit door de neerpijpende regenstralen heen, soms is het omgeven door een oranjen krans en dozijnen gehaktballetjes knikkeren door de lucht. Towokromo droomt van gezouten eendeneieren, de dunne schaal is zeegroen, in het glazig wit ligt het dooier gestold tot een goudgele kern. In Toegrono's mond materialiseert zich de knappend gebakken visch, hij smakt en slikt en voelt dan vertwijfeld, dat hij visch proeft en toch alleen maar speeksel slikt. Zoo loopen zij verder, allen verstard en gevangen in hun eigen droom van een geliefkoosde spijs, ze rillen in hun doornatte, stinkende kleeren, ze rillen van de koorts, die koud en gloeiend tegelijk door hun bloed kruipt.

Nyhof gaat vooraan, bedrukt door de doffe benauwenis, dat er ergens een groot gevaar dreigt, maar misschien is het niet anders dan de obsessie iets te moeten vinden en het niet te kunnen vinden. Dit is de laatste dwang, dien de opdracht op hem uitoefent, een dwang, die al vager, al zwakker wordt, hem langzaam gaat loslaten. Hij loopt langs de bruisende rivier als een slaapwandelaar, die tastend langs een eindeloozen muur gaat en het bed of de deur, die aan het einde van dezen muur moet zijn, niet kan vinden. Uren lang gaat hij zoo voort, bedrukt door dit gevoel en dan, opeens, wijken in de verte de regenstralen uiteen: daar ligt een vredige hoogvlakte, kampongs verscholen achter hun bamboehagen en omringd door lichtgroene rijstvelden. Met een schok staat hij stil, heft zijn arm en wijst ademloos. Lederer, die achter den commandant loopt is bijna tegen hem opgebotst, zoo plotseling is hij blijven staan.

'Dáár!' wijst Nyhof.

Lederer staart langs den uitgestrekten arm, maar ziet niets, hij kijkt zijn commandant bezorgd aan, Nyhof voelt dien blik en op hetzelfde oogenblik is het visioen verdwenen. Hij herstelt zich uit een lichte duizeling en tast naar zijn voorhoofd.

'Doorloopen!' zegt hij en loopt verder.

Eenmaal wordt de drukkende monotoonheid van dit geloop onderbroken door een warrige en sombere gebeurtenis. Sergeant Scholten in de achterhoede fluit, ze staan stil. Een van de atjehsche dragers is plotseling neergevallen en blijven liggen. De commandant buigt zich over den ineengezakten man heen en tilt zijn hoofd op, het gezicht is vaalgroen, de lippen zijn droog, het neusbeen steekt scherp op. Ze wachten een uur, in den stortregen, in dit uur wordt de doode Atjeher langzaam koud en stijf. De commandant voelt zijn pols, dan staan ze in een kring, er wordt een kuil

gegraven en telkens stooten de spaden daarbij op een steen of een rotsige onderlaag. Door het waas van den droom dringt dit geluid scherp tot hun besef door, zóó scherp, dat ze het tot aan hun laatste oogenblik in hun herinnering zullen meedragen. De Atjeher wordt in het graf gelegd, maar de kuil is ondiep, als ze dichtgegooid is, steekt er toch nog iets van een menschelijken vorm door de bruine aarde op en de commandant geeft de order er steenen en takken overheen te leggen, dat de wilde dieren het lijk niet zullen aanvreten.

Wilde dieren? Zijn die hier? Natuurlijk zijn zij er, maar in de wildernis verscholen. Daar wachten en loeren zij en misschien, in de donkerte van bladeren en takken, volgen zij de patrouille, zooals haaien een schip vervolgen, loerend op een achtergelaten prooi.

De patrouille trekt weer verder; zooals de muur voor den slaapwandelaar, zoo bestaat er voor hen niets anders dan de rivier, die maar voortstroomt en voortstroomt en nergens een samenvloeiïng heeft. Zij ontwaken door het woord:

'Bivak!'

Bij dit ontwaken stort zich de honger op hen, gepijnigd kijken ze om zich heen: overal is het oerwoud, druipend in den regen. Ze vallen op dit oerwoud aan; met het eenige overgebleven instinct, het instinct van hongerige dieren zoeken zij in de woekering rond, kruipen en dringen door het gebladerte. Tot besef van gevaar reikt dit instinct niet meer, als er nu een Habib Moesa achter den groenen boschwand zou opduiken met een blimsemenden klewang, dan zou hij deze mannen kunnen neerhouwen als stompzinnige schapen, die niets van dood of slachting vermoeden. Maar er is hier geen Habib Moesa, hier zijn alleen deze armzalige verdoemde verdwaalden, afgestompt en met alleen nog dat ééne, haast tot waanzin groeiende verlangen zoekend naar

voedsel in deze weelderige natuur, die duizendvoudig en met kwellende overvloed groeit en woekert, maar uit wier wulpsche overdaad alle goedheid, alle gave ontbreekt. Met een handjevol *rebong* en wat *kladdi*blad komen zij terug. Verstikt en smokend flakkert een onwillig vuur, er zijn meer zieken, ze liggen in hun deken gerold roerloos op hun leger, koorts jaagt door hun polsen, diarrhee pompt de laatste vochten uit hun ingewanden. Bloedzuigers en muskieten verzamelen zich voor een uitzinnigen zwelgnacht.

Nyhof heeft chinine uitgedeeld. De laatste.

Het is half negen, de regen is opgehouden, er waait wat wind en telkens tikt een droppelreeks hard en kletterend neer. Nyhof luistert er naar zonder te kunnen denken. Hij voelt zich doortrokken van een leegte, die bedwelmend en prikkelend is tegelijk, hij is duizelig en half verdoofd en toch klaar wakker. Maar denken kan hij niet. Hij heeft een paar notities gemaakt, nu zit hij daar ledig en gedachtenloos op het voeteneind van zijn veldbed. Hij voelt zich zwevend en zonder bodem, de opdracht laat hem los, alle banden breken. Hij is vier dagen over tijd, hij is verdwaald, het doel van de patrouille begint langzaam op te lossen. Dit voelt hij en hij is bevangen door een duizelingwekkende luchtledigheid. Zelfs als Pawang Meureudoe, de gids, plotseling als een sluipende schim bij den ingang van de tent opduikt, reageert hij niet. Hij blijft zitten en staart den gids aan. De gids is vaal en mager geworden, zijn jukbeenderen steken uit, zijn sluwe oogen zijn ingezonken en gloeien, zijn haren hangen zwart en wild om zijn gezicht. Als een schuwe, koortsige schim is Pawang Meureudoe uit het duister opgedoemd en nu de commandant hem gezien heeft kruipt hij voorzichtig naderbij, steeds den lichtschijn van de stormlamp vermijdend. Nyhof ziet de schim op zich toekruipen, hij staart Pawang Meureudoe zwijgend en gespannen aan

en toch zegt hij niets. Dan zit Pawang Meureudoe bijna aan de voeten van den commandant en kijkt ontzet in het bleeke gezicht van den commandant, dat star en bewegingloos blijft in de omlijsting van den zwarten baard. Uit dat masker staren twee uitpuilende oogen hem aan en een oogenblik voelt Pawang Meureudoe, dat hij een schreeuw gaat geven: de toewan lit'nan is gek geworden! Voor niets is de Oosterling zoo bang als voor den waanzin. Maar plotseling staat de commandant langzaam op en vraagt zacht, heel gewoon:

'Wat is er Pawang Meureudoe?'

Door deze woorden wordt de gids teruggedrongen naar de werkelijkheid.

'Sst...' fluistert hij, de toewan lit'nan moet zijn naam liever niet noemen, maar misschien zou het goed zijn, als de toewan lit'nan eens ging kijken bij de atjehsche dragers.

Pawang Meureudoe is nog dieper inéén gehokt, hij heeft zijn ellebogen op zijn knie gezet en daarachter gaat zijn gezicht verscholen.

'Wat zeg je?' vraagt Nyhof en bukt zich naar de gehurkte gestalte.

'Ssst...' sist Pawang Meureudoe, 'misschien vergis ik mij... dan vraag ik vergiffenis... maar misschien vergis ik mij toch niet... ik geloof, dat de atjehsche koelies het bivak willen overvallen...'

Nyhof komt met een schok tot zichzelf.

'Wat zeg je?!' In het halfduister ziet hij alleen het schichtige wit van Pawang Meureudoe's oogen flitsen. 'Wat willen ze?!'

'De geweren... en dan vluchten.'

De gids kruipt weg in het donker, geruchtloos, onzichtbaar. Nyhof staat in den tentingang en twijfelt een moment. - Is het wáár, dat de gids hem daar juist het verraad van de

atjehsche koelies kwam rapporteeren of was het maar een hersenschim? Een hallucinatie? - Hij tast naar zijn pols, het bloed raast in niet te tellen klop door zijn aderen. - Hij heeft koorts. Was het maar een koortsvisioen? IJlt hij?... Hij staart naar buiten, alles is doodstil, de schildwacht staat roerloos tegen den paal, Nyhof treedt op den man toe, het is de jonge Wongso, die uitgeput op post staat te slapen.

'Wongso!'

Wongso schrikt wakker, wankelt en herstelt zich.

'Wakker blijven, Wongso!'

'Saja... toewan lit'nan!' murmelt Wongso beschaamd.

Nog een seconde weifelt Nyhof, hij tuurt naar buiten en ademt de nachtlucht in: lucht van natte aarde en beschimmelende, rottende bladeren, lucht, zooals er op een regenachtigen herfstdag hangt boven een nieuw graf met verregende, welkende kransen, de grauwe geur van ongewis leven en verbloemden, onbegrepen dood. Hij ademt deze lucht in, alles is ongewisheid in en rondom hem, alles gebeurt geheimzinnig, onverklaarbaar, onwerkelijk.

Maar dan wekt hij Scholten en Lederer en verklaart hun den toestand. De soldaten worden gewaarschuwd, de wachten verdubbeld. Dan neemt Nyhof de stormlamp en gaat met de revolver in zijn hand naar de plaats, waar de Atjehers kampeeren. Hij heft de lamp omhoog, zoodat het schijnsel in een wijden kring rondstraalt. Op den bodem van den boschhut liggen alle koelies te slapen, ook Pawang Meureudoe, vlak achter het vuur. Een minuut blijft hij zoo staan, spiedend van den een naar den ander, onwillekeurig, diep in zijn hart, voelt hij zich pijnlijk getroffen door den aanblik van deze slapende gezichten, vermagerd en vervaald, de ontberingen van de laatste dagen in scherpe lijnen neergeëtst. Hij moet een kleinmakend schuldbesef krampachtig verdringen, voor het eerst voelt hij een soort mede-

lijden met deze onderworpen vijanden, éénmaal fiere, vrije krijgers, nu onbetrouwbare, valsche muilezels, die met vrachten beladen de wildernis ingezonden worden, soms - zooals nu: een roemloozen hongerdood tegemoet. Maar een kort oogenblik laat Nyhof dit gevoel zijn, dan begrijpt hij, dat elke noodzakelijkheid zijn wetten en offers heeft, hij brengt zich te binnen, dat hij de commandant is en hier staat tegenover muiters, die den slaap simuleeren. Hij heft de revolver op en schiet een kogel af in den doodstillen, donkeren nacht. Met een schreeuw van ontstelling varen de liggende gestalten overeind en kijken met verschrikte, knipperende oogen in het licht, dat de commandant onbarmhartig over hen heen laat schijnen.

Hij vraagt niets, verklaart niets. Hij houdt alleen den revolverloop op hen gericht.

'Als één van jullie het hart heeft een stap naar de tenten te doen, dan wordt hij zonder waarschuwing neergeschoten, de posten zijn verdubbeld. Begrepen?!'

De mannen slaan de oogen neer, onder hun neergeslagen oogleden zoeken hun blikken heimlijk naar den verrader.

'Hebben zij het begrepen?!' vraagt Nyhof aan den gids, die ook de tolk moet zijn voor de Atjehers, die het Maleisch misschien minder goed begrijpen.

'Zij hebben het begrepen!' antwoordt Pawang Meureudoe.

Met deze vraag en dit antwoord is de verantwoordelijkheid voor het verloop van deze zaak door Nyhof aan den gids overgedragen en door Pawang Meureudoe van den commandant aanvaard. Nog even kijkt Nyhof streng rond: geen gezicht, dat iets verraadt. Dan keert hij zich om en gaat terug naar zijn tent.

Hij slaapt den geheelen nacht niet. Onrust kwelt hem: vannacht zijn het alleen nog maar de atjehsche dragers, die

muiten. Vannacht steunt hij nog op de karabijnen van zijn soldaten. Maar wat gebeurt er als de soldaten gaan morren? Wat gebeurt er, als straks de honger misdadige opstandelingen van zijn trouwe soldaten zal maken?!

Hij gooit zich om en om.

'Mijn God!' kreunt hij hardop, 'waar is dan die samenvloeiïng? Waar blijft dat vervloekte Pameuë dan?!'

Hij krampt zijn handen in elkaar en bidt verwoed, bijna dreigend:

'Helpt Gij het mij dan toch vinden, God!' En hij heeft bijna het gevoel, dat hij dezen alzienden, almachtigen, maar genadeloos zwijgenden God het pistool op de borst zou willen zetten, zooals hij gedaan heeft met zijn muitende atjehsche koelies.

'Waarom?!' vraagt hij in zichzelf, razend en vertwijfeld, 'waarom?! Wat heb ik dan misdaan?! Waaraan heb ik dit dan verdiend?!' Het is hem, of hij deze vraag wegslingert naar de ruimte, die boven de aarde staat en gemeenlijk voor het verblijf van God wordt aangezien. Hij heeft het gevoel, dat hij dezen hemel zou willen binnenstormen, dat hij dezen onbarmhartigen, onmenschelijken god van zijn door engelen beschermden troon zou willen rukken om hem rekenschap, een antwoord af te dwingen.

'Waarom, als ik niet zondigen wilde, drijft Gij mij in deze ontzettende schuld? Waarom, als ik niet anders ben, dan een onwetende, blinde mensch, die alleen zijn plicht wilde volbrengen, laat Gij mij op mijn blinde wegen voortgaan, die andere menschen de dood brengen?! Waarom leidt Gij mij niet, als ik er U om bid?! Want zie, ik bid tot U, ik smeek er U om, ik wil mij verneederen, ik kruip in het stof voor Uw voeten, ik wil mijn heele leven boeten, als Gij mij van deze schuld wilt bevrijden en deze menschen voor mij wilt redden. Niet mij, maar hen moet Gij redden! Maar ik voel het:

Gij wilt hen niet redden! Waarom laat Gij deze menschen sterven door mij, die hun dood nooit wilde? - -

'Waarom?!' fluistert hij heesch en zit met gebalde vuisten in donker op zijn slaapplaats. 'Waarom?!' En met opgeheven hoofd luistert hij in den nacht, alsof hij werkelijk wachtte op het naderen van een God, dien hij in wilde wanhoop te lijf wil gaan. Hij hijgt en beeft, de koorts woedt in zijn slinkend lijf, het hamert in zijn slapen, in zijn reeds aangetaste ingewanden borrelt en krimpt het. Hij houdt zijn adem in en tracht door het chininegesuis in zijn ooren heen te hooren, hij tuurt met strakke, gloeiende oogen in het donker. Maar er nadert geen God en er is geen enkele stem in dezen nacht. Er is niets anders dan de holle, leege stilte met het bruisen van den *bandjir*. Niets anders dan een onverdragelijke, onvervulbare eenzaamheid.

'Waarom...' fluistert hij vragend, stiller, verslagen. Hij voelt zijn vuisten verslappen, zijn handen vallen langzaam open, zijn schouders zinken, hij bedekt zijn gezicht met zijn handen en voelt warme tranen tusschen zijn vingers druipen. Met zijn handen voor zijn gezicht gooit hij zich neer op zijn slaapplaats. Maar hij kan niet slapen. De nacht verstrijkt, de ochtendschemer begint. Een nieuwe dag breekt aan. De vijftiende. De 25ste Juli 1911.

Op den 25sten Juli, den 15en dag, geeft commandant Nyhof Pameuë op. Pameuë ligt ruim een dagmarsch terug, aan den overkant van de rivier, maar dat weet de commandant niet: hij is het spoor volkomen bijster, de kaart is een blind stuk papier geworden met onbegrijpelijke teekens, hij staat hier in de wildernis aan een rivier, die twee dagmarschen lang behoorde te zijn, maar die hij nu reeds vier dagen volgt en die zich nog onoverzienbaar veel dagen voor hem uitstrekt, deze rivier behoorde een samenvloeiïng te heb-

ben, maar zij vloeit nergens samen, zij bruist en davert eenzaam en eindeloos langs steile, onbegaanbare rotsoevers voort tot in het oneindige, tot in een zekeren dood. De samenvloeiïng heeft de commandant niet kunnen vinden en daarmee heeft hij het laatste punt van oriëntatie verloren. Nu staat hij hier in deze woeste bergwildernis, aan een onbekende rivier met zijn uitgehongerden troep, twee menschen hebben reeds het leven verloren en de commandant voelt, dat hij nog maar één dringende opgave heeft: voedsel vinden, een kampong zoeken, waar ook, hoe ook. Daarom geeft hij Pameuë op en daarmee geeft hij ook de opdracht op. Met Pameuë op een dagmarsch afstand in den rug, maakt commandant Nyhof zich vrij van de hem gegeven bevelen, knoopt hij den laatsten band los, die hem nog bindt aan het bivak Meureudoe, liquideert hij alle verwachtingen, die hij van zichzelf en deze opdracht had gekoesterd. Op de 25sten Juli 1911 maakt onderluitenant Nyhof zich, gedwongen door den honger, tot den vrijen opperbevelhebber van zijn troep zieke en stervende soldaten, die hij - Pameuë en de rivier den rug toekeerende - van heden af zal aanvoeren naar het onbewoonde, woeste Wojlagebied.

Als later de aanteekening van dit feit op de schrijftafel belandt van een met bureaucratie besmetten superieur, dan noteert deze superieur: ‘Dit punt begrijp ik niet. Als de patrouillecommandant zich ten doel stelde een kampong te vinden om te fourageeren, waarom wendde hij dan Pameuë den rug toe, waar toch Pameuë de dichtstbijzijnde fourageplaats was’. Hij schijnt, dat schrijftafels de fantasie ongunstig beïnvloeden, want men zou op deze notitie in de kantlijn gevoegelijk kunnen antwoorden: ‘Indien commandant Nyhof er een flauw vermoeden van had gehad, dat hij zich in de buurt van Pameuë bevond, dan had hij zich zeer

zeker de moeite bespaard in de blinde wildernis te gaan verhongeren.' Deze verdediging, gewogen en voldoende logisch bezwaard gevonden, zou dan verder voorzien van het bevredigend étiquet: 'Accoord', zachtkens ter ruste kunnen worden gelegd in het stof der archieven, waaruit maar heel zelden de herinnering aan, en bijna nooit het begrip voor voorbijë menschelijke tragedies opstijgt.

Het is ook op dezen vijftienden dag, dat de patrouille aan het begin van den dagmarsch stuit op een gekapt voetpad, dat afwijkend van den rivieroever en de richting naar Pameuë, het binnenland in voert. Dit pad is het onbetwistbaar kapsel van een militaire patrouille, die hier twee, hoogstens drie dagen geleden is voorbij gegaan. En het is aan dit kapsel, dat commandant Nyhof zich vastklampt en dat hij volgt. Waarom? - - Misschien is daar geen bepaalde reden voor aan te geven. Misschien, God weet, alleen om het bloote feit, dat hier eindelijk menschensporen zijn in deze eenzame, groote wildernis, een pad gekapt door menschen, door soldaten, een gang, die misschien uit dit oerwoudlabyrinth voert naar een bivak, naar een kampong, naar de redding.

Dit pad volgt de commandant; langzaam en telkens rustend marcheeren ze voort, de honger is ingeslapen, de maag is verstild, maar de beenen reageeren zwaar, de knieschijven loopen droog. Zoo trekken ze voort, in het wilde weg hopend op redding. Het pad voert steil omhoog, voert door de wildernis, aan beide zijden sluit het oerbosch hen in, achter hen wordt het bruisen van de rivier flauwer.

Als het avond wordt vinden zij een oude bivakkeerplaats, een kaalgekapte plek met een omheining, de grond is drassig van de zware regens, bij een paar omver gezakte palen ligt een roestig conserveblikje. Eenmaal weidde de inhoud van dit blikje over de zonnige en wijde uitgestrektheden

van het australische platteland, sappige lucerne herkauwend in de lichte, zonnig doorvlekte schaduw van eucaliptusboomen, raakte toen verzeild bij den slager en in een vleeschfabriek en vond tenslotte, onder het étiquet van *Corned Beef* hier zijn einde in de donkere wildernissen van het atjehsche gebergte.

Scholten raapt het blikje op, snuift er aan, het ruikt enkel nog naar roest en regen, alle aromen van Zuiderzon en soepvleesch zijn vervlogen, maar toch wekt het in Scholten een droom van hutspot en gehakt en deze droom eindigt in de obsessie van kwellend zelfverwijt. Zoo vinden een koe uit den Staat Victoria en een klein meisje uit het bivak Meureudoe elkaar in de droomen van een verhongerenden man, zonder dat zij ooit van elkaar geweten hebben of zullen weten.

De nacht komt met een versch en smachtend leger bloedzuigers, het aantal zieken stijgt onrustbarend in dezen nacht, maar de chinine is op en ook verband om de tallooze ronde bloedzuigerwondjes te verbinden ontbreekt. De *rebong* en *kladdi* is heden voor het laatst met zout genuttigd.

Den volgenden dag, den zestienden, trekt de patrouille nog twee uur langs het voetpad verder, dan fluit sergeant Lederer in de achterhoede: halt. Het grootste gedeelte van deze brigade kan niet meer verder en de atjehsche koelies kunnen niet meer dragen.

‘De menschen, die nog voort kunnen moeten maar doorgaan,’ stelt Lederer voor, ‘de zieken moeten hier blijven.’

Nyhof kijkt Lederer aan. Hij is doorzichtig en geel geworden, de neus staat scherp in het versmalde gezicht, de snor hangt als een treurige, natte vlerk over zijn mond, een rossig-zware baard groeit om de spitse kin, de mouwen van de uniformjas bedekken de helft van zijn handen: de jas is Lederer te groot geworden.

‘Wie blijft bij ze?’ vraagt Nyhof.

‘Ik!’ zegt Lederer.

Maar dit wil Scholten niet aanvaarden.

‘Laten we er om loten,’ stelt hij voor, ‘een van ons beiden gaat met de commandant en de valide troep mee, wie het kortste eind trekt blijft hier,’ en hij breekt een lucifer in twee ongelijke deelen. Alle antipathie, alle rivaliteit, alle tegenstrijdigheid tusschen hen is op dit oogenblik opgeheven. Het is niet de verzoening van twee menschen op den rand van het graf, want die verzoening is alleen maar een gevolg van de angstige voorstelling van een hiernamaals, dat misschien inderdaad op den dood zal volgen en waarin een kans bestaat op een weerzien in vergeestelijkten, maar toch duidelijk herkenbaren vorm, onder de auspiciën van een vertoornden en almachtigen godheid, die wel een liefderijk vader, maar in elk geval toch ook een nietsontziende rechter is. Dit wegvagen tusschen Scholten en Lederer van alle kleine persoonlijke gevoelens is misschien niet eens verzoening, het is alleen een spontane en oprechte ridderlijkheid, die ontspruit aan een plotseling naar voren gedrongen besef van eerbied voor het menschelijke in den ander, zij het ook een rivaal, zij het ook een vijand, vijandig uit duizend ongeweten en onontwarbare dieptegevoelens.

Lederer trekt het kortste stuk. Zwijgend laat hij het zien en knipt het dan met duim en middelvinger weg.

‘Dus ik,’ zegt hij. En daarop valt een korte stilte.

Nu is het moment van afscheidnemen aangebroken. Nyhof treedt naar voren en ziet zwijgend in den kring van mannen rond. Het liefst zou hij nu zijn oogen gesloten hebben voor dezen aanblik, zijn gezicht achter zijn handen hebben verborgen. Zijn deze half verhongerde, verziekte stumpers dezelfde stoere, flinke kerels die hem zestien dagen geleden zoo enthousiast en zoo vol moed gevolgd zijn?

En de dragers... Zijn deze zielig uitgeputte lastdieren, de gezonde, sterke muilezels van toen?

Ja, hij zou het liefst zijn blikken hebben afgewend, het liefst in den grond verzonken zijn van schaamte en schuldgevoel, hij zou het liefst op dit moment gestorven zijn. Maar hij voelt, dat dit een gemakkelijke en laffe vlucht zou zijn. Hij voelt, dat er toch nog altijd iets blijft, wat hij voor hen doen kan en dit eene moet hij doen. Hij moet hun moed inspreken. Hij voelt, dat misschien *zijn woord* hun leven nog met enkele dagen kan rekken en dat deze enkele dagen misschien de redding kunnen brengen. Hij voelt, dat hun leven en hun redding nu nog alleen afhangt van hun geloof in hem, van hun vertrouwen in hem en hij beseft, dat hij, om hun dit geloof te geven, zelf moet gelooven aan de redding. Het is dit geloof aan zichzelf, aan iets, dat hem de redding zal brengen, dat Nyhof op dit oogenblik gaat uitspreken.

'Jongens!' zegt hij, zijn stem klinkt eerst verstikt en ontroerd, maar wordt dan vaster en bezielder: 'Ik moet jullie hier achter laten. Ik kan jullie niet zeggen, hoe zwaar mij dit valt, maar ik ga door, niet om mezelf te redden, ik ga dóór met de menschen, die mij nog kunnen bijstaan om voedsel voor jullie te zoeken. Begrijp jullie me, jongens? Ik ga eten halen. Ik ga door deze rimboe en ik zal loopen, tot ik er bij neer val, maar ik zal niet vallen, want ik zal aan jullie denken en dat zal mij sterken. Jullie moeten op mij vertrouwen, zooals kinderen vertrouwen op hun vader. Ik ga voedsel voor jullie halen, want ik ben jullie vader en jullie zijn mijn kinderen. Jullie zijn allemaal mijn kinderen, jullie, kranige soldaten en jullie, trouwe dragers ook. Allemaal zijn jullie mijn dappere jongens. De toewan sersant, toewan Lederer zal bij jullie blijven, terwijl jullie hier uitrust en als jullie weer wat sterker zijn, dan zullen jullie ons volgen en op een

dag komen wij jullie tegemoet met de hulp en het eten, dat ik voor jullie heb gevonden.

Jullie moeten niet bang zijn, Allah zal mij helpen. Weest zoo dapper en trouw als jullie tot nu toe waren, ik ben trotsch op jullie en we zullen gered worden. Weest gehoorzaam aan de toewan sersant en geeft de moed niet op, jongens, ik geef de moed ook niet op... Ik voel mij sterk en ik zal hulp vinden. Jullie moeten ook volhouden, tot het einde toe, want dat zal niet de dood zijn, maar de redding!'

Haast prophetisch klinkt Nyhofs stem en een oogenblik doet hij werkelijk bijna denken aan een propheet, zooals hij daar staat, koortsig en vermagerd en met het steeds hooger opvlammend vuur van overtuiging en bezieling in zijn stem, naarmate hij zelf door het Woord wordt overwonnen.

Het Woord: dit machtigste en grootste mysterie in den mensch, dat legerscharen in een vrijwilligen dood jaagt, dat volksmassa's eenstemmig doet zweren bij één ideaal, dat van één mensch uit millioenen menschen, keizer, priester, afgod en god kan maken, dat vorstentronen omver werpt en herstelt, dat goden doet sterven en geboren worden. Het Woord: dit heilige en zondige, dit machtige en verschrikkelijke, dit verlossende en verdoemende geheimenis, éénige waarheid en éénige leugen, het Woord, dat menschen onsterfelijk maakt en goden den dood bereidt, dat boven eeuwenoude groene en gouden domkoepels uitstijgt, boven kerken en tempels, kruis en minaret, dat als een dwaallicht flakkert boven wapperende vaandels en lokkende oceanen, dat hoog uit schalmeit boven schallende trompetten en roffelende trommen, dat jubelt met orgelstemmen en den hemel verkondigt, dat met één vuistslag beierende klokkenstemmen doet verstommen en het aanbedene en geheiligde neerstoot in het stof en andere stof opheft en uit-

draagt naar de hoogste glorie en de wereld verkondigt, het Woord, dat devote kaarsen doet ontsteken op met wierook omgeurde altaren en opflikkerende zwaarden zegent en tot overwinning aanvoert, het Woord, dat martelaren en brandstapels heeft geschapen, dat het leven doodt en den dood onsterfelijk maakt, dat alle belofte en alle schoonheid, alle liefde en alle heiligheid, alle verraad en schending in zich draagt. Dit Woord, dat van een onderofficier een propheet maakt, die zijn stervende soldaten niet de heerlijkheden van een eeuwigen hemel profeteert, maar het naakte, sterfelijke leven, die hun niet de zaligheid verkondigt, maar het brood, die niet hun ziel toespreekt, maar hun maag, dit Woord, dit menschelijke mysterie staat op in deze duistere bergwildernis, schenkt wanhopende menschen het geloof en baart nieuwe kracht uit niets.

Waarschijnlijk heeft commandant Nyhof in dit oogenblik zelf niet begrepen, dat hij in het Woord, het ándere wapen had gevonden, nu het voedsel hem ontbrak.

Het afscheid is kort. Nyhof drukt Lederer de hand.

'Hou je sterk, Lederer.'

'U kunt op me vertrouwen, commandant!'

'Ik zal de weg, die we gaan, merken!' zegt Nyhof nog en keert zich met een ruk om. De valide troep bestaat nog maar uit 32 man, 17 militairen, 9 dwangarbeiders, 6 atjehsche koelies. Toegono is erbij, Kartodinomo, de hoornblazer, Towokromo ook. Towokromo is ontzettend vermagerd, de hand, die de kolf van zijn karabijn omvat is een bottige klauw, uit de diepte van de uitstekende jukbeenderen gloeien twee koortsige oogen op, maar Towokromo wil onder geen voorwaarde achterblijven, hij kan nog voort, zegt hij, hij voelt zich nog sterk - al was het kruipend, dan nog zou Towokromo zijn commandant volgen, want hij ziet in dezen commandant nog altijd de voornaamste mogelijkheid

om weer aan voedsel te komen. De commandant heeft medelijden met deze hongerende schim, Towokromo mag zijn ransel afgeven aan Djamaloedin. Ook Sandiman is bij den nog valide troep. Maar de jonge Wongso blijft achter, hij wordt gescheiden van Karto en de slompret. En ook sergeant Sarmin blijft achter.

De commandant geeft het sein, de troep komt in beweging

'*Djangan takoet!...* Vreest niet!' is het afscheidswoord. En dan vertrekken ze, Scholten loopt naast den commandant, hij voelt, dat Nyhof steun noodig heeft, al is het ook zwijgend. Bij de bocht kijken zij nog eenmaal om: de zieken zijn begonnen hun bivak te bouwen, Lederer staat er bij met over elkaar geslagen armen. Het is, of hij de komende eenzaamheid tegen zijn borst wil verpletteren.

De dag vergaat oneindig langzaam, de weg is oneindig ver. Het pad slingert voort en voort, omhoog, omlaag bergop, bergaf, God alleen weet, waar het eindigt, ze voelen de vermoeidheid en uitputting zwaar in zich wegen, vooral de beenen willen niet meer mee. Maar in den namiddag stooten zij op een bivak, een versch bivak, van hoogstens drie dagen oud. Op een boom, in den schors gesneden staat: 1e en 4e brigade.

Eerste en vierde brigade. Menschelijke woorden. Geheimzinnige boodschap van levende menschen in deze dichte wildernis.

Hier heeft luitenant van Bakel drie nachten geleden gebivakkeerd met de eerste en vierde brigade maréchaussee uit het vaste bivak Kroeëng Beukah, dat hier twaalf marschdagen vandaan ligt. Aan luitenant van Bakel wordt unaniem de term: kranige kerel! verleend, niet alleen door zijn superieuren, maar ook door de fuseliers. Als luitenant der maréchaussee en commandant van het bivak Kroeëng Beukah,

doorzwermt hij deze wildernissen geregeld met zijn brigades in het vliegensvlugge tempo, dat van Heutsz zoo berucht en gevreesd maakte onder de Atjehers. Voor de wilde Wojla's is de toewan lit'nan van Bakel met zijn snelvoetige, onvervaarde *manisé's* een opschrikkende en onaangename herinnering aan den Grooten Generaal.

Onder de aanteekening: 1e en 4e brigade, zet Nyhof het bericht voor Lederer: 'Wij volgen het gekapte voetpad in Z.W. richting.'

Ruim vier weken later wordt dit bericht gevonden door den luitenant Smit, commandant van de patrouille, die uitgezonden is om de 'honger-patrouille' van onderluitenant Nyhof op te sporen.

Laten wij het beeld van de menschen rondom de hongerpatrouille voltooien met een enkele schets van den luitenant Smit. Hij is de man, die meldde, dat er in Pameuë geen rijst te verkrijgen was en hij is ook de man, onder wien onderluitenant Nyhof weken lang patrouilleerde in de Tangsé vallei, waar verschillende gevaarlijke bendehoofden werden neergelegd. Deze patrouilletochten eindigden voor den onderluitenant Nyhof, zooals wij weten, met een tevredenheidsbetuiging. Om den luitenant Smit te schetsen, is het 't beste dit te doen met de termen, gebruikelijk in de cantine. Luitenant Smit dan, *competeerden* niet minder dan drie termen uit deze schaarsche vocabulaire: hij was een kranige kerel, een lollige vent en een rare snijboon. In tegenstelling tot Lederer, op wien de verschillende termen afwisselend werden gebruikt, kon luitenant Smit zich tooien met drie adjectieven tegelijk: kranig, lollig en raar. Hieraan dient uitdrukkelijk te worden toegevoegd, dat het adjectief: raar, in absoluut positieven, dat is: gunstigen zin werd gebezigd. Deze adjectieven dekten niet alleen zijn militaire prestaties, maar ook zijn privé daden, waaronder zijn voornaamste

hartstocht en uitspatting was: het doen kaalscheren van zijn hoofd. Waar anderen altijd met verwilderde haren en verwoekerde baardstoppels uit de wildernis naar de civilisatie terugkeerden, daar dook luitenant Smit strijk en zet en tot zeer duidelijk geuite ergernis van zijn oppersten bevelhebber, knikkerkaal uit de onderwereld van de rimboe op. Elke bijzondere gebeurtenis: elken neergelegden vijand, elk veroverd dorp, elke glorie vierde luitenant Smit met een absoluut kaal geschoren hoofd. Waarom dit knikkerkale hoofd van den luitenant Smit den hoogsten man in den atjehschen lande zoozeer verdroot is niet bekend, laten wij genoegen nemen met de wetenschap, dat er de allerongemotiveerdste idiosyncrasieën bestaan en hier de anecdote aan toevoegen, dat luitenant Smit zich eenmaal zeer bijzonder verdienstelijk onderscheidde, waarvoor hem de eeresabel werd verleend. Deze onderscheiding, die op den verjaardag van H.M. de Koningin der Nederlanden viel, zou meteen gevierd worden op het officieele galafeest, dat ter eere van Hare Majesteit in de hoofdplaats zou gegeven worden. Echter had luitenant Smit zichzelf reeds op zijn bekende wijze gehuldigd: het scheermes had ook den laatsten schijn van haargroei van zijn hoofd verwijderd. Officieel werd daarop den luitenant medegedeeld, dat een knikkerkaal hoofd geen galahoofd was en dat hij op het feest, waar het iedereen vergund was in de koele witte uniform te verschijnen, als eenige in galakleeding - die zwart is en smoorheet - werd verwacht. Laten wij besluiten: luitenant Smit ging plechtig en knikkerkaal uit den militairen dienst over naar het civiel bestuur en bracht het met zijn knikkerkale hoofd nog zeer ver.

Het is deze luitenant Smit, die omstreeks eind Augustus 1911 bij een boom in een verlaten marschbivak staat en daar de schijnbaar zoo onbeteekenende woorden uit een men-

schelijke taal leest: ‘Wij volgen het gekapte voetpad in Z.W. richting’. Het is bij het lezen van dit nietszeggende zinnetje, dat luitenant Smit een oogenblik zijn eigen humoristische hartstochten en de onbegrijpelijke aversies van anderen vergeet om na te denken over het noodlot van den onderluitenant Nyhof, dat langs deze enkele woorden schemert. Het is niet om de prestaties van den onderluitenant tijdens de patrouille in Tangsé, dat luitenant Smit een oogenblik in gedachten verzonken bij dezen boom staat, want prestaties is niet zooiets bijzonders voor een man, waarvan in de cantine gezegd wordt, dat hij een ‘kranige kerel’ is. Het is, omdat hij zelf eenmaal verdwaalde, in hetzelfde terrein, waar de patrouille Nyhof verdwaalde, langs den Tingkeuëm en bij de verborgen samenvloeiïng van de Pameuë-rivier. Hem redde toen een hoogtemeter, die onderluitenant Nyhof niet bezat. En hem hield geen *bandjir* op den verkeerden oever vast. Aan den angst en de vertwijfeling van het verdwaald zijn is luitenant Smit niet toegekomen, hij oriënteerde zich en bereikte Pameuë. Maar nu hij de huiveringwekkende herhaling van dit avontuur beleeft in de verschoven rol van toeschouwer en van dit schouwspel ook de laatste acte te zien krijgt, nu komt er in dit oogenblik die donkere ernst en die eerbiedige verstilling over hem, die menschen aanraakt, als zij beseffen eenmaal een eindweegs van hun leven in de schaduwen van den dood te zijn gegaan. Het is niet de plichtsgetrouwe medewerker van de patrouilles in de Tangsé vallei, dien luitenant Smit op dit oogenblik gedenkt, maar de medemensch wiens weg door dezelfde doodsschaduwen leidde en die dezen weg nog verder ging.

Nog den geheelen volgenden dag, den 27sten Juli, volgt de commandant het spoor van de maréchaussee-patrouille,

dat als een lokgeest voor hem uitdwaalt door al woester wordend binnenland. Barsch gebergte, ondoordringbaar oerwoud sluit hen in, bergstroomen barsten wil en schuimend door gespleten rotswanden en storten over en langs rotsblokken heen. Op zoo'n grijzen rotsklomp ligt, smetteloos wit, een verloren stukje verbandgaas, midden in deze vereenzaamde oerwereld als een vredessein uit de veilige menschenmaatschappij. Maar dit witte stukje verband is ook meteen het laatste sein van die maatschappij, want bij dezen rotsklomp, in deze bruisende bergbeek gaat het spoor van de maréchaussee-patrouille onherroepelijk verloren. Een halve dag verliest Nyhof met zoeken. Vergeefs. Het spoor laat zich niet meer terugvinden. De wildernis heeft zich hersteld, in de dichte woekering is de aanwezigheid van menschen vervlogen, de avond valt.

'Bivak...' zegt de commandant stil.

Zij bivakkeeren aan den oever, het regent zachtjes, een triestige, eentonige druilregen, van boomen en planten lekken groote regendroppels. De zieken liggen kreunend en klappertandend op hun slaapmat, rondom een walmend vuurtje hurken de andere soldaten, kleumend, hongerig en hulpeloos bijeen, vergeefs trachten zij zich te warmen bij de telkens doovende vlammen. Hun kleeren beginnen te vergaan en wasemen een ontzettenden stank van schimmel en bederf uit, hun schoenen beginnen te slijten, de bloedzuigerwonden, die niet meer ontsmet of verbonden kunnen worden, raken ontstoken en branden, hun mond is van binnen rauw, in hun maag krampt en knauwt de honger, huiverend en rillend staren ze met koortsig gloeiende oogen voor zich uit. Af en toe staat er een uit den kring op en verwijdert zich: uit hun darmen vloeit bloed en schuim, het rottingsproces tast hen van binnen en van buiten aan.

Somber zitten Nyhof en Scholten tegenover elkaar. Ze

durven niet te spreken, elk woord kan een nog sluimerende, nog niet dreigende gedachte wekken. Eindeloos langzaam vergaat de avond. Tot zij plotseling opgeschrikt worden: een man rent waanzinnig brullend door het bivak, rent langs de tent in een cirkel rond, dan stort hij het bosch in en raast schreeuwend door de duisternis. Djamaloedin en Sandiman worden door den commandant achter den waanzinnige aangezonden. Ze vatten hem en moeten hem binden, schuimbekkend en stuiptrekkend dragen zij hem binnen. Het is Towokromo. Hij rukt en knauwt aan de touwen, die hem geboeid houden, hij rolt als bezeten over den grond, zijn oogen puilen uit, zijn lippen zijn opgetrokken, tusschen de opeengeklemde tanden hijgt en blaast schuimende adem, sidderingen trekken door het gemartelde lijf, dat zich kromt en krampt. Eindelijk wordt het stil. Sterft hij? - Samen met de beide dwangarbeiders staan Nyhof en Scholten over Towokromo heengebogen, zijn gezicht is vaalgroen, zweet parelt op het ijskoude voorhoofd, de adem komt onhoorbaar. Sterft hij? - Nee, hij sterft niet. Hij slaapt. Hij slaapt den bewusteloozen slaap van vergiftiging.

Towokromo heeft, zoekend naar voedsel bessen gevonden, die hij niet kende, maar die hij zonder verder nadenken heimlijk gekookt en gegeten heeft. Heimlijk, gierig en gulzig, alles voor zichzelf houdend, heeft Towokromo in het verborgen zijn vondst opgegeten, alle kameraadschap, alle ridderlijkheid opzij tredend. Niemand zou het bemerkt hebben, als niet de bessen zelf met hun giftige kern hem verraden hadden.

De dagen gaan voorbij, Nyhof teekent ze elken avond in zijn notitieboekje op. Dit is het eenige, wat zij overgehouden hebben: den tijd en den datum. Het wordt 28 Juli, 29, 30, 31 Juli. Drie weken zijn ze nu van huis, elf dagen zonder

voedsel. Een nieuwe maand breekt aan. Het wordt 1 Augustus, het wordt 2, 3, 4, Augustus. Vijftien dagen zonder voedsel. Ook de boschproducten verminderen. - Leven jullie nog altijd?! - vraagt het oerwoud verwoed, - leven jullie nog altijd op *rebong* en *kladdi?!* Nu goed, dan houd ik ook dat achter. Een dag, den 4den Augustus vinden ze absoluut niets. Het is een dag van absoluut hongerlijden. Het aantal zieken stijgt onrustbarend, maar nog gaan ze voort. Is er iets genadeloozer en wreeder dan de menschelijke wil om te leven? Een dier sterft van gevangenschap, van heimwee, van eenzaamheid. Een dier berust en sterft. Maar de mensch bijt de tanden op elkaar en leeft. Hij hongert, hij brandt van binnen uit, hij teert zichzelf op, maar hij leeft. Hij versuft, bij wijlen wordt hij waanzinnig, hij lijdt aan visioenen en hallucinaties, dan ontwaakt hij, komt bij en leeft.

Nog gaan ze voort. Kruipend, wankelend gaan ze voort, helling op, helling af, over rotsen, door steenige ravijnen, door dicht oerwoud, duizelend, ineenzijgend, maar weer opstaande, koortsend, hongerig, aangevreten door muskieten, bloedzuigers en ziekte. Zichtbaar slinkt het vleesch op hun botten, in hun kleeren vallen gaten, sommigen gaan barvoets, hun schoenen zijn vergaan op de harde rotsen. Op hun vale gezichten groeien baardstoppels, waanzin en ontzetting. Het regent nog maar zelden, maar op een afstand, achter rotsklompen bruist de branding van een *bandjirende* rivier. Deze branding achtervolgt hen, omsingelt hen, het oerwoud stort zich op hen. Eindeloos schakelt zich dag aan nacht en nacht weer aan dag, overal heerscht dezelfde doodsche stilte, uit de wereld komt geen enkel teeken meer, geen enkel bericht. Soms breekt de bodem voor hun voeten af, een diepe kloof snijdt tot binnen in de aarde, moeizaam en met onbeschrijfelijke inspanning trekken ze strompelend door zoo'n doodstille, eenzame bergengte, granieten

muren stapelen zich naast hen op, uit den bodem borrelt een kokende bron en dampt de nauwe kloof vol heeten stoom, de zon zendt haar gloeiende stralen over het verregende woud en het gevallen regenwater trekt in broeiende, beklemmende nevels op, uit groote hoogten storten watervallen neer, maar de patrouille trekt voort, stom, zwijgend, niemand vraagt meer waarom, waarheen, hoe lang nog? De patroongordel houdt de rottende uniformjas om het middel vast, over den schouder dragen zij de karabijn, aan de zij den klewang. Maar nergens is een vijand, die met de spanning van het avontuur hun geest wakker houdt en daarom slaapt hun geest in, zinkt dieper en dieper tot al grooter verstarring.

Op Toegono's bottige, gloeiende borst ligt de amulet. Towokromo strompelt hijgend als laatste in de rij, hij is skelet-mager geworden, sinds drie dagen is er geen woord over zijn lippen gekomen, met hardnekkigen levensdrift spaart hij den laatsten adem.

Alleen in den commandant leeft nog een vraag. Een oude vraag, die even koppig in zijn hersens voortwoekert, als het leven in zijn verkwijnend lichaam.

'Hoe moet ik dit verantwoorden?' zegt hij telkens. Hij zegt het monotoon, haast fluisterend, bij het afdalen in een nieuwe kloof, bij het naar boven strompelen van een nieuwe helling. Hij zegt het ijlend en hallucineerend, altijd weer herhalend: 'Hoe moet ik dit verantwoorden?'

Scholten, die naast hem loopt, tracht hem gerust te stellen.

'Het kan toch iedereen overkomen, luitenant...'

Maar Nyhof schudt zijn hoofd. Hij ziet Lederer voor zich, met gekruiste armen, alléén achterblijvend bij de zieken, hij ziet de zieken zelf, daarginds en hier in zijn eigen troep... iederen dag meer zieken, dan nog één dag, nog twee dagen kunnen leven... wat dan?...

Hij denkt nog altijd aan de verantwoording, hij gelooft nog altijd niet aan den dood. Misschien is deze angst voor de verantwoording, zijn laatste geloof aan het leven.

Zoo strompelen zij voort, dag na dag. Bij het overtrekken van een riviertje is Scholtens kleedingblik verloren gegaan. Bij het overspringen van een smal, maar diep ravijn, scheelt het een haar, of de commandant was verongelukt. Hij neemt zijn sprong te kort, bereikt nauwlijks den overkant, achterover wankelend staat hij boven den loodrechten afgrond. Scholten geeft een schreeuw en op hetzelfde oogenblik slaat Kartodinomo, de hoornblazer, met verwonderlijk opluikende kracht zijn hand uit en grijpt den commandant.

'Ts! Toewan lit'nan!...' zegt Kartodinomo met zacht misprijzen. Maar in deze berisping ligt alleen ontstelde liefde. Want Kartodinomo houdt zeer veel van zijn toewan lit'nan. Het lot heeft hen vele jaren bijeen gevoegd, heeft hen vele harde en moeilijke dagen samen doen doormaken. Al van Java af kennen Nyhof en Karto elkaar, van den tijd af, toen Nyhof nog korporaal en Karto nog gemeen soldaat was. Sterke banden van genegenheid binden hen wederzijds. Karto heeft de *njonja* van den toewan lit'nan nog als bruid en alle kinderen van hun geboorte af gekend. Op deze relatie heeft Karto altijd gebouwd, als hij bij Nyhof aanklopte om een leening. Voor een Oosterling bestaat er geen onverbreekbaarder band van sympathie en toegenegenheid dan een leening, gever en ontvanger, schuldeischer en schuldenaar zijn tot in den dood aan elkaar verplicht en verbonden. Zoo is het dan herhaaldelijk gebeurd, dat het lot, dat willekeurig scheidt en vereenigt, Karto en Nyhof uit elkaar voerde of weer bijeen bracht. Elk afscheid en elk weerzien echter was onherroepelijk vergezeld van een kleine leening: vijftig centen voor tabak, een gulden voor een

nieuwe sarong, een kwartje om een dringende schuld af te doen. En ook Nyhof voelt zich aan Karto verbonden, want Karto beteekent hem een begeleidingsverschijnsel van gelukkige dagen uit het verleden. Buitendien verbindt de militaire dienst hen. Ongeteld zijn de patrouilletochten, waaraan zij samen hebben deelgenomen, ongeteld de nachten, die zij samen in het oerwoud onder dezelfde tent hebben doorgebracht. Tenslotte heeft Karto zijn benoeming tot hoornblazer grootendeels aan Nyhof te danken. Maar deze laatste schuld, de blinkende, koperen slompret en zelfs alle nog uitstaande dubbeltjes en kwartjes worden vereffend op dit oogenblik, dat Nyhof wankelend boven den afgrond staat en Karto hem de reddende hand toesteekt.

Nyhof glimlacht pijnlijk bij de zacht geuite berisping van Karto. Hij beseft, met een plotseling samenkrimpen van iets in zijn binnenste, dat deze berisping niet alleen geschiedt uit naam van de vriendschap, de wapenbroederschap en het verbond-van-leening, maar ook uit naam van de *njonja* en de vier kinderen daarginds in het bivak Meureudoe. Met dezen pijnlijken glimlach kijkt hij Karto in het vale, vermagerde gezicht.

'Trima kassi, Karto... dank je.'

'Trima kassi kombali... ik retourneer den dank,' antwoordt Karto met de weelderige hoffelijkheid van zijn oostersche étiquette en daarmee is de zaak afgedaan.

In den namiddag van dezen dag grijpt een plotselinge koortsaanval beiden, Scholten en Nyhof, aan. Scholten ligt uitgeput neer, Nyhof is bewusteloos. In de tent liggen de kreunende zieken op hun matjes uitgestrekt, de valide mannen zijn voedsel gaan zoeken, alleen Karto is in de tent achtergebleven.

Scholten hoort Nyhof ijlen, hij zou den commandant willen verplegen, maar hij kan zelf niet meer.

‘Karto...’ stamelt Scholten.

‘Saja toewan sersant...’

‘Karto...’ Scholten sluit zijn oogen, hij wil naar den commandant wijzen, maar zijn hand valt krachteloos neer. Maar Karto heeft hem begrepen. Hij schept ijskoud water uit de beek, die naast het marschbivak leit en vloegt compressen op het gloeiende voorhoofd van zijn commandant.

Het is stil in het bivak, de avond valt, in de beek ruizelt het water, uit het zwijgende oerwoud suist de stilte aan, roerloos staan de wachten op post. De donkerte wordt alleen verlicht door het flakkerend schijnsel van de kampvuren, want de lampen kunnen niet meer branden, maar het is een droge avond, de vuren branden hoog. Er wordt *rebong* gekookt en *kladdi*, hier en daar kreunt een zieke, krabbelt steunend en wankelend overeind en verwijdert zich om even later rillend en huiverend terug te keeren.

Scholten is ingeslapen, misschien is ook hij bewusteloos. Doodstil zit Karto bij den commandant en wisselt de compressen. Wie weet, waar hij aan denkt in deze uren, die eindeloos lang en leeg zijn. Misschien denkt hij aan Java, aan een vredige, kleine *dessa*, die temidden van rijstvelden, aan den voet van een hoog oprijzenden vulkaan ligt. Misschien denkt hij aan de eerste kazernedagen in een garnizoen, toen zijn ziel voor het eerst aangeraakt werd door de feestelijk schetterende trompetklanken van de taptoe. Maar het kan ook wezen, dat zijn gedachten nu alleen maar bij den toewan lit'nan zijn, terwijl hij zoo zorgvuldig de natte doeken wisselt, iets, wat hij de *njonja* van den commandant zoo vaak heeft zien doen bij een van de kleine *sinjo's* of *nonnie's* en onbewust heeft Karto ook de toewijding van de geduldige moederhanden in zijn gebaren overgenomen.

Het is al ver in den avond als de commandant ontwaakt,

hij slaat zijn oogen op, verwonderd en peinzend, maar langzaam maakt de verwondering plaats voor een al grooter aangroeiende ontstelling en als het bewustzijn zich weer geheel heeft hersteld, vaart Nyhof plotseling verschrikt overeind. Hij staart Karto aan, die gehurkt voor het veldbed zit.

'Karto...'

'Saja toewan lit'nan.'

'Karto?...' Nyhof tast naar zijn voorhoofd, zijn gedachten willen niet tot woorden worden.

'Alles is in orde toewan lit'nan.'

'Staan de wachten op post, Karto?'

'Saja toewan lit'nan.'

'Hebben jullie... gegeten... Karto?'

'*Saja toewan lit'nan*, we hebben *rebong* gevonden en *kladdi.* Zal ik wat voor de toewan lit'nan halen?'

Nyhof schudt vermoeid van nee. Na een korte poos van stilte vraagt hij:

'Leven jullie nog allemaal?'

'Saja toewan lit'nan, we leven nog allemaal.'

De commandant zakt achterover en valt in een diepen slaap.

Dezen nacht sterft een van de atjehsche dragers.

nbsp;

Den volgenden dag breken ze toch nog op. De atjehsche koelie wordt naast het bivak begraven. En dan trekken ze verder.

- Tot hij er bij neer zou vallen! - heeft de commandant tegen de achterblijvenden gezegd, die nu hongerend uitkijken naar het voedsel, dat hij hun beloofd heeft. - Maar hij zal er niet bij neervallen, want Allah zal hem helpen. - Allah of God, of Christus of Mohammed, één van de vele gestalten der voorzienigheid.

Zoo loopen ze door, doelloos door de wildernis kappend, doelloos hopend op redding. Eenmaal blijft Scholten met een schok staan en grijpt Nyhof bij den arm: er kraait ergens een haan! Ze luisteren gespannen en hooren het gekraai opnieuw, duidelijk, een beetje schor. - Een kampong! is hun eerste gedachte en koortsig zoeken zij in de woekering naar sporen, naar een kapsel, een pad. Ze denken er niet aan, dat de troep verzwakt, uitgeput en verhongerd, dus weerloos is, ze denken er niet aan, dat dit gebied nog vijandelijk is, dat hier de gevaarlijke kampong Koeala Bé ligt met zijn wreede, moordlustige bewoners, die deze weerlooze soldaten van de zoo door hen gehate Kompenie zonder pardon, tot den laatsten man in de pan zou hakken. Ze denken er ook niet aan, dat hier ergens een hinderlaag kan zijn en dat een vijand met het kunstig nagebootste hanengekraai hen misschien in de val lokt. Ze denken aan geen enkel gevaar. Er bestaat nog maar één gevaar voor hen: de honger. Dit primairste en oeroudste gevaar, dat blind en doof is voor alle andere onheil, dat alle redelijkheid verslaat, alle voorzichtigheid vernietigt. Dit gevaar, dat werkelijk het grootste is, voor het hongerende wezen zelf en voor alle wezens rondom dezen honger.

Ze zoeken en speuren met roofzuchtige, gierige opwinding. Maar ze vinden niets. In de woekering kraait een haan. Tartend. Geheimzinnig. Onvindbaar.

Misschien is het maar een wilde boschhaan, die zijn heldendaden voor het wijfje uitkraait.

Een oogenblik is de verwachting in hen opgeflakkerd, een oogenblik zijn zij opgeleefd, nu zinken zij dubbel diep weg in een suffe, trage onverschilligheid. Ze loopen en loopen, vooraan worden de twee kappende mannen telkens vervangen, het tempo wordt steeds langzamer, ze houden vaker halt, rusten langer, loopen moeilijker, de beenen

worden loodzwaar, de knieschijven verstijven. Maar toch gaan ze nog voort: ginds, in het oerbosch achter hen, wachten stervende kameraden op voedsel.

Achter aan den troep strompelt Towokromo nog mee maar de afstand tusschen hem en de anderen wordt steeds grooter, hij spant zich in, maar de afstand groeit, hij wil roepen, maar zijn stem stokt en de anderen merken niets, loopen voort, onverschillig, verdoofd. Towokromo struikelt en valt neer, maar krabbelt weer op, een verschrikkelijke angst geeft hem bovenmenschelijke kracht, twee stappen doet hij nog, dan zakken zijn knieën weg, een duizeling overmant hem en opnieuw valt hij neer, voor hem uit, in de gekapte geul door het bosch trekt de patrouille verder, niemand kijkt om, niemand denkt aan hem, de afstand groeit en groeit, Towokromo's oogen puilen uit, hij strekt een bevenden, skeletmageren arm uit, zijn mond opent zich, er rochelt een geluid uit zijn keel, maar niemand hoort dat, de afstand groeit, de zich verwijderende troep is nog maar een vage bewegende schim in den groenen schemer van het bosch en dan is Towokromo alleen. Hij zakt in mekaar en omkrampt zijn karabijn, alsof hij daarvan nog hulp verwachtte en dan ligt hij daar, bevend en verloren, mieren ontvangen een waarschuwing en beginnen bij honderden op te trekken naar de plaats, waar een stervend wezen zijn verschrikkelijk noodlot uitgeleverd is.

Nog tot den middag loopt de troep voort, langzaam beklimmen zij een helling, maar halverwege, op een klein plateau zakt de commandant in mekaar. Het is uit. Ze kunnen niet verder. Ook de laatste energie, die van den wil, is verbruikt. Het organisme, de machine geeft het op.

Op deze helling betrekken zij het bivak. Het laatste bivak. Beneden aan den voet van den heuvel stroomt een riviertje. Het bivak wordt permanenter opgeslagen dan de

andere: dit zal voor méér dan een nacht zijn. In dit bivak zullen ze een wonderbaarlijke redding afwachten of gewoonweg sterven. Een voor een sterven, dag na dag. De sterkste het laatst. En het eenzaamst.

Het terrein wordt nog een beetje schoongekapt. Scholten verdeelt de bivakzeilen in kleine stukken, zoodat elke drie of vier man een afdakje heeft. De commandant en hij zullen samen één tentje krijgen, voor den toewan sersant wordt een ruwe rustbank uit boschhout en blaren vervaardigd, ook de soldaten maken hun leger zachter met een onderlaag van blad. Hun laatste zorg is voor dit doodsbed.

De vuren worden ontstoken. Op de helling branden drie houtstapels, die een rossig licht weerkaatsen tusschen de zware stammen en onder de ondoorzichtbare kruinen van de oerwoudboomen. Rondom deze vuren staan de afdakjes met de stervende mannen.

Het is nacht en Towokromo leeft nog altijd. Het is moeilijk sterven in de eenzame dichtheid van het oerwoud. Het is ook een wreed en martelend sterven. Ergens op het gekapte voetpad rolt en wentelt een uitgeteerd en uitgebluscht lichaam in een wriemelende mierenlaag: Towokromo strijdt zijn laatsten en verwoedsten strijd, nu echter niet meer om het leven, maar om den dood. Hij wil rustig sterven, onaangetast blijven, zoolang zijn longen nog ademen, zoolang zijn hart nog klopt. Daarom rolt en wroet hij over het voetpad, langzaam voortkruipend, zich verwerend tegen de krioelende mieren, die hun prooi niet eens de laatste stonden gunnen. Maar plotseling verstijft hij. In den doodstillen oerwoudnacht is een doodstille aanwezigheid binnen gegleden. In de pikzwarte, suizende duisternis is een wezen getreden, dat nu onzichtbaar in zijn nabijheid staat. Doodstil in de gekapte geul tegenover hem staat. Alles

wordt star en koud aan Towokromo, klam en kil zweet breekt uit zijn poriën, zijn darmen scheiden krampend een laatste bloedig schuim af, hij weet, dat daar in het donker, in de ijzige stilte, de Geweldige, wiens naam niet genoemd mag worden tevoorschijn is gekomen. Plotseling flitst er suizend iets door de duistere stilte en op dit moment, na vier dagen van zwijgen geeft Towokromo zijn laatste bezit op en schreeuwt in één doordringenden gil zijn laatste kracht en adem uit. Er plonst iets zwaars en veerkrachtigs op hem, rijtende nagels scheuren het restje vleesch van zijn botten, hij wordt beneveld door een ontzettenden adem van rotting en bederf en onder machtig, wellustig en bloeddorstig gegrom, dat als een onderaardsche donder door de donkere woekering rommelt, bijten scherpe tanden Towokromo's strot door.

Het is vergeefsch geweest, dat Djamaloedin en Sandiman hem gebonden uit het bosch terugbrachten naar het bivak, om hem te behoeden voor de wilde dieren, om hem rustig in hun midden te laten sterven en eerlijk te begraven. Towokromo stierf niet aan de giftige bessen en de tijger, die hem tóen niet kreeg, krijgt hem nu. In dezen nacht vreet de Geweldige, wiens naam niet genoemd mag worden, de helft van Towokromo's armzalig lijf. Over twee nachten zal hij terugkomen voor de rest, die de mieren hem laten.

In dezen nacht valt ook de crisis voor Nyhof. De koorts is weer gestegen en doet hem onrustig op zijn veldbed heen en weer woelen, zijn onderlijf is bezaaid met vurig ontstoken wonden van de bloedzuigers, zijn tranende, brandende oogen kunnen zelfs het zachte schijnsel van de bivakvuren niet verdragen, maar als hij ze sluit, wordt zijn ligplaats een hellend vlak, waar hij telkens dreigt af te rollen. Met twee handen houdt hij zich krampachtig vast aan de kanten van zijn

veldbed. Hij heeft twee dagen niets gegeten, zijn mond is van binnen rauw, zijn ingewanden zijn aangetast, in zijn hersens is een razend tumult. Beelden flakkeren in zijn bewustzijn op, tuimelen ongeordend door zijn herinnering, hij ziet zijn huis in het bivak Meureudoe, hij ziet zijn eerste huis in een garnizoen op Java, hij ziet zijn kinderen, zijn vrouw, den kapitein van Meureudoe en dan ziet hij Lederers gezicht, vermagerd, geel, met diepliggende oogen en een ruigen stoppelbaard op de ingevallen wangen, een heelen tijd staat de terreinschets van den Peuët Sagoeë voor hem, een spin met gekromde pooten en een rechte lijn, die uit de spin omlaag zakt en zich tot in alle oneindigheid verlengt, het bruist en suist in zijn ooren, de herinnering aan den *bandjir* en het kokende bloed in zijn aderen vermengt zich tot een kwellend gedruisch...

'Verantwoorden...' hoort Scholten hem mompelen, onduidelijk en met de onwerkelijke stem van ijlenden, 'verantwoorden...' Dan volgt er een diepe, gepijnigde zucht, met een ruk gooit Nyhof zich om. Zijn vingers tasten rusteloos langs den kant van het veldbed, zoeken schuivend over het kussen. Plotseling staat hij op. Scholten wordt opmerkzaam. Nyhof loopt met wankelende, onzekere schreden in de tent rond, blijft bij den ingang staan en staart naar buiten. Scholten gaat overeind zitten en kijkt naar zijn commandant. Minuten lang staat de commandant volkomen bewegingloos bij den tentingang, als een tweede schildwacht. Duidelijk ziet Scholten zijn silhouet tegen den lichteren achtergrond: de nacht, waarin de vuren hoog opvlammen.

'Luitenant...' zegt Scholten zacht, 'luitenant Nyhof...'

Nyhof reageert niet. Nog een kwartier blijft hij zoo staan, roerloos en zwijgend. Dan begint hij opnieuw door de tent te dwalen, maar nu schijnt hij bevangen door een hevige onrust. Hij bukt zich over zijn kleedingblik en zoekt

gejaagd tusschen zijn kleeren. Eindelijk haalt hij er een sarong uit. Een sarong van zijn vrouw, die hij 's nachts wel meer draagt. Hij wikkelt zich in de sarong, dat schijnt hem te kalmeeren, hij wordt rustiger en gaat weer naar bed.

Scholten gaat ook weer liggen en dommelt in, het schijnt, dat Nyhof slaapt. Doodstil ligt hij daar uitgestrekt, zijn oogen zijn gesloten, zijn lippen blijven stom.

Slaapt de commandant? Het is niet met zekerheid te zeggen. Misschien droomt hij, misschien is het een koortsvisioen.

Hij loopt langs een lange rivier, het water bruist zoo hard, dat hij de voetstappen van zijn manschappen achter zich niet kan hooren. Hij heeft het gevoel, dat hij om moet kijken, maar toch kijkt hij niet om, hoewel hij beseft, dat dit een fout is, hij wordt vervolgd door een ontzettenden angst, omdat hij weet, dat hij moest omkijken en het toch niet doet. Hij loopt en loopt en tracht de voetstappen van den troep te hooren, maar hij hoort alleen het gebruis van het water, hij spant zich zoo sterk in om te hooren, dat het zweet hem langs het lijf gudst. Hij voelt, dat hij een onherstelbare fout begaat als hij niet omkijkt en eindelijk overmant hij zich en wendt zijn hoofd om en dan ziet hij, dat er niemand achter hem loopt. Hij blijft verschrikt staan, want hij is de commandant en de anderen moeten hem volgen. Hij kijkt rond om te zien, waar zijn troep gebleven is, hij ziet hen heel in de verte in een kring staan, boven op een rots. Hij roept, maar ze hooren hem niet. Hij fluit, maar ze hooren hem niet. Hij moet terugloopen. Hoewel hij hen ziet, blijft de terugweg eindeloos, hij loopt en loopt en toch komt hij zijn doel niet nader, hij loopt en loopt en het zweet gudst met natte stralen langs zijn lijf, zijn hoofd bonst, het bloed stokt telkens in zijn hart, zijn beenen zijn loodzwaar. Hij loopt en loopt, hoe langer hoe sneller, eindelijk rent hij

over de rotsen, hij springt over ravijnen, hij waadt door watervallen, hij rent hijgend en ademloos voort en plotseling is hij bij de anderen terug. - 'Wat doen jullie?' vraagt hij en de fuselier Towokromo zegt: - 'We begraven de toewan sersant.' Hij vraagt: 'Welke toewan sersant?' en Towokromo zegt alleen weer: - 'De toewan sersant'. En nu ziet hij, dat ze met spaden op de rotsen stampen, het metaal slaat met een hard geluid tegen het steen. - 'Hier kunnen jullie toch geen graf graven' zegt hij, maar de fuselier Towokromo zegt: - 'Jawel, we maken een graf voor de toewan sersant!' En weer slaat het metaal van de spaden op den steenen bodem. Daarop zegt hij: - 'Jullie moeten met mij meegaan, ik zal jullie een plaats wijzen, waar je een graf kunt graven'. De fuselier Towokromo vraagt hem, waar die plaats is. - 'Daarginds!' zegt hij, 'daar is de bodem zacht en week, daar kunnen jullie een graf delven.' En nu beginnen ze allemaal hoonend te lachen en slaan allen tegelijk met hun spaden tegen de rotsen, het wordt een tumult, dat honderdvoudig door het oerbosch weerkaatst. Hij keert zich om en loopt weg, hij voelt met benauwende en beschamende zekerheid, dat hij een lafaard is, een vreeselijke lafaard, een commandant, die wegloopt voor zijn fuseliers, omdat ze met spaden tegen de rotsen slaan. Maar hij voelt, dat hij dit geluid niet verdragen kan, dit gestoot van metaal op steen en hij loopt weg, hoe langer hoe harder, weer denzelfden weg terug, achter hem joelen de soldaten en Towokromo zwaait dreigend met zijn spade. Hij vlucht, weer over ravijnen springend, weer langs de rivier, wolken stoom omhullen hem en beletten hem het ademhalen, opeens ligt er iets wits op den top van een rots, hij raapt het op, terwijl hij er langs rent en het is het hempje van een klein kind. En op hetzelfde oogenblik, dat hij het opneemt, treedt zijn vrouw glimlachend uit het donkere bosch tevoorschijn, ze neemt het hempje uit

zijn hand en houdt het voor hem op en zegt: - ‘Het is groot genoeg voor jou, als doodshemd is het groot genoeg. Alle anderen hebben het gedragen, dus waarom zou het dan niet groot genoeg zijn voor jou?’ Hij vraagt: - ‘Wie: alle anderen?’ En ze zegt, net als Towokromo, alleen maar: - ‘Alle anderen’. Maar ze glimlacht daarbij en hij voelt een zalige rust over zich heenvloeien. Hij grijpt haar hand en zegt: - ‘Ik ben bang’. Maar ze glimlacht en schudt haar hoofd. - ‘Nee,’ zegt ze, ‘je bent niet bang. En ik ben ook niet bang, want alles is voorbij.’

Scholten wordt wakker, doordat Nyhof met een ruk overeind is gaan zitten, hij ziet, dat de commandant zijn revolver in de hand heeft. Scholten vliegt op en grijpt Nyhofs hand.

‘Luitenant... luitenant Nyhof!’

Nyhof staart hem stom aan, over zijn gezicht druipen stralen zweet, hij gloeit van de koorts, zijn tanden klapperen. Voorzichtig wringt Scholten de revolver uit Nyhofs hand en drukt hem met zachten dwang in zijn kussen neer. Hij dekt hem toe, zet het kleedingblik voor het veldbed en gaat daar op zitten. Hij giet zijn veldflesch leeg op een zakdoek en legt die op Nyhofs voorhoofd. Af en toe neemt hij Nyhofs pols tusschen zijn vingers, het bloed jaagt razend door den polsader.

Den heelen nacht blijft Nyhof ijlen. Verwarde klanken vallen van zijn hijgende lippen, soms wil hij opstaan, dan drukt Scholten hem neer en dekt hem weer toe. Scholten zelf heeft ook hooge koorts, hij huivert en rilt, soms beginnen zijn tanden ineens te klapperen, zijn darmen krampen en krimpen, een waanzinnige honger knaagt zijn binnenste uit. Hij luistert niet naar de woorden en namen, die van Nyhofs lippen komen, hij denkt aan eten, aan voedsel, aan rijst met gebakken visch, aan hutspot, aan corned beef, hij denkt

aan zijn jeugd: aan kadetjes met kaas, aan boterhammen met worst, aan stamppot, aan gebakken spek. Het water loopt in zijn mond, vertwijfeld buigt hij zijn hoofd in zijn handen, schroeft zijn vingers om zijn slapen om deze gedachten tot stilstand te dwingen, tot zwijgen te brengen, te wurgen. Maar het geeft niet, de spijzen komen tot hem in de stilte en eenzaamheid van den nacht, elke herinnering, elke gedachte wordt voedsel, in den nacht, in de stilte stapelt hij dit voedsel rond om zich heen. Zijn gansche wezen lost zich op in honger en verzadiging. Met de gluipende, vertwijfelde begeerigheid van een roofdier kijkt hij rond, naar de roerlooze schim van den schildwacht, die met den rug naar hem toestaat, kijkt hij naar buiten, waar de anderen rondom de vuren hongeren. Hij denkt aan kannibalen, die een dijbeen boven de vlammen roosteren. - De volgende, die dood gaat. - denkt hij en slikt - is voor ons, die eten we op! -

Eindeloos langzaam vergaan de uren, maar ze vergaan toch. Scholten wisselt de compressen op Nyhofs voorhoofd, dan zit hij weer met zijn gezicht in zijn handen. Automatisch waarschuwt hij elk uur den volgenden schildwacht. De schimmen komen en gaan, de discipline is sterker dan het lijfsbehoud. En eindelijk breekt de ochtendschemer aan. Het is de 6e Augustus, de 27ste dag.

Er wordt geleidelijk aan in Meureudoe naar de patrouille Nyhof uitgekeken. Traag en langzaam gaan er de dagen voorbij. Zelfs al is de onderluitenantsvrouw terug uit het hospitaal met een gezonden zuigeling, zelfs al overschrijdt de kapiteinsvrouw alle barricaden van rang en graad om met officieele belangstelling, - waardoorheen echter onvernietigbare moederinstincten kiemen en zichtbaar worden - den nieuwen Nyhof-baby af en toe uit zijn wieg in haar armen te nemen. De zwoele, heete nachten raken langzaam aan weer geladen met het wachten, met een nerveuze,

bedekte ongerustheid, worden weer vervuld van verhalen aan een slaperig kind, van wakende uren met gebed. Dag schakelt zich aan nacht, nacht aan dag. Het wordt de 6e Augustus, zevenentwintig dagen, dat de patrouille uittrok.

De onderofficieren komen op het rapport. - Is er nog geen nieuws van de patrouille, majoor? Nee, er is nog geen nieuws.

Tusschen de patrouille en Meureudoe ligt het woeste, onbewoonde gebergte, ligt het zware, groote oerwoud. Daaruit steekt alleen de Peuët Sagoeë zichtbaar op, die zijn viervoudig gespleten top stug omhoog heft in den helder blauwen, door zware stortregens schoongewasschen hemel.

Als Nyhof uit zijn koortsnacht ontwaakt, ligt de revolver tusschen hem en Scholten in. Hun beider blik valt er tegelijk op, maar ze zeggen er geen woord over. Scholten weet niet, of de commandant een herinnering heeft aan dezen nacht, hij weet niet, of Nyhof vannacht bewust naar zijn revolver heeft gegrepen. Maar dit behoort tot het privé leven van den onderluitenant, waarin zich de sergeant niet te mengen heeft. Dit is iets, wat niets met den ‘dienst’ te maken heeft en de grenzen der subordinatie zou overschrijden.

Nyhof staat op en steekt de revolver terloops bij zich. Hij gaat naar den ingang en blijft daar staan. Evenals in dezen nacht staat hij daar en kijkt uit over het bivak. Maar nu kijkt hij met ziende oogen: het bivak is niet meer dan een armzalig, verdoemd lazaret. Overal liggen zware zieken, koorts en buikloop sloopen zichtbaar hun laatste krachten. Ze zijn stervende. Een paar van de mannen sleepen zich naar de rivier, die beneden, aan den voet van den heuvel, hoorbaar bruist. Als zieke dieren kruipen ze met hun veldflesch naar het water. Enkelen zitten ineen gehurkt bij het vuur, de sa-

rong hoog om de schouders geslagen. Met tranende oogen staren ze voor zich uit.

Er heerscht een diepe, doodsche stilte.

Wat gebeurt er aan gene zijde van deze rimboe? Heeft iemand een vermoeden, dat ze verdwaald zijn, dat zij hier liggen te sterven, uitgevreten door honger en ziekte? Wordt er niet naar hen gezocht? Is er nog nergens ongerustheid ontwaakt omtrent hun lot?

Ongeveer veertien dagen geleden had hij in Takengon moeten zijn. Is het daar niet opgevallen, dat hij niet is komen fourageeren? Takengon zou toch op de hoogte gesteld worden van zijn komst! Is er geen enkel gerucht van deze vreeselijke tragedie uit dit onbarmhartige oerwoud naar de bewoonde wereld overgewaaid?

Vragen. Alleen maar vragen. Nergens een antwoord.

Licht voorovergebogen, verzwakt van de koorts, staat Nyhof daar voorin de tent, zijn oogen staren in een verre verte en zien het bivak Meureudoe. Nu zijn het geen verwarde, dooreen tuimelende beelden, die zijn gedachten bezig houden, het is het bivak Meureudoe in zijn alledaagsche sleur, in zijn onveranderlijk beeld: de poort gaat open, een brigade trekt weg, vrouwen gaan naar de markt, de fourier gaat zijn driedagelijksch rund koopen en boeken, straks wordt het geslacht... Op het terrein lummelen vegende en sprietjestrekkende dwangarbeiders, in de dagloods koken, bakken en kletsen de soldatenvrouwen, soldaten poetsen geweren en knoopen, hier zoemt er een 'n deuntje, daar zit er een droomerig voor zich uit te suffen, binnen de prikkeldraadomheining heerscht rust, orde en vrede, het leven is er soms ondragelijk vervelend en eentonig, maar beveiligd en verzekerd, op het bureau werkt de sergeant-majoor aan zijn achterstand, die zoomin als de eeuwigheid ooit een begin gehad heeft of ooit een einde zal hebben, de dag gaat voor-

bij, het wordt zes uur, de onderofficieren komen op het rapport en sergeant Dwars krijgt de vermaning geen gijntjes te verkoopen, want de sergeant-majoor is slecht gestemd, omdat de kapitein slecht gestemd is en de kapitein is slecht gestemd omdat iemand in Kotta Radjah slecht gestemd is en iemand in Kotta Radjah is slecht gestemd, omdat iemand op Java last van zijn lever en een slechte spijsvertering heeft; daarom stelt sergeant Dwars zijn gijntje uit tot na het rapport, waar de slechte lever uit Java geen vat meer op hem heeft, de bivakpoort wordt gesloten, want Toekoe Moedin blijft een onbetrouwbare schurk, in de cantine wordt gebiljart, gezongen, gitaar gespeeld, misschien spreken ze over de patrouille, die Habib Moesa moet opsporen...

Nyhof schrikt van dezen naam, die tusschen alle herinneringen in zijn gedachten is opgedoemd.

Habib Moesa...

Dien heeft hij langzamerhand vergeten in deze laatste, afschuwelijke weken. Maar natuurlijk: Habib Moesa bestaat, leeft, maakt de heele streek van de Boven Meureudoe onveilig, legt in de wildernissen van den Peuët Sagoeë rijstvelden aan, die door den civiel gezaghebber zijn gesignaleerd en gerapporteerd... Daar fourageert Habib Moesa met zijn bende. Ondertusschen ligt de patrouille van de Kompenie te verhongeren in het oerbosch.

Verpletterend dringt de smaad van deze werkelijkheid zich aan hem op. En op hetzelfde oogenblik begrijpt hij: voor hemzelf, voor den commandant van deze hongerpatrouille is nooit meer redding te verwachten. Zelfs al komt er hulp, zelfs al worden ze gered, dan staat den commandant van dit hopelooze avontuur niets anders meer te wachten dan verantwoording, critiek en schande.

Hij sluit zijn oogen en voelt een ontzettenden angst in zich opkomen voor deze verantwoording en deze critiek.

Hij voelt zich ontzettend laf worden en plotseling raakt zijn besef aan de koortsvisioenen van den afgeloopen nacht. Hij tast naar zijn revolver, kil en zwaar ligt die in zijn hand. Hij bekijkt het wapen lang. Voor het eerst ziet hij in deze revolver een andere verdediging, dan door den loop te richten op een vijand. Voor het eerst ziet hij in dit wapen niet den dood van een anderen mensch, maar van zichzelf.

Onverwacht is deze uitweg: dood te zijn, aan niemand verantwoording te hoeven afleggen, aan niemand uitleg te hoeven geven, weg te kruipen in een graf, dat zich voor altijd boven hem zal sluiten en alle stemmen voorgoed aan zijn ooren zal voorbij doen gaan.

Hij zucht.

Hoe gemakkelijk zou het zijn om nu maar te sterven.

Hij denkt aan de verantwoording van deze patrouille. Hij ziet ze allen voor zich: den bivakcommandant, den troepencommandant, den gouverneur. Daarna de kennissen, de collega's, de vreemden. Aan allen zal hij rekenschap moeten afleggen. En *zij* zullen oordeelen. Achter hun schrijftafels, in hun woonkamers, rondom hun bittertafels. Altijd weer opnieuw. Het leven is genadeloos, het eischt en weegt en oordeelt. Alleen de dood zwijgt en doet zwijgen. Alleen de dood legt eerbied op, kent piëteit, pleit voor inzicht en begrip. Het leven niet. Het leven kent eerbied noch mededoogen. Hieraan is ook niets te veranderen: leven en dood moeten gescheiden bestaan volgens hun eigen, noodzakelijke wetten.

Hij denkt er aan, hoeveel hij van deze patrouille heeft verwacht, met hoeveel vreugde hij deze opdracht heeft aanvaard. Hij denkt aan zijn kleine eerzucht: eenmaal een daad te volbrengen, die zijn naam op zou teekenen in het geschiedenisboek van dit leger, dat hij zoozeer heeft liefgehad. Hij beseft: zijn naam *is* opgeteekend voor de bladen van dit geschiedenisboek, voor altijd, voor zoolang als het

bestaan zal, maar niet, zooals hij in heimlijke oogenblikken van menschelijke eerzucht heeft gedroomd: omstraald door den glans van moed en beleid, maar ingevat in de zwarte lijst van dood en schuld.

Hoe gemakkelijk zou het zijn om te sterven. Geen rapport te hoeven schrijven, niet op het appèl te hoeven verschijnen, niemand in de oogen te hoeven zien met deze verschrikkelijke schuld, die hij nooit gewild heeft, hem opgelegd door het noodlot of de voorzienigheid, die een oude, door hem ongeweten zonde heeft te wreken. Met niemand ooit meer over al dit vreeselijke te hoeven spreken, geen vragen te hoeven beantwoorden, geen oordeel te hoeven weerleggen, nooit meer te hoeven terugdenken aan het bivak op den verkeerden oever van den Tingkeuëm. Niet een heel verder leven achtervolgd te zullen worden, geen nachten te hoeven vreezen, waarin al dit afschuwelijke onherroepelijk zal wederkeeren en wederopstaan. Maar den revolverloop tegen den slaap zetten en begraven worden. Dood zijn en dit alles uitvlakken.

Maar de anderen? - Lederer ginds, ergens wachtend en hongerend en deze zieken hier, al deze arme, verhongerende stumpers, wier commandant hij is en tegen wie hij zich met zoo'n groot woord: *Vader* heeft genoemd?! Hij kijkt naar de revolver in zijn hand. Welk een genade is de dood. Maar deze laatste genade mag hij niet zelf nemen. Hij heeft zijn jongens zijn woord gegeven: - Bij Allah! heeft hij gezegd, zal hij doorgaan en hulp brengen, voedsel halen. Hij heeft nog altijd één groote plicht te vervullen en deze níet te vervullen: dát zou zijn *schuld* zijn.

Schuld van *dit* leven, die opnieuw schuld in een ander leven zou veroorzaken.

Hij voelt zich langzaam bevrijd worden van een last, die hem zwaar gedrukt heeft, van een boei, die hem hinderlijk

belemmerd heeft: hij voelt zich los worden van zichzelf. Hij voelt zijn eerzucht oplossen, de angst voor het rekening en verantwoording afleggen verdwijnt, het hindert niet meer, wat er met hèm zal gebeuren, als hij zijn plicht tegenover deze menschen maar volbrengt!

Verademend kijkt hij over het bivak, er zijn nog enkele mannen, die nog kracht hebben, ze sleepen hout aan, helpen de zieken, loopen heen en weer. Twee van deze mannen zijn de dwangarbeiders Djamaloedin en Sandiman. Deze twee roept Nyhof bij zich.

'Sandiman en Djamaloedin,' zegt de commandant, 'jullie zijn pientere kerels. Ik kan niet verder, de troep is te zwak en de toewan sersant is ook ziek. Durven jullie met je beiden door te loopen om hulp te halen? Ik zal jullie de richting aanwijzen en wat geld meegeven.'

Sandiman kijkt Djamaloedin aan, er trekt een breede grijns over het groenige, ingevallen boeventronie van Djamaloedin en hij schiet in de houding, maar Sandiman voorkomt zijn antwoord.

'We durven!' zegt Sandiman rustig en voegt er met een haastigen, slinkschen blik op Djamaloedin bij: 'Ik zal de leiding wel nemen, de toewan lit'nan kan mij het geld toevertrouwen. Ik weet zeker, dat ik menschen zal vinden.'

Djamaloedin slaat zijn oogen neer, de grijns op zijn gezicht verdwijnt. Het spijt hem, dat Sandiman de commandant zal zijn.

Nyhof laat zijn blikken over de beide kerels gaan. Hoe klein is de kans, dat zij werkelijk een bewoond oord bereiken zullen! Twee half verhongerde mannen, die zonder leiding in een onbevolkte wildernis op zoek naar redding gaan. Niet alleen half verhongerd zijn ze, maar boeven, levenslang tot dwangarbeid veroordeeld. Zullen zij werkelijk hulp gaan halen, of zullen ze de vrijheid, die hun hierbij

geboden wordt, met beide handen aanpakken en er vandoor gaan? Kan hij het bovenmenschelijke van hen verwachten, dat zij vrijwillig hun levenslange straf verder zullen dragen? Met geld zendt hij hen de vrijheid tegemoet. Met geld en de opdracht deze vrijheid niet voor zichzelf te gebruiken, maar redding te zoeken voor een verhongerend deel van de Kompenie. Dezelfde Kompenie, die hen voor hun leven van hun dierbare vrijheid berooft. Kan hij deze zeldzame plicht, dit zeldzame offer van hen verwachten?

'Sandiman,' zegt de commandant, 'ik vertrouw op jullie. Ons leven hangt van jullie af. Ik zal jullie een briefje meegeven, jullie moeten probeeren het bivak Kroeëng Beukah van de toewan lit'nan van Bakel te bereiken. Daar moeten jullie mijn briefje onmiddellijk afgeven. De weg, die jullie gaan, moeten jullie goed onthouden, zoodat jullie die naar ons terug kunt vinden en aanwijzen. - Kan ik er op vertrouwen, dat jullie niet wegloopen en ons aan ons lot overlaten?'

'Soenong matti!' beloven ze, 'ik zweer het bij mijn dood!' En Djamaloedin salueert plechtig.

'Goed. Maak jullie je dan klaar.'

Nyhof keert zich om, Scholten ligt bewusteloos op zijn rustplaats. Met een zucht gaat Nyhof zitten, scheurt een blaadje uit zijn notitieboekje en meldt:

> *'Een troep van Meureudoe op patrouille naar Pameuë verdwaald. Reeds zestien dagen zonder eten. Groot gedeelte ernstig ziek, reeds eenige dooden. Indien binnen enkele dagen geen voedsel, dan toestand niet te overzien.*
> *Bijbehorend schetsje toont vermoedelijke plaats der troep. Ben niet meer in staat plaats juist aan te geven. In ieder geval richting Meulaboh.'*

Hij blijft een oogenblik op dit bericht staren. Met dit briefje

heeft hij zichzelf opgegeven. Hij heeft het afgelegd als commandant. Hij is de verliezer. Maar hij voelt: het eenige, wat hij nog doen kan is: eerlijk en ridderlijk verliezen, zijn laatsten plicht te doen tegenover zijn manschappen.

Dan denkt hij ook aan zijn vrouw en kinderen. Het kleintje moet al lang geboren zijn... Hij neemt een tweede blaadje papier en schrijft een brief aan zijn vrouw. Een afscheidsbrief. Bij dezen sluit hij een machtiging in, waarbij zij het door hem bespaarde geld mag opnemen.

Zeker, hij moet orde op zaken stellen. Een gesubordineerd mensch sterft niet zonder testament. Ook Nyhof maakt zijn testament. Het testament van een onderofficier: hij vermaakt zijn postspaarbankboekje aan zijn vrouw.

Nyhof brengt de beide dwangarbeiders tot aan de omheining van het bivak en geeft hun enkele aanduidingen: de rivier volgen tot aan een groote kloof, de rivier oversteken en trachten het bivak Kroeëng Beukah te bereiken.

'En zoo vlug mogelijk, Sandiman, en moed houden! *Slamat djalan* - gezegende reis!'

'Saja toewan lit'nan, dank u toewan lit'nan, *slamat tinggal* - gezegend verblijf!'

Met dezen laatsten meer hoofschen en traditioneelen dan toepasselijken wensch, dalen Sandiman en Djamaloedin den heuvel af, hun commandant achterlatend met de tegenstrijdigste gevoelens van hoop en wanhoop.

Slamat tinggal - denkt Nyhof bitter en oogt de verdwijnende mannen na. Zullen zij hulp brengen? Zullen zij nog op tijd komen? - - Nog altijd is er iets in Nyhof, dat zich verzet tegen het opgeven van de allerlaatste verwachting, nog altijd leeft er iets in hem, dat zegt: - dit kan toch niet het einde zijn!

Als hij zich omkeert om terug te gaan naar zijn tent, stuit hij op Toegono.

'Tabeh toewan lit'nan, ik vraag vergiffenis voor mijn verzoek, maar ik en nog zes andere fuseliers voelen ons sterk genoeg om ook hulp te gaan zoeken. De toewan lit'nan heeft dit toegestaan aan Sandiman en Djamaloedin, die maar gestraften zijn, toewan lit'nan zou het ook aan ons, militairen kunnen toestaan.'

Nyhof weifelt. Moet hij dan zijn heelen troep oplossen?

'Ik weet zeker, dat ik hulp vind!' dringt Toegono aan.

'Ben je niet bang, dat je in het bosch zult omkomen, Toegono?'

'Tida toewan lit'nan,' zegt Toegono en knijpt de *djimat*, die hij heimlijk in zijn hand heeft stevig vast, 'ik ben niet bang!' En dit is de waarheid: hij is niet bang, niet voor het oerwoud en zelfs niet om er den dood te vinden, hij is alleen bang voor gestaltelooze verschrikkingen: hij vreest het daadloos bewegingloos verkwijnen op één en dezelfde plek en als hij de *djimat* zoo stijf vastknijpt, dan beteekent dit een heimlijk gebed aan onbekende machten, die den toewan lit'nan een toestemmend antwoord moeten inblazen.

'Kan ik dan gaan?' - - In Toegono's oogen gloeit nog een andere koorts dan die van het bloed alleen, de koorts van den rusteloozen geest, die niet gebonden kan zijn.

Nyhof maakt een gebaar met zijn hand, hij denkt in dezelfde seconde aan het lot van Lederer en de achtergeblevenen, aan de zieken hier, aan het feit, dat Sandiman en Djamaloedin tenslotte toch maar misdadigers zijn, dat het woord van Toegono meer waard is dan dat van gestraften, die reeds ontelbare ondeugdelijke eeden gezworen hebben op hun dood en hun leven, op hun profeten en hun voorvaderen en zelfs op hun zaligheid hiernamaals.

'Ga dan maar!'

En zoo vertrekt ook Toegono met nog zes anderen. De commandant geeft hem dertig gulden, een bericht en zijn

notitieboekje mee, noemt hem het bivak van luitenant van Bakel en drukt hem op het hart vooral te zorgen op onmiddellijken aanvoer van vivres.

Even na het vertrek van Toegono wordt Nyhof pijnlijk getroffen door de ontdekking, dat alle atjehsche koelies en alle overgebleven dwangarbeiders zijn gedrost. Hij heeft opgehouden commandant te zijn. Alles is uit. Met twaalf uitgeputte soldaten en den zwaar zieken sergeant Scholten blijft Nyhof achter.

Nu wordt het stil in het bivak. Er wordt gewacht. - Op een paar losse papiertjes houdt Nyhof zijn notities bij. Maar ook de data kloppen niet meer, eenmaal vergeet hij een dag, eenmaal vergist hij zich in den datum. De tijd verzandt, al vergaan ook de uren en de dagen. De eetbare producten verminderen bij den dag, niemand heeft meer kracht genoeg om ver te trekken, om voedsel te zoeken. Het wordt dag en het wordt nacht, ze liggen tegen de helling aan, rondom de vuren, een weerlooze prooi voor vijanden en wilde dieren. Maar het schijnt, dat de vijand en de wilde dieren deze stervende prooi, deze nog ademende cadavers versmaden.

Op den 11den Augustus bezwijkt een inlandsche fuselier. Een andere fuselier komt niet meer terug van het zoeken naar boschproducten. Sergeant Scholten is twee dagen bewusteloos geweest, daarna is er een verbetering in zijn toestand ingetreden, de schijndood heeft hem nieuwe krachten gegeven.

Het wordt dag en het wordt nacht. Leven ze nog altijd? Ja, ze leven nog altijd. Veertien wezens. Zwijgend ziet het bosch toe, hoe zij naar boven kruipen om voedsel, naar beneden kruipen om water, hoe hun kleeren op hun lijf ver-

gaan, hoe hun baard woekert op de wegterende gezichten. Zwijgend ziet het bosch toe, hoe zij met elken dag stiller en roerloozer worden. Alleen de vuren branden nog. Rondom de vuren verkwijnen ze langzaam, oneindig langzaam. Zelfs slapen doen zij niet meer. Ze wachten, hallucineerend, ijlend.

Hoe genadeloos is dit organisme, dat niet sterven wil, dat zich blijft vastklampen aan het leven, dat op niets meer teert, maar binnen een karkas en een te wijd geworden huid toch niet wil vergaan. Leven deze doodshoofden met de grijnzende tanden? Ja, ze leven. Want ze hebben nog oogen. In die oogen brandt koorts, waanzin en bezetenheid.

Levend teren ze uit op dit spookachtig kerkhof, dat door niemand wordt bezocht, dat door de dooden zelf wordt bewaakt en waar iederen nacht, als door geestenhanden ontstoken, opnieuw drie brandstapels ontvlammen, die tuimelende schaduwen werpen op de breede stammen van de oerwoudboomen. Tusschen die omhoog en omlaag dansende schijnsels en schaduwen, klinkt iederen nacht, ieder uur Scholtens vraag:

'Schildwacht?...'

'Saja toewan sersant,' fluistert de schildwacht. De discipline leeft nog.

In een van deze nachten blijft het antwoord uit.

'Schildwacht?...'

Geen antwoord.

Scholten heft zijn hoofd op.

'Is Wiro niet op post?' vraagt hij den anderen schildwacht.

'Tida toewan sersant, Wiro wil niet opstaan.'

'Wiro!' roept Scholten, 'ajo! opstaan!'

'Ik kan niet, toewan sersant...' stamelt een holle stem, 'ben stervende...'

‘Als je niet opstaat, schiet ik!’ waarschuwt Scholten en vuurt zijn revolver in de lucht af. Het schot knalt in de doodsche, nachtelijke stilte. Een lijk kruipt overeind en houdt de wacht.

De nacht verstrijkt, een nieuwe dag breekt aan, de 12e Augustus, de 33ste dag. Leven ze nog? Ja, ze leven nog. Behalve Wiro.

Wiro is dood. Hij is op post gestorven, ze vinden hem met zijn wijsvinger tusschen de grijnzende, verstijfde kaken. De vinger is tot op het eerste kootje afgeknaagd.

Het is een week geleden, dat de beide dwangarbeiders en Toegono met de zes anderen vertrokken. Maar nog steeds heeft geen enkel gerucht, geen enkele stem uit de buitenwereld hen bereikt. De dagen zijn lang en eeuwig gelijk, de nachten oneindig, het regent niet, het waait niet, roerloos staat het groote woud om hen heen met zijn groenen schemer, met zijn wijde stilte, geen dier sluipt nader, geen vogel fladdert op, geen blad dwarrelt neer, boven hen breiden zich de boomkruinen uit, onder aan den heuvel bruist de rivier.

Ten einde raad stuurt de commandant een van de fuseliers een eindje de helling op om enkele schoten te lossen: misschien wordt er toch naar hen gezocht! Dof knallen de schoten door de stilte, ketsen tweemaal, driemaal tegen een verren bergwand en sterven echoënd weg. De stilte stroomt uit de verte terug en bedelft hen opnieuw. Nergens antwoord. Nergens geluid.

Nogmaals gaan vier dagen voorbij. De inlandsche fuselier Soerapawiro wordt krankzinnig. Hij komt in de tent van den commandant, hurkt neer en vraagt onderdanig om een rijksdaalder voorschot: hij wil naar de markt gaan om eten en een nieuw baadje te koopen. De commandant geeft hem het geld, Soerapawiro loopt een halven dag prevelend en

gesticuleerend rondom de vuren, dan zakt hij uitgeput ineen en sterft met den rijksdaalder in zijn gekromde vingers.

15 Augustus, de 37ste dag.

Nyhof en Scholten zitten zwijgend tegenover elkaar op het veldbed. Scholten rookt een sigaret van boomschors, naast hem staat een pannetje met een zwart gekleurden inhoud: boombladeren, die hij drie uur lang gekookt heeft, vergeefs! Ze zijn zwart geworden en oneetbaar gebleven. Nyhof rangschikt met wezenlooze gebaren de losse notitieblaadjes. Het is half drie in den namiddag. Een ondoordringbare stilte ligt als een loodzwaar deksel over het oerwoud, elk geluid, elk gebeuren van buiten onherroepelijk wegsluitend. En dan, plotseling, alsof er in dezen afgesloten ketel iets explodeert: een knal, die zich baanbreekt en in de lucht uiteenspat.

Nyhof vaart met een schok overeind, Scholten kijkt hem vragend aan.

'Wat is er, luitenant?'

'Heb je niet gehoord? Een schot!' Nyhof hijgt en beeft.

Scholten kijkt hem bevreemd aan.

'Een schot? Ik heb niets gehoord!'

Nu kijkt Nyhof Scholten aan. Niets gehoord?!... Ontzet tast hij naar zijn voorhoofd. Heeft hij het zich verbeeld? IJlt hij? Of is hij ook aan het gek worden?... Maar nee, dáár... dáár... twee schoten, het is geen verbeelding, geen koortsfantasie, het is werkelijkheid.

Scholten luistert, schudt zijn hoofd. Nee, hij heeft weer niets gehoord. Wordt hij doof? Hij steekt beide wijsvingers in zijn ooren en schudt ze heen en weer. Nyhof strompelt de tent uit.

'Schieten!' zegt hij bevend van opwinding, 'antwoorden, schieten!'

Twee schoten vallen als antwoord, haastig na elkaar, de echo herhaalt ze. De mannen in het bivak luisteren gespannen, maar ze hooren niets meer, het blijft doodstil. Als een wurgende hand is deze stilte, adembeklemmend en zwaar van dreiging. Uur verstrijkt na uur, er gebeurt niets. Het wordt nacht. Niemand slaapt in dezen nacht.

17 Augustus 1911, de 38ste dag.

Twaalf dagen sinds Sandiman, Djamaloedin en Toegono wegtrokken. Waar zijn ze? Waar blijven ze? Gemarteld slaat Nyhof de handen voor zijn gezicht. Achtendertig dagen! Hij huivert met een kille ontzetting voor dit getal. Achtendertig dagen! Is de wereld dan vergaan?! Is er dan niemand in het bivak Meureudoe, niemand op het bureau van den Topografischen Dienst, niemand van de Generale Staf, niemand in Takengon, die de dagen telt?! Gekweld door het gek-makend nietsdoen en afwachten, stuurt Nyhof opnieuw een fuselier naar boven om te schieten. En waarachtig, vandaag komt er antwoord, duidelijk en geregeld valt schot op schot. Het verwekt een koortsige spanning in het bivak, de laatste krachten flakkeren op, het sterven wordt er door uitgesteld, zieken, die hun laatste uren naderden, krabbelen terug in het leven. Voorin de tent staat Nyhof en luistert, zijn schouders iets opgetrokken, zijn hoofd vooruit gestoken, zijn blik in de verte. Scholtens oogen blijven strak op Nyhof gericht, want hij is doof, hij moet van Nyhofs gezicht aflezen, wat daarginds in de verte gebeurt.

De schoten vallen dichterbij, onder aan den heuvel is gerucht, Nyhofs gezicht begint zich te ontspannen, zijn blikken krimpen in naar den ingang van het bivak en plotseling ziet Scholten enkele felle reacties elkaar bliksemsnel opvolgen: eerst heftige, haast smartelijke teleurstelling, onmiddellijk onderdrukt door zelfbeheersching, daarna ontstelte-

nis. Bij den ingang van het bivak, komt langzaam een mensch uit de diepte opduiken, een havelooze, grauwe, tot op het bot vermagerde mensch: Lederer.

Wankelend komt Lederer naar boven, een onbeschrijfelijk lijden heeft zijn sporen diep in zijn gezicht gegrift, heeft er alle jeugd verwoest en een starre stilte over de trekken gelegd. Lederer is blootvoets en blootshoofds, zijn uniform hangt in lompen om zijn lijf, de last van zijn bewapening drukt hem neer, hij lijkt een verziekte, verhongerde strooper met een ruigen rooden snor, met warrige zwarte haren en een struikrooverachtigen baard, met den waanzin van honger, ontbering en eenzaamheid in zijn oogen. Langzaam strompelen acht onzeker voortbewegende geraamten in stinkende lompen achter hem aan, zeven militairen en een dwangarbeider, de jonge Wongso vooraan, sergeant Sarmin is er niet bij.

Ontzet gaat Nyhof Lederer tegemoet, grijpt hem bij den arm.

‘Lederer!...’ zegt hij, ‘allemachtig, Lederer...’

‘We hebben ontzettend geleden, luitenant!’ zegt Lederer dof en beangstigend zakelijk: alsof hij iets meldt.

Nyhof knikt stom, dan schijnt hij alleen déze uitkomst te vinden: ‘Heb jij laten schieten, Lederer?’ En gespannen kijkt hij Lederer aan.

‘Ja...’ zegt Lederer op een leegen toon, ‘ik heb laten schieten, ik wist niet hoe ver u was...’

Nyhofs schouders zakken neer. Dus Lederer heeft laten schieten. Hij wordt een moment stil. Dan gaan zijn blikken over de menschen, die met Lederer zijn meegekomen en plotseling door een nieuwen schrik overvallen, vraagt hij ongerust:

‘Waar zijn de anderen?’

‘Anderen?...’

‘Ja, je andere menschen. Je bent toch met veertig man achtergebleven!’

Lederers doffe oogen vullen zich met tranen. ‘Danglar is dood,’ zegt hij, ‘en Tjeplis ook en Ronodikromo en Djoemadi ook... ik heb het opgeschreven...’ Hij tast naar zijn gescheurden jaszak, die niets meer inhoudt, met een vermoeid gebaar zakt zijn vermagerde hand neer. Hij buigt zijn hoofd en rapporteert verder, monotoon, dof: ‘Ik heb de karabijnen onbruikbaar laten maken, de patronen heb ik zelf begraven, niemand kan ze vinden.’

‘Maar... maar de anderen?’ stamelt Nyhof en het knijpt benauwd in zijn borst.

‘De anderen?...’ Lederer kijkt rond met een leegen, dwalenden blik, ‘de anderen zijn bij de rivier,’ zegt hij zacht.

‘Bij welke rivier?’

Lederer keert zich langzaam om, onzegbaar moeilijk komt elke reactie uit hem los. Hij maakt een slap gebaar naar den voet van de helling: ‘Dáár... beneden... bij de rivier.’ Dan heft hij zijn oogen langzaam naar den commandant: ‘Ik ben ontzettend moe, commandant, ik ben ontzettend moe.’

Scholten voert hem naar de slaapplaats, drukt hem zacht neer en neemt hem zijn wapens af. Lederer laat zich als een klein kind helpen.

‘Is er nog iets bijzonders gebeurd?’ vraagt Nyhof.

‘Jawel,’ antwoordt Lederer monotoon, ‘ze hebben een complot tegen me gesmeed.’

‘Wie... hoezee, complot?’

‘De fuseliers. Ramelan had ze opgestookt om mij niet langer te volgen.’

‘En?...’

‘Ik heb ze allemaal flink onder handen genomen, maar ik wil er liever geen zaak van maken. Misschien waren ze niet

heelemaal normaal meer.' Hij rilt. 'Ik heb ook geen kleeren meer.'

Zwijgend neemt Nyhof een flanellen hemd en een broek uit zijn kleedingblik en geeft die aan Lederer. Met onzekere vingers tast Lederer langs zijn verlompte en beschimmelde uniformjas.

'Ik weet het toch niet zeker,' zegt hij dan opeens en er ligt een pijnlijke frons tusschen zijn zware wenkbrauwen, 'of het waar is, dat ze een complot tegen me gesmeed hebben. Misschien heb ik het me maar verbeeld...'

Nyhof en Scholten wisselen een ongerusten blik. Lederer zakt achterover en valt in een diepe verdooving. Tweeëntwintig dagen is hij zonder voedsel met den stervenden troep alleen geweest.

'Ik moet naar de rivier...' zegt Nyhof, 'zie je kans om mee te gaan, Scholten?'

Samen strompelen ze de helling af, hun beenen zijn loodzwaar, hun gewrichten zijn gezwollen. Ze bereiken de rivier, maar daar is geen sterveling. Ze kijken elkaar ontzet aan! Is Lederer gek geworden? En wat is er gebeurd met al die menschen? Zijn ze dood? Gedrost? Dwalen ze als waanzinnige schimmen in deze vreeselijke wildernis rond? - Ze durven elkaar geen van deze vragen te stellen. Achter deze vragen komt nog een vraag: - Wat is er waar van Lederers verklaringen? Heeft hij tenslotte werkelijk, of heeft hij níet laten schieten?

Want als hij níet heeft laten schieten... Met zwak opflakkerende hoop kruipen ze de helling op. -

VI

LATEN WE TERUGGAAN.

Het is 6 Augustus en commandant Nyhof heeft Sandiman en Djamaloedin weggezonden om uit de ongebaande wildernis hulp en voedsel te gaan halen. Een kompas hebben ze niet, een kaart ook niet, want ze kunnen lezen noch schrijven. Ze hebben een paar instructies omtrent de richting, ze hebben geld en buitendien een nooit wederkeerende kans op vrijheid. Maar ook hebben zij de opdracht van deze vrijheid geen ander gebruik te maken dan in dienst van de Kompenie en daarop hebben zij hun commandant den doodseed gezworen.

Zoo zwerven Sandiman en Djamaloedin samen door het oerwoud en bereiken op een dag werkelijk de door den commandant aangeduide groote rivier, die zij moeten volgen en bij een groote kloof oversteken. Twee uur lang volgen zij dezen stroom en dan schijnen de *hantoe's* het toch eigenlijk niet erg de moeite waard te vinden twee van zulke aartsbooswichten nog langer in hun verderf te laten loopen; misschien is het een vlaag van solidariteit met het booze of misschien heeft het toeval juist een wispelturige bui, hoe het ook zij, Sandiman kijkt naar het water en ziet daar opeens een paar suikerrietstengels komen aandrijven. En op ditzelfde moment vergeet Sandiman prompt alle bevelen van zijn commandant. Bevelen zijn tenslotte maar bevelen en als een mensch die altijd opvolgde zou hij nooit een beruchte boef worden met levenslangen dwangarbeid. En wie dat wel wordt, die heeft nu eenmaal een ongeneeselijk

zwak geheugen voor bevelen en een onoverkomelijken hekel aan geboden. Roof en moord, doodslag en diefstal zijn daden, die onherroepelijk samengaan met een onknechtbaar instinct voor onafhankelijkheid en allerlei andere ondeugdelijke en onmaatschappelijke eigenschappen. Sandiman vergeet dus het gebod, heeft lak aan alle papieren rivieren, richtingen en bergkloven, hij maakt onmiddellijk rechtsomkeert en volgt de rivier in de richting van waar het suikerriet komt afdrijven.

'Laten we eerst rusten,' hijgt Djamaloedin, die zeer uitgeput is, te meer uitgeput, daar hem de prikkel van het leiderschap ontbreekt. Maar Sandiman is een genadelooze commandant.

'We moeten doorloopen, makker, vertrouw op mij, bijt je tanden op mekaar, vanavond heb je eten.'

Ze loopen en loopen, het suikerriet vermeerdert zich en nog lang voordat het avond is, treden zij onverwacht uit het donkere oerwoud in het volle zonlicht tevoorschijn. Voor hen ligt een suikerrietveld en er zijn enkele Atjehers aan den arbeid.

Als de Atjehers de twee vreemde spoken uit het oerwoud zien opdoemen, willen zij ijlings de vlucht nemen, maar Sandiman roept hun enkele woorden in hun eigen taal toe, legt zijn wapen neer en gaat de Atjehers tegemoet met, wat hemzelf het onweerstaanbaarste lokmiddel lijkt: drie glanzende zilveren rijksdaalders op zijn open handpalm. Tien minuten later beleven Djamaloedin en Sandiman het wonder: zij eten.

Ja, zij eten! Rijst en *laboe* en *ketella.* Geen ongare *rebong*, geen geweervet, maar rijst, kalebas en zoete aardappels. Ze schrokken en slokken het voedsel naar binnen, elk gewoon mensch zou sterven aan dezen plotselingen overvloed na de weken van hongeren, maar zij zijn geen gewone menschen,

zij zijn ongewone boeven. Heel Madoera siddert, als hun naam genoemd wordt. Ze proppen het voedsel naar binnen en hun maag vult zich als een leege ballon, die opgepompt wordt. Ze zitten in den zonneschijn, er staan menschen om hen heen en ze eten. De Atjehers staan om hen heen en kijken toe. Ze zijn niet verbaasd, ze kennen de allesverslindenden honger van menschen, die uit deze bergwildernissen naar de bewoonde wereld terugkeeren. Een van hen heeft zelfs tabak en blad en de twee in het leven teruggekomen geraamten rollen zich een sigaret. Zitten in den zonneschijn, kijken naar de menschen om hen heen, boeren hard en verzadigd en rooken. Is er grooter weldaad dan het naakte leven: zon, voedsel en aansluiting bij de kudde? Ze boeren met open mond, hardop, genietend. Zóó verzadigd te kunnen zijn, dat het uit het lijf omhoog borrelt! Hoe groot en genadig is Allah!

Sandiman converseert met de Atjehers en het blijkt, dat het bivak Kroeëng Beukah niet verder weg ligt dan een dag loopen.

Dezen nacht slapen zij op het rietveld, morgen zal een van de Atjehers hun den weg wijzen naar het bivak.

Hoe zij dezen nacht slapen! Onder Gods blooten hemel, die twinkelt van sterren. Op Gods bloote aarde, die doorwarmd is van daagschen zonnegloed. Het is waar, tegen den ochtend waast dauw op hen neer en bedekt hen onder een vochtig neveldek, maar hun kan niets meer deren, zij slapen met een gevulde maag, met een gestilde maag, met darmen, die weer iets anders te verteren hebben dan zichzelf. Ze slapen met de zware vermoeidheid van wekenlange rusteloosheid en met de zekerheid van gered en veilig zijn. Ze ontwaken met een oeroud gevoel: met honger. Maar er is voedsel in overvloed en het laat zich prettig koopen: met het geld van de Kompenie! De zon rijst stralend, het be-

dauwde veld ademt versche, reine geuren, de lucht is prikkelend en koel. Hoe schoon is de wereld en hoe vol van goede en rijke gaven! Het rinkelt in Sandimans jaszak van klinkende munt!

Dit gerinkel is het eenige, wat Djamaloedin hindert, zoo vroeg in den ochtend.

'Geef mij ook wat geld!' zegt hij stug. Maar Sandiman doet verontwaardigd:

'Wat?! Het geld van de Kompenie?!'

Djamaloedin zwijgt somber. Hij kauwt met neergeslagen blikken op een maiskolf; maar onder die neergeslagen oogleden blijft zijn blik aan Sandimans jaszak vastgeklonken. Tot Sandiman opstaat.

'Kom,' zegt hij, waardig en gewichtig, 'we moeten gaan. De toewan lit'nan wacht op mij!'

'Op jou!' hoont Djamaloedin.

'Natuurlijk op mij!' stuift Sandiman op. 'Op wie anders! Op jou soms? Dan kon hij lang wachten, tot jij ergens in het oerbosch een uitweg had gevonden!'

Woedend vliegt Djamaloedin overeind, rukt zijn zwarten hoofddoek van zijn hoofd, smijt dien op den grond; nu springt ook Sandiman op, want deze uitdaging kan hij natuurlijk niet over zijn kant laten gaan. Driftig zoeken hun blikken elkaar, lang betoomde hartstochten breken los. Zoo staan ze daar tegenover elkaar, meten elkaar met flitsende, hatende oogen, nog één vonk en moord en doodslag laait op, nog één woord, één gebaar en na 22 dagen hongeren en verdwaald zijn, vermoorden, wurgen, kelen ze elkaar hier, op het rietveld, op den eersten dag van gered zijn, om een of twee rijksdaalders en om de macht en de eer van het leiderschap. Gelukkig komt op dit moment de atjehsche gids zich melden, die hen naar Kroeëng Beukah zal brengen. De driften zinken, na een laatsten gluiperigen blik, die ziedt van

haat, bukt Djamaloedin zich zwijgend naar zijn neergesmeten hoofddoek en bindt dien weer om met rukkende, hortende bewegingen, waarin alle nijd, woede, haat en afgunst stuiptrekt. En dan tijgen zij op weg, voorop loopt Sandiman, dan de gids, dan Djamaloedin. Sandiman zou liever sterven dan door om te kijken een laffen angst te toonen, voor wat Djamaloedin achter zijn rug in het schild voert, maar daarom kan een mensch toch wel zoo pienter zijn een neutralen derde tusschen zich en den vijand te plaatsen. Zoo loopt Sandiman gerust en opgewekt verder, hij praat onderwijl enkele woorden met den Atjeher, die bereidwillig verklaart hen heelemaal tot Kroeëng Beukah te brengen. Dat begrijpt Sandiman: nu de Atjeher de Kompenie niet meer bevechten mag, wil hij de Kompenie tenminste een zichtbaren en te beloonen dienst bewijzen. Sandiman kan zich zeer goed in deze mentaliteit indenken, maar heelemaal gek is hij tenslotte niet: als hij geld op zak heeft, wien gaat het dan wat aan of hij het bivak met behulp van een gids of door eigen scherpzinnigheid gevonden heeft? Nee, Sandiman is geen idioot en hij houdt er een flinke portie boeveneer op na. Na van den gids vernomen te hebben, dat het bivak Kroeëng Beukah aan het eind van dit voetpad ligt, dat er regelrecht op aan voert, laat hij den gids halt houden. Hij haalt een grooten, zilveren rijksdaalder uit zijn zak en reikt dien met een royaal en edelmoedig gebaar aan den gids: ‘Nu kun je wel teruggaan en verder je mond houden. Begrijp je? Je hebt niemand de weg gewezen!’

De gids begrijpt het, de rijksdaalder wisselt van eigenaar en Djamaloedin kijkt met hartzeer en verstolen woede naar deze transactie. - Hoe vlot Sandiman toch met het geld van de Kompenie weet om te springen! - denkt Djamaloedin bitter en misprijzend. Maar Sandiman laat hem niet veel tijd tot philosofeeren en zet er den pas in. Hij laat den uitgeput-

ten Djamaloedin in een tempo loopen, dat hem weinig kans overlaat voor onvriendschappelijke daden, buitendien heeft de opdracht en zijn doodseed aan zijn commandant weer vat op hem gekregen, hij is intelligent genoeg om te begrijpen, dat er dringend hulp noodig is, daarginds.

Eindeloos kronkelt het pad door het oerwoud, hier en daar ligt een ruw opengekapte plek, waar het een of ander gewas is verbouwd, af en toe passeeren ze een kampong, die omheind en weggescholen in de wildernis ligt. Sandiman koopt er voedsel, ook hiermee is hij royaal, hij wil Djamaloedin tenslotte niet heelemaal tegen zich krijgen en dus wordt de twist van dezen ochtend bijgelegd met buitensporige porties rijst en vleesch. Het is middernacht als zij eindelijk in de verte het bivak ontwaren.

Middernacht.

Een schildwacht staat op post. Plotseling verneemt hij gedruisch, in de duisternis hoort hij voetstappen, hijgenden adem. Scherp luistert de soldaat en heft zijn karabijn op. In het donker bewegen twee schimmen, naderen. De schildwacht legt aan. Maar daar klinkt Sandimans stem:

'Djangan passang!... kita orang strappan... Schiet niet! We zijn gestraften!'

De karabijn zinkt, de bivakpoort gaat open, voor het wachtlokaal staan hijgend twee uitgehongerde dwangarbeiders in gescheurde, stinkende lompen, druipend van zweet.

Binnen een kwartier is het heele bivak gealarmeerd en op de been, in het donker schichten lichtschijnsels, verklinken stemmen, de sergeant van de wacht is den bivakcommandant gaan waarschuwen, de bivakcommandant ondervraagt de beide gestraften, leest de beverig neergekrabbelde letters op het papiervodje, dat met de enkele zinnen zoo'n vreeselijke tragedie openbaart. Dan bekijkt hij ook den brief: - Voor mijn vrouw - staat er op.

‘Waar komen jullie vandaan?’ wendt hij zich tot de beide dwangarbeiders.

Djamaloedin neemt de houding aan en wil antwoorden, maar Sandiman voorkomt hem:

‘Van de troep van toewan lit'nan Nyhof.’

‘Hoe zijn jullie gekomen?’

‘Door het bosch...’ begint Djamaloedin hardnekkig, want tenslotte is het toch onrechtvaardig als Sandiman álle eer voor zich neemt! Maar de commandant kijkt hem streng aan.

‘Hou je mond! Een tegelijk! *Jij...*’ en hij wijst Sandiman aan, ‘hoe zijn jullie gekomen?’

Sandiman antwoordt vlug en helder.

‘Het bivak van toewan lit'nan Nyhof ligt aan een zijrivier. We zijn langs een groote rivier gekomen, in die rivier lag een vlot aan een kabel. We zijn over Reungguet hierheen gekomen.’

‘Hoe heb je de weg gevonden?’

‘De toewan lit'nan heeft me die zoo half en half uitgeduid. En verder vanzelf. *Nassip!*’ voegt Sandiman er bij met valsche nederigheid, die duidelijk zijn prestatie uit laat komen, ‘bij toeval!’ Onder de neergeslagen oogleden van Sandiman en Djamaloedin gluipen hun blikken, die elkaar zwijgend, maar veelbeteekenend ontmoeten. De vrijheid is toch ongezond voor hen geweest, in deze onbeheerde dagen is het mes in hun hand gaan jeuken. Er zijn veel dingen, die zoo in den mensch omhoog gaan woekeren, als ze de gelegenheid tot woekeren krijgen.

‘Goed!’ zegt de commandant, ‘jullie kunnen gaan rusten, morgen bij zonsopkomst vertrek ik.’

Den heelen verderen nacht wordt er koortsachtig gewerkt aan de voorbereidingen van de hulppatrouille.

Een maand hebben vijfenzeventig mannen in de woeste

bergwildernissen gedoold, hongerend, waanzinnig, langzaam stervend. En geen gerucht is ontsnapt aan het oerwoud, het heeft zich over hun strijd en worsteling, over hun wanhoop, hun dood, hun waanzin dichtgesloten, alleen de ruige kruinen van de eeuwenoude boomen hebben zich naar het zonlicht en den hemel opengespreid, maar over wat daar gebeurde aan de wortels, in de eeuwige schaduw van de vochtige woekering, in de diepte van ravijnen, tusschen bergketens en rotswanden, daarvan is elk gerucht verstomd gebleven. Maar nu breekt het bericht los en het vliegt langs de kust. Een ijlbode wordt uit het bivak Kroeëng Beukah naar den commandant van Meulaboh gezonden, de militaire arts wordt gewaarschuwd, het militaire hospitaal wordt gewaarschuwd, langs de Westkust, over moeras en wildernis suist een telefoonbericht naar de Noordkust en wekt ontsteltenis, in het gouverneurspaleis, op het bureau van de Generale Sfaf, op het bureau van den Topografischen Dienst, luitenant Smit krijgt bevel met een hulppatrouille te gaan zoeken, en nogmaals over moeras en wildernis bereikt het bericht ook het bivak Meureudoe.

Een onbevredigde zuigeling spartelt aan de moederborst, de moeder heeft een ontzettend nieuws gekregen, in haar bevende hand houdt zij een brief en de melk in haar borst stokt. Tranen vloeien over haar gezicht, een lastige jongen is opeens zorgzaam geworden en neemt het schreeuwend broertje voorzichtig in zijn armen.

Als voor een mijningang zijn de soldatenvrouwen voor het bureau van den commandant te hoop geloopen. - Wat is er? Wat is er? Hoe luidt het bericht? Niemand weet iets zekers. De patrouille is verdwaald. Ze hongeren. Enkelen zijn reeds dood.

Lak-illah-il-Allah!! Gierend gillen een paar vrouwen het uit.

Wie zijn dood?! Wie leven nog?! Sarmin? Towokromo?! Kartodinomo? Djoemadi?! Niemand weet iets. De mannen zijn stervend. Ook de commandant.

Lah-illah-il-Allááh!!

'En de toewan sersant Scholten?'

Angstig vraagt een vrouw het aan den bivakcommandant; aan haar hand heeft zij een klein meisje, dat met stomme, verschrikte oogen naar den commandant opkijkt. De kapitein maakt een leeg handgebaar. - 'Misschien komt de redding nog op tijd!'

Maar voor sommigen zeker te laat.

'Allah! Allááh! Allááh!! Toegono! Toegono!!' Sadinah rukt als een waanzinnige aan haar baadje, aan 'r haar. - Wees stil, Sadinah! Het helpt je toch niet. Als Allah wil, dat Toegono leeft, dan leeft hij. En dooden mag men niet beklagen. Dat weet je immers. Dat verbiedt de Koran. Sadinah wordt stil. Geen woord komt over haar vastgeklemde lippen. Ze loopt mee met de vrouwen naar de dagloods, ze loopt mee met de vrouwen naar de chambrée. Ze kookt, lucht haar slaapmat en de slaapmat van Toegono. Onderwijl kijkt ze verbeten naar de vrouwen, die in deze maand hun kwartjesbijverdienste hebben genoten bij luitenant Soekoe. Ja! Nu zijn ze wel stil en ingetogen, de sletten! Nu slaan ze hun oogen schuldbewust neer. Blikken tersluiks en zenuwachtig naar de ton-tong, die stom en zwijgend voor het wachthuis hangt. Maar geen woord zegt Sadinah. Ze kookt, ze schept de rijst op haar bord, maar eten kan ze niet. Slapen kan ze ook niet.

Twee dagen gaan voorbij. Zonder één enkel bericht. Ginds, in het barsche gebergte wordt gezocht naar de hongerpatrouille.

In deze twee dagen is Sadinah's gezicht scherp en smal geworden.

Nog vóór het daglicht is luitenant van Bakel met zijn reddingsbrigade uit het bivak Kroeëng Beukah opgebroken. De patrouille voert een langen trein mee met voedsel, *tandoe's*[*], medicijnen, stroo. Ook Sandiman loopt mee, ditmaal niet als muilezel, hij heeft promotie gemaakt, hij is de gids. Djamaloedin is in het bivak achtergebleven. - Geen nuttelooze wrakken mee op sleeptouw - heeft luitenant van Bakel kortaf bevolen en dit heeft Djamaloedin ten zeerste verbitterd. Eén voordeel echter is hieraan toch verbonden: hij wekt groot opzien in het bivak, waar hij het middelpunt van aller belangstelling is en waar hij nu ongestoord het drama in kleuren en geuren ten beste kan geven, Sandiman echter met de zwartste verven bekladt en verraadt.

'Sandiman is een gemeene krokodil' zegt Djamaloedin, 'de weg vinden met een gids, die je betaalt met het geld van de Kompenie, dat kan iedereen!', en als Djamaloedin met zijn onbevlekbaar geweten van iets spijt heeft, dan is het van den rijksdaalder, dien Sandiman zoo totaal overbodig heeft weggesmeten om het stilzwijgen van den gids te koopen. Want Djamaloedin is een reëel denkend mensch: geld wegsmijten voor niets is een groote zonde, een messteek voor den Atjeher en de rijksdaalder voor hem, dat was een heel wat practischer oplossing geweest!

De reddingspatrouille marcheert twee uur vlug en stevig voort met maréchaussee-tempo. Het is zeven uur, de zon begint warmte te geven. Opeens betrekt het gezicht van Sandiman: op het voetpad is een troepje menschen opgedoken, menschen van de soort, die hij weken lang als spoken om zich heen gezien heeft: wandelende geraamten. Toegono met zijn makkers.

'Ik breng al hulp!' roept Sandiman, 'we zijn al op weg!'

* draagbaren

Toegono salueert voor den commandant en overhandigt hem het notitieboekje van onderluitenant Nyhof.

'Waar kom je vandaan, fuselier?'

'Uit het bosch, toewan lit'nan, ik ben van de troep van de toewan lit'nan Nyhof, er is groote honger, toewan lit'nan, maar ik kan de weg wijzen.'

'Ik weet de weg ook!' zegt Sandiman haastig.

Toegono laat een vluggen blik over Sandiman glijden, dan kijkt hij den luitenant aan en zegt:

'Ik ben een militair, toewan lit'nan!'

'Ja, maar...' begint Sandiman vertwijfeld vechtend om de eer van de redding, maar de luitenant snijdt hem kort het woord af: 'Hou je mond, jij!' En zich tot Toegono wendend: 'Voel je je nog sterk genoeg om mij de weg te wijzen?'

Daar staat Toegono tegenover een brigade van de zoo bewonderde *manisé's* Of hij zich nog sterk genoeg voelt?!

'Saja toewan lit'nan!' antwoordt Toegono en dwingt zooveel kranigheid en lef als maar mogelijk is in zijn armzalig verhongerd lijf. Dit is het oogenblik, dat hij zich de *manisé's* waardig kan toonen!

'Goed!' zegt de luitenant en stuurt Sandiman met Toegono's kameraden terug naar het bivak. In het bivak valt hij Djamaloedin op het lijf als de wrekende gerechtigheid, die den zondaar steeds achterhaalt, hij ontdekt het verraad, hevig vliegt hij Djamaloedin aan, hem beschuldigend van laster, leugen, lafheid, van alles, waar men eervolle en oneervolle wezens maar mee beschuldigen kan, woedend laaien de hartstochten op, tot de sergeant van de wacht energiek tusschen beiden komt en hen veilig achter slot en grendel zet, waar zij volop gelegenheid krijgen na te denken over de gevaren van de vrijheid en de goedertierenheid van de Kompenie.

Helaas blijkt Toegono deze laatste krachtproef voor zijn eer en eerzucht niet meer te kunnen volbrengen. Het is niet Toegono's lichaam, dat het opgeeft, want een lichaam is bijna tot het uiterste te dwingen, te knechten, uit te buiten. Vooral wanneer er dingen op het spel staan als het gele opslag van de *manisé!* Maar een mensch heeft niet alleen een lichaam, hij heeft ook een geest. En het is deze geest, die Toegono verder den dienst weigert, het is de geest, die de herinnering aan het eindelooze dwalen zonder ooit een vijand te ontmoeten, die de verschrikkingen van den honger en de obsessie van de uitzichtlooze, dichte bergwildernissen niet langer kan verdragen en van dit alles terugvlucht naar een veiliger en vrediger verleden.

Reeds aan het einde van den eersten dag is Toegono den weg vergeten, dien hij gekomen is. Tevergeefs stelt de luitenant hem vragen, tevergeefs tracht hij Toegono's geheugen wakker te schudden. Ze stuiten op een plek, waar Toegono in de wildernis heeft zitten koken en waar hij zijn lepel en rijstzakje heeft verloren. De luitenant houdt hem deze voorwerpen één voor één voor.

'Weet je dan niet meer, dat dit van jou is?'

Nee, Toegono weet het niet meer. De lepel en het rijstzakje zijn vreemde voorwerpen geworden uit een bestaan, dat Toegono voor altijd achter zich heeft. Hij kijkt naar deze dingen en kijkt naar den luitenant, er komt een hulpelooze, gekwelde uitdrukking in zijn holle oogen, maar hij kan zich niets meer herinneren. Dat ziet de luitenant duidelijk. De verbinding tusschen Toegono's oogen en hersens is verbroken.

De luitenant tracht deze verbinding te herstellen.

'Toegono, denk eens na, ben je niet langs een rivier gekomen?'

Toegono denkt lang en pijnlijk na, dan knikt hij: Ja, hij is langs een rivier gekomen.

‘Wat voor een rivier?’

‘Een rivier...’ zegt Toegono langzaam en er begint een zachte glimlach op zijn uitgeteerd gezicht te ontwaken, ‘een rivier vol kleine, witte steentjes.’

Arme Toegono, kijk toch uit je oogen! Waar is hier zoo'n rivier? Denk toch na: hier zijn immers alleen maar wilde bergstroomen met groote, ruwe rotsblokken, die een woedende kracht er eenmaal heeft neer geslingerd!

Maar Toegono glimlacht en er trekt een wondere verklaardheid door zijn kindsche oogen.

Gelukkige Toegono! Van welke schoone herinneringen ben je vervuld? Naar welk lieflijk beeld van een nog onbezoedeld verleden ben je teruggekeerd?

Want ja - je bent teruggekeerd, je bent thuisgekomen, Toegono. Vele, velejaren zijn verloopen, je bent mensch geweest en het leven was vol van schoon avontuur, je hebt gestreden en ontbeerd, je hebt gezondigd en gewoekerd tegen jezelf en met de wereld, je hebt gehongerd en geleden, je bent ten doode toe vermoeid en uitgeput geweest, toen is het avond geworden en je bent thuis gekomen: een zachte dwaas, die terugkeert naar het zalig kind, voor wie éénmaal het leven uit niets anders bestond, dan uit een rivier met witte kiezels. Ben je geboren aan deze rivier, Toegono? Heeft de kleine, bruine bladerhut van je kindstijd aan dien oever gestaan? Heb je met je bruine kinderhand tusschen die blanke kiezels gespeeld, terwijl je moeder daar baadde en haar kleeren wiesch? Wat heeft het voortklokkende water, dat zooveel meer wist dan jij, je toegefluisterd? Wat voor toover heeft de zon gespiegeld in de dansende lichtflitsen over het oppervlak? - Ik weet het niet en niemand weet het. Ik weet alleen, dat je bent aangekomen bij iets zeer schoons en lieflijks, dat nu zacht opglanst achter den starenden blik van je oogen, die in éénen nacht oud geworden zijn en al het andere hebben vergeten.

Alles is Toegono vergeten, den weg, dien hij gekomen is, den honger, dien hij geleden heeft en ook de plaats, waar de patrouille is gestrand. Maar de plaats, waar Toegono *kladdi* heeft gekookt zegt luitenant van Bakel, dat hij de juiste richting heeft, dat hij in de nabijheid moet zijn. Nabijheid! Maar wat beteekent nabijheid in dit gebergte, in deze wouden, die zoovéél onzichtbaar verborgen houden en waarin zoovéél teekens spoorloos verloren kunnen gaan?

Plotseling valt er een schot. Luitenant van Bakel blijft met een schok staan, geeft een teeken voor stilte en luistert gespannen. Het schot slaat tegen een bergrug uiteen en weerkaatst, twee, driemaal. Even later vallen er twee schoten, uit een andere richting, ook die verdubbelt, verdrievoudigt het gebergte. Dan wordt het weer doodstil. Als een spoorzoeker staat luitenant van Bakel daar in het bosch en luistert speurend.

'Schieten?...' vraagt zijn inlandsche sergeant fluisterend en opgewonden, maar luitenant van Bakel beduidt met een handbeweging van nee. Nee, niet schieten, dat brengt verwarring!

'Kappen... dáár!'

Den ganschen dag wordt er gekapt; in wijde zigzaggende bogen zwermt van Bakel met zijn vlugge maréchaussee's door het terrein. Vergeefs! De avond valt, het bivak moet betrokken worden.

Nog een paar dagen en het is te laat! - weet hij, terwijl hij bij het schijnsel van de stormlamp het bericht van Nyhof leest en herleest en tevergeefs tracht er een nadere aanwijzing uit op te maken.

Den volgenden ochtend vroeg breekt hij op. Opnieuw vallen er schoten in de nabijheid, opnieuw laat hij kappen met groote bogen, eindelijk stoot hij op een spoor. Het spoor

van Lederer. En nu geeft de wildernis zich gewonnen en smijt hun boosaardig de gruwelijke teekens en aanwijzingen voor de voeten: een graf en het graf wordt bewaakt door een geraamte in een versleten uniform, onder den doorweekten, half verganen Bonihoed grijnst een doodskop hen hoonend aan, - het is of een opstandige doode uit zijn graf gekropen is; het voetpad voert naar de rivier, aan den oever ligt een roestbruin gestraften-baadje, de eigenaar heeft, naakt, de vrijheid of den dood gevonden; er is een waterval, ze zakken met een rottankabel omlaag, beneden op de kale rotsen ligt het verpletterde lijk van Djoemadi, ze marcheeren door, tegen een boom, half zittend rust een man, een stervende soldaat. Ze richten hem op. Groote God, is dit een levend mensch? Dit rottend lijf met knoestige gewrichtsknobbels, dit hoofd met het wanstaltig opgezwollen gezicht en waanzinnig starende oogen? De luitenant buigt zich over dit afschuwelijk wezen heen en vraagt: 'Waar is de commandant?'

Maar het wezen barst in snikken los en kan niets zeggen. Ze geven hem voorzichtig wat vloeibaar voedsel en dragen hem in een *tandoe* mee.

Aan den rand van het voetpad zitten twee spoken. Over hun bruin, bottig lichaam hangen nog een paar roestkleurige vodden. Ze blijven zwijgend de naderende patrouille aanstaren.

'Waar is jullie commandant?' vraagt luitenant van Bakel.

De spoken beginnen te beven, schokkende rillingen stuipen door hen heen en krijschend slaan ze met uitgemergelde klauwen op hun mond: ze willen eten, eten, eten, in godsnaam eten! Ze weten van niets anders. - Waar is de rest van de patrouille? - Ze weten het niet. - Hoe lang zitten ze al hier? - Ze weten het niet. - Leeft de commandant nog? - Ze weten het niet. Eten willen ze en ze breken in tranen los.

De patrouille marcheert verder, ze vinden een verrekijker en een verbandtrommel. In den verbandtrommel ligt Lederers notitieboekje. Van Bakel slaat het op:

8 Augustus.	*Overleden de inlandsche fuselier Ronodikromo.*
13 Augustus.	*Heden overleed de inlandsche korporaal Danglar.*
14 Augustus.	*Wegens ernstige ziekte van een dwangarbeider moest worden achtergelaten: 1 tandoe en 1 tormlantaarn.*
15 Augustus.	*Heden stortte de inlandsche fuselier Djoemadi bij een waterval omlaag. Wegens totale uitputting van den inl. Sarmin moest diens veldzak en slobkousen achtergelaten worden.*
16 Augustus.	*Heden overleden de inlandsche fuseliers Tjoemis en Tjeplis. Daar er geen draagkrachten meer waren bleef de inlandsche sergeant Sarmin vrijwillig achter...*

Van Bakel steekt het notitieboekje bij zich. Verder. Op een rots zit een grijsaard en staart in het water van een beek. Sergeant Sarmin, ongewapend, blootshoofds. De helft van zijn hoofd is vergrijsd.

‘Wat doe je hier, sergeant?’ vraagt luitenant van Bakel.

‘Toengoe makan... ik wacht op eten,’ fluistert Sarmin en zakt bewusteloos ineen.

De verloren patrouille kan niet meer ver zijn, maar de avond valt in.

‘Bivak!’ beveelt de luitenant en roept den trompetter. ‘Blazen! - Voor het geheel halt!! -’

In den dichttrekkenden schemer schalt de trompet.

Na een korten tijd vallen ergens, niet ver, twee, drie schoten.

Het wordt nacht. Voor hoevelen de laatste?

Nyhof zit neergehurkt bij zijn stervende hoornblazer Kartodinomo.

'Karto...' zegt Nyhof, 'hoe is het met je?'

Karto opent zijn oogen niet meer. Maar er trekt nog wel iets door de spieren van het olijfgroene, verkwijnende, lijdende gezicht: hij heeft de woorden van zijn commandant wel gehoord, maar hij kan niet meer antwoorden.

Nyhof neemt Karto's hand in de zijne.

'Karto...' zegt Nyhof zacht en zijn stem beeft, 'Karto, er komt redding... vandaag krijg je eten.'

De gestalte, omwikkeld met de gestreepte soldatendeken blijft roerloos.

'Karto... je krijgt eten vandaag. Hoor je?'

Er is een zwakke beweging in Karto's kaken. In zijn eigen magere, koortsige vingers voelt hij Karto's dunne, kille hand. Brave, trouwe makker, die hem eens met deze hand gegrepen heeft, toen hij zijn sprong te kort nam. Nu smeekt Nyhof dezen stervenden makker:

'Karto... wees sterk, hou het nog even vol, je moet net nú sterven, er komt eten, Karto, we gaan naar huis...' Nyhof slikt een groot brok weg.

Hoe vreeselijk ver en stil is deze uitdoovende mensch, hoe vergeefs is het, dat de commandant zijn hand vastklemt en hem poogt terug te houden van het groote afscheid. Er gaat een langzame zucht door Karto's borst, het trilt even achter zijn oogleden. Misschien zou Karto willen gehoorzamen, misschien zou hij nog willen blijven, maar hij kan niet meer blijven. De commandant warmt de kille, bruine vingers tusschen zijn beide gloeiende handen. Vergeefs. Hij voelt, dat Karto weggaat. Hij kan hem niet terug houden. Stil legt hij de uitgeteerde hand neer, trekt voorzichtig de

deken wat hooger. Een tijdlang blijft hij roerloos zitten, de handen voor de oogen.

Dan klinkt uit het oerwoud de schallende trompetvraag op:

'Waar is de commandant?'

De commandant kijkt op, kijkt naar Karto. Wie zal het antwoord blazen, Karto? - Nyhof neemt de koperen trompet op, die achter den stervende ligt. - Weet je nog, Karto, eenmaal, lang geleden, in de kazerne op Java, toen zoo'n kooperen slompret al je vreugde, al je geluk beteekende? Nu lig je hier en sterft. Nooit zul je het signaal blazen. Weet je dat? Weet je, dat je sterft? En wat is dat, Karto: sterven? Wat gebeurt er op dit oogenblik met je? Er dooft een licht in je, heel, heel langzaam en stil, een vlam, die lager brandt en lager brandt, er groeit een duisternis in je aan en hoe kleiner de vlam wordt, hoe grooter de duisternis is, die je vervult. Wat is dit Karto, dit geheimzinnig plechtige, dit angstaanjagende en toch met eerbied vervullende, doodstille uitdooven? Je gaat weg. Maar waar ga je heen, op zulke geruchtlooze voeten en wie heeft je gezegd, dit vreeselijke geheim te bewaren, dat millioenen menschen vergeefs van millioenen doodenmaskers trachten af te lezen? Je oogen zijn gesloten en je lippen zijn gesloten, je bent nog hier, maar je bent al niet meer hier. Waar ben je, Karto? Wat voor werelden, wat voor sferen zie je? Wat hoor je? Bazuingeschal? Het groote trompetgeschal van den hemel? Of ga je over naar een grenzenloos Niets, dat kleur noch vorm, noch stilte, noch stem heeft? Een onbegrijpbaar Niets, zóó oneindig, dat je blikken in zichzelf verstarren, zóó geruchtloos, dat je mond in zichzelf zwijgt?

Hoe vreeselijk stil en ver ben je, Karto. Weet je niet, dat het leven om je heen zich herstelt? Hoor je niet, dat er hoorngeschal opklinkt boven de stilte uit?

Nee, je weet het niet, je hoort het niet.

De commandant heeft de trompet in zijn hand.

‘Wie kan er een signaal blazen?’ vraagt hij.

Tusschen de doodzieken kruipt een schim overeind, het is de jonge Wongso.

‘Ik!’ zegt hij en grijpt met bevende, koortsige haast naar de koperen trompet, die hij met zijn magere klauwen omkrampt en met een waanzinnigen glimlach van geluk tegen zich aandrukt.

‘Blaas het signaal, dat je het beste kunt!’ beveelt de commandant.

Wongso laat een blik over den stervenden Kartodinomo glijden, er laait een gierige voldoening in dien blik op.

‘Ik blaas alleen als de toewan lit'nan mij tot hoornblazer bevordert!’ zegt hij heesch en hijgend, bevend van koorts, ‘Karto sterft toch.’

‘Blaas! Ik zal je direct als we thuis zijn voor hoornblazer voordragen!’ zegt Nyhof.

Maar Wongso weigert. Nee, de toewan lit'nan moet hem nú, op dit oogenblik tot hoornblazer bevorderen en anders blaast hij niet.

- Waar is de commandant?! - wordt er uit de verte dringend herhaald.

‘Nou goed!’ zegt Nyhof geërgerd, ‘ik bevorder je tot hoornblazer!’

Wongso neemt de houding aan en salueert.

‘Trima kassi toewan lit'nan!’ Dan heft hij de trompet aan zijn mond.

- Voor... de... dok... terr...! - klinkt het beverig en ongeoefend, stamelend en een beetje valsch, want Wongso heeft bijna een maand gehongerd. Als hij het signaal geblazen heeft, kruipt hij terug naar zijn ligplaats, de slompret krampachtig tegen zich aangeklemd.

Een uur later drukken luitenant van Bakel en Nyhof elkaar de hand.

Dezen nacht slapen de Europeanen in één tent bij elkaar. De zieken liggen op stroo, luitenant van Bakel heeft aan alles gedacht.

Het is nacht.

Ze liggen kop aan kop, in een dubbele rij, Nyhof met zijn hoofd tegen het hoofdeinde van luitenant van Bakel, Scholten tegen dat van Lederer.

Het is een tijdlang stil. Dan klinkt Nyhofs stem, uit een diepen zucht omhoog stootend:

‘Wat denkt u, luitenant van Bakel... zou ik dit kunnen verantwoorden?’

Luitenant van Bakel geeft niet direct antwoord.

‘Dat kan ik natuurlijk niet weten,’ zegt hij eindelijk, ‘dat moet eerst onderzocht worden.’

Nyhof zwijgt. Onderzocht... Hij zucht nog eens, diep. Het wordt ontzettend stil in hem.

Ze denken allen over het gebeurde na, in elk van hen leeft het op zijn eigen wijze.

‘Ik heb gezien, sergeant Lederer,’ zegt van Bakels stem in de donkerte, ‘dat je marschbivaks tot het laatste toe van een stevige omheining voorzien waren.’

‘Jawel, luitenant,’ antwoordt Lederer vlug, ‘ik heb ook alle karabijnen, die we achter moesten laten, onklaar gemaakt. En de patronen heb ik zelf begraven. Die zal geen sterveling ooit terugvinden.’ Hij lacht zacht voor zich heen. Dan, onverwacht doet hij zijn vraag.

‘Luitenant van Bakel?...’

‘Ja?’

‘U hebt invloed. Zou u me niet kunnen voordragen voor de maréchaussee?’

Scholten heeft onwillekeurig met een ruk zijn hoofd iets opgeheven om het antwoord van luitenant van Bakel beter te kunnen verstaan.

'Misschien wel...' zegt luitenant van Bakel.

Scholten voelt een grimmigen lach om zijn mond trekken. - Dus dáárvoor diende dat aanbod om met de zieken achter te blijven! - Dan haalt hij zijn schouders op en gaat weer liggen. Wat gaat het hem ook aan! Wat gaat hem de heele boel aan! Over een jaar heeft hij zijn pensioen verdiend! Eervol! Met veel straf en bitterheid, met veel opposite en ontberingen. Hindert niet. Zoo is het nu eenmaal! - zegt onderluitenant Nyhof. Voor Scholtens oogen rijst het beeld van zijn kleine meiske. Hij denkt aan Nonnie en aan Multatuli. Over een jaar is hij vrij!

Op den 19de Augustus 1911 is de inlandsche hoornblazer Kartodinomo aan algeheele uitputting overleden.

Karto heeft nog een paar slokken rijstewater gekregen en is toen voorgoed ingeslapen. Zijn graf ligt in de wildernis. Een diep graf door de sterke armen van de maréchaussee's gespit.

Dit laatste heb je vóór, Karto: je zult rustig in je graf liggen. Geen mieren zullen je gebeente kaalvreten, geen tijger zal aan je schedel kluiven. Vredig en onaangeroerd zul je in de donkere, vochtige aarde rusten. Je wordt begraven door je kameraden, uitgeput als zij zijn, hebben ze zich toch nog naar je graf gesleept, want ze willen je de laatste eer bewijzen.

In het oerwoud staan ze om je groeve, havelooze, verhongerde mannen met een verwilderden baard, met trekken en oogen, die altijd de herinnering zullen blijven dragen aan wat hier gebeurd is. Je commandant, door twee maréchaussee's gesteund, spreekt de laatste woorden tot je,

Karto. Hij herinnert er aan, dat jullie elkaar lange jaren hebt gekend, hij dankt je voor je trouw en moed, hij dankt je, dat je zijn leven eenmaal hebt gered en hij zegt, dat hij evenzoo het jouwe heeft willen redden. Maar dat was hem niet gegeven. Misschien weet jij, Karto, beter dan een van ons allen, waarom dit was. Want jij bent daarheen gegaan, waar menschen misschien meer weten dan hier en waar ze dichter genaderd zijn tot den oorsprong en het einde van al onze vragen. De makkers, die hier om je groeve staan gaan naar huis. Jij blijft hier.

Hoe stil zal je graf hier liggen in den vochtigen schemer van het oerbosch, bij den suizenden nachtzang van de cicaden. Planten zullen weldra over deze plek groeien en haar bedekken, planten zullen de sporen van de bivaks, waar jij en je kameraden zooveel geleden hebben, doen verdwijnen en de voetpaden wegwisschen, waarlangs jullie blind en stervend hebt gedwaald. Geen weg zal naar je graf voeren, Karto en je naam zal hier verzinken in de dichtheid van deze wildernis. Maar je zult hier rusten, zooals Mohammed, de groote profeet het wil: één met deze aarde en alleen met God. Want het leven behoort bij de menschen, maar de dood hoort aan God.

Ik wil jouw graf - Karto - laten zijn: het Graf van den Onbekenden Soldaat, die voor Nederland zijn leven offerde, niet alleen van den gekleurden soldaat, maar ook van den blanken: van den *nederlandschen kolonialen soldaat.* Er zijn vele landen, die hun Graf van den Onbekenden Soldaat hebben, maar *dit graf* zal het schoonste zijn. Want het ligt in den machtigen, eeuwig groenen dom van de wildernis, het ligt onder de triomfpoort van een onvergankelijken hemel, het wordt zacht bestraald door het eeuwig brandende dwaallicht van menschelijke hartstochten en daarboven heerscht de plechtige stilte van het onherroepelijke. Langs

jouw graf, Karto, zullen geen lange stoeten defileeren, hier zullen geen zwart gerokte heeren of goud betreste generalen een krans komen leggen; dit graf zal geen touristenbezienswaardigheid zijn, geen Zondagsamusement voor padvinders en diplomaten. Geen hol galmende toespraken zullen jouw vrede verstoren, - Onbekende Soldaat van Nederland - en aan jouw naamlooze nagedachtenis zal geen nieuwe wraak ontstoken worden en geen nieuwe bloeddorstigheid gewijd zijn! Maar stil en ongeweten door menschen zal de plaats zijn van jouw graf, het *Onbekende* graf van den *Onbekenden* soldaat en jij, Karto, zult hier in deze machtige oerwouden van Atjeh, niet alleen zijn het symbool van den voor Nederland gesneuvelden strijder, je zult ook zijn het symbool van álle strijders, bruine en blanke, die onbekend en ongenoemd hun laatste dagen slijten in de nederige vergetelheid, welke het deel is van anonieme moed en trouw.

Misschien is jouw graf nog meer, Karto. Jouw graf is ook, het graf van den Onbekenden Mensch. Van dien Mensch die leeft en sterft en begraven wordt als het naamlooze deel der menschheid, der ongenoemde legioenen, die strijden en hongeren en blind dwalen en ondergaan. Van dien Mensch, die nooit een eigen gelaat, nooit een eigen gestalte had of hebben zal. Dien nooit iets anders gegeven wordt dan het massa-monument of ten hoogste de onsterfelijkheid van de Onbekendheid. En toch Karto, is déze Mensch, de eeuwige Mensch, die altijd was en altijd zijn zal. Juist òmdat hij geen gestalte, geen gelaat, geen naam heeft; geen persoonlijkheid, die verdrongen en vervangen kan worden, geen roem, die kan verbleeken, geen standbeeld, dat bestormbaar en vernietigbaar is, geen naam, die belasterd kan worden of verloren kan gaan. Omdat hij niets heeft, wat maar éénmaal is! Daarom is deze Mensch de eeu-

wige Mensch, millioenen malen na millioenen malen wederkeerend, want alleen het gestaltelooze en naamlooze keert weer en is eeuwig en onvergankelijk, omdat het onbegrensd en daardoor onaantastbaar is.

Karto, we nemen afscheid van je. We laten je hier, rust zacht in deze groote en plechtige stilte van het oerwoud. We brengen je het eeresaluut en trekken weg over het gekapte pad, dat achter onze schreden dichtgroeit. In dezen maagdelijken bodem, in deze machtige oerwouden zal je gebeente stil vergaan, zooals duizenden eeuwen geleden het gebeente van den oermensch is vergaan in maagdelijken bodem en machtige oerwouden. Want jij bent de Mensch, Karto, die altijd was en is, die sedert eeuwen door de oerwouden van dit leven dwaalt om door de wereld geroepen te worden met trompetgeschal en daarna door deze wereld weer alleen gelaten en vergeten, opnieuw één te worden met de aarde en uit deze aarde wedergeboren te worden, zonder ooit het geheim van haar duisteren schoot te bezitten, ánders dan in een vage en twijfelende herinnering aan een onbegrijpelijke Liefde.

Hoe ver gaan onze wegen uit elkaar, Karto! Jij vertrekt naar de eeuwigheid, wij gaan terug naar het leven en de menschen en voeren onze zieken en stervenden mee. Vaarwel, Karto!

Op een boom naast het laatste bivak van Nyhof wordt een bericht achtergelaten voor de reddingspatrouille onder luitenant Smit:

'Heden, den 18den Augustus 1911, verdwaalde patrouille Nyhof door mij gevonden. - van Bakel.'

Misschien zullen de *hantoe's* op hun dwaaltochten door deze onbevolkte bosschen bij dezen boom stilstaan en hoon-

achend het menschelijk noodlot herdenken, dat begrensd ligt tusschen dezen boom en gindschen, daar aan den rand van het verlaten en taboe verklaarde meer, waar de triomfeerende smaad nog altijd op den bast gegrift staat:

'Twee brigades van Meureudoe van 17/18 Juli alhier gebivakkeerd.'

Het is 3 September 1911 als eindelijk de gouvernementsstoomer, de 'Zeemeeuw' het vervoerbare overschot van de patrouille naar de hoofdplaats, Kotta Radja verscheept. Zonderlinge passagiers zijn het, die de 'Zeemeeuw' vervoert! Mannen, die meer dan de helft van hun lichaamsgewicht verloren hebben, die op een uitgeteerd lichaam een gezwollen hoofd dragen; mannen met armen en beenen als dorre staken, en handen als de beenige klauwen van een geraamte, maar elk gewricht knoestig en wanstaltig opgezet; mannen, die in één maand tijd de rest van hun leven hebben opgeleefd, die als gezonde, flinke kerels het bivak Meureudoe verlieten en nu als tandelooze, kindsche grijsaards terugkeeren. Twee zijn er onder deze vreemde passagiers, een inlandsche fuselier en de jonge hoornblazer Wongso, die hand in hand over het dek ronddwalen, Wongso met de trompet onder zijn arm, de ander met een doos bladeren tegen zich aan geklemd en als men hun vraagt, wat die doos beteekenen moet, dan zeggen ze plechtig en ernstig:

'Vier dagen vivres.' En daarop steekt Wongso telkens de trompet omhoog.

Sergeant Sarmin, een stokoude man, zit bij de verschansing gehurkt en staart onafgebroken in zee. Hij wacht nog steeds op eten, vol vertrouwen op de Kompenie, die voor hem het onfeilbare ouderschap vertegenwoordigt. Toegono glimlacht voor zich heen en fabelt over de rivier met de mooie, witte steentjes.

Op een rustbank ligt de commandant. Hij ligt met gesloten oogen en voelt den hartslag van het schip door zich heen trillen. Elken hartslag brengt hem nader tot het groote woord: Verantwoorden.

Eenmaal, in een nacht vol wanhoop en koortsvisioenen is hij voor dit woord willen vluchten. Hij heeft zich gewikkeld in de sarong van zijn vrouw en heeft de revolver reeds in zijn hand gehad. Maar sergeant Scholten heeft hem die afgenomen. En dat is goed.

Nu hij koortsvrij en weer normaal is, nu voelt hij, dat het goed was en dat hij sergeant Scholten dankbaar mag zijn, die hem voor zoo'n ontzettende lafheid heeft bewaard. Want hij voelt: ja! hij heeft dit spel verloren, maar hij kan en wil niet anders doen, dan dit verlies eerlijk, manlijk en moedig tegemoet zien.

Verantwoorden.

Hij weet, wat op hem wacht: mondeling verslag bij den Gouverneur, mondeling verslag bij den bivakcommandant, rapport opmaken, waarin hijzelf, dag voor dag, elke gebeurtenis, elken tegenslag, elken rampspoed, elke daad, elke vergissing en elk slachtoffer zal moeten vermelden.

Dit eerlijk en oprecht te doen, oog in oog met den rechter en in het aangezicht van de openbare critiek - is er manlijker wijze van verliezen en boetedoening?

Is er genadeloozer verantwoording?

Open brief aan den patrouillecommandant N.

Aan u, commandant, mijn laatste woord!

Ge hebt uw rapport geschreven, ge hebt u verantwoord en het oordeel werd over u geveld: ge werdt schuldig bevonden aan den rampspoedigen uitslag van uw patrouilletocht.

Ge zijt teruggegaan naar het bivak Meureudoe en daar hebt ge uw vrouw en kinderen gevonden. In dat bivak hebt ge ook gestaan tegenover de vrouwen, die hun weggebleven mannen beweenden, ge hebt moeten aanzien, dat verscheidene van de teruggekeerde mannen als arme dwazen en zwakke grijsaards moesten worden ontslagen.

Onder hen was Toegono. Sadinah heeft dit oude kind in haar hoede genomen, ze heeft hem een bord voorgezet met een hoogen rijsttoren, getooid met de knappendste gebakken visch en de geurigste groentensaus. Zij heeft met voorzichtige vingers over zijn vergrijsd krulhaar gestreken en met geduldige ooren geluisterd naar zijn sprookje over de rivier. En Toegono heeft een veilig geluk gevoeld, want wie anders zou er naar dit sprookje willen luisteren dan Sadinah, voor wie hij altijd maar een kind was? Een oud kind, dat nu met haar terugkeert naar haar dessa op Java en dat zij veilig mag behoeden en vertroetelen. Het laatste kind, dat zij eindelijk geheel en al van de Kompenie heeft ontvangen.

Ge zijt teruggekeerd in het bivak Meureudoe, commandant, en het leven scheen gewoon hervat te zijn. Het was, zooals gij het in

koortsdroomen hebt aanschouwd: brigades trekken weg en keeren terug, soldaten zitten in hun deur en poetsen hun geweren, laarzen en knoopen, de vrouwen, die alleen bleven hebben weer een man voor wien zij koken en bakken in de dagloods en wiens kind zij baren, de 'adelborsten' vegen stof op en trekken weerbarstige onkruidjes uit, die niet getolereerd kunnen worden op het bivakterrein, 's avonds om zes uur wordt de poort gesloten. Ge gaat soms naar de cantine, hoewel ge daar noch Scholten, noch Lederer vindt. Scholten is overgeplaatst en Lederer is dood.

Laten we nog enkele woorden over Lederer zeggen.

Wij hebben hem in herinnering, zooals wij hem tijdens de hongerpatrouille zagen. Dertig dagen zwierf hij hongerend door het oerwoud, heldhaftig bleef hij achter met het zieke en stervende gedeelte, tweeëntwintig dagen torste hij de gruwelijke eenzaamheid. Met ijzeren vuist hield hij de discipline, dwong hij zichzelf en de anderen de militaire plicht en tucht op: om elk marschbivak werd een sterke omheining gebouwd en voordat zij aan hun eigen dood dachten, dachten zij aan de vernietiging van wapens en munitie om die niet in handen van den vijand te doen komen. Dertig dagen verdedigde hij zich tegen den ondergang, hij heeft geleden, zooals gij allen hebt geleden, hij is doof, krankzinnig, bewusteloos van den honger geweest. En toen werd hij gered, beetje bij beetje werd hem het voedsel gegeven, stap voor stap werd hij weer opgekweekt. Ook de eindelijke, zoo vurig begeerde belooning zou hij krijgen: luitenant van Bakel beloofde hem voor te dragen voor de maréchaussee.

Weken lang was Lederer in het hospitaal en deze weken moet hij moeilijker verdragen hebben dan de weken van hongeren in het oerwoud. Hij had niet het geduld om ledig te zitten, om patiënt te zijn, hij gunde zijn lichaam den tijd tot herstel niet. Bij elk doktersbezoek drong hij er op aan, dat hij goedgekeurd zou worden voor den velddienst, want hij vreesde, dat zijn gezondheid een belemmering zou vormen bij het besluit van zijn plaatsing bij de maréchaussee. Maar de arts kon hem nog niet goedkeuren, de ontberingen hadden zijn

gestel te sterk aangetast. Na het hospitaal moesten nog vele weken van reconvalescentie volgen: hij had teveel van zijn lichaam gevergd; met de wreedheid, die hem tegenover dit lichaam eigen was, had hij het uitgebuit tot ver over de uiterste grens. Nu begon hij dit lichaam, dat hem belemmerde, te haten. Steeds sterker vervulde hem deze haat en op een dag steeg die zoo hoog in hem, dat hij den revolverloop tegen zijn slaap zette en dit lichaam in blinde woede vermoordde.

Oogenschijnlijk is het leven in het bivak hetzelfde gebleven, oogenschijnlijk zijt gij hersteld. Ge werd na uw terugkeer opnieuw op patrouille uitgezonden, opnieuw zijt ge de donkere oerwouden ingetrokken. Maar uw krachten waren gesloopt, ge kondt de zware hellingen niet meer overwinnen. Buitendien groeide er een haat rond om u heen. In de kampong volgden velen u met loerende, brandende blikken. Heimlijk spuwden zij uit, als gij voorbij kwaamt: gij waart het, die de rust van de booze geesten aan het meer verstoord hebt en daarmede uw patrouille in het ongeluk gestort hadt. Hoevelen van de atjehsche dragers waren er omgekomen, hoevelen doolden er nog in het gebergte rond?

Op een dag is Toekoe Moedin in het bivak gekomen om met den bivak-commandant te spreken. En toen heeft Toekoe Moedin op zijn sluwe en hoffelijke wijze bedekt te kennen gegeven, dat hij niet langer voor uw leven kon instaan en dat uw aanwezigheid het bivak bedreigde, omdat haat en wraak overkookte, daar buiten de draadversperring.

Ge werdt overgeplaatst. Maar de honger-patrouille achtervolgde u. Overal zijt ge gestooten op nieuwe vragen om uitleg, op nieuwe critiek, op nieuwe afkeuring. Want het leven is genadeloos, het vraagt niet naar het hoe en waarom, het vraagt alleen naar het wat. Nog een jaar hebt ge den lande gediend, toen hebt ge ontslag uit den dienst aangevraagd en zijt gepensioenneerd. Ge zocht rust na de harde jaren van strijd en gevaar, van avontuur en ontbering. Maar het was moeilijk deze rust te vinden. Alles, wat ge gelukkig vol-

bracht hadt, wat ge aan trouw en moed geleverd hadt, zonk in het niet en er bleef niets anders over dan deze onheilstocht, die u als een schim bleef vervolgen.

De jaren zijn verstreken, vijfentwintig jaren zijn voorbij, maar nog altijd vervult de honger-patrouille uw bestaan. Als de avonduren aanbreken, gaan uw gedachten terug naar deze veertigdaagschen dwaaltocht, die voor zoovelen den dood en voor zoovelen het einde van hun loopbaan bracht. Dan staat deze verschrikkelijke gebeurtenis als een onverbleekbare fotografie voor uw oogen en ge kijkt de mannen van toen een voor een in het gezicht, ge ziet hun vermagerde, uitgeteerde trekken, ge ziet hun brekende oogen, ge ziet hun graf in de wildernis, hun door wilde dieren afgekloven geraamten. Dan kunt ge het niet verdragen, dat er nog altijd stemmen zijn, die u de schuld geven van dit vreeselijke beeld. En ge zoudt willen aantoonen, dat het vonnis, dat over u werd uitgesproken, een zeer hard vonnis was. Ge zoudt willen aantoonen, dat ook door anderen vergissingen werden begaan, toen u deze patrouille werd opgedragen, dat ge met te weinig vivres werdt weggezonden en met de opdracht te gaan fourageeren in een plaats, waar niet te fourageeren viel, dat uw kaart gebrekkig was, dat de deugdelijkheid van den u medegegeven gids niet voldoende was onderzocht. Ge zoudt willen aantoonen, met hoeveel moeilijkheden ge te kampen hebt gehad, hoe ge achtervolgd werdt door het ongeluk en fatale omstandigheden. Ge zoudt willen aantonen, hoe het feit van een toevalligen regenbui verderf, en het feit van toevallig in een rivier drijvend suikerriet de redding kan beteekenen. Ge zoudt tenslotte, - de door u gemaakte fouten en vergissingen erkennend - een beroep willen doen op het begrip voor de omstandigheden, waaronder ge verkeerde.

Ge hebt ook papier en pen genomen en ge hebt dit alles in een opstel neergeschreven, maar ge waart geen schrijver. Ge zijt een soldaat en ge wist geen weg met de woorden, die niet wilden, zooals gij wilde.

Ik zal het nooit vergeten, commandant: het was op een natten, herfstigen namiddag. De tuin was verregend, de bloemen lagen te rotten, wind striemde de roode en gele bladeren van de boomen en ze vielen treurig dwarrelend door een melkwitten mist neer. Ik stond voor het raam en zag den postbode komen, hij kwam op zijn fiets en zijn cape fladderde als een bolgeblazen zeil om hem heen. Hij zag er onheilspellend uit: een zwarte, fladderende figuur in den triesten, neveligen herfstmiddag.

Hij reikte mij een groot pak aan. Het was een raar pak: documenten, kaarten, een beduimeld boek, een zwarte portefeuille met groene bandjes dichtgestrikt. Er was ook een brief bij, een brief van u, commandant. Ge vertelde me over uw mislukte poging den hongertocht op papier te brengen en ge zondt me alle materiaal toe. De portefeuille was een dienstportefeuille, - hoe vaak heb ik die zien liggen op de schrijftafel van mijn vader, die bestuursambtenaar was! Het vuilige bruine boek rook naar gouvernementskantoren en archieven, het droeg als titel: Aanhangsel van het voorschrift voor de uitoefening van de politiek-politioneele taak van het leger. *Ik woog dit dikke, buitengewoon onaantrekkelijk getitelde boekwerk in mijn handen en vroeg mij af, wat ik daar in vredesnaam mee beginnen moest! Ik bekeek de documenten, het waren de militaire rapporten betreffende uw hongerpatrouille van 1911. Uw patrouillerapport met de kantteekeningen van uw superieuren, het rapport van luitenant van Bakel, die het overschot van uw patrouille vond, het rapport van luitenant Smit, die als commandant van de tweede reddingspatrouille werd uitgezonden. Ik bekeek de kaarten, ze waren op dun boterhammenpapier gedrukt en ik ontdekte in den chaos van kriebels en krabbels enkele namen, die ik vroeger op school geleerd had. Het laatste, wat ik bekeek was uw opstel over dezen hongertocht.*

Ik trok het gordijn dicht, pookte de kachel op en begon het te lezen. Laat ik het u bekennen, commandant: het duizelde me! Ik voelde me bedolven onder een lawine van militaire termen, atjehsche rivier- en

bergnamen en kompasrichtingen, die van Zuid-Zuid-West tot Noord-Noord-Oost rondtuimelden. Maar er kwamen ook woorden in voor, die mijn fantasie boeiden: vivres, bivaks, patrouille. *Vooral* patrouille *en* bivak *trok me, dat raakte aan mijn jeugdherinneringen, toen mijn vader als jong en geestdriftig controleur B.B. in den grooten tijd van van Heutsz meetrok op patrouilletochten, in de wildernis bivakkeerde en na drie dagen hongeren een stukje rauw karbouwenvleesch, dat drie dagen in den doorzweeten jaszak van een dwangarbeider had gerust, de fijnste delicatesse op aarde vond. Bij* patrouille *moest ik ook denken, hoe ik soms zoo'n groepje militairen had zien voorbij trekken, door de binnenlanden naar nog dieper binnenland. Heel duidelijk dook in mijn herinnering een beeld op: ik was plantersvrouw op een eenzame en verafgelegen rubberonderneming in het Atjehsche - mijn huis stond op een kalen heuvel, midden in den zonnebrand, van mijn voorgalerij keek ik uit op een rullen weg-in-wording, op een kaal en zwart gebrande strook ontginning en den oerwoudrand - deze oerwoudrand stond op een heuvelrug en sloot de ontginning af, sloot ook de heele wereld af, want daarachter was niets meer: onbewoonde en onverkende oerwouden en gebergte; op een dag klonken plotseling doffe, regelmatige voetstappen door de wijde stilte van den heeten dag, een troep soldaten ging voorbij, op patrouille, ze marcheerden met hun karabijn en klewang, met hun bruinen Bonihoed op over den rullen weg voorbij mijn huis, door den witgloeienden zonneschijn, ik keek hen na, ze marcheerden naar het oerwoud, de boschrand opende zich en verslond de patrouille.*

Misschien was u één van die mannen, commandant!

Ik verzamelde nog meer herinneringen, flitsen van beelden, gezichten, impressies... Ergens diep in de binnenlanden van Sumatra's Westkust, waar gereisd werd met wisselpaarden en waar een nieuwe Europeaan even zeldzaam was als een zonsverduistering, woonde een gepensioneerd europeesch sergeant. Hij woonde in de kampong, hij had maar één been en de militaire Willemsorde. Ik geloof

dat hij alcoholist was. Daar hij de eenige Blanke was in een omtrek van twee dagen reizen met zes wisselpaarden en mijn vader als controleur oppermachtig in dit binnenland heerschte, recruteerde mijn moeder dezen sergeant op 5 December 1904 om als Sint Nicolaas vermomd in de passanggrahan, - het rusthuis voor ambtenaren - aan te treden. Achteraf denk ik, dat dit den geridderden sergeant pijnlijker moet zijn geweest dan het moment, waarop een woeste Atjeher hem zijn been afsabelde. Ik weet niet, waarom ik dit denk, misschien omdat ik heel duidelijk een indruk van pijnlijke verwarring heb behouden aan den bedeesden klein-meisjeszoen, dien ik dezen Sinterklaas op de stoppelige wang drukte.

Ik herinnerde me een kleine garnizoensplaats in de Padangsche Bovenlanden, de majoorsvrouw was er gebrouilleerd met de vrouw van den militairen arts, omdat de bewoners van het plaatsje een groter eerepoort hadden gemaakt, toen de dochter van de doktersfamilie volwassen uit Holland terugkwam, dan toen dit geschiedde met de majoorsdochter, er werd ook op een dag een militair begraven en ik kan het diepe tromgeroffel en den treurmarsch nooit meer vergeten. Een van mijn eerste levensjaren werd omheind door het prikkeldraad van de militaire versterking in Meulaboh, aan de heete, eenzame, door stormende zee en malaria geteisterde Westkust van Atjeh, ik speelde er tusschen dwangarbeiders, soldaten en krijgsgevangenen, mijn broeder werd daar geboren, mijn moeder lag er op haar kraambed met de revolver onder haar kussen en met de revolver in de hand ging zij er naar de markt; toen wij alle drie met typhus lagen, bedeelde een inlandsch fuselier ons van de chinine, want de dokter was met den troep mee, af en toe dobberde de dominé in een wankel prauwtje over de onrustige, heete baren langs de kust, met den Bijbel in de hand om troost te brengen, waar geen troost te brengen was en een toevallig op tijd komend gebed te prevelen bij een stervenden jongen luitenant, die leeggebloed en in ijlende koortsen met een gewondentransport uit de wildernis werd aangedragen.

Ik herinnerde me een fuselier, die mij een kies trok, ik dacht terug

aan den fourier, die onze kinderjuffrouw verleidde, wat in die jaren nog een groote schande was... Neemt u me niet kwalijk, commandant, maar ik ben geen soldaat, ik ben een schrijfster, ik heb uit déze ingrediënten mijn eerste begrip voor uw Hongertocht-opstel moeten bijeengaren.

Het was een herfstnamiddag, dat uw eerste brief mij bereikte en dat ik voor het eerst nadacht over uw rampspoedige patrouille. U vroeg mij van deze patrouille een boek te maken. Ik heb lang geweifeld. Ik las uw opstel en las het nog eens, ik bestudeerde de rapporten, de kaarten en dat politiek-politioneele aanhangsel, waarin uw naam met een rouwrand er omheen staat opgeteekend. Wij correspondeerden, commandant, ik geloof twee jaren. En langzamerhand kreeg die honger-patrouille haar werkelijke gestalte in mij. Langzamerhand begon ik te leven in het bivak Meureudoe, daarginds aan de heete moeraskust, ik hoorde het schot in den nacht vallen, ik leerde Toegono kennen en den jongen Wongso en Kartodinomo, ik leerde de twee sergeanten Scholten en Lederer kennen, ik zag de beide ridderlijke schobbejakken Djamaloedin en Sandiman, ik zag de patrouille op 11 Juli 1911 uit het bivak wegtrekken, ik marcheerde naast u, commandant, door de dichte wildernissen van den Peuët Sagoeë, ik ademde de stilte van het groote oerwoud in, ik heb met u aan het meer van de booze geesten gestaan en ik heb met u het pad naar Pameuë gezocht. Ik heb gezien, dat het makkelijker is om op papier een kompasrichting te volgen dan in de behekste labyrinth-gangen van den Peuët Sagoeë, ik heb met u langs de eindelooze Tingkeuëmrivier geloopen, toen het noodlot de samenvloeiïng achter rotspartijen verborgen hield, ik heb met u gehongerd en gewacht.

Ge hebt u verantwoord, commandant, en ge werdt de eenige schuldige bevonden aan den rampspoedigen afloop van deze patrouille. Daarin hebt ge niet kunnen berusten, vijfentwintig jaren liet ge u door het verleden achtervolgen, toen schreeft ge het opstel, waarin ge nogmaals trachtte u te verantwoorden. Ge hebt daarin niets verzwegen, niets verbloemd, alleen trachten te verklaren.

En dit is, wat ook ik gedaan heb met dit relaas, waarvoor gij mij de ruwe stof geleverd hebt. Ik heb alleen aan de feiten, zooals ik ze van u kreeg, de omstandigheden, zooals ik ze begreep, toegevoegd. Ik heb de factoren laten medewerken, welke gij, commandant, in uw rapport niet kondt laten medewerken en die gij in uw opstel niet wist te gebruiken. Omdat ge soldaat zijt, commandant. Maar ge zijt ook mensch. Dat heb ik tusschen de regels van uw brieven en uw opstel gelezen.

Dezen mensch te confronteeren met de feiten èn de omstandigheden was mijn bedoeling met dit relaas, dat ontstond uit de werkelijkheid van uw patrouilletocht en het verdichtsel van mijn herinneringen en fantasie.

Moge gij, commandant, ditmaal door mijn boek heen over dezen hongertocht tot de menschen spreken als Mensch.

M.H. SZÉKELY-LULOFS

Budapest, 11 maart 1936